HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1954

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1954

ÚJ FOLYAM BUDAPEST I. ÉVFOLYAM

A HONVÉDELMI MINISZTÉRIUM
HADTÖRTÉNELMI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő: A Hadtörténelmi Intézet parancsnoka.
Szerkeszti: A szerkesztőbizottság. Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 160—220.
Megjelenik negyedévenként.
Kiadó: Honvéd Kiadó Intézet. Budapest, VI., Sztálin-út 2. Telefon: 112—064.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára félévre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 177—003. Letéti szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hirlap Iroda. Budapest, V., József Nádor-tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál.

172 3/1 — Vörös Csillag Nyomda, Budapest. — Felelős: Poroszka L.

A RÁKÓCZI ÉVFORDULÓRA*

Nógrádi Sándor altábornagy

Most 250 éve annak, hogy II. Rákóczi Ferenc hazatért lengyelországi száműzetéséből és a szabadságharc élére állt.

Kezdetét vette a 8 évig tartó felszabadító háború a gyűlölt Habsburg uralkodóház ellen, amely a török leigázók Magyarországból való kiűzését hazánk megszállására és gyarmati kizsákmányolására használta fel. Kezdetét vette az akkori idők szabadságharcainak legdicsőbb szakasza, melyre a magyar nép két és félévszázad óta jogos büszkeséggel tekint vissza.

II. Rákóczi Ferenc, mint politikus, államférfi és hadvezér egyik legkimagaslóbb alakja a magyar történelemnek. A nép az ő nevét Kossuth neve mellé állítja. A reakciós korszakok minden arra irányuló igyekezete ellenére, hogy elfeledtessék a kuruc szabadságharc emlékét, a magyar nép Rákóczit hősi vezéreként, szabadságszeretete szimbólumaként zárta szívébe.

Rákóczi csaknem másfél évszázaddal előzte meg Kossuthot, a magyar polgári forradalom nagy vezérét, de az ő fegyveres harca, nemzeti és szociális célkitűzései nem csupán hagyományként szálltak Kossuthra, hanem sok tekintetben útmutatásként is. A Rákóczi vezette szabadságharc nemzeti és szociális tartalmában előfutárja, ragyogó példaképe a 48-as szabadságharcnak.

Nem volt Kossuthnál hűbb követője Rákóczinak. Tudta milyen nagy erő a kuruc név varázsa a magyar nép lelkében, felhívásaiban gyakran Rákóczi hős kurucaira hivatkozott, akik emlékének felidézése még nagyobb erőfeszítésekre serkentette az idegen elnyomók ellen hadrakelt magyar népet.

S most, midőn hazánk a Szovjetunió, a nagy Sztálin segítségével visszanyerte szabadságát, a kuruc hagyományok elevenebben élnek népünkben, mint valaha. Teljes szívből ünnepeljük ezt a nagy évfordulót, mert érezzük, hogy Rákóczi szabadságharca a többi haladó nemzeti hagyományunkkal együtt szilárd fundamentumként, kiapadhatatlan erőforrásként jelentkezik mai harcunkban a szocializmus győzelméért. De

* A Rákóczi szabadságharc megindulásának 250. évfordulóján, 1953 június 13-án, a Néphadsereg Színházában rendezett díszünnepségen mondott beszéd.

érezzük azt is, ahhoz, hogy ezt az erőforrást teljes mértékben jövőnk szolgálatába tudjuk állítani, tudatában kell lennünk a magyar nemzeti mult nagyságának, s ebből fakadóan annak, hogy egy nép, melynek Hunyadija, Rákóczija, Kossuthja, Petőfije és 1919-e volt, a szocializmus építésének korszakában is jól meg kell, hogy állja a helyét a haladó nemzetek sorában. Eddigi eredményeink alapján elmondhatjuk, hogy ez a tudat elevenen él a magyar nép minden rétegében — a munkásosztályban, a dolgozó parasztságban, a tudomány és művészet dolgozóiban — nap mint nap megnyilatkozik népünk hatalmas lendületű munkájában, magasfokú öntudatában, haladó szellemében, hazafias nemzeti helytállásában.

A magyar népi demokrácia eredményeiben érezzük az igazát annak, hogy a haladó nemzeti hagyomány éltető és erőt adó számunkra.

Rákóczi történelmi alakja azért oly nagy, mert tettei korát sok tekintetben megelőzték s a jövőbe mutattak. Rákóczit nem dinasztikus érdek vezérelte Habsburg-ellenes harcában. Nem a fejedelemségért harcolt, hanem az önálló magyar államért, annak szabadságáért, függetlenségéért. Rákóczi első volt a magyar szabadságharc főnemesi vezetői között abban, hogy felismerte a széles alapokra fektetett nemzeti összefogás szükségességét a Habsburgok elleni harchoz, és ugyanakkor látta, hogy a nemzeti felszabadító háborúban most már nem a kiváltságos nemesség, melynek az osztrák császári önkényuralomból eredő sérelmei nagyok voltak, hanem a jobbágyok hatalmas tömege játsza a döntő szerepet; hogy ennek a felszabadító háborúnak az öntudatra ébredő jobbágyság a hajtóereje.

Az 1703 május 6-án kelt brezáni kiáltvány, melyben Rákóczi először fújja meg a felszabadító háború harsonáját, történelmünkben az első magyar platform az ilyen nemzeti egység megteremtésére. Egyaránt szól „egyházi és világi, nemes és nem nemes igaz magyaroknak." Fogjanak fegyvert — mondja — „édes hazánkért, nemzetünkért, régi szabadságunkért, a szegénység teljes nyomorúságának megváltásáért." Rákóczi ezzel felvette a nemzet sorába a jobbágyságot is és a jobbágyok sorsának megjavításáért szállt síkra.

Rákóczi a hozzá érkezett jobbágyküldöttségektől tudta meg, hogy az egész parasztság belé helyezte bizalmát, s hogy a sanyargatások elől az erdőkbe és hegyekbe menekült jobbágyok, Thököly bujdosó kurucai, a szegény legények csapatai várják harci parancsát.

A Rákóczi-szabadságharc kitörése előtt rengeteg gyúanyag halmozódott fel az országban, a tivornyázó császári seregek eltartásának elviselhetetlen terhei, förtelmes garázdálkodásai és a bécsi udvar által kivetett súlyos adóterhek következtében. A császári tisztviselők, tábornokok és tisztek mindent elraboltak, ami a kezük ügyébe került; ebben még a török megszállókat is felülmulták.

A császári csapatok eltartásával járó zaklatások főleg a jobbágyokat érintették; ezzel párosult a földesuraknak járó szolgáltatások könyör-

telen behajtása. A századforduló éveiben emiatt országszerte egyik parasztfelkelés a másikat érte. A felkelők nemcsak a császár zsoldosait pusztították, hanem a földesurak kastélyait is felégették. A jobbágyok sok helyen megtagadták a robotot, a dézsmát, a kilencedet és a többi úrbéri szolgáltatást.

A kettős kizsákmányolás elleni jobbágyfelkelés, a jobbágyok egyidejű nemzeti és antifeudális harcának fékezhetetlen ereje teremtette meg a legfontosabb belső előfeltételét a felszabadító háborúnak.

Rákóczi szabadságharcának megindulásában döntő külpolitikai tényezőként szerepelt az Ausztria és Franciaország között kitört spanyol örökösödési háború, mely egész Európát lángbaborította. Ez a háború lényegében azért folyt, hogy mely hatalom szava legyen a legerősebb Európában és mely hatalmak birtokolják a tengerentúli gyarmatokat. Ez a külpolitikai összefüggés európai jelentőséget kölcsönzött Rákóczi felszabadító háborújának. Olyan kihatással volt a spanyol trónért folytatott háborúra, hogy nem egyszer súlyos katonai helyzetbe hozta a Habsburg-birodalmat. Ausztria szövetségeseinek, elsősorban Angliának kellett vállalnia, hogy nagy haderők bevetésével megakadályozza a két fronton harcoló császár végleges vereségét.

A Rákóczi nevéhez fűződő szabadságharc fellángolásáig Magyarországról az volt a véleménye a tőlünk nyugatra eső hatalmaknak, hogy a több mint másfélévszázados török elnyomatás, majd az azt követő Habsburg megszállás alatt kifosztott, legyengült ország sorsa nem lehet más, mint hogy kényre-kedvre kiszolgáltatott gyarmata maradjon Ausztriának. De Rákóczi alatt a császár számára félelmetes erővel ugrott talpra Magyarország. Ennek következtében a Magyarországról addig alkotott vélemény csakhamar megváltozott. Nem véletlen, hogy Angliának a magyar szabadságharc első győzelmei után egyik legnagyobb gondja az volt, hogyan lehetne rábírni Rákóczit a békekötésre Ausztriával. Rákóczi szabadságharca, melynek folyamán a kuruc seregek jónéhányszor Bécs kapuját döngették, helyreállította Európában Magyarország elveszett tekintélyét, amit utóljára a Hunyadiak korában élvezett.

A jobbágyfelkelések legerősebb fészke a Tisza felső folyásától északra eső vidék volt. Vezetői között voltak: Thököly hadnagya — Tokaji Ferenc, Szalontai György végardói jobbágy, Kabai Márton református pap. Legkimagaslóbb és legnépszerűbb vezetője a felkelőknek Esze Tamás volt. Esze Tamás vezette a küldöttséget Rákóczihoz, amely behívta őt az országba. Ő bontotta ki 1703 tavaszán Rákóczi „Pro libertate", „A szabadságért" feliratú zászlaját a felkelő jobbágyok előtt Beregszászon. Ő a kezdeményezője a Rákóczi vezette szabadságharcnak. Esze Tamás igazi megtestesítője volt az akkori idők népi forradalmárának. Tehetséges, bátor, hajlíthatatlan erényű pórvezér, aki, mint ezredparancsnok, majd mint brigadéros sok dicső csatában verte meg a császári seregeket. A nép megénekelte vitézségét, halhatatlan érdemeit. Rákóczi e leghűségesebb alvezére a legkeményebb csaták idején sem

hagyta félbe a harcot a belső ellenség, egyes főúri katonai vezetők önkénye, jobbágyellenes, a nemzet ügyét veszélyeztető politikája ellen.

Rákóczi hazajövetelének hírét a nép örömujjongással fogadta. Csatlakoztak hozzá a jobbágyok, a bujdosók, az elszegényedett, földnélküli kisnemesek, őt támogatta a városi polgárság zöme, mely az ország felszabadításától remélte az ipar és kereskedelem fellendülését. Pest magyar polgársága is Rákóczi oldalára állt.

A birtokos nemesség túlnyomó többsége ingadozott, vagy Rákóczi ellen fordult. A későbbiek során sok középnemes akkor állt Rákóczi mellé, amikor valamely kuruc sereg már birtoka közelébe ért. A Rákóczihoz csatlakozott főurak, egyes kivételektől eltekintve, a valóságban császárpártiak, labanc érzelműek voltak. Élesen Rákóczi ellen fordult a katolikus egyház. A pápa kiközösítéssel fenyegette azokat a papokat, akik nem a császárt szolgálják és aknamunkára, kémkedésre, vallási ellentétek szítására kötelezte a katolikus papokat és főpapokat. Ellenséges munkájuk megtorlására Rákóczi törvényeket léptetett életbe a jezsuita rend ellen.

A bécsi udvar, a magyar főurak és a klérus összefogása; a jobbágyok és nemesek között fennálló osztályellentét; a vallási gyűlölet felszítása a katolikus egyház által, ami a reakció számítása szerint szembe kellett, hogy állítsa egymással a kuruc hadsereg katolikus vezetőit és protestáns tömegeit, — annak ellenére, hogy a harc nemzeti felszabadító jellege egész sor vallási és társadalmi ellentétet képes áthidalni, — oly nagy és nehéz feladatok elé állította a szabadságharc vezetőjét, hogy azok megoldására csak olyan zseniális államférfi, katona és szervező vállalkozhatott, mint amilyen II. Rákóczi Ferenc volt.

Bármennyire jelentős volt is a rendi országgyűlés Rákóczi alatt, mint formai, jogi kifejezője a nemzeti ellenállásnak, nem képezhette a nemzeti összefogás alapját, mert kirekesztették belőle a jobbágyok képviselőit. A nemzeti összefogás alapját a jobbágyokból és nemesekből álló felszabadító hadsereg és a vele kooperáló ipar és kereskedelem képezte.

Már az első harcokban, mint viharok idején a folyam, úgy dagadt az árja Rákóczi szabadságharcos seregeinek. Akinek puskája nem volt, kaszával, kapával állt zászlaja alá. A kuruc hadsereg csakhamar elérte a 70 ezres létszámot; később a létszám 100 ezren felülire emelkedett. Az akkori időkben, hiányos fegyverzete ellenére, ez a sereg hatalmas erőt képviselt. S ami a legfontosabb: ez nem volt zsoldos sereg, sem nemesi kaszthaderő, hanem a felkelő jobbágycsapatokból kinőtt, népi jellegű, önálló nemzeti hadsereg volt, melyet méltán nevezhetünk a 48-as magyar honvédség és néphadseregünk elődjének. A birtokos nemesek mint tisztek vagy főtisztek szolgáltak Rákóczi hadseregében, de a tisztek többsége a nép fiai — a jobbágyok és kisnemesek — közül került ki. Rákóczi erről így ír: „A táborba sereglett nép maga választotta vezéreit, kanászok, gulyások, borbélyok, szabók parancsnoksága alá álltak, asze-

rint, hogy kinek a bátorságát tartották a legtöbbre... veszélyes, sőt lehetetlen lett volna felváltani ezeket a tiszteket és nem is lehetett jobbakat találni helyükre." Más volt a helyzet a tábornoki karban, mely főurakból állt. Közülük egyedül Vak Bottyán származott elszegényedett nemesi családból, a nemesi családból származó Béri Balogh Ádám, vagy a jobbágy Esze Tamás csak brigadérosig vihették.

Rákóczi a türelmességet hirdette és valósította meg a vallás kérdésében. Ennek köszönhető, hogy nem volt nagyobb sikere a Habsburgok és a katolikus egyház arra irányuló provokációinak, hogy szakadékot támasszon a magyar, kárpátaljai ukrán, szlovák és román parasztok között; csupán a délszlávokat tudták felbujtani a magyarok ellen. Ez egyben azt is jelentette, hogy a magyar történelemben először harcoltak a különböző nemzetiségű néptömegek Magyarországon a megkülönböztetés hályoga nélkül a szemükön a közös ellenség ellen. A nemzetiségek így létrejött egységének nagy történelmi jelentőségét nem is lehet eléggé méltányolni.

Rákóczi a szabadságharc érdekeit szolgáló haladó külpolitikát folytatott. Kereste a szövetséget mindazokkal a hatalmakkal, amelyektől segítséget remélhetett a császári hatalom ellen. XIV. Lajos francia király több ízben igért neki katonai segítséget, de ígéretét soha nem váltotta be. A francia király valójában megvetette a „rebellis" magyarokat. Szabadságharcuk csak annyiban érdekelte őt, amennyiben kihasználhatta azt osztrák ellenségei gyengítésére.

Rákóczi felismerte, hogy az osztrák elnyomó ellen neki a kelet-európai népekkel, mindenekelőtt Oroszországgal kell szövetkeznie. Azt mondta: „Moszkva segítségére kell szemünket vetnünk, melyet csalhatatlannak tarthatunk." I. Péter cár minden fenntartás nélkül elismerte a „rebellis" magyarokat és Rákóczival a teljes egyenrangúság elve alapján, 1707-ben Varsóban szövetséget kötött. A szövetségi szerződés magábafoglalta Rákóczi támogatását hadianyaggal és pénzzel. A Péter cárral kötött szövetség hatalmas külpolitikai sikert jelentett Rákóczi számára.

A hadviselés terén ragyogóan vívott csaták, nagyszerűen végrehajtott hadműveletek és hadjáratok, merész hadászati elgondolások, melyek magukban foglalták a francia hadsereggel való együttműködést is, jellemzi Rákóczi szabadságharcát. Az általános hadászati terv a császári csapatoknak az országból való kiűzésére, a Bécs által darabokra szaggatott ország teljes felszabadítására és egyesítésére irányult. Rákóczi forradalmasított a hadseregszervezés és a harcászat terén.

A gyalogsági lőfegyver jelentős tökéletesedése és a puskára erősített szurony feltalálása a XVII. század végén lehetővé tette a gyalogságnak az eddiginél sokkal eredményesebb felhasználását. Rákóczi és Vak Bottyán ezt teljes mértékben felismerték és alkalmazták.

Rákóczi biztosította a hadsereg szervezett élelmezését, fegyverrel és ruházattal való ellátását. E célra mozgósította a fegyvergyártó-, textil-,

bőr-, fa- és egyéb kézművesipart. Munkács, Miskolc, Kassa, Eger, Érsekújvár, Debrecen, Cegléd, Kőrös és más városok iparosai szállították a szükséges felszerelést és ruházatot. Fellendült az ipar és kereskedelem, Rákóczi megszervezte a közlekedést, a postahálózatot, új pénzt teremtett. A hadiipart sok városban Rákóczi maga hozta létre.

Rákóczi 1705-ben kiadta a kuruc hadsereg mintaszerűen megfogalmazott „általános hadiszabályzat"-át, melyet a Habsburgokat detronizáló ónodi országgyűlés 1707-ben törvényerőre emelt. A szabályzat felölelte a hadsereg életének legfontosabb kérdéseit, így például a katonai fegyelmet, a parancsok feltétlen teljesítését, a hűséget a hazához és a zászlóhoz, a gondoskodást az alárendeltekről, az alárendeltek nevelését, a fegyverek jó karbantartását és azt, hogy a kémeket és árulókat halálbüntetéssel kell sujtani. Rákóczi tisztképző iskola felállítását is tervezte. Rákóczi a folytonos csatározások közepette hatalmas munkát fejtett ki az államépítés és a kulturális élet fellendítése terén.

Mindez azt bizonyítja, hogy Rákóczi a magyar történelem egyik legkimagaslóbb szervezője.

A harcok a Tiszántúl felszabadításával vették kezdetüket. Ezt a hadműveletet Rákóczi személyesen vezette. A császári seregek ellen folytatott harcok közben a kuruc seregeknek állandóan hadakozniok kellett az északkeleti vármegyék ellenséges nemessége által vezérelt csapatok hátbatámadásai ellen. A tiszántúli hadművelet mégis teljes eredménnyel járt. Rákóczi két hét leforgása alatt Nagyváradig jutott előre.

Már ekkor kitünt, hogy Rákóczi egészen kivételes hadvezéri képességekkel rendelkezik. Hadvezetését az jellemezte, hogy soha nem tette kockára a nagy cél sikerét a pillanatnyi harcászati sikerért, mint az a táborában lévő általában tehetségtelen arisztokrata katonai vezetőknél rendszerint megtörtént. Rákóczi minden lépését az általános hadászati tervnek rendelte alá. Ez biztosította számára az erők szükséges összpontosítását a döntő helyeken, azok mozgékonyságát, a különböző fegyvernemek legjobb felhasználásának és együttműködésének a lehetőségét, és végülis a sikert. Már a tiszántúli harcokban kezdtek kibontakozni a fegyelmezett, szervezett, csapatokban működő magyar harcos nagyszerű katonai erényei: a hűség, a bátorság, a leleményesség, a megingathatatlan szilárdság a védelemben, a fergeteges gyorsaság a támadásban. A jobbágyság soraiból már a tiszántúli harcokban százával és ezrével emelkedtek ki névtelen hősök.

Ez a győzelem lehetővé tette a Duna—Tisza-közének, valamint a Felvidék déli részének a felszabadítását még az 1703-as évben. A megfutamodott császári seregek szabaddá tették az utat Bécsig. De Bercsényi sem tudott hadászati méretben gondolkozni. Rákóczi sürgetése ellenére sem nyomult Bécs ellen, hanem apró csatározásokra szorítkozott hazai területen. A felvidéki harcokban haláltmegvető bátorságról tettek tanuságot a Rákóczi zászlaja alá állt szlovák jobbágyok.

A kuruc sereg győzelmei hozzájárultak a franciák győzelméhez az osztrákok felett. A franciák elfoglalták Felső-Ausztria egy részét és Bécset fenyegették. A császár ekkor elveszettnek hitte a franciák elleni háborút. Annál fontosabb volt neki Magyarország, mint gyarmat és felsőausztriai veresége ellenére újabb csapatokat küldött Magyarországra, a császár táborában álló labanc főurak csapatainak megerősítésére.

A Felvidék felszabadításával egyidejűleg felszabadult a Habsburg-járom alól Erdély is. Az itt hatalmaskodó császári tábornokot, Rabutint, a magyar főurak támogatták, de ellene fordultak a seregeibe kényszerített székely és román parasztok, akik átálltak a szabadságharc oldalára és felesküdtek Rákóczi zászlajára. Ez eldöntötte Erdély sorsát.

Forrongott a Dunántúl is. A jobbágyok fellázadtak, a kuruc seregeket várták. Ez a helyzet kényszerítette a birtokos nemesség nagyrészét arra, hogy Rákóczihoz csatlakozzon. A dunántúli főurak a császáriakhoz csatlakoztak, vagy Ausztriába szöktek. A fegyvert ragadó nép támogatásával a bevonuló kuruc csapatoknak sikerült megvetni a lábukat a Dunántúlon. Még arra is volt erejük, hogy be-betörjenek osztrák területre. De ekkor még nem volt dunántúli hadműveleti elgondolás, sem alkalmas vezetés. Károlyi Sándor, akire Rákóczi az ötezer főből álló Dunántúlra vonuló csapat parancsnokságát bízta, az ellenség kezére játszott. Önkényeskedésével, dorbézolásával szétzüllesztette csapatait, őrségeket nem állított. Ilyen körülmények között lepte meg és verte szét erőit Heister császári tábornagy, aki az udvartól az általános támadás megindítására és a Dunántúl visszaszerzésére szóló parancsot kapott. Rákóczi így írta le a Dunántúl akkori helyzetét: „A császáriak tűzzel-vassal pusztították a kis városokat és falvakat. Heister azt hitte, hogyha lemészárolja a gyermekeket és szabadjára engedi a katonákat, rémületet kelthet a nép lelkében és visszatarthatja a fegyverfogástól."

Az osztrák csapatok a Dunántúl megszállását követően Komáromnál átkeltek a Dunán, hogy együttműködve Ritschán császári tábornok seregével, megsemmisítő csapást mérjenek Bercsényire és visszafoglalják a Felvidéket. A császáriaknak ez a terve kudarcot vallott. A kurucok a szlovák felkelők támogatásával Szomolánynál bekerítették és teljesen megsemmisítették Ritschán haderejét, magát a császári tábornokot is foglyul ejtették. Ebben a harcban hatalmas zsákmány, benne többezer lőfegyver került a kurucok kezére.

Az 1704 őszén Nagyszombatnál elszenvedett vereségből Rákóczi azt a tanulságot vonta le, hogy át kell szerveznie a hadsereget: az eddigi ú. n. mezei csapatok mellett, részben azokból, részben újonnan toborzott erőkből, jobban kiképzett, jobban felfegyverzett „reguláris" csapatokat kell alakítania. Rákóczi ezt a tervét végrehajtotta; hadserege megerősödött, ütőképesebb lett.

A helyzet megszilárdítása szempontjából nagyjelentőségű volt az a hadjárat, amelyet 1705-ben a Dunántúl újbóli felszabadításáért Rákóczi legtehetségesebb hadvezére, Vak Bottyán vezetett. Bottyán korábban a

császári sereg ezredese volt. A harcok alatt állt át Rákóczi oldalára, tábornok lett belőle. A nép rajongott érte, mert nagy törökverő hírében állott. Szigorú fegyelmet tartott csapataiban és soha nem engedte meg az önkényeskedést a néppel szemben. Bottyán a kuruc hadseregben vált nagy szervezővé, a haladó katonai elvek bátor megvalósítójává, legendáshírű hadvezérré.

Rákóczi Vak Bottyánnal együtt dolgozta ki a Dunántúl felszabadításának haditervét. Bottyán serege nyolcezer főből állt. Vele szemben álltak Heister és Pálffy császári tábornokok, mintegy 12—14 ezer fővel és a császáriak által megerősített várakkal. Bottyán Kecskemétről elindulva, műszaki csapatai által készített átkelő eszközökön, egy novemberi hajnalon átkelt a Dunán és meglepetésszerű rohammal elfoglalta Dunaföldvárt, mely fontos hídfő és közlekedési góc volt. A magyar harcászat számára teljesen újszerűen, a főerők előnyomulásának oldalbiztosítására Bottyán egy északi és egy déli oszlopot különített ki. A főerők élén Bottyán elfoglalta Simontornyát, Tatát, Pápát. Az északi oszlop Buda és Komárom felől biztosított. A déli kikülönített oszlop a híres kuruc brigadéros, Béri Balogh Ádám vezetése alatt elfoglalta Pécset, majd Kőszeg alá vonult. Bottyán ebben a hadjáratban a várak megrohamozásánál nagy szerepet juttatott a gyalogságnak és a műszaki csapatoknak. Okos hadicsellel, azt színlelve, hogy Szombathely felszabadítására készül, Szentgotthárdnál meglepte és szétzúzta Heister seregeit. Heister vereségének hírére Pálffy is kivonult az országból. Hat hét alatt szabad volt a Dunántúl. A kurucok messze a határon túl is üldözőbe vették a megvert császári csapatokat.

Az ezt követő időkben az angol katonai segítség olyan kedvező fordulatot teremtett az osztrákok számára, hogy a császár 1707 januárjában harmincezer főből álló sereget tudott felvonultatni a magyar szabadságságharc ellen. A császáriak négy irányból törtek rá a Dunántúlra. Az osztrákok mindenáron el akarták foglalni a Dunántúlt. Céljuk az volt, hogy a Dunántúlra támaszkodva folytatják támadásukat és az egész országot újból igájuk alá hajtják. A Rákóczi táborában álló főnemesi tábornokok megijedtek az ellenséges túlerőtől és a Dunántúl kiürítését javasolták. Rákóczi azzal válaszolt, hogy teljhatalmú megbizottként Vak Bottyánt jelölte ki a Dunántúl megvédésére. Bottyánnak ez alkalommal is mindössze nyolcezer katonája volt. Ezzel a sereggel hajtotta végre a magyar hadtörténelem egyik legszebb védelmi hadműveletét. Ugy döntött, hogy nem száll nyílt harcba a császári seregekkel, hanem a felkelő jobbágyokkal együttműködve, meglepő oldalazó támadásokkal, állandó nyugtalanítással fogja felőrölni az ellenséges erőket. Felszólította a népet, rejtsék el az élelmet, az emberek pedig vonuljanak a hegyekbe és hajtsák oda állatállományukat. A nép követte Bottyán felhívását, a labanc seregek mindenütt kiürített falvakat találtak.

Bottyán ebben a védelmi hadműveletben részeiben verte szét a császári seregeket: előbb Rabutint, utána Stahremberg, majd Pálffy tábor-

nokot. A császáriak veresége megsemmisítő volt. Csupán halottakban hétezer embert vesztettek. A Dunántúl ezúttal is a kurucok kezén maradt.

Azonban nemsokára érezhetővé vált a belső ellentétek bomlasztó hatása. A kuruc győzelmek hatása alatt ugyanis a földbirtokos nemesség tömegesen állt Rákóczi zászlaja alá. Ezzel nagyobb súlyt kapott a tisztikarban. A Rákóczihoz feltétlenül hű kisnemesi, polgári és jobbágy származású tisztek szerepe a hadseregben visszaszorult. Ugyanakkor a nemesség egyre nagyobb mértékben foglalta el a felszabadított országrészek közigazgatási állásait is, amit arra használt fel, hogy aláássa Rákóczinak a jobbágyság támogatására épülő nemzeti politikáját. A birtokos nemesség képviselői a hadseregben és a hadseregen kívül előbb csendben szabotálták a harcot a császáriak ellen, majd nyíltabban szembefordultak Rákóczival és keresték a császárral való megegyezés lehetőségét. Rákóczi azt írja emlékirataiban az 1707-es állapotokról: „A nemesség napról-napra jobban visszanyerte hatalmát jobbágyai felett és elvette kedvüket a háborútól, hogy saját hasznára dolgoztasson velük." Majd elmondja, hogy semmiképpen nem tudta megakadályozni azt a törvényt, amellyel az urak visszarendelhették jobbágyaikat a háborúból és ezzel tönkretették minden erdélyi csapatát.

Rákóczi megkísérelte a jobbágyok súlyát újból megerősíteni a hadseregben. Az 1703-ban kiadott edictummal szemben, amely még csak enyhített a katonai szolgálatot teljesítő jobbágy helyzetén, az 1708-as sárospataki országgyűlés rendkívül jelentős lépést tett előre. Kimondta azoknak a jobbágyoknak teljes felszabadítását, akik a háború végéig hűen szolgálnak a hadseregben, valamint az elesett, vagy elhúnyt katonák családjainak minden jobbágyteher alóli mentesítést. Rákóczi ezzel remélte elérni, hogy a földesurak által visszarendelt, vagy a hadsereget önszántukból elhagyó jobbágyok hagyják el a földesurak birtokait és szabadítsák fel magukat azáltal, hogy a kuruc hadseregbe visszatérnek. De 1708-ban ez a döntés már elkésett ahhoz, hogy új erőt kölcsönözzön a szabadságharcnak.

Az arisztokrata katonai vezetők egymásután megszegték Rákóczi parancsait, aminek az lett a következménye, hogy egyik nagyjelentőségű csatát a másik után vesztették el. Hatalmas területek mentek újra veszendőbe. A nagybirtokos főurak szabotálása és árulása aláásta azoknak a gyönyörű győzelmeknek az eredményeit, amelyeket a kuruc hadsereg sok hősi küzdelemben, sok véráldozat árán Rákóczi, Vak Bottyán, Esze Tamás, Balogh Ádám vezetése alatt a szabadságharc első éveiben elért.

Rákóczi hibája nem az volt, hogy főuraknak vezető szerepet juttatott a hadvezetésben, mert Bercsényihez hasonlóan voltak a Habsburg-ellenes felszabadító harc ügyéhez hű nagybirtokos főurak is, hanem azt kell neki hibául felróni, hogy túlságosan engedékeny volt ezzel a társadalmi réteggel szemben, amely nagy többségében kezdettől fogva ellen-

séges magatartást tanusított a felszabadító háborúval szemben. A nagybirtokos főurak, ha érdekük úgy kívánta, könnyen tettek hűségfogadalmat Rákóczinak, de még könnyebben szegték meg azt, ha elérkezettnek látták az időt arra, hogy nyíltan szembeszálljanak a szabadságharccal, s az árulók csak egy töredéke vette el méltó büntetését.

A szabadságharc bukását azonban — ahogy azt Rákosi elvtárs meghatározta — „nem elsősorban a saját belső gyengeségei, hanem a nemzetközi helyzet alakulása" idézte elő.

Az angol-holland-osztrák koalíció legyőzte Franciaországot, ami hatalmas túlerőt biztosított az osztrák császárság számára a kuruc hadsereg ellen. I. Péter cár Oroszország nehéz külpolitikai helyzete következtében nem tudott katonai segítséget nyujtani Rákóczinak. És még akkor is, amikor 1709 nyarán Poltavánál sikerült Péternek megsemmisíteni a híres svéd hadsereget, továbbra is teljes harckészültségben kellett maradnia a török szultánnal szemben, akit az angol diplomácia szüntelenül támadásra bujtogatott Oroszország ellen.

A majtényi fegyverletételre és a szatmári béke megkötésére, amely teljesen kiszolgáltatta Magyarországot az osztrák gyarmatosításnak, a főúri parancsnokok 1711 tavaszán álnokul azt az alkalmat használták ki, amikor Rákóczi Péter cárhoz utazott, hogy segítségét kérve, tovább folytathassa a felszabadító háborút.

A szabadságharc bukását aljas megtorlások: kivégzések, birtokrablások követték. Elkobozták a kuruc vezetők, elsősorban Rákóczi birtokait és felosztották azokat az áruló labanc főurak között. Júdás jutalomképpen így tettek szert hatalmas birtokaikra a Károlyiak, az Esterházyak, a Festetichek, a Zichyk, a Pálffyak és sokan mások a magyar főurak közül.

Rákóczi felismerte, hogy a nemzet felszabadító harcának sikere szorosan összefügg a jobbágyok társadalmi helyzetének megváltoztatásával. A belpolitikának ebben a főkérdésében Rákóczi túlment az addig ismert reformokon, de az adott lehetőségek határain innen maradt. Ennek oka főleg: a saját osztályhelyzetében gyökerező korlátok, a polgárság kis száma és az a szerep, amelyet a Rákóczi vezette szabadságharcban a birtokos nemesség még biztosítani tudott magának.

Rákóczi szabadságharca végleg felfedte, hogy a nagybirtokos nemesség semmiféle nemzetfenntartó szerep betöltésére nem volt többé képes. Bebizonyosodott, hogy ez a társadalmi réteg teljes egészében az osztrák császári hatalom támaszává vált. Bécs is meggyőződött róla, hogy bizton számíthat a magyar nagybirtokos nemesség támogatására, mely tőle reméli, hogy könyörtelenül le fog törni minden, a feudális főurak kiváltságai ellen irányuló jobbágymegmozdulást.

A kuruc szabadságharc felszínre hozta azt is, hogy a feudalizmus felszámolására hivatott, a polgári forradalom irányába hajtó új társadalmi erők vannak kifejlődőben és lépnek a történelem porondjára.

A kuruc szabadságharc bukását hosszú évtizedeken át megsiratta a nép. De sem a hősies harc, sem a rengeteg könny és bánat, amit a bukás okozott a népnek, nem volt hiábavaló.

A magyar szabadságharcok tanulságait nem egy ízben kifejtette Rákosi elvtárs. Ezek a tanulságok felbecsülhetetlen értéket jelentenek a mai generációnak, mely a szocializmus építésének történelmi feladatát hajtja végre. Az egyik tanulság az, hogy ápolni kell a szabadságharcos hagyományokat, gyümölcsöztetni kell azokat ifjúságunk áldozatkész, forró hazaszeretettől fűtött munkalendületének fokozására, néphadseregünk harcosainak és tisztjeinek hazafias nevelésére, a kuruc harcosok, a 48-as honvédek, a 19-es vörös katonák hősiességéhez méltó honvédelmi készségre, egész dolgozó népünk fokozott harcára a szocialista Magyarország felépítéséért. Nem véletlen, hogy a kuruc korból maradt ránk a legszebb szabadságharcos népköltészet, s hogy Rákóczi dicső kora napjainkig ihletője a magyar irodalomnak, költészetnek, zeneköltészetnek.

Rákóczi szabadságharca tanulságul hagyta ránk, hogy őrködjünk éberen nemzeti függetlenségünk és szabadságunk felett. Az áruló labanc főurak leszármazottainak: a volt ezerholdasoknak, nagytőkés szövetségeseiknek és segédcsapataiknak — a klerikális reakciónak, a kulákság védelmezőinek, a nacionalistáknak és jobboldali szociáldemokratáknak vannak még maradványai. Ezek a maradványok megvannak itthon és megvannak a nyugati kapitalista államokban, ahová kisodorta őket rabszolgatartó rendszerük bukása. Ezeknek a gyökerüket vesztett népellenségeknek az az egyedüli reményük, hogy elveszett privilégiumaikért cserébe mégegyszer eladhassák hazánk függetlenségét. Történelmünk tanulsága figyelmeztet bennünket, legyünk mindig készen arra, hogy elszántan szembe tudjunk szállni minden külső és belső ellenséggel, melynek szándéka visszavetni Magyarországot a szolgaságba.

Tanulság számunkra Rákóczi haladó, mindenben a nemzet ügyét szolgáló külpolitikája is. Rákóczi a legnagyobb bizalommal fordult Kelet felé, mert meggyőződött róla, hogy csak a svédek hódító háborúja ellen igazságos háborút folytató Oroszországgal kötött szövetség „csalhatatlan" a magyar szabadságharc, a magyar haladás számára. De azóta is, kivéve az 1848/49-es időket, csak a magyar kommunisták 1919-ben, és a magyar népi demokrácia most jár a haladás útján a külpolitikában. A reakciós magyar uralkodó rendszerek a legnemzetietlenebb külpolitikát folytatták, aminek a következménye az volt, hogy egyik becstelen, nemzetvesztő háborúból a másikba sodorták az országot az idegen elnyomók oldalán. Rákóczi külpolitikája is példaadó tehát számukra. A különbség a két történelmi helyzet között természetesen óriási. A magyar nép ma felmérhetetlenül szerencsésebb helyzetben van, mint Rákóczi népe volt. Mi nem egy szorongatott, szövetségesek nélkül álló cári Oroszországgal, hanem a nagy Lenin és Sztálin alkotta hatalmas szocialista állammal kötöttünk szoros barátságot és szövetséget,mely szüntelenül segít bennünket, s melynek barátai a mi barátaink is. Mi Rákóczi és a hős kuru-

cok álmát váltjuk valóra, amikor nemzeti függetlenségünket a legerősebb külpolitikai alapokra fektetjük: a felszabadító Szovjetunióhoz fűződő barátságunk és szövetségi viszonyunk további megszilárdítására, a baráti népi demokratikus államokkal egyre bensőségesebbé váló együttműködésre. Ez a legfőbb garancia arra, hogy soha többé be ne következhessen a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása számunkra.

Az az erőtől duzzadó nemzeti egység, amely a legutóbbi országgyűlési választások eredményében kifejezésre jutott, a hős magyar munkásosztály vezetése alatt álló magyar nép valamennyi rétegének érdekközösségén alapszik és éppen ezért olyan szilárd, mint még soha eddig nem volt. Mi e tekintetben is szerencsésebbek vagyunk kuruc elődeinknél. Mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a magyar nép nemzeti egysége, ami egyik legszilárdabb biztosítéka függetlenségünknek, tovább erősödjön. Hazánk függetlensége megőrzésének ügyét mi szorosan összekapcsoljuk a béke megőrzéséért vívott harc ügyével, mert tudatában vagyunk annak, hogy biztonságunk és békés fejlődésünk alapja az a pozitív, tevékeny szerep, amelyet hazánk a felszabadító Szovjetunió vezette béketáborban a többi népi demokráciákkal és a kapitalista államok békeszerető néptömegeivel együtt betölt.

Katonai téren azt a tanulságot nyujtja számunkra a kuruc szabadságharc, hogy tudatosan ápolnunk kell azokat a nagyszerű magyar katonai erényeket, amelyek a kuruc harcosokban születtek újjá és tovább erősödtek 1848/49 és 1919 szabadságharcaiban, s amelyek híressé tették a magyar katonát európaszerte. És ápolnunk kell Rákóczi katonai hagyományait, aminek lényege az, hogy a hadviselés tudományában a leghaladóbb elveknek adjunk teret. Ez egyértelmű azzal, hogy néphadseregünk jól sajátítsa el a világ leghaladottabb haditudományát, a sztálini haditudományt.

Megvan minden biztosíték arra, hogy sikerrel folytassuk és tovább fejlesszük szabadságharcos elődeink művét, hogy hozzájuk méltóan megálljuk a helyünket a haladó népek nagy családjában. A nemzetközi erőviszonyok olyan kedvezőek, mint még soha nem voltak a magyar nép számára. Élvezzük felszabadítónk, a hatalmas Szovjetunió és valamennyi szabadságszerető nép barátságát és támogatását; a leghatalmasabb belső erőforrás: népünk egysége, a magyar munkásosztály vezetése alatt, megbonthatatlanná kovácsolódott össze. További garanciája annak, hogy a magyar nép a jövőben is erős bástyája lesz a haladásnak — a mi marxista-leninista forradalmi elmélettel felvértezett és hatalmas harci tapasztalattal rendelkező pártunk, a Magyar Dolgozók Pártja és az a határtalan bizalom és szeretet, mellyel a magyar nép pártunkat követi

A SZOVJET HADSEREG HADMŰVELETEI MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁÉRT

Zentai Gyula alezredes

A német fasizmus hatalomrajutása után, Horthy, Gömbös és a többi fasiszta politikus, Magyarországot szorosan odakötötte Hitler fasiszta Németországához. Az ország gazdasági életét egyre jobban alárendelték a „harmadik birodalom" gazdasági és katonai érdekeinek. A vasuti szerelvények százai szállították a magyar élelmiszert a fasiszta Németországba. Amikor aztán Hitler áruló módon megtámadta a Szovjetuniót, katonailag is bevonta ebbe a harcba Magyarországot. Így vált az ország, a nép érdekei ellenére, a hitleri kalandorpolitika részesévé. Ez az aljas szövetség Hitlerrel, csatlakozás az úgynevezett „tengelyhez" és „antikommunista paktum"-hoz, nemcsak azt jelentette hazánk számára, hogy résztvett a fasiszta blokkban, hanem azt is, hogy ezzel elveszti függetlenségét. Így is lett.

Horthy ellenvetés nélkül teljesítette Berlin parancsait és gyakorlatilag Magyarországot nem az úgynevezett „kormányzó", hanem a német követ irányította.

Magyarország 1941 júniusában a hitleri Németországgal együtt indult harcba a Szovjetunió ellen. Ez a bűnös együttműködés a fasiszta hódítókkal, legyszégyenteljesebb lapja a magyar történelemnek.

A voronyezsi és doni harcokban Horthy legjobb hadosztályai semmisültek meg. Az ország áruló vezetői azonban még ezekután sem ébredtek tudatára bűneik súlyának. Hitler követelésére Horthy újabb hadosztályokat küldött a frontra. Horthy Magyarországa a dolgozó nép érdekei ellenére továbbra is résztvett a szennyes háborúban.

A szovjet csapatok szívós védelmi harcokban felmorzsolták a válogatott német hadosztályokat, ellentámadásba mentek át és lendületesen közeledtek az ország határához. Páni félelem fogta el ország áruló vezetőit, ennek ellenére mégis tovább folytatták a háborút a fasiszta Németország oldalán. Horthy nem akart szakítani Hitlerrel, sőt minden ellenkezés nélkül belement, hogy a németek teljesen megszállják az országot, ami 1944 március 19-én meg is történt.

Az ország megszállásával a még meglévő látszatfüggetlenség is elveszett. Minden legális pártot — a fasiszta párt kivételével — betiltottak, az országban egyre fokozódott a véres terror.

A fronton ezalatt gyökeres változások történtek.

1944 októberében a szovjet csapatok, teljesítve Sztálin parancsát, továbbfejlesztették támadó hadműveleteiket, áttörték a német és magyar csapatok megerősített állásait a Kárpátokban, megkezdték hazánk felszabadítását.

Katona-politikai helyzet 1944 őszén.

A hazánk felszabadítása érdekében folytatott hadműveletek szerves részét képezik azoknak a hatalmas csapásoknak, melyeket a Szovjet Hadsereg 1944 folyamán hajtott végre.

A Sztálingrádnál bekövetkezett világtörténelmi jelentőségű fordulat után a német hadvezetés az egész arcvonalon védelemre kényszerült és a stratégiai kezdeményezést végleg a szovjet hadvezetés vette át. Az 1943-as év nagy csatáiban a Szovjet Hadsereg Orel, Belgorod, Harkov és Szmolenszk körzetében további súlyos veszteségeket mért a fasisztákra és az arcvonal középső részén 500, déli részén pedig 1500 km-re vetette őket vissza. E hadműveletek eredményeképpen 1943 végén, a szovjet csapatok már Finnország határán, Leningrád, Nevel, Zsitomir, Zaporozsje vonalában, majd délen a Dnyepr mentén állottak.

Az 1944. évi támadó hadműveletek célját a Főparancsnokság a Szovjet Hadsereg számára abban jelölte meg, hogy folytatnia kell a fasiszta Németország főerőinek szétzúzását, végleg meg kell tisztítani a Szovjetunió egész területét a fasiszta bitorlóktól, a szövetségesekkel együttműködve katonailag teljesen össze kell törni a német hadigépezetet és az elnyomott európai népeket fel kell szabadítani a fasizmus igája alól.

E történelmi feladatok megvalósítására a Szovjet Hadsereg 1944-ben tíz hatalmas, megsemmisítő csapást mért az ellenségre. E csapások mindegyike annak a nagyszabású hadászati tervnek alkotórésze, melyet maga Sztálin dolgozott ki, s melyet az ő irányításával hajtottak végre a Szovjet Hadsereg csapatai.

A Szovjet Hadseregnek 1944 első napjaiban megindított támadása áttörte a németek védelmét Leningrádnál és megteremtette a Balti Szovjet Köztársaságok felszabadításának feltételeit. A február-márciusi hadműveletek következtében felszabadult egész Ukrajna és a szovjet arcvonal déli szárnya Kolomeánál elérte a Kárpátokat, s ezzel a németek arcvonalának déli szárnyán hatalmas beszögelés keletkezett. Április, május folyamán a szovjet csapatok megtisztították Krimet, majd június végén Fehér-Oroszországban, júliusban pedig Lvov irányába indítottak hatalmas támadást. Augusztus elejére felszabadult egész Fehér-Oroszország, továbbá Lengyelország és Litvánia egy része és az arcvonal közepe és északi szárnya kiegyenesedett. A Szovjet Hadsereg nyári támadásai a németeket arra kényszerítették, hogy tartalékaik nagy részét a déli frontról az északira helyezzék át és Kelet-Poroszország határait védelmezzék.

1944 augusztus elején a szovjet csapatok arcvonala a rigai öböltől egyenesen délre a duklai hágóig, majd innen Kolomeán és Jassyn át Odessza irányába húzódott (1. sz. vázlat).

A 2. és 3. Ukrán Front csapatai 1944 augusztusában a Jassy—Kisinyev-i csatában megsemmisítő vereséget mértek a német és román csapatokra. A vereség hatása alatt Románia augusztus 23-án kilépett a háborúból és 2 nappal később hadat üzent Németországnak. A Romániát át déli irányba törő 3. Ukrán Front sikeres hadműveleteinek eredményeképpen szeptember 8-án Bulgária is kapitulált és szeptember 11-én szintén hadat üzent Hitlernek.

A 2. Ukrán Front csapatai Románia megtisztítása után szeptember második felében áthaladtak a Déli Kárpátok szorosain és 1944 szeptember 25-én elérték Torda, Arad, Temesvár területét. A 3. Ukrán Front csapatai ezen idő alatt befejezték Bulgária teljes felszabadítását és Belgrád irányába törtek előre. A 4. Ukrán Front csapatai szeptember végén átkeltek a Kárpátok előhegyein és elérték Csehszlovákia északi és keleti határait (2. sz. vázlat).

A német hadvezetés, látva a fenyegető helyzetet — mindenképpen biztosítani akarta az arcvonal déli szárnyát és mindent elkövetett, hogy utolsó csatlósát megtarthassa. A Szovjet Hadsereg magyarországi előretörése a német hadvezetést az utolsó csatlós elvesztésén kívül a magyarországi, ausztriai, csehszlovákiai és sziléziai nyersanyagforrások, továbbá embertartalékok elvesztésével is komolyan fenyegette, ezenkívül veszélyeztette a németek összeköttetését az Észak Olaszországban, Jugoszláviában és Görögországban működő fasiszta csapatokkal.

A 2. és 4. ukrán frontok erőivel szemben a német „Déli hadseregcsoport" harcolt, melynek kötelékébe a 6. és 7. német, valamint az 1. és 2., majd később felállított 3. magyar hadsereg tartoztak.

A 4. Ukrán Front jobbszárnyával szemben az Északi hadseregcsoporthoz tartozó 1. német páncélos hadsereg védekezett. A 3. Ukrán Fronttal szemben az „F. hadseregcsoport" működött.

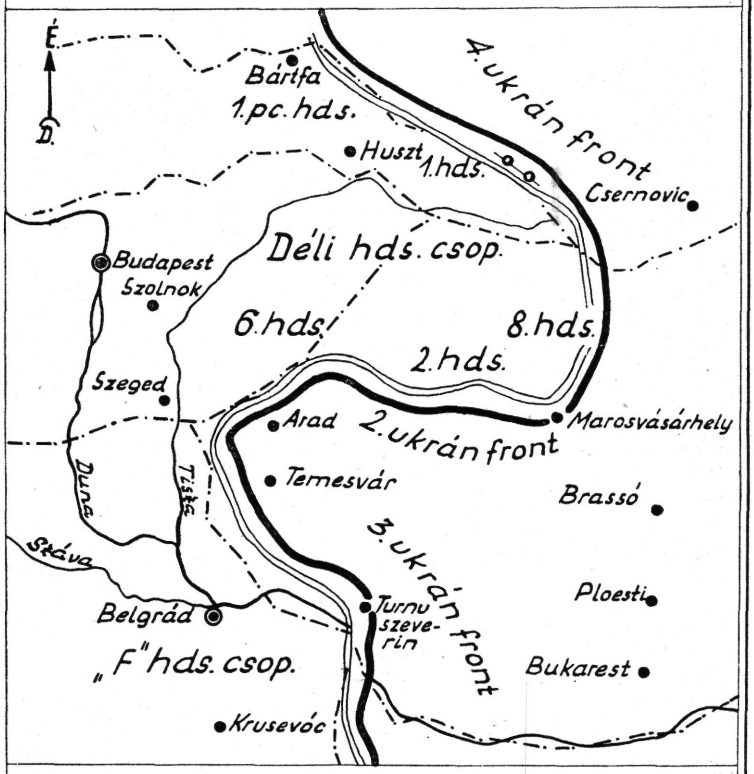
A hitlerista vezérkar a déli hadseregcsoportot részben a hátországból, részben más arcvonalakról 14 hadosztállyal, az „F. hadseregcsoportot" pedig kb. 5 hadosztállyal erősítette meg. Végeredményben a hitlerista csapatok ereje Magyarországon és Jugoszláviában kb. 70 hadosztályt tett ki.

Az 1944 szeptember végén kialakult helyzet (2. sz. vázlat) jellegzetessége az a nagy kiszögelés, melyet a szovjet csapatok Torda, Arad, Turnu-Severin területén birtokbavettek. Ez a hídfőállás kitünő lehetőséget nyujtott a szovjet hadvezetés számára a Budapest, és a Tiszántúl irányba való előretörésre, továbbá a Jugoszlávia felszabadításáért folyó harcban, különösen a Belgrád irányába, majd a Száva völgyében indítandó hadműveletekhez.

AZ ARCVONAL HELYZETE 1944. AUG. 7-ÉN
ÉS A SZOVJET HADSEREG HADMŰVELETEI
ROMÁNIA ÉS BULGÁRIA FELSZABADÍTÁSÁRA
Leningrád
BÁLTI TENGER
SZOVJETUNIÓ
Riga
MOSZKVA
Szmolenszk
Kalinyingrád
Gdansk
Minszk
Brianszk
Bydgoscz
Visztula
Gomelj
Kurszk
VARSÓ
Brest
KIEV
Zsitomir
Dnyeper
Tarnopol
Bug
Dnyeszter
Duna
Debrecen
Jassi
BUDAPEST
Tisza
Dráva
BUKAREST
Szeva
2. ukrán front
BELGRÁD
3. ukrán front
SZÓFIA
Jelmagyarázat
Az arcvonal helyzete 1944 augusztus 7-én.
Az arcvonal helyzete 1944 szeptember 25-én.

1. sz. vázlat

A DÉLI ARCVONAL HELYZETE 1944 SZEPTEMBER VÉGÉN

2. sz. vázlat

A Szovjet Főparancsnokság terve és a hadműveletek előkészítése.

A szovjet hadvezetés a Magyarország elleni támadás főcsapásának irányául az Arad—budapesti irányt választotta. A főcsapás ezen iránya nemcsak a legkedvezőbb, a terep szempontjából a legalkalmasabb, a legkevesebb véráldozattal járó utat jelölte meg a szovjet csapatok számára, hanem egyúttal a fasiszták legérzékenyebb pontja, az ország fővárosa ellen irányult. Budapestnek a magyarországi hadműveletek szempontjából döntő politikai és hadászati jelntősége volt. Politikai jelentőségét az adta meg, hogy a másfélmillió lakosú fővárosnak, az ország legnagyobb ipari és közigazgatási központjának, a munkásmozgalom magyarországi fellegvárának felszabadítása döntően befolyásolta Magyarország további szerepét a háborúban. Budapest felszabadítása volt az előfeltétele annak, hogy Magyarországot is le lehessen választani a hitleri Németország oldaláról és be lehessen vonni a fasizmus elleni csatasorba.

Budapest hadászati jelentősége abban állott, hogy sajátos földrajzi helyzeténél fogva, továbbá a fővárosban összefutó út- és vasúthálózat miatt, kulcspontját képezte az Ausztria irányába való további előnyomulásnak. Hadászati fontosságát növelte az a tény, hogy Magyarország iparának jelentős része Budapesten összpontosult, melynek elvesztése a háború anyagi alapjainak döntő csökkentését eredményezte a németek számára.

Az Arad—Budapest irányú főcsapás ezenkívül a Keleti Kárpátokban harcoló fasiszta csapatokat is a teljes bekerítés veszélyének tette ki és megnyitotta a Kárpátok átjáróit a 4. Ukrán Front csapatai számára.

A Szovjet Főparancsnokság általános terve alapján a főcsapást Budapest irányába a 2. Ukrán Front balszárnyának kellett mérnie. A főcsapással egyidejűleg a front középső szakaszán elhelyezett csapatoknak Debrecen irányában kellett csapást mérniök a Tiszától keletre működő fasiszta erőkkel, azzal a feladattal, hogy felszabadítsák Észak-Erdélyt.

A 3. Ukrán Front feladatát a Főparancsnokság abban határozta meg, hogy szabadítsa fel Jugoszláviát, majd nyugati irányból biztosítsa a Duna—Tisza-közén Budapest irányában előretörő 2. Ukrán Front balszárnyát. A 4. Ukrán Front csapatainak — a 2. Ukrán Front támadásának érvényesülése után — a Kárpátokon keresztül kellett támadnia Csehszlovákia felszabadítására.

A szovjet hadvezetés ragyogóan oldotta meg a korszerű stratégia egyik legnehezebb problémáját, a hadászati meglepést. A Szovjet Hadsereg 1944. évi összes támadó hadműveletei — köztük a Magyarország felszabadítása érdekében folytatott hadműveletek is, mind a főcsapás irányát, mind a támadás időpontját illetően, teljesen váratlanul érték az ellenséget. Annak következtében, hogy a német vezérkar teljes bizonytalanságban volt a szovjet csapatok következő csapásának helyét és idejét illetően, a német tartalékok az arcvonal mentén ide-oda utazgattak és csaknem minden esetben elkésve érkeztek rendeltetési helyükre. Ezzel szemben a szovjet Főparancsnokság tartalékait mesterien

használta fel, ami biztosította a csapás hatalmas mélységét és a támadás állandó lendületét.

A szovjet hadvezetés a meglepést azzal biztosította, hogy a támadást széles arcvonalon, egyszerre indította meg, az átcsoportosításokat teljesen rejtve hajtotta végre és hogy a csapatok és törzsek igen nagy figyelmet fordítottak az álcázás szabályainak tökéletes betartására.

Külön ki kell emelnünk a törzsek szerepét és jelentőségét, a hadműveletekben. A törzsek tervszerű, előrelátó és jól megszervezett munkája döntő mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjet Hadsereg csapatai az eléjük tűzött feladatokat maradéktalanul végre tudták hajtani.

A hadműveletek lefolyása.

Előretörés a Tiszáig
(3. sz. vázlat)

A németek Magyarország-i védelmüket erősen kiépítették. Hatalmas és mélyen tagozott védelmi övet létesítettek. A természetes akadályokat műszakilag megerősítették. A csapatok mozgására alkalmas utakat földerődökkel, támpontokkal és egyéb tábori erődítésekkel lezárták. Jól megszervezett tűzrendszerük lehetővé tette, hogy állásaik minden megközelítési útvonalát hatásos tűz alatt tartsák. A német-magyar csapatok szívósan védekeztek és igyekeztek megakadályozni a Szovjet Hadsereg kijutását az Alföldre.

A németek mindenáron meg akarták állítani a szovjet előretörést, ezért a kevésbbé veszélyeztetett területről elvont erőkkel erősítették védelmüket.

A támadás, melynek előkészületei igen jól rejtve és álcázva történtek, teljesen váratlanul érte a német és magyar katonai vezetést.

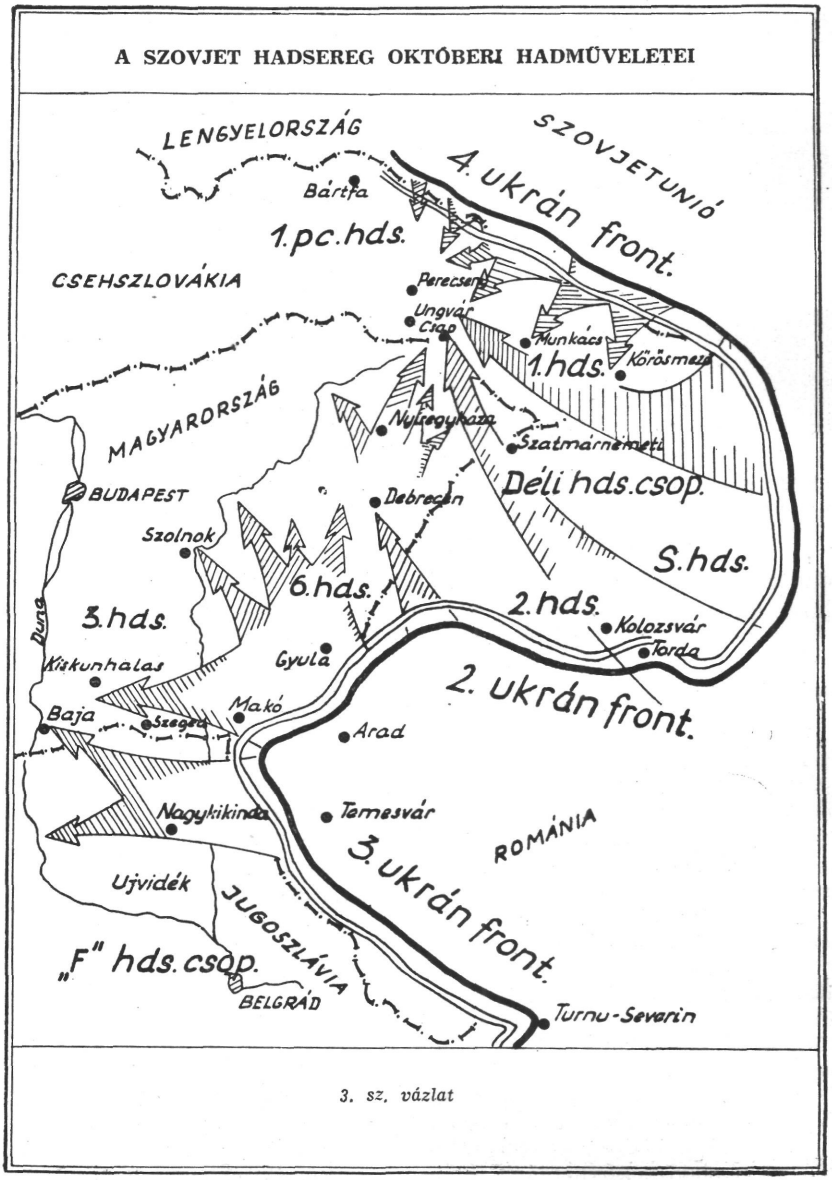
A támadás középen a főirányban hatalmas, összpontosított tüzérségi és légitámadással kezdődött. A gyalogság a gyalogsági nehéz fegyverek és kísérő harckocsik támogatásával, a tüzérségi tűz oltalma alatt kis csoportokban hatolt be az ellenséges fészkek oldalába és hátába.

Tüzérségből, rohamtüzérségből és műszakiakból összeállított páncélelhárító tüzér tartalékok és mozgó műszaki zártelepítő osztagok jó szolgálatot tettek az ellenséges harckocsi egységekkel végrehajtott ellenlökések elhárításában.

A 2. Ukrán Front támadása azzal fenyegette a hitlerista erőket, hogy a szovjet csapatok a védelmet áttörik és kijutnak az Alföldre. Ennek megakadályozására a fasiszták hadműveleti tartalékaikat, közöttük páncélos erőik nagyrészét is bevetették.

A 2. Ukrán Front jobbszárnyával Kolozsvár felé támadott, ezzel lekötötte az ellenség tartalékait, ugyanakkor közepével Arad területén hatalmas csapást mért a hitlerista csapatokra.

Az erdős, hegyes, erősen tagolt terep ellenére a szovjet csapatok már a támadás első napján (október 6.) áttörték az ellenség erős és

A SZOVJET HADSEREG OKTÓBERI HADMŰVELETEI
LENGYELORSZÁG
SZOVJETUNIÓ
4. ukrán front.
Bártfa
1. pc. hds.
CSEHSZLOVÁKIA
Perecsen
Ungvár
Csap
Munkács
1. hds.
Körösmező
MAGYARORSZÁG
Nyíregyháza
Szatmárnémeti
Déli hds. csop.
BUDAPEST
Debrecen
Szolnok
S. hds.
6. hds.
2. hds.
Kolozsvár
Torda
3. hds.
Duna
Kiskunhalas
Gyula
2. ukrán front.
Baja
Szeged
Makó
Arad
Nagykikinda
Temesvár
ROMÁNIA
3. ukrán front.
Ujvidék
JUGOSZLÁVIA
„F" hds. csop.
BELGRÁD
Turnu-Severin

3. sz. vázlat

mélyen tagozott védelmét, kiértek az Alföldre és elfoglalták Gyula és Makó városokat.

A keletkezett résbe a szovjet vezetés azonnal nagy lovas, páncélos és gépesített kötelékeket vetett be, melyek továbbfejlesztették a támadást Debrecen irányába.

A németek minden kísérlete, hogy ellenlökéseikkel megakadályozzák a szovjet csapatok előretörését, sikertelen maradt.

Október 9-én a szovjet gyorscsapatok már Debrecen és Nagyvárad előterében voltak.

A németek három páncélos hadosztályból és erős gyalogsági egységekből álló csoportja megkísérelte, hogy Nagyváradot kézben tartsa, de a szovjet csapatok koncentrikus támadása megtörte ennek a csoportnak az ellenállását, így a város 12-én végleg felszabadult.

A német-magyar csapatok a Tiszánál igyekeztek megállítani a szovjet támadást és erős folyóvédelmet építettek ki.

A szovjet páncélos ékek Aradtól nyugatra már október 8-án elérték a Tiszát, ugyanaznap Govorunenko tbk. páncélosai elfoglalták Szentest és háromnapos harc után nemcsak az ellenség tiszai hadfőjét számolták fel, hanem a folyón átkelve, annak jobbpartján több hídfőt létesítettek.

A német és magyar csapatok a Tiszánál hevesen ellenálltak, tíz ellenlökést kíséreltek meg; de mindegyik sikertelen maradt.

A támadás balszárnyán a 2. Ukrán Front balszárnya együttműködve a 3. Ukrán Front csapataival, átkelt a Tiszán és október 11-én elfoglalták Szegedet, majd a hídfőt észak felé kibővítve, s visszaverve egy erős német ellenlökést, október 24-én felszabadították Kiskunhalast.

A 3. Ukrán Front csapatai még október 9-én átkeltek a Tiszán, 12-én elfoglalták Szabadkát, azután 21-én már elérték Bajánál a Dunát.

A német parancsnokság a további előretörés megakadályozására Debrecen, Szolnok, Kecskemét területén sietve új erőket vont össze. Október első felében 11 új hadosztály érkezett ebbe a térségbe.

Az ellenség nagyváradi csoportjának megsemmisítése után a 2. Ukrán Front csapatai Debrecen irányába törtek előre.

Október 13-a és 18-a között a harcok már a város határában folytak. Október 19-én a szovjet csapatoknak lendületes támadással sikerült Debrecentől keletre 17 km-re a Szatmárnémeti, Nagykároly felé vezető vasútvonalakat elvágni és ezzel elszakítani a debreceni erőcsoportot az Erdélyben harcoló német egységektől.

A szovjet csapatok elfoglalták a várost, kemény harcokban megsemmisítették a helyőrséget.

Az itt vívott harcokban teljesen megsemmisült a 23. német pc-os, a 45. német gy. hadosztály, valamint a magyar 19. könnyű és 4. tart. hadosztályok.

A szovjet csapatok Nyiregyháza felé folytatták támadásukat. A várost a német-magyar csapatok mindenáron meg akarták tartani, ezért Hajduhadház területéről ellenlökést terveztek a mélyen előretört szovjet

ék ellen. Az ellenlökést a szovjet csapatok visszavetették, majd október 22-én elfoglalták Nyiregyházát, azután a következő napon Nyiregyházától É-ra elérték a Tiszát.

A szélső jobbszárnyon, a 2. Ukrán Front jobbszárnyának csapatai Kolozsvár irányában támadtak, lekötötték az ellenség tartalékait és ezáltal elősegítették a közép- és balszárny hadműveleteit. Október 11-én elfoglalták Kolozsvárt, melyet erős német páncélos kötelékek védtek, majd folytatva az előnyomulást, október 25-én befejezték Erdély felszabadítását és a következő napokban elérték Csapot.

A helyzet Kárpátalján és az Északi Kárpátokban. A 2. Ukrán Front sikeres támadása lehetővé tette, hogy a 4. Ukrán Front támadása az Északi Kárpátok területén kibontakozzék és Csehszlovákiának segítséget nyujtson. Október 18-án a Szovjet Hadsereg egységei már átkeltek a Kárpátok gerincén, elfoglalták Körösmezőt és elérték a Tisza felső folyását. Még ugyanezen a napon birtokbavették Máramarosszigetet, mely mint erősen védett és berendezett támpont igen akadályozta a szovjet csapatok előnyomulását.

Október 24-én lendületes éjjeli támadással a 4. Ukrán Front egységei elfoglalták Husztot, amely délről és keletről fedezte Munkácsot. Munkácsot a fasiszta német csapatok nagymértékben megerősítették és itt heves ellenállást fejtettek ki. A szovjet csapatok több irányból támadva, behatoltak a városba és szívós utcai harcokban megsemmisítették az ott védekező német csapatokat.

Ungvárt északról a perecsenyi erődítmények védték. A szovjet csapatok október 27-én a védelmet áttörve, elvágták az ellenség visszavonulási útját és több irányból előretörve október 27-én estig elkeseredett utcai harcok után felszabadították Ungvárt.

Október 29-én elfoglalták Csapot és ezzel Kárpát-Ukrajnát végleg megtisztították a fasiszta csapatoktól.

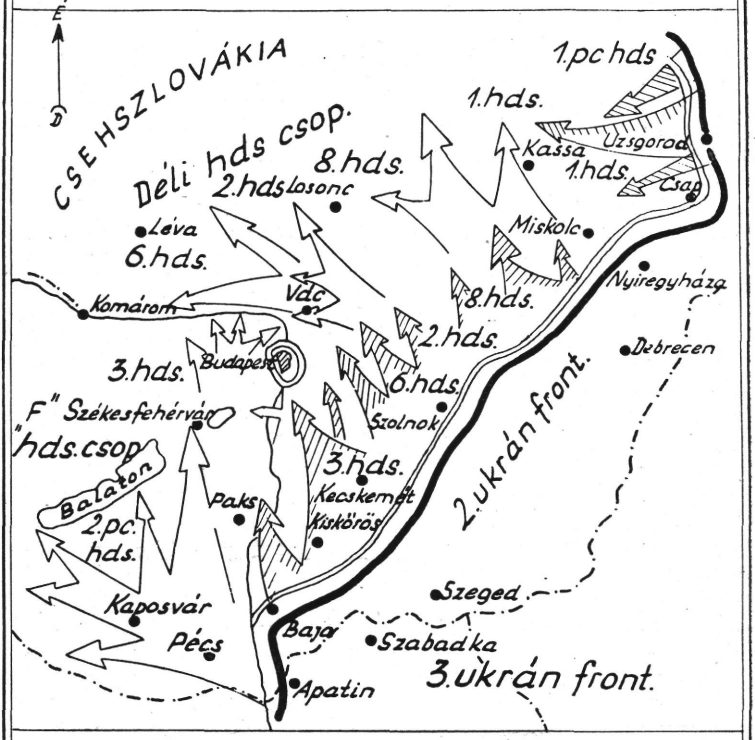
Ugyanez idő alatt a szélső balszárnyon a 3. Ukrán Front csapatai a hősiesen harcoló jugoszláv partizánokkal együtt október 20-án 4 napos heves harc után felszabadították Belgrádot. Ezután együttműködve a bolgár csapatokkal, továbbfolytatták Jugoszlávia felszabadítását. Ezzel a 3. Ukrán Front igen erősen veszélyeztette a Görögországban lévő német csapatok hátát és biztosította dél felől a Magyarországon harcoló 2. Ukrán Front balszárnyát. Az erős szovjet nyomásra a Balkánon működő német csapatoknak ki kellett üríteni Jugoszláviát és vissza kellett vonulniok Horvátország és Magyarország területére.

Hadműveletek a Duna-Tisza közén.

A 2. és 3. Ukrán Front csapatainak sikeres októberi hadműveletei a szovjet hadvezetés számára megteremtették a Budapest elleni támadás közvetlen lehetőségét. (4. sz. vázlat.)

A Főparancsnokság terve alapján a Budapest elleni főcsapást a 2. Ukrán Front Duna-Tisza közén működő erőinek kellett mérni. Ezzel

A 2. ÉS 3. UKRÁN FRONT HADMŰVELETEI BUDAPEST FELSZABADÍTÁSÁÉRT.

4. sz. vázlat:

Jelmagyarázat

Helyzet 1944 október végén.

Hadműveletek 1944 november végén.

Hadműveletek 1944 dec. és 1945 jan.-ban.

egyidejűleg a front jobbszárnyán működő csapatoknak Szolnok körzetéből északi és nyugati irányba, Magyarország északi iparvidéke ellen kellett támadniok és biztosítaniok kellett a front főerőinek jobbszárnyát. A 3. Ukrán Front feladata volt, hogy a Dráva torkolattól északra foglaljon hídfőt a Duna jobb partján, a Dunántúl felszabadítását célzó további hadműveletekhez.

A hitlerista és nyilas csapatok Budapest védelmére erős, mélyen lépcsőzött védelmet szerveztek.

A 2. Ukrán Front csapatai október 28-án a Duna-Tisza közén áttörték a makacsul védekező fasiszták állásait és november 1-én felszabadították Kiskőrös és Kecskemét, 3-án pedig elérték a Budapesttől 21 km-re lévő Alsó-Némedit.

A német hadvezetés — a szovjet csapatok gyors és váratlan előretörése következtében, mely már Budapestet közvetlenül veszélyeztette — arra kényszerült, hogy a Budapest alá irányított tartalékait részenként, menetből vesse be, ami természetesen gyors megsemmisülésüket eredményezte.

A 2. Ukrán Front csapatainak a Duna-Tisza közén végrehajtott gyors előretörése egyik ragyogó példája azoknak a nagyszerű teljesítményeknek, amelyeket a Szovjet Hadsereg a magyarországi hadműveletekben is felmutatott. Az őszi esőzések, a rossz utak, az ellenség makacs ellenállása és a mélyen tagolt védelmi rendszer ellenére a szovjet csapatok öt nap alatt több mint 60 km-t tettek meg harcolva és helyenként napi 20 km-t nyomultak előre.

November 3-tól kezdve a fasiszták ellenállása Budapest irányába észrevehetően megerősödött. November 5-én öt páncélos hadosztállyal Kecskeméttől északnyugatra ellencsapást kíséreltek meg.

A nagy sietve megindított ellencsapás azonban a szovjet csapatok szívós ellenállásán felmorzsolódott és a 2. Ukrán Front Duna-Tisza közén támadó csapatai, leküzdve az ellenség minden erőlködését, november végére elérték Budapest külső védelmi övezetét.

A front jobbszárnyán támadó csapatok november 9-én Szolnok és Polgár között átkeltek a Tiszán, az átkelést követő második napon átvágták a budapest—miskolci vasútvonalat és november végéig felszabadították Gyöngyös, Hatvan, Eger városokat.

Miközben a 2. Ukrán Front magára vonta az ellenség főerőit, a 3. Ukrán Front csapatai november 29-én Mohácsnál meglepetésszerűen átkeltek a Dunán és hatalmas hídfőt létesítettek a Dunántúl elleni támadáshoz.

A Budapest bekerítésére indított hadművelet a nagy kiterjedésben harcoló több front hadműveleti együttműködésének ragyogó példája. A 2. Ukrán Front csapatainak Budapest déli szegélyéig történt előretörése megteremtette a lehetőséget arra, hogy a 3. Ukrán Front a Duna-Tisza közén felzárkózzék és a mohácsi Duna-átkelésre előkészülhessen. Miközben a 2. Ukrán Front csapatai magukra vonták és felőrölték az

ellenség főerőit, a 3. Ukrán Front a dunai átkelést viszonylag gyengébb erőkkel szemben hajtotta végre.

A 4. Ukrán Front ez alatt az idő alatt igen nehéz feltételek mellett, hegyes, erdős terepen, szakadatlan esőben és feneketlen sárban tört előre Csehszlovákia felszabadítására. A földrajzi tényezők és az időjárási viszonyok miatt előnyomulásának üteme természetszerűen jóval lassúbb volt, mint a tőle balra támadó 2. Ukrán Front csapataié.

A Budapesten körülzárt fasiszta erők megsemmisítése.

Magyarországnak a Németország oldalán vívott háborúból való kiugrasztásáért folytatott harc jelentős mértékben arra irányult, hogy Budapestet felszabadítsák és a város közvetlen térségében elhelyezkedő nagy ellenséges csoportosítást szétverjék.

A Szovjet Hadsereg ellenállhatatlan erővel támadt, szétverte az útjába került fasiszta csapatokat és szorosan felzárkózott Budapest külső védelmi gyűrűjéhez.

A Szovjet Hadsereg sikerei teljesen demoralizálták az ellenség táborát. Szálasi fasiszta bandájából alakult kormány december 9-én elmenekült Budapestről. A felszabadított területeken a demokratikus erők a kommunisták vezetésével, fokozott erővel folytatták munkájukat és a Magyar Nemzetgyűlés összehívására vonatkozó előkészületeiket.

Budapest felszabadításáért vívott harcba tevékenyen kapcsolódtak be a magyar partizánok is. A magyar partizánparancsnokság október 16-a után azt az utasítást adta az országban működő partizán osztagoknak, hogy jöjjenek ki az erdőkből és hegyekből, lépjenek fel támadón, vonuljanak az ország belsejébe, Budapest felé.

A magyar partizánok kivették részüket Budapest felszabadításából. A fasiszta hadvezetés legsebezhetőbb pontja ebben az időben Budapest volt. Mindez nagy és fontos feladat elé állította a partizánokat és a magyar hazafiakat. Ennek felismerésében a magyar partizánparancsnokság elrendelte, hogy azok a partizánosztagok, amelyek még nincsenek útban Budapest felé, azonnal induljanak és fokozzák minden erővel harcukat. A partizánok összeköttetésbe léptek a visszavonuló honvéd egységekkel, igyekeztek felvilágosítani azokat arról, hogy Ausztriába viszik őket. Fokozták a fasiszta hazaárulók irtását.

A szovjet hadvezetés a 2. és 3. Ukrán Front csapatainak novemberi hadműveleteivel megteremtette a budapesti fasiszta erők bekerítéséhez a feltételeket.

A 2. Ukrán Front csapatai délen Budapest előterében, keleten pedig a Cserhát és Mátra átjárói előtt állottak. A 3. Ukrán Front Pécs körzetében hatalmas hídfővel rendelkezett a Dunántúl felszabadítása érdekében folytatandó hadműveletekhez. Az így kialakult helyzetben a szovjet főparancsnokság terve az volt, hogy a 2. Ukrán Front jobbszárnyával

Gyöngyös és Hatvan térségéből, a 3. Ukrán Front jobbszárnyával pedig a pécs—szekszárdi hídfőből kiindulva, gyors előretöréssel bekeríti és megsemmisíti a Budapest körzetében összevont nagy fasisztą erőket.

A fasiszták, miután felismerték helyzetük kritikus voltát, erőik zömét Budapest bekerítésének és arcvonaluk szétdarabolásának megakadályozása érdekében Székesfehérvár és Balaton körzetében, illetve, hogy megakadályozzák a szovjet előnyomulást a csehszlovákiai iparvidékre, Miskolc körzetében összpontosították.

A Budapest bekerítésére irányuló hadműveletek december első napjaiban indultak meg. A főparancsnokság azt a feladatot állította a 2. Ukrán Front parancsnoka — Malinovszkij marsall — elé, hogy Tahi irányából támadjon Neszmély általános irányban, biztosítsa magát északnyugat felől, érje el a Dunát Neszmély—Esztergom szakaszon és a 3. Ukrán Front csapataival együttműködésben kerítse be az ellenség budapesti csoportosítását. A 3. Ukrán Front parancsnoka — Tolbuchin marsall — azt a feladatot kapta, hogy a Velencei-tó körzetében törje át az ellenség védelmét, támadjon Esztergom általános irányba. érje el a Duna déli partját, vágja el az ellenség nyugat felé irányuló összeköttetését és a 2. Ukrán Fronttal együttműködésben zárja körül az ellenség budapesti csoportosítását.

Ezek szerint a Főparancsnokság elgondolása mindkét front egyidejű koncentrikus csapásában állott Esztergom—Neszmély általános irányban és mindkét front belső szárnyainak együttes találkozó csapásaival Budapest elfoglalása.

A Főparancsnokság elgondolása értelmében a frontparancsnokok meghatározták az összfegyvernemi hadseregek és a gyorsan mozgó magasabb egységek feladatait. Az előkészületek december 19-ig folytak, december 20-án pedig megkezdődött a támadás.

A 2. Ukrán Front páncélos magasabb egységei a támadás első napján elérték Lévát és a Garamot, a balszárnyon elfoglalták Nagybörzsöny útcsomópontot. Az ellenség többszöri ellenlökését elhárítva, december 26-án Esztergom térségében elérték a Duna északi partját.

December 20-án reggel hatalmas tüzérségi és légi előkészítés után a 3. Ukrán Front csapatai szintén támadásba lendültek a Velencei-tótól keletre és nyugatra.

December 23-án — a hadművelet 4. napján — a jobbszárnyon működő szovjet páncélos magasabb egységek előretörtek Herceghalom vasútállomásig, elvágták a Budapestről nyugatra vezető vasutat, így a budapesti ellenséges csapatok rendkívül válságos helyzetbe kerültek. Ugyanezen a napon a front csapatai 100 km-ig szélesítették ki az áttörést, melynek mélysége elérte a 27 km-t. Estére elérték Székesfehérvár északnyugati szélét.

Továbbiakban az események sokkal élénkebb ütemben zajlottak. A front jobbszárnyán működő páncélos magasabb egységek kelet felé fordulva, előretörtek Budapest nyugati széléhez és megkezdték a város

elleni harcot. Slemin tábornok csapatai, amelyek északkeleti irányban támadtak, december 26-án a balszárnyon támadó magasabb egységekkel Budakalász térségébe értek, ahol felvették az összeköttetést a Duna balpartján lévő szovjet csapatokkal. Igy megalakult a bekerítés belső arcvonala.

Ugyanazon a napon — december 26-án — a front csapást mérő csoportjainak páncélosai elérték a Dunát, elfoglalták Esztergomot és felvették az összeköttetést a 2. Ukrán Front csapataival. Zaharov tábornok balszárnyon támadó csapatai a front gépesített és lovas magasabb egységeivel összeköttetésben Nyergesujfalu, Bánhida, Zámoly, Polgárdi vonalát érték el és ezzel megalkották a bekerítés külső arcvonalát. Az elkövetkező 3—4 nap alatt a külső arcvonal helyenként még 10—15 km-re tolódott nyugati irányban.

Az ellenség a legkeményebb ellenálást a balszárnyon, Székesfehérvártól északnyugatra tanusította. Itt több ellenlökést hajtott végre, naponta 100—150 harckocsit és rohamlöveget alkalmazva. Az ellenség a jelek szerint ellentámadáshoz készülődött, miért is a Főparancsnokság parancsa értelmében a szovjet csapatok a bekerítés külső arcvonalán december 31-én védelembe mentek át.

Miután a budapesti erők teljes körülzárása befejeződött, az itt bekerített ellenséges erők elszigetelődtek.

A felesleges vérontás és áldozatok elkerülése végett, valamint azért, hogy a város polgári lakosságát megkíméljék, a szovjet parancsnokság ultimátumot küldött a bekerített csapatoknak, hogy kedvező feltételek mellett tegyék le a fegyvert. A válasz a parlamenterek galád meggyilkolása volt, amely ténnyel az egész fasiszta vezetés magára vállalta a magyar főváros elpusztításáért és sok békés polgári lakos életének kioltásáért a felelősséget. A szovjet parlamenterek megölése nemzetközileg jogellenes, barbár, a katonai erkölcsöt és az emberiességet megcsúfoló, bestiális cselekedet volt, mely élénken rávilágított az egész fasiszta rendszer vezetésének céljaira és módjaira.

Megindult a harc a magyar főváros felszabadításáért.

A fasiszta vezetőség mindent megtett, hogy Budapestet megtartsa. A város területét hatalmas erőddé változtatták át. Az összes sarokházakat oldalozó erőddé rendezték be. Az utcákon és tereken árkokat ástak, sok akadályt és műszaki zárat építettek, aknamezőket, harckocsi elleni árkokat, drótakadályokat, torlaszokat és barrikádokat létesítettek. Azokat a fontos épületeket, amelyeket nem lehetett védelemre berendezni, felrobbantották. Ahol visszavonulásra kényszerültek, ott a lehetőség szerint mindent aláaknáztak, elpusztítottak (hídjaink).

A pincékből, ablakokból, golyószóró és géppuska fészkeket létesítettek, innen tartották tűz alatt az utcákat. Gyakori ellenlökésekkel igyekeztek meggátolni a fontosabb támpontok elfoglalását, vagy visszaszerezni a már elfoglalt állásokat.

Ellenlökéseiket páncélos és rohamtüzér egységek támogatták.

A német fasiszta csapatok aljas módszerekhez folyamodtak. Ellenlökéseiknél a helyi lakosságot — nőket és gyermekeket sem kímélve — hajtották maguk előtt.

A harcok elsősorban a sarokházak birtokbavételéért folytak, amelyekre a hitleristák a város védelmét alapozták. Ilyen kiépített támpontok megtámadásánál a szovjet rohamcsapatok tüzérségi támogatás mellett (melyet legtöbbször közvetlen irányzással lőtt a szovjet tüzérség) kézigránátokat dobtak a pincékbe és az ablakokba, betörtek a földszintre, azután fokozatosan megtisztították az egész háztömböt. Ha nem sikerült az ellenséget arcban megközelíteni, akkor a rohamcsoportok hátulról vagy oldalról aláaknázták a ház falait, és az így támadt résen keresztül hatoltak be a házba.

Az utcai harcok jellegzetessége az összes fegyvernemek szoros és hathatós együttműködése volt. Különösen nagy segítséget nyujtott a légierő, amely nemcsak éjjel-nappal támadta az ellenséges állásokat, hanem megakadályozta, hogy a fasiszták légiereje utánpótlást szállítson a bekerített csapatoknak.

Január 9-ig a szovjet csapatok már az összes peremvárosokat elfoglalták és birtokba vették a lóversenyteret, amely leszállóhelyül szolgált az utánpótlást szállító repülőgépeknek. Németek ezután már csak ejtőernyővel tudtak utánpótlást ledobni.

Az ellenség január első felétől nagy üzemanyaghiányban szenvedett, ezért harckocsijainak zömét álló tűzfészekként alkalmazta. Az üzemanyag hiánya korlátozta a még dolgozó üzemek teljesítőképességét is. Amikor a szovjet csapatok január 9-én a Hoffher—Schrantz gépgyárat elfoglalták, melyet a németek harckocsijavításra rendeztek be, az ellenség nem tudta többé harckocsijait kijavítani és pótolni.

Január 15-én a szovjet csapatok a Nagykörút vonalát, január 18-án pedig Pestet szabadították fel.

A fasiszták most a város nyugati részén, Budán igyekeztek megvetni a lábukat. Felrobbantották az összes dunai hidakat és felhasználva a Citadellát és a budai vár épületeit, melyek a pesti részt uralják, tűz alatt tartották az összes megközelítési útvonalakat.

A fasiszták itt sem tarthatták sokáig magukat. A szovjet csapatok merész rajtaütéssel február 7-én elfoglalták a Sashegyet, amely a németek által megszállt városrész fölött uralkodott. Február 10-én és 11-én szívós harcokban megtörték az ellenség védelmét a budai körúton, elfoglalták a Vérmezőt, a németek utolsó tábori repülőterét.

A körülzárt fasiszta csapatok 11-én megkísérelték a kitörést a Moszkva-tér—Malinovszki-fasor irányában.

Február 12-én a 2. és 3. Ukrán Front csapatai rohammal elfoglalták a várat és a Citadellát, 13-án véglegesen befejezték Buda megtisztítását.

A győzelem után Sztálin napiparancsban a következőket parancsolta meg:

„A 2. Ukrán Front csapatai a 3. Ukrán Front közreműködésével másfél hónapos ostrom és a nagy városban vívott szívós harcok után február 13-án befejezték a Budapesten körülzárt ellenséges erőcsoport megsemmisítését és ezzel teljesen birtokba vették Magyarország fővárosát, Budapestet, a németek fontos stratégiai támpontját és megnyitották az utat Bécs felé. A Budapestért vívott harcok folyamán a 2. Ukrán Front csapatai több mint 110.000 ellenséges katonát és tisztet ejtettek foglyul a budapesti erőcsoport német parancsnokával, Pfeffer-Wildenbruch vezérezredes és törzsével együtt, továbbá nagymennyiségű fegyvert és különféle hadianyagot zsákmányoltak...“

Ezzel a győzelmükkel a 2. és 3. Ukrán Front csapatai megnyitották az utat Bécs—Pozsony, valamint Ausztria és Csehszlovákia iparvidékei felé. Ezzel befejeződött a szovjet hadsereg győzelmes 9. csapása.

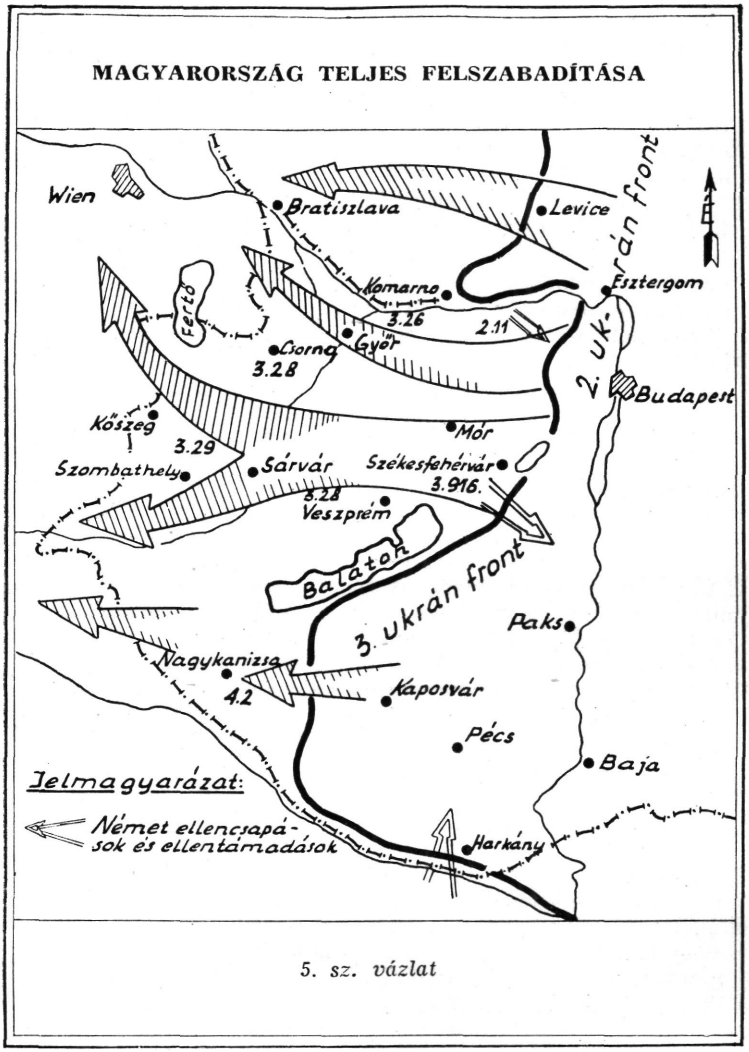
Magyarország teljes felszabadítása.

A fasiszta főparancsnokság tekintet nélkül a budapesti erőcsoportjának felszámolására, új ellencsapást szervezett Komáromtól keletre eső területről. Erős gyalogsági és harckocsi kötelékek február 17-én kezdték meg ellencsapásukat és keletre igyekeztek visszavetni a szovjet csapatokat. Február 19-ig sikerült is némi helyi sikert elérni, egyes helyeken benyomták az arcvonalat, de a védelmet sehol sem tudták áttörni. A 2. Ukrán Front mindinkább fokozódó ellenállása az ellencsapást megállította. A következő napokban a fasiszták újabb tartalékokat vetettek be és tovább erőltették a támadást. Ezzel akarták biztosítani ugyanis a bratislavai irányt. Nyolcnapos védelmi csatában a 2. Ukrán Front felőrölte a német erőket, úgyhogy azok kénytelenek voltak a további áttörési kísérletekről lemondani.

A német parancsnokság még egy hatalmas ellentámadást tervezett magyarországi állásainak megtartására, megjavítására. A magyarországi arcvonal ugyanis fedezte a Németországba délről vezető utakat és Magyarország elvesztése a déli német hadiipari bázis kiesését is jelentette. Ezenkívül a német főparancsnokság úgy vélte, hogy egy Magyarországon elért jelentősebb siker megmentheti a hitleri Németország erősen megtépázott katonai tekintélyét és megerősítheti az Oderához visszavert fasiszta hadsereg harci szellemét, sőt megállíthatja a szovjet hadsereg Berlin elleni támadását is.

Ezekből az elképzelésekből kiindulva szervezte meg a német fővezérség ellentámadását azzal a céllal, hogy a Balatontól északkeletre és délre fekvő területről, valamint a Dráva déli partjáról előretörve szétveri a Duna jobbpartján működő szovjet erőket, azután a Dunán Budapest és a Dráva közt eltérve, a Duna balpartján hídfőket foglaljon, melyek a további támadáshoz kiinduló alapot szolgáltatnak.

A kalandor terv megvalósítására a fasiszták nagy gyalogsági és páncélos erőket összpontosítottak. 11 páncélos hadosztályt vontak ösz-

5. sz. vázlat

sze, ezek közül 4 páncélos hadosztályt a 66. SS páncélos hadtestből a Rajna-vidékről, a nyugati arcvonalról hoztak át. A támadó csoportot hatalmas tüzérségi és légierőkkel erősítették meg, melyet a fasiszta hadvezetés ugyancsak a Nyugati Front tartalékából vont el.

Március 6-án indult meg a német ellentámadás, melynek súlya a Balatontól északkeletre egész keskeny sávon bontakozott ki. A szovjet csapatok szívós védelemmel őrölték fel a németek támadó erejét úgy, hogy csak újabb páncélos tartalékok bevetésével sikerült a németeknek némileg hátrább szorítani a 3. Ukrán Front egységeit. A védelmi csata március 16-ig tartott, amikor a német támadás gyengülni kezdett.

A német főparancsnokság a Balaton körzetében végrehajtott ellentámadással egyidőben a Szovjet Hadsereg oldala és háta ellen egy csapást kísérelt meg a Dráva mentén. Sikerült is a bolgár csapatok védelmébe betörni és a Dráva balpartján egy hídfőt létesíteni. Ennek kimélyítését a 3. Ukrán Front parancsnoksága megakadályozta azzal, hogy az 1. Bolgár Hadsereg segítségére két hadosztályt vetett be, melyek együttműködve a bolgár csapatokkal, tizenkét napos harc után felszámolták a balparti hitlerista erőket.

A német támadások még tartottak, amikor a 3. Ukrán Front csapatai a tartalékok beérkezése után támadásba mentek át.

Áttörték a fasiszta csapatok fővédelmi övét, behatoltak a német védelem mélységébe és az így keletkezett résbe gyorscsoportokat vetettek be, melyek Székesfehérvárt megkerülték, egy részük a város irányában támadt, másik részük pedig a Balaton felé vette az irányt. Mialatt az ellenséges páncélos csoportokat széjjelverték a támadó szovjet erők, több mint 100 km-es arcvonalon 70 km-t törtek előre és elfoglalták Székesfehérvárt, Mórt, Zircet és Veszprémet.

A fasiszták új csapatokat vetettek be az áttörés területére és kihasználva a természetes akadályokat, próbálták védelmüket megszilárdítani. A szovjet csapatok megkerülték az ellenség főerőit és biztosító csapatait, átkeltek az útjukba eső természetes akadályokon, az ellenség oldalába és hátába törtek.

Március 26-án Pápát és Devecsert, március 28-án pedig átkelve a Rába folyón, Csornát és Sárvárt foglalták el. Március 29-én a 3. Ukrán Front csapatai lendületes csapással Szombathelyt, Kapuvárt és Kőszeget foglalták el, majd átkelve az osztrák határon, megkezdték előrenyomulásukat Bécs felé.

A 3. Ukrán Front a Balatontól délre is támadásba ment át és áttörve a fasiszták védelmét, megtisztították a Balaton és a Dráva közti területeket, április 2-án elfoglalták a lispei olajvidéket, április 4-ére pedig felszabadították az utolsó magyar községeket is.

Ezzel egyidejűleg a Duna déli partján előnyomuló 2. Ukrán Front balszárnya március 28-án elfoglalta Győrt és április 2-án pedig átlépte az osztrák határt.

Ezzel befejeződött a fasiszta Németország utolsó szövetségesének — Magyarországnak — a teljes megtisztítása az ellenségtől. Balaton környékén a fasiszták ellentámadásának visszaverése, valamint Magyarország teljes felszabadítása átmenet volt a bécsi hadműveletek megkezdéséhez.

A Szovjet Hadsereg hazánk teljes felszabadítása érdekében folytatott befejező hadműveleteit a támadás rendkívül gyors üteme jellemezte. A hadműveletek az 1945. kora tavaszi hónapjaiban igen rossz időjárási viszonyok közepette zajlottak le. Az esős időjárás az egyébként is rendkívüli módon igénybevett utakat a járhatatlanságig feláztatta. A terepen való közlekedés szinte lehetetlen volt. Hatalmas, az esőzésektől megáradt víziakadályok állottak az előnyomuló szovjet csapatok útjában. A vasútvonalakat és műtárgyakat a visszavonuló fasiszták felrobbantották és tönkretették. Mindehhez járult az ellenség elkeseredett ellenállása, mely az időjárás és a terepadta minden lehetőséget felhasznált a védelem megerősítése érdekében. A Szovjet Hadsereg hadműveletei azonban ennek ellenére bámulatos gyorsasággal folytak le.

A szovjet hadvezetés az arcvonal több szakaszán merész súlyképzéssel mély rést vágott az ellenség védelmében és az így keletkezett résbe bevetett gyorscsapatokkal kimélyítette a sikert a hadműveleti mélységben. A gyorscsapatok nem bocsátkoztak hosszadalmas harcokba az ellenálló támpontokkal, hanem azokat megkerülve, folytatták előretörésüket. A visszamaradt ellenálló támpontokat a gyorscsapatokat követő lövészek számolták fel.

A támadás rendkívül gyors ütemében igen nagy szerepe volt a hadtápnak, mely a harc minden helyzetében biztosítani tudta a csapatok lőszerrel, élelemmel, üzemanyaggal és egyéb anyagokkal való ellátását, kifogástalanul megszervezte és végrehajtotta a kiürítést és utánszállítást.

Magyarország teljes felszabadítása — a II. világháború további kimenetelét illetően — azt jelentette, hogy kiesett a náci hadigépezetből az utolsó csatlós is, a németek stratégiai védelmének egész déli szárnya megingott és nyitva állt az út a szovjet csapatok számára Németországnak délről való megtámadásához, közvetlen veszély fenyegette az ausztriai és sziléziai német hadiipari bázisokat.

A 9. csapás, hazánk felszabadítása, a Nagy Honvédő Háború egyik legnagyobb hadművelete. Ez a hadművelet ismét egyik nagyszerű bizonyítéka a szovjet stratégia és taktika utólérhetetlenségének és a dicső Szovjet Hadsereg legyőzhetetlen erejének.

A Szovjet Hadsereg nagy felszabadító hőstettét és Sztálin generalisszimusz nagylelkűségét a baráti és ma már szövetségessé vált magyar nép szentül őrzi emlékezetében.

A MAGYAR VÖRÖS HADSEREG FELVIDÉKI HADMŰVELETEINEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Kornis Pál alezredes

1919 Magyar Vörös Hadseregének dicső harcai közül a felvidéki hadműveletek érdemlik a legalaposabb tanulmányozást. Egyrészt azért, mert ez volt a Tanácsköztársaság hadseregének legdicsőbb fegyverténye, másrészt azonban azért is, mert rendkívül hasznos szempontokat nyujthat számunkra a magyar hadművészet tanulmányozásához. A felvidéki hadműveletek olyan kérdéseket vetnek fel, mint a forradalmi hadsereg megszervezése és vezetése, a főcsapás területének és irányának, a mellékcsapások irányának megválasztása, a fegyvernemek együttműködésének problémája, az aktív védelem kérdése, az ellencsapás és az ellencsapásnak ellentámadássá való továbbfejlesztése, a páncélvonatok, repülők és a Dunaőrség felhasználása, a felderítés és a biztosítás kérdése stb.

Egy sor olyan katonai probléma, amelyeknek tanulmányozása nemcsak 1919 hőseit hozza közelebb hozzánk, de a magyar hadművészet színvonalának emelését is jelentős mértékben elősegíti. A felvidéki hadműveletek igazságos ügyért harcoló proletár-hadsereget állítanak elénk, forradalmár parancsnokokat; élesen mutatják azt a különbséget, amely a forradalmi hadsereg és az előtte néhány héttel még fennállt burzsoá hadsereg között van.

A felvidéki hadműveletek tanulmányozásához, azok helytálló értékeléséhez és az eseményeket behatóan tárgyaló hadtörténelmi tanulmány elkészítéséhez kétségkívül sok alapos munka, a részletek alapos tisztázása és azoknak az egészbe való szerves beleillesztése szükséges. A felvidéki hadműveletek köréből eddig megjelent némely tanulmánynak azonban nagy hiányossága volt, hogy nem illeszkedett bele a tényleges események keretébe s így légüres térben mozogva, megnehezítette a tanulságok levonását. Ezért jelen tanulmány célja az, hogy néhány tisztázandó probléma felvetésén túlmenően, általános vázlatát adja a magyar Vörös Hadsereg dicsőséges felvidéki hadműveleteinek. A munkában lévő összefoglaló művek megjelentetése még időt vesz igénybe. Addig is szükséges azonban felhívni a figyelmet e hadműveletek kiemelkedő és ma is tanulságos eseményeire, melyek érdekes részlettanulmányokra nyujtanak alkalmat.

A felvidéki hadműveletek periodizációja

A felvidéki hadműveletek megindulása.

A Vörös Hadsereg felvidéki hadműveleteit általában május 2-tól, Miskolc elvesztésétől, a Tiszának a román intervenciós csapatok által való elérésétől, Salgótarján közvetlen fenyegetésétől számítjuk. Attól a naptól, amikor a Tanácskormány a kommunisták javaslatára és a tömegek támogatásával a háború továbbfolytatása, az ország megvédelmezése mellett döntött.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a felvidéki hadműveletek lényegében már néhány nappal előbb megkezdődtek. A cseh burzsoá csapatok már április 28-a előtt is különböző helyi jelentőségű támadásokat indítottak az Ipoly mentén, Feled, Rimaszécs, Szendrő környékén és a Laborctól délre. Már ebben az időszakban folytatott a 3. hadosztály elhárító harcokat az Ipoly mentén, az 5. hadosztály pedig az Ung szakaszán. Az 5. hadosztály ezeknek a harcoknak következtében volt kénytelen visszavonni csapatait a Latorca mögé.

A csehszlovák csapatok általános támadása azonban az antant utasítására is csak április 29-én és 30-án indult meg, mikor a román intervenciós csapatok már a Tiszánál álltak.

Az általános támadás folytán következtek be a 3. hadosztály harcai az Ipoly mentén, a 80. dandár ellenállása Feledtől **északra és a 60. dandár** harcai Bánrévénél.

A csehszlovák csapatok erőteljes előnyomulása folytán Sátoraljaújhely, Garadna, Edelény, Feled irányába, az 5. hadosztály balszárnyát a Hernád és a Sajó mögé, jobbszárnyát pedig Olaszliszka és Szerencs irányába volt kénytelen visszavonni. Az összpontosított csehszlovák támadás Miskolc irányába végül is május 2-án Miskolc elfoglalásával végződött. Ezek az események már feltétlenül részét képezik a felvidéki hadműveleteknek.

Salgótarján első felmentése.

A felvidéki hadműveletek május 2-án öltöttek általános jelleget. Ekkor bontakozott ki az ellenséges csapatok széles támadása. A csehszlovák csapatok május 2-án Bánréve felől elfoglalták Ózdot és kevés remény volt arra, hogy Eger irányába történő előnyomulásukat a 60. dandár fel tudja tartóztatni. Salgótarjánnál is kritikussá vált a helyzet, amit különösen növelt az a körülmény, hogy a szociáldemokraták áruló magatartása következtében a városban komoly zűrzavar keletkezett. Május 2-án kezdődött meg Salgótarján dicsőséges védelme; ezen a napon érkezett Salgótarjánba Rákosi elvtárs, a Forradalmi Kormányzótanács megbízásából a rendkívül kritikus helyzet megmentésére. Megalakítja — a 80. dandár parancsnokát félreállítva, aki a várost feladni készül — az első munkásszázadokat és kezébe veszi a védelem megszervezését. A csehszlovák csapatok támadása azonban folytatódott. Május 4-én

Bocsárlapujtő, Karancsberény és Fülek irányából nagy túlerővel újabb támadást intéztek a fővédelmi állás ellen, Ajnácskő—Almágy területén pedig, a védőkörlet jobbszárnyával szemben nagyobb erőket gyülekeztettek. A csehszlovák csapatok visszavetették az első vonalban harcoló vörös csapatokat.

Ennek az időszaknak kimagasló eseménye a salgótarjáni munkáscsapatok és a 80. dandár nehéz védekezése és időnyerő harca.

A hadseregfőparancsnokság Salgótarján felmentésére a 6. hadosztályt vonultatta fel a salgótarjáni hadműveletekhez. A 6. hadosztály kritikus körülmények között vette át május 7-én a parancsnoklást az egész védelmi körlet felett, mikor már összeomlás fenyegette a 80. dandár védelmét. A 80. dandár ezután, mint a 6. hadosztály csoportja, a munkáscsapatokkal együtt, elővéd viszonylatban folytatta május 7—10-e között Salgótarján védelmét, miközben az intervenciós csapatok Salgótarján teljes körülzárására törekedtek, a 6. hadosztály pedig felkészült a bevetésre. Közben a 6. hadosztály jobbszárnyán az 5. hadosztály ugyancsak heves harcokat folytatott. A harcoknak ez a szakasza a Karancs magaslat elfoglalásával, a 6. hadosztály üldözésének megindulásával és Salgótarján első felszabadításával május 12-én ért véget.

A csehszlovák burzsoá csapatok a 6. hadosztály üldözése következtében Losonc, Fülek és Ajnácskő irányában kénytelenek voltak visszavonulni. A 6. hadosztály csapatai, részleteiben kidolgozott hadműveleti terv szerint május 13-án Füleket, 14-én pedig Feledet érték el. A sikeres ellencsapás megállította a csehszlovák csapatoknak Eger irányába történő előnyomulását is, amely az 5. hadosztály fokozatos visszavonulása következtében már Eger közvetlen környékét érte el.

A kecskeméti felvonulás.

Közben azonban hírek érkeztek arról, hogy az antant délről támadást szándékozik indítani a Magyar Tanácsköztársaság ellen. Erre a hírre a hadseregparancsnokság beszüntette az ellenség üldözését Salgótarjánnál és a 6. hadosztályt — a 4. hadosztállyal együtt — Kecskemét körletébe irányította, hogy támadólag szálljon szembe az ellenséggel

Salgótarján második felmentése.

Az üldözés megszakítása után rövidesen megindult a csehszlovák intervenciós csapatok második támadása Salgótarján ellen. Már megelőzőleg, május 15-én a csehszlovák csapatok Rapp, Fülek, Balogfalva irányába indítottak támadást és a 80. dandár nehéz elhárító harcokat vívott. A 6. hadosztály kivonása után az Ipoly torkolat és Ajnácskő közötti arcvonalszakaszt a 3. hadosztályparancsnokság vette át és ezen belül Salgótarján védelme ismét a 80. dandárra hárult. Május 16—17-én a csehszlovák csapatok támadása az arcvonal középső szakaszán és nyugati szárnyán indult meg.

A csehszlovák csapatok május 18-án azonban váratlanul erős támadást indítottak az északi arcvonal egri szakaszán is Eger, Bátor és Pétervására irányában és csapataik megszállták Pétervására és Terpest. A három oszlopban megindított támadás igen nagy veszélyt jelentett Salgótarjánra nézve, különösen az a csoport, amely Pétervására elfoglalása után Recskig tört előre, és innen nyugati irányba fordulva, Salgótarjántól délkeletre áttörte az északi arcvonalat, Nádújfaluig nyomult és május 19-én betört Kisterenyére. Az ellenség támadása Salgótarján ellen, a déli irányból történő támadással egyidőben, az Ajnácskő, Péterfalva, Zabár vonalon is kibontakozott és nyilvánvalóvá vált, hogy ez alkalommal megkerülő támadással igyekeznek Salgótarjánt birtokba venni.

A hadseregfőparancsnokság utasítására, az ekkor megalakult III. hadtest alárendeltségébe tartozó 5. hadosztály, a 3. hadosztállyal egyetemben ellencsapást hajtott végre s ez sikerrel is járt. Az ellenség kisterenyei csoportját északi, déli és keleti irányból megtámadva, az ellenséget visszavonulásra kényszerítették, az Eger térségéből támadó csapatok pedig, Pétervására visszafoglalása után, a Kisterenyéről menekülő csehszlovák csapatokat bekerítették és fogságba ejtették. Ezzel zárul le a felvidéki védelmi hadműveletek egyik szakasza, melynek célja az ország még birtokban lévő egyetlen bányavidékének biztosítása volt.

A miskolci csata.

Salgótarján körülzárásával és második felmentésével egyidejűleg folyt le az az ellencsapás, amely Miskolc felszabadításához vezetett és ami Salgótarjánt május 21-ére véglegesen felszabadította az ellenség nyomása alól. Egyúttal kedvező helyzetet teremtett a Magyar Tanácsköztársaság hadserege számára, a felvidéki támadó hadművelet megindításához.

A hadseregparancsnokság ugyanis, miután a 6. és 4. hadosztály elszállítása után, az 1. hadosztállyal szabadon rendelkezhetett, a kiharcolt eredmények kimélyítése és megszilárdítása érdekében, az északi arcvonal megerősítésére már május 15-én Miskolc visszafoglalására dolgozott ki haditervet.

A főparancsnokság rugalmasságát mutatja, hogy amilyen merészen és határozottan intézkedett a 6. hadosztály kivonására (kecskeméti felvonulás) és bízta rá a 80. dandárra a több hadosztály szélességű védővonal tartását, ugyanolyan határozottan intézkedett a csapatok mozgatására a helyzet megváltozása idején és rendelte az 1. hadosztályt Miskolc elfoglalására.

A hadseregparancsnokság — hogy az antant akcióját lehetőleg megelőzze — egy Miskolcon át végrehajtandó támadásra határozta el magát. Errenézve május 15-én este 10 órakor intézkedett a következő kivonatos tartalommal:

Szándék Miskolc környékének visszafoglalása: végrehajtja a III. hadtest az 1. és 5. hadosztállyal, mialatt az I. hadtest a Tisza mentén átkelési szándékot demonstrál.[1] Hogy a támadás gyorsan és meglepőleg történhessék, az 1. hadosztályt vasúton mielőbb Emőd—Harsány—Vatta környékére szállíttatta, hogy a támadás 17-én reggel megindulhasson. Egyelőre elérendő vonal: Sajó—Hernád—Szikszó—Sajószentpéter—Apátfalva.[2]

A 4. és az arcvonalból kivont 6. hadosztályt a főparancsnokság 18-án Kecskemétre az I. hadtesthez szállíttatta el, a már fentebb említett Félegyháza—Szeged irányában való támadólagos előnyomulás végett.[3]

A felvidéki védelmi hadművelet második szakasza a május 20-án Miskolc visszafoglalására megindított ellencsapás volt. Ez a hadművelet magában foglalja az első hadosztály támadását Miskolc irányában. A 7. ezred támadott Mályi ellen, aminek következtében, az átkarolás veszélye elől az ellenség Görömböly irányába vonult vissza. A 7. ezred Görömböly és Kis-Tokaj irányában folytatta támadását. Az 1. hadosztály főereje támadását a Miskolctól délre fekvő magaslatokon át vezette, ezzel szemben a csehszlovák csapatok a Szirma—Görömböly vonalon kíséreltek meg heves ellenállást. Ide vetették előre tartalékaikat és Görömböly térségében súlyos harcok zajlottak le. Az 1. hadosztály csapatai ezután erőteljes támadást indítottak a Magoshegy, a Benedek és Csaba magaslatok ellen. Az ellenséget visszavonulásra késztették és az Avas-hegy irányába üldözték. A támadás eredményeképpen Miskolcot visszafoglalták.

Ennek a periódusnak eseményeihez tartozik az 1. hadosztály csapatainak átcsoportosítása, a várható egyesült cseh-román támadás visszautasítására. Ez az ellentámadás május 23-án bekövetkezett. A csehszlovák csapatok ellentámadása északi, északkeleti és keleti irányból indult meg Miskolc visszafoglalására. A Sajó völgyében lefolyt hullámzó harcok következtében az ellenség a 9. ezredet Miskolc szegélyéig szorította vissza. A 7. ezred szívós harcokat vívott a csehszlovák és román csapatokkal Sajóládnál, a 10. dandár ellencsapást hajtott végre a Sajón át, az ellenség pedig északról Bodva és Sajószentpéter között indított erélyes támadást Miskolc ellen, mely a 32. ezredet Miskolc határáig vetette vissza. Az 1. hadosztályparancsnokság sikeres intézkedései következtében a 10. dandár és a 7. ezred a Sajó mentén, a 31. dandár pedig Miskolcnál törte meg az ellenséges csapatok ellenállását. Ide tartoznak a 7., 8., 9. munkásezredek hősi harcai Miskolc védelmében, amelyek elősegítették a védelem sikerét és azzal végződtek, hogy az ellenség a Sajó—Hernád vonalat kiürítette és Sajóhídvégig visszavonulni kény-

1 Hadtörténelmi Intézet. — Vörös Hadsereg Parancsnokság. 517/15. hdm. 48/54.
2 H. I. — V. H. P. 515/17. hdm. 47/309.
3 H. I. — V. H. P. 517/28. hdm. 48/70.

szerült. Ilyen módon a miskolci helyzet véglegesen megszilárdult. Ezzel fejeződik be a felvidéki védelmi hadműveletek második szakasza: a Miskolc visszafoglalására indított ellencsapás. Igy alakult ki egy olyan hadműveletileg kedvező helyzet, amely lehetségessé tette a Felvidék felszabadítását célzó támadó hadművelet megindítását.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a miskolci hadművelet ellencsapás jellegű s mint ilyen feltétlenül a védelmi hadműveletekhez tartozik. Célja csupán az ellenséges támadás előtti arcvonal visszaállítása s kedvező helyzet elérése egy esetleges későbbi támadó hadművelet számára. Éppen ezért nem tartozik a felvidéki nagy támadó hadműveletekhez, hiszen csakis Miskolc visszafoglalása adta meg a lehetőséget ennek megindításához.

Megemlítésre méltó, hogy az itt leírt események folytán május 20-án Miskolc—Eger—Salgótarján vonalában, 100 km szélességben, eléggé összefüggő harcvonal alakult ki, melyben a két fél az ellenkező szárnyakon harcolt a döntésért.

A felvidéki támadó hadművelet.

A hadseregparancsnokság május 27-én adta ki a támadásra vonatkozó 527/22. hdm. számú intézkedését, mely mind a hadművelet célját, mind megvalósításának eszközeit rögzíti.

„A hadsereg parancsnokság szándéka a cseh-román haderők belső szárnyát áttörve, a cseheket megverni és azután a Tiszán átkelve a román haderő ellen fordulni.

Végrehajtására a következő csoportok alakíttatnak:

1. III. hadtest. Ennek alárendelve az 1., 4., 6. és az 5. hadosztályból a 10. dandár parsága, a Bessenyő, Sajószentpéter, Sajókazincz környékén lévő erőkkel.

2. Az 5. ho. többi részei (május 29-én del. 12 h-tól).

3. A 3. ho.

4. Az 1. ddr.

Feladata.

ad 1. A Tisza és a Bodva völgy között erős déli szárnnyal Sátoraljaújhely, Kassa és Torna, mint főirányokkal, előnyomulva lehetőleg gyorsan Sátoraljaújhely, Kassa, Szepsi vonalát elérni.

A hadsereg parancsnokság óhaja, hogy a május 29-iki támadást az azonnali előnyomulás és erélyes üldözés kövesse.

Már az előnyomulás megkezdésekor igyekezni kell a május 29-iki támadást végrehajtó 1. hadosztályt hadtest tartalék gyanánt visszatartani.

ad 2. Az 5. ho. május 29-én Rimaszombatot megszállja és igyekezzék a támadás után közvetlenül kis különítményeket Rozsnyó és

Tiszolcz felé kiküldeni. Főerejét két részben, még pedig nagyobb erőket Putnok—Bánréve környékén, a Rimaszombat megszállására kirendelt erőket Rimaszombat környékén gyülekeztetni.

A hadsereg parancsnokság az 5. ho-t hadseregtartaléknak tekinti, amelyet a viszonyoknak megfelelően fog vagy vasúton, vagy gyalog menetben további alkalmazási helyére eltolni.

ad 3. 3. ho. feladata 29-én Losonczot megszállani és a bevétele után azonnal kiválogatott csapatokból összeállított erős különítményt Zólyomra előretolni. A hadosztály zöme ugyanúgy, mint az 5. hadosztályé, szintén mint hadseregtartalék számít és Losoncz környékén helyezendő el. A ho. zömének feladata egyelőre az Ipoly északi partján álló cseh erőket végleg visszavetni és lehetőleg megsemmisíteni.

ad 4. Az 1. dandár május 29-én nem hírszerző különítményeket küldjön ki, hanem egy erős különítményt Lévára toljon előre. Mihelyt ezen különítmény hatását érezteti, a Duna hajórajjal összeműködve az Ipolyság—Szob között álló erőket a Garamig tolja előre. Nagyobb csoportok Kisoroszka és Párkányra irányítandók.

A hadseregparancsnokság megjegyzi, hogy ezzel az intézkedéssel az összes tartalékait egy határozott célra bevetette, így ezen hadműveletek sikerétől nagyon sok függ. Elvárja tehát a hadseregparancsnokság, hogy úgy a parancsnokságok, mint a csapatok a legnagyobb eréllyel, körültekintéssel és sablonoktól ment merészséggel hajtják végre fenti irányelveket. Ez utóbbi parancs valamennyi parancsnokságnál és csapatoknál, úgy parancsnokok, mint politikai megbízottaknak behatóan megmagyarázandó."[4]

A felvidéki támadó hadműveletek május 30-án a III. hadtest bevezető harcaival indultak meg. Az 1. hadosztály zöme a Hernádon át a román hídfő ellen indított támadást. A 10. dandár Edelény irányába, a 6. hadosztály főcsoportja pedig Szikszó irányába támadott.

A támadás az első naptól kezdve jelentős sikereket eredményezett. Az 1. dandár a Garamig tört előre, a 3. hadosztály egy sor magaslatot foglalt el Balassagyarmattól északra és bevonult Ipolyságra, a 46. és 60. dandár Fülek és Rap irányából nyomult előre és 30-án Losoncot elfoglalta, mely fegyvertény a hadjáratok egyik, szintén kiemelkedő eseménye volt.

A 10. dandár a Bodva völgyében nyomult előre, az 5. hadosztály Bánrévét, Putnokot és a 39. dandárral Rimaszombatot foglalta el.

Az 1. hadosztály támadása a Hernád mentén megakadt. Erre a hadseregparancsnokság, a közben beérkezett 4. hadosztályt a Sajó déli szakaszán át északi irányban vetette be. A 4. hadosztály csapatai június 1-én elfoglalták Tiszalucot, a román csapatokat Tiszadob irányába való menekülésre késztették és kettészakították a Hernád mentén a csehszlovák és román csapatok közötti összeköttetést.

[4] H. I. — V. H. P. 527/22. hdm. 50/80.

A 6. hadosztály jelentős eredményeket ért el a III. hadtest előrenyomulásának középső szakaszán, a Hernád völgyében és merészen tört előre.

A 6. hadosztály támogatására küldött segítség a 3. dandártól sikeresen avatkozott be a hadosztály jobbszárnyán kialakult nehéz helyzetbe és Göncruszkát elfoglalta. A csehszlovák csapatok ezen az arcvonalszakaszon Hernádszurdokig vonultak vissza. Ugyanakkor erőteljes ellenlökéseket indítottak Garadna és a 6. hadosztály balszárnyán, a Magas-hegy ellen. A Szendrőnél indított támadásuk következtében a 10. dandár előnyomulása Szendrőnél megakadt.

A Tisza-átkelés terve.

Eközben a 4. hadosztály sikeresen folytatta előnyomulását Tokaj—Szerencs irányában és erős harcok után Mádig nyomult előre. A románokkal szemben elért sikerek kiaknázása érdekében a hadseregfőparancsnokság intézkedésére a 4. hadosztály ekkor Sátoraljaújhely irányába beszüntette előnyomulását és intézkedéseket tett a tiszai átkelésre. Sátoraljaújhely irányába csak a 3. dandár folytatta az előnyomulást. Eközben a 6. hadosztály csapatai a csehszlovák csapatok szívós védekezését megtörve, elfoglalták Göncöt, Abaújvárra való visszavonulásra késztették az ellenséget s június 3-án gyors előretöréssel elérték a Gönc—Hernádvecse—Szemere—Krasznokvajda vonalat. Egyidejűleg a 10. dandár csapatai előretörtek a Bodva völgyében, elfoglalták Rudabányát, és visszaverve az ellenség ellencsapását, a csehszlovák csapatokat Szendrő kiürítésére kényszerítették. A 3. dandár Sárospatak irányában nyomulva előre, június 5-én elfoglalta Sátoraljaújhelyt.

Kassa elfoglalása. A nagyidai áttörés.

Ezzel, jóllehet a 4. hadosztály meglepetésszerű tiszai átkelési kísérlete nem sikerült, megnyílt a lehetőség Kassa elfoglalására, melynek rövid története: a 101. és 46. dandár[5] erőteljes támadással elfoglalta a Kassa-i völgy előtti magaslatokat, visszavonulásra késztette az ellenséget és a 101. dandár a Hernád jobbpartján Enyicke irányába, a 46. dandár Komarócz irányába tört előre. A nagyidai áttörés és Nagyida elfoglalása megnyitotta az utat Kassa felé, bár az ellenséges csapatok az áttörő csoport (46. ddr.) jobb- és baloldalán, szívós ellenállást fejtettek ki. Ezeken a helyeken a saját csapatok előnyomulása fenn is akadt és csak másnap követhették az áttörő csoportot.

A megerősített 6. hadosztály június 6-án általános támadást indít Kassa irányába. Az ellenség a nagyidai áttörés következtében képtelen komolyabb ellenállást kifejteni, kiüríti Kassát, ahova a 46. dandár

[5] A 46. dd. V. 30-án még Losonc elfoglalásánál működött közre és csak VI. 2-től kezdve lett a kassai támadáshoz átszállítva.

bevonul és biztosító osztagokat tol előre Kassától északra és Nagyidától nyugatra.

Az 1. hadosztály[6] Kassától délkeletre a Hernád völgyében biztosítja a 6. hadosztály jobbszárnyát. A 10. dandárnak az lett volna a feladata, hogy Mecenzéf, Torna és Rozsnyó irányába törjön előre, hogy megakadályozza az ellenség kassai csoportjának visszavonulását, de egyelőre még a Bódva-völgy északi kijáratánál harcolt. A 6. hadosztály biztosító osztagai Abosig és Kassabéláig nyomulnak előre. Ezzel zárul le a felvidéki támadó hadművelet első szakasza, mely néhány nap alatt ragyogó eredményeket hozott és megteremtette a további sikerek előfeltételeit.

A csehszlovák csapatok üldözése közben az 1. hadosztály június 9-én elfoglalja Eperjest, 10-én Bártfát. A 6. hadosztály balszárnya Aranyida, Kojsó és Margitfalva irányába támad és 20-án elfoglalja Margitfalvát, többi csapatai június 21-én elérik Gölnicbányát és Korompát, 23-án Szepesremetét és Szomolnokot. Itt érte az ellenségeskedés beszüntetése.

A 3. hadosztály és 1. dandár működése a kassai előnyomulás alatt.

A kassai támadással egyidejűleg a Vörös Hadsereg északnyugati irányban is előretört. Az ellenség szívós ellenállását megtörve, a 80. dandár (3. ho.) Losonc elfoglalása után tovább nyomul előre Zólyom irányába és június 1-én elfoglalja Gácsot.

Az 1. dandár, a dunai hajóraj támogatásával Léva és Érsekújvár irányában indított előnyomulása, az ellenség ellenállása dacára is sikeres: június 3-án elfoglalja Lévát; a dandár börzsönyi és szobi csoportja pedig Szob és Vámosmikola között átkel az Ipolyon, előnyomul a Garam irányába s június 1-ére Szobtól Vezekényig mindenütt eléri a Duna—Garam vonalát. Balszárnyán a 26. ezred 2. nemzetközi zászlóalja és a 16. határvadászszászlóalj a dunai hajóraj támogatásával elfoglalja az egész Duna—Garam sarkot és tovább üldözi az ellenséget. Az 1. dandár balszárnya június 3-án Érsekújvárt is beveszi. A 16. ezred Lévától Garamberzence és Szántóról Zólyom irányába tör előre és az ellenség szívós ellenállását megtörve, június 5-én Korponát, 6-án Selmec- és Bélabányát, 7-én Zólyomot foglalja el.

Az 5. hadosztály működése az arcvonal közepén.

Az 5. hadosztály a csehszlovák csapatok ellen az északi arcvonal középső szakaszán támadott. Június 1-ig elfoglalja Sajókaza, Putnok, Bánréve, Rimaszécs és Feled helységeket, majd erős harcok után átlépi a Sajót és megkezdi az előnyomulást Rudabánya és Zádorfalu irányában.

Június 1—7-ig vívott szívós harcok után az ellenséget visszavonulásra kényszerítik és Pelsőcz elfoglalása után a 65. dandár eléri a Rozsnyó—Csetnek—Jólsva—Murányalja vonalat. Eközben a 39. dandár

6 Az 1. ho. VI. 5-től kezdve előrevonulásban volt Kassa felé, hogy Kassa elfoglalása után felváltsa a 6. ho-t.

Felednél és Rimaszécsnél átlépi a Rimát és megtörve a csehszlovák csapatok szívós ellenállását, május 31-én elfoglalja Rimaszombatot, majd az ellenség erőteljes ellencsapását visszavetve, a Rima völgyében tovább nyomul előre, elfoglalja Rahót és június 9-én Tiszolczot. Június 15—16-án kezdődik meg ezen a szakaszon a csehszlovák csapatok újabb támadása, mely Rozsnyó és Tiszolcz elvesztésére vezetett. A főparancsnokság új erők bevetésével helyreállította a helyzetet és az 5. hadosztály a Sajó és a Rima völgyében újra megkezdte az előnyomulást, melynek Szilice, Pelsőcz, Deres, Gesztes, Rahó vonalában a június 24-i, a harcok beszüntetésére vonatkozó parancs vetett véget.

•

Kassa elfoglalása után, VI. 12-én a hadseregfőparancsnokság új elhatározásra jutott: a hadsereg nyugati szárnyán Nyitra—Érsekújvár irányában indított támadással méri a végső csapást a csehszlovák intervenciósokra.

Ennek megvalósítására megalakítja az V. hadtestet. Egyidejüleg megindul a csehszlovák csapatok ellentámadása Zólyom, Garamberzence, Léva és Érsekújvár irányában, melyek azonban a 3. és 4. hadosztály szívós harcain megtörtek.

Mint az események e nagyon is általános felvázolásából is látható, a felvidéki hadműveletek rendkívül szétágazó, sokoldalú képet mutatnak. Igen nehéz a hadműveletek óriási dinamikus fejlődését és kibontakozását, a csehszlovák csapatok április végén megindított első támadásától kezdve Salgótarján első felmentéséig, a miskolci csatán, az egész északi arcvonal előretörésén és Kassa elfoglalásán keresztül szerves egészbe foglalni. A látszat az, mintha az egyes csapatok és magasabb egységek különálló harcokat vívtak volna, hiszen valóban minden egyes hadműveleti rész önmagában is egységes egész, a hadtörténelmi feldolgozás számára is tanulságos képet nyujtó hadművelet. Jóllehet az események időben párhuzamosan folytak le, keresztezték egymást, egymásba fonódtak, a harcok természetesen szorosan összefüggtek egymással, mint ahogyan az ellenség is június közepétől kezdve már az egész arcvonalon egységesen fejtette ki tevékenységét. Míg azonban június 12-ig a hadműveletek könnyen illeszthetők szerves egészbe, június 12-e után lényegében két különálló részre oszthatók: a III. hadtest Kassa—Eperjesi és az V. hadtestnek a Kis-Magyar Alföldön vívott harcaira.

Természetesen a hadtestek harcai további, rendkívül fontos részlethadműveleteket tartalmaznak, mint pl. a III. hadtest harcai: az 1. hadosztály eperjesi harcai, a 6. hadosztály támadása, az 5. hadosztály, valamint a 17. és 10. dandár rozsnyói és tornai, a 3. dandár sátoraljaújhelyi hadműveletei. Az V. hadtest hadműveletei pedig a 3. hadosztály lévai harcait, a 4. hadosztály bátor előrenyomulását és a 80. dandár zólyomi működését ölelik fel.

Bár újra hangsúlyozni kell, hogy ezek a harcok lényegében szerves egészet alkotnak, mégis minthogy a III. és V. hadtest harcai az arcvonal két szélső szárnyán egymástól meglehetősen távol eső hadszíntéren folytak le, az események feldolgozása a III. és V. hadtest harcainak különkülön való alapos tanulmányozását és feldolgozását követeli .

Más kérdés, hogy az V. hadtest harcai mennyire illettek bele a Vörös Hadsereg stratégiai tervébe, hogy ezek a dicsőséges harcok a hadászati vezetés szempontjából mennyire voltak eleve elhibázva, hogy nem szolgálták a háború megnyerését s így csupán harcászati, illetve hadműveleti sikereknek tekinthetők, de olyan sikereknek, amelyek az erők szétforgácsolását eredményezték és stratégiailag károsaknak minősíthetők.

*

A felvidéki hadművelet helye a Vörös Hadsereg stratégiai tervében.

Fel kell vetni és tisztázni kell azt a problémát, hogy milyen helyet foglal el a felvidéki hadművelet a Magyar Vörös Hadsereg stratégiai tervében. Rákosi elvtárs még 1935-ben megállapította, hogy a Magyar Vörös Hadsereg célja a csehektől és románoktól megszállt területek visszafoglalása volt és kimutatta, hogy akkoriban ennek megvolt mind a politikai, mind a katonai lehetősége. A Magyar Tanácsköztársaságra kezdettől fogva a román intervenció jelentette a nagyobb veszélyt, mert egyrészt a legnagyobb katonai erőt képviselte, mert a legnagyobb és túlnyomóan magyarlakta területeket foglalta el és mert az Alföld megszállásával az országot legjelentősebb gabonatermő területeitől fosztotta meg, súlyosan veszélyeztetve ezzel az egész ország ellátását.

Ennek megfelelően a Vörös Hadsereg elsősorban a román betolakodók kiűzésére, intervenciós csapataik megsemmisítésére vette az irányt.

A súlypont áthelyezése az északi arcvonalra.

Nem nehéz azonban bebizonyítani, hogy május elején, mikor a csehszlovák csapatok erőteljes támadással léptek fel, helyesen járt el a Magyar Tanácsköztársaság, mikor erőinek túlnyomó részét a felvidéki védelmi hadműveletekre összpontosította. Az egymást nyomon követő tervek mutatják, hogy a hadműveletek súlypontja ebben az időszakban a felvidékre helyeződött át. Erre a szükség kényszerítette a Magyar Tanácsköztársaságot. Ebben az időszakban azonban még csak a védekezésről, illetve a védelem részét képező ellencsapás megindításáról van szó. Bizonyítják ezt az egymást követő tervek:

május 4.: Salgótarján biztosítása,

május 11.: védekezés Dél felé (a kecskeméti felvonulás),

május 15.: készenlét Dél felé és Miskolc elfoglalása,

május 22.: a régi fegyverszüneti vonal visszafoglalása Miskolc és Nagyszécsény között.

A hadműveleti támadási szándéknak az első nyoma csak a miskolci vállalkozás után jelentkezik; ekkor ugyanis a hadseregfőparancsnokság a Kecskemétnél felvonuló erőket már nem dél felé támadó csoportnak, hanem hadseregtartaléknak nevezi. A csehszlovák intervenciós csapatok ellen elhatározott támadás egyáltalán nem bizonyít a mellett, hogy a Tanácsköztársaság eltért volna eredeti irányvonalától, a románok kiűzésétől, hiszen a kassai támadással is az volt a cél, hogy annak sikere esetén a Felső-Tiszán átkelve a román hadseregre mérjenek megsemmisítő csapást. Valóban, miután május 23-án a Tanácskormány a háború továbbfolytatása mellett döntött, a leghelyesebb megoldás a hadműveleteknek a csehszlovák intervenciósok elleni megindítása volt. Tehát a főcsapás területének az északi frontra való áthelyezése és irányának Kassa—Sátoraljaújhely irányába való kitűzése.

Nyilvánvaló, hogy a Tanácsköztársaság csak olyan célokat tűzhetett maga elé, amelyeknek megvalósítása minden szempontból igazságosnak volt mondható. Ez a jogcím elsősorban Romániával és Csehszlovákiával szemben állott fenn, mert ezek foglalták el a legnagyobb magyarlakta területeket. A Jugoszlávia által megszállott országrész felszabadítására azért sem lett volna észszerű hadműveletet irányítani, mert az kétségkívül azonnal maga után vonta volna a készenlétben álló francia intervenciós csapatok beavatkozását.

Románia ellen a támadás a Tiszán keresztül sokkal kockázatosabb és nehezebb lett volna és ebben az esetben a csehek könnyen folytathatták volna előnyomulásukat, lényegében két arcvonalon kellett volna harcolni. Sokkal kevésbbé látszott valószínűnek, hogy a felvidéki támadás esetén a románok szánták volna rá magukat a beavatkozásra.

A Tisza természetes védővonalnak kínálkozott, amelyen a román csapatok részére rendkívül nehéz és igen kockázatos lett volna az átkelés megkísérlése. A román csapatok nagyrésze a fiatal Szovjetország elleni intervencióval is le volt kötve, a Tiszánál gyengébb minőségű csapataik állottak. Az is kérdéses volt, hogy milyen szemmel nézné az antant a románok előnyomulását a Tiszán keresztül, hisz az imperialista nagyhatalmaknak elsőrendű érdekük volt, hogy a románok lehető legnagyobb erőikkel a szovjet-ellenes intervencióból vegyék ki részüket.

Végül a felvidéki hadműveletek megindulásához kevesebb átcsoportosításra volt szükség és arra is alkalom kínálkozott, hogy a Tanácsköztársaság felhasználja a csehszlovák csapatok jórészt megrendült állapotát, mely a védelmi hadműveletek sikere következtében állott elő. A főcsapás irányának megválasztását ugyancsak teljes mértékben helyesnek mondhatjuk. Az egyenesen északi irányban való előretörés, a nehéz hegyi harcok, az alig megalakult csapatokkal, rendkívül kockázatosnak bizonyulhattak volna. A hegyi harcok különlegesen kiképzett csapatokat, különleges felszerelést és különleges fegyverzetet is igényelnek, ilyennel pedig a Vörös Hadsereg nem rendelkezett. A Kis Magyar Alföld és a Csallóköz visszaszerzésére irányított támadás pedig rendkívül szét-

húzta volna az arcvonalat és bár a cseh arcvonal itt látszott a leggyengébbnek, nehéz lett volna az összeköttetés biztosítása a hátországgal és szétforgácsolta volna az erőket. A későbbiek folyamán az északnyugati irányú támadás valóban igazolta is az ilyen elgondolások helytelenségét. Ugyanakkor egy sor tényező szólt a mellett, hogy a főcsapás irányát a Vörös Hadsereg Kassa—Sátoraljaújhely irányába tűzze ki.

A kassai támadási irány előnyei.

1. A főveszélyt pillanatnyilag a cseh intervenciósok jelentették, hisz támadásuk továbbfejlesztése megfosztotta volna a Tanácsköztársaságot legértékesebb és úgyszólván egyetlen bánya- és iparvidékétől, továbbá a középső szakaszon történő előnyomulásuk közvetlen veszélyt jelentett volna az ország központjára, Budapestre nézve is.

2. A főcsapás olyan területen folyt le, melynek lakossága jelentős részben ipari munkásokból és bányászokból állt, — ez volt Magyarország legjelentősebb bánya- és iparvidéke —, akik nemcsak rokonszenveztek a proletárdiktatúrával, de minthogy közben a csehszlovákiai intervenciós burzsoá csapatok uralmát is megízlelték, fokozott mértékben voltak hajlandók a proletárdiktatúra támogatására. A néhány napos csehszlovák uralom szemléltetően bizonyította, hogy mit jelent a burzsoázia uralma a proletariátus hatalmával szemben és fokozta e vidék lakosságának elszántságát a proletárdiktatúra megvédésére. A diósgyőri munkások már május 17-én egy ezredet állítottak fel, hogy harcokban védjék a Magyar Tanácsköztársaságot, egy cseh sajtójelentés pedig ebből az időből arról számol be, hogy „Kassától délre bolsevista lázadás volt", ami mutatja a lakosság hangulatát.

3. A vasúti hálózat, valamint a terep jellege ugyancsak kedvezőnek látszott nagyobbarányú támadó hadművelet lefolytatására. A Miskolc—Kassa—Sátoraljaújhely terület sűrű és jó állapotú vasúti és közúti hálózattal rendelkezett, ami rendkívül fontos a csapatok átcsoportosítása, a tartalékok felhasználása, az utánpótlás biztosítása, a hadtáp-munka szempontjából. A terepviszonyok széleskörű manőverezésre alkalmasak, az északi-déli irányú hegyvonulatok és völgyek, egyrészt a völgyekben való könnyű előnyomulást segíthették elő, az északi-déli irányú hegyvonulatok pedig az uralgó magaslatok birtokbavételével széles területek biztosítását tették lehetővé.

4. A Vörös Hadsereg támadása elsősorban olyan területek ellen irányult, amelyek lakossága túlnyomóan magyar volt, így számíthattak a széles tömegek rokonszenvére és támogatására, s ennek helyességét az események bizonyították is, másrészt kétségbevonhatatlanná tették a hadjárat igazságosságát, mely elsősorban a megszállt magyarlakta területek visszaszerzésére irányult.

5. A támadás továbbfejlesztése során a csapatok egyrészt olyan szlovák területekre juthattak, amelyeknek lakossága rokonszenvezett a proletárdiktatúrával, mint ahogy azt utólag a Szlovák Tanácsköztársa-

ság kikiáltása és a szlovák proletariátus harcai is bebizonyították, másrészt a Felvidék legforradalmibb érzelmű területe, a Szovjetországgal és a Magyar Tanácsköztársasággal egyaránt rokonszenvező és a kettő között igen alkalmas összekötő kapocsnak kínálkozó Kárpát—Ukrajna területéhez vezetett.

6. A támadás a cseh és román arcvonal érintkezési pontján át vezetett s így annak sikere kettévágta volna, mint ahogy ketté is vágta a cseh és román intervenciós csapatok arcvonalát. Ez a támadási irány egyúttal parancsolólag is előírta, a tervezett hadműveletek sikere érdekében azoknak a román csapatoknak, melyek Tiszaluc—Szerencsnél a Tisza nyugati partján állottak, a Tisza keleti partjára való visszaszorítását. Az előnyomulás ilyen iránya tehát nem csupán a cseh és román csapatok közötti fizikai összeköttetés megszakítását célozta, hanem azt is, hogy a román csapatok egy igen fontos harcászati előnyét megszüntesse. A Tisza nyugati partján álló előretolt román dandár ugyanis olyan támadó hídfőt képezett, amelyen keresztül az előnyomuló hadsereg oldalába jelentékeny erők támadhattak volna.

7. A támadás sikeres továbbfejlesztése lehetővé tette volna a hadsereg oldalának, illetve hátának biztosítása mellett a Tiszán való átkelést és a Tiszántúl túlnyomóan magyarlakta területeinek felszabadítását. Ez ebben az időszakban, aratás idején, a rendkívül nehéz élelmezési helyzetben lévő Magyar Tanácsköztársaság számára élet-halál kérdése volt.

8. A támadás főirányának továbbfejlesztése alkalmas kiindulóterület lehetett volna a későbbiek folyamán a Magyar Tanácsköztársaság fennmaradása és a szovjetorosz Vörös Hadsereg előnyomulása esetén, a közvetlen érintkezés felvételére, ami beláthatatlan távlatokat nyithatott volna a Magyar Tanácsköztársaság és ezen túlmenően a fellendülőben lévő forradalmi mozgalmak számára.

A Kis-magyar-alföldi támadási irány mérlegelése.

Mindezek a tények mutatják, hogy a felvidéki támadó hadművelet terve teljes mértékben helyes volt és sikere előmozdította volna a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborújának sikerét. Mélységesen hibás viszont a hadászat egészéből kiragadva az egyébként igen szép harcászati eredményeket felmutató északnyugati irányú támadást pozitívként értékelni és nem látni meg annak a stratégia szempontjából teljesen elhibázott voltát. Ha a nyugati szárnybiztosító egységek a Garam vonalát elérve, ott szilárd védelemre rendezkedtek volna be, és nem nyujtották volna meg, pillanatnyi sikerek kedvéért, az északnyugati arcvonalat, a Garam-vonal szilárd kiindulási alap lehetett volna későbbi új hadműveletek számára. Miután a csehek nyugati irányból kísérelték meg a Vörös Hadsereg arcvonalának áttörését, hogy ezáltal Kassától nyugatra harcoló egységeiket megsegítsék és miután Haller és Petljura támadása miatt a Szovjetorosz Vörös Hadsereggel való kapcsolat bevárható

időn belül való felvételének még a reménye is eloszlott, a hadseregfőparancsnokság a hadműveleteket éppen az északnyugati frontra helyezte át, azzal a szándékkal, hogy először hosszabb időre leszámol a csehekkel, megsemmisítő csapást mér intervenciós csapataikra, majd kislétszámú területbiztosító egységek hátrahagyásával az egész Vörös Hadsereget a románok elleni támadásra használja fel.

Ez a terv azonban kellően nem volt megalapozva, s bár a csapatok ragyogó fegyvertényekkel írták be neveiket a Vörös Hadsereg harcainak történetébe, a hadműveleteknek a Clemenceau jegyzék után történt beszüntetése az V. hadtest csapatait, éppen a kellően meg nem alapozott támadás miatt, részben már visszavonulóban érte.

A Szovjet Vörös Hadsereggel való kapcsolat megteremtésének kérdése.

Általánosan elterjedt az a vélemény, mely a Vörös Hadsereg felvidéki támadó hadműveletének vizsgálatánál, mint egyedüli szempontot a Szovjetorosz hadsereggel való kapcsolat megteremtésének kérdését tartja szem előtt. Kétségtelen, hogy a Vörös Hadsereg tervei között szerepelt a Szovjetorosz Vörös Hadsereggel való egyesülés gondolata; erre vall, hogy a hadseregfőparancsnokság május 11-én a külügyi népbiztoson keresztül az orosz Tanácsköztársaság katonai segítségét kérte, hogy az mihamarabb kezdje meg előnyomulását Sztrijen át Csap felé.

Jelen voltak állítása szerint a felvidéki támadási terv kidolgozásánál Stromfeld is tett volna olyan kijelentést, hogy a támadás fő irányának kitűzésében a szovjet Vörös Hadsereggel való kapcsolat megteremtésének óhaja is közrejátszott. Ily módon a szovjet Vörös Hadsereggel való kapcsolat felvétele, döntő segítségnyujtásra képes katonai szövetséges keresése, kétségkívül a Vörös Hadsereg előtt lebegett. Pillanatig sem kétséges, hogy a Szovjet Vörös Hadsereg fennállása és harcai döntő módon segítették a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúját. A Magyar Tanácsköztársaság, mely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom gyermekeként jött létre, felismerte a Szovjet Vörös Hadsereg történelmi jelentőségét és szerepét. Tisztában volt azzal, hogy a Magyar Tanácsköztársaság fennállását a Szovjet Vörös Hadsereg harcai biztosíthatják legjobban, tudta, hogy az a tekintély, mellyel a magyar forradalmi hadsereg pl. a francia intervenciós csapatok előtt rendelkezett, a Szovjet Vörös Hadseregnek volt köszönhető. Igy azután érthető, hogy a Szovjet Vörös Hadsereggel való kapcsolat felvétele a legszélesebb tömegekben is hatalmas népszerűségnek örvendett, s a forradalmi katonai vezetés is tisztában volt a kapcsolat megteremtésének jelentőségével és kihatásaival. Más kérdés, hogy a Vörös Hadsereg főparancsnoksága is tudta, hogy ez a célkitűzés ebben az időszakban nem volt megvalósítható, mert a szovjet csapatok helyzete ekkor a minden irányból előrenyomuló ellenséggel szemben rendkívül súlyos volt.

A hadseregparancsnokság május 26-án rögzítette is, hogy „belátható időn belül nem számíthatunk a minden oldalról szorongatott orosz csapatok közvetlen és hathatós támogatására."[7]

Ez a jelentés négy nappal a támadás megindulása előtt kelt és nem lehet vitás, hogy amennyiben a támadás célja csupán, vagy főként a Szovjet-Vörös Hadsereggel való egyesülés lett volna, úgy ez a hadműveleti terv megváltoztatásához kellett volna vezessen.

Mindez azt bizonyítja, hogy a Vörös Hadsereg hadműveleti tervét nem a Szovjetorosz Vörös Hadsereggel való kapcsolat felvétele határozta meg. Vizsgáljuk meg röviden, milyen lehetőségei lettek volna egy ilyen elgondolás valóraváltásának.

A Szovjetoroszországgal való kapcsolat megteremtése először március 21-én merült fel, mikor a Vörös Ujság arról írt, hogy a szovjet csapatok Tarnopolban és Lembergben vannak és hogy az egyesülés rövid időn belül megvalósítható. Tarnopol elérése, illetőleg az útközben való találkozás ekkor valóban nem lett volna ábránd, ha a Magyar Tanácsköztársaságnak ebben az időben komoly hadserege lett volna, és a szovjet csapatok folytatni tudják az előrenyomulást. Munkácstól, vagy Huszttól ugyanis Lemberg, illetve Tarnopol légvonalban 230—240, úton 260—280 kilométernél nem több.

Ámde ebben az időben — szemben a nyilván helytelen információkon alapuló újsághírekkel — a Szovjet Vörös Hadsereg csapatai a Koroszten—Nikolajev vonalon állottak (Zsitomirtól keletre), melynek legközelebbi pontja is 440—450 kilométer Huszttól, ha pedig a legnyugatabbra elért Vinnicát számítjuk, az is 420 kilométer. Figyelembevéve, hogy a Magyar Tanácsköztársaság és a szovjet csapatok közti utat Petljura csapatai elzárták, ebben az időben ez a terv nem válhatott valóra.

Május elején, mikor a Magyar Tanácsköztársaság a legszorongatottabb helyzetben volt, egy jelentős kísérlet történt a megsegítésre. Minthogy az ukrán szovjet csapatok ebben az időben a Dnyeszter vonaláig törtek előre, az ukrajnai szovjet május 1-i harkovi ülésén úgy döntöttek, hogy a morális segítségen túlmenően katonailag is támogatni fogják a Magyar Tanácsköztársaságot. Az volt a terv, hogy Kirlibaba és Dorna-Vatra irányában áttörik a frontot és Románián keresztül sietnek a magyar Vörös Hadsereg segítségére. Ennek megfelelően Kisinev irányában átlépték a Dnyesztert, de május 9-én Grigorjev atamán lázadása miatt a frontot hirtelen vissza kellett vonniok, s szándékukat kénytelenek voltak a Kolcsak elleni támadás miatt végleg feladni. A két hadsereg között a legkisebb távolság ebben az időben 680—700 kilométer volt.

A Szovjet Vörös Hadsereg legnagyobb és a Tanácsköztársaság fennállása alatt utolsó nyugati előretörése a Rovno—Dubno—Zbrucs—

[7] H. I. — V. H. P. — 526/11. hdm. — 50/23.

Dnyeszter vonal elérése volt, május 25—26-án, de néhány napon belül Haller és Petljura támadása miatt innen is vissza kellett vonulniok. Ebben az időben a két hadsereget több mint 400 kilométer távolság választotta el. Ez a helyzet, amelyre oly sokszor utalnak, mint az összeköttetés megteremtésének lehetőségére. Láthatjuk, hogy ez a lehetőség nem volt reális. Nem tételezhető fel Stromfeldről, hogy olyan terv megvalósítását tűzte volna céljául, mely nemcsak hogy sikerrel nem kecsegtetett, de az egész Vörös Hadsereg létét tette volna kockára, mert a csapatok zömét egy a románok és csehek által veszélyeztetett hosszú zsákba manőverezte volna bele.

Arra egyébként még a legcsekélyebb utalás sincs, hogy a magyar Vörös Hadsereg át szándékozta volna lépni a régi országhatárt, már pedig e nélkül a terv semmiképp sem lett volna megvalósítható. A szovjet hatalom ebben az időszakban elsősorban Kolcsakkal, majd Gyenikinnel volt elfoglalva, nem volt képes és nem is szándékozott nyugati irányban előretörni. Ily módon azt a feltevést, hogy a Vörös Hadsereg Kassa—Sátoraljaújhely támadási irányát a Szovjet Hadsereggel való kapcsolat felvétele határozta volna meg, meg nem alapozottnak kell tekintenünk.

*

A Vörös Hadsereg szervezésének kérdése.

A dicső felvidéki hadműveletek felvetik a Vörös Hadsereg szervezésének problémáit is. Nem lehet a hadműveletek terveit s végrehajtásukat a hadsereg szervezetétől, a rendelkezésre álló erők elosztásától, a csapatok harcértékétől függetleníteni. Csak ezek ismeretében alkothatunk képet arról a hatalmas munkáról, melyet a Tanácsköztársaság a hadsereg megteremtése és megerősítése terén végzett, csak így hatolhatunk be a hadműveletek lényegébe, érthetjük meg azok nagyszerűségét.

A Vörös Hadsereg szervezése terén — a kezdeti lépésektől eltekintve — május 6-ra, a hadseregparancsnokság felállításával és Stromfeld Aurélnak az egységes hadseregparancsnokság vezérkari főnökévé való kinevezésével változott meg a helyzet. Stromfeld világosan látta, hogy a Tanácsköztársaság helyzetének legégetőbb kérdése Salgótarján megvédésének a problémája lett. A védelmet azonban nagyvonalúan és támadólagosan akarta megoldani és az összes rendelkezésére álló erőket egyidejűleg már a további hadműveletekre szándékozott csoportosítani. Az átcsoportosítás alatt tervezte megoldani a hadsereg teljes átszervezésének első lépéseit. A szervezés biztosítására úgy intézkedett, hogy a románok ellen és a többi ellenséges arcvonalon csak gyenge biztosító osztagokat hagyott vissza, Hatvan területén pedig *központi hadműveleti tartalékot* igyekezett képezni. A 6. hadosztályt, a hadsereg legütőképesebb egységét jelölte ki a hadseregtartalék fő erejéül.

A terv nagyszerű példa a döntő láncszem kiragadására, a feladatoknak fontosságuk szerint való megkülönböztetésére, a kevésbbé fontos problémák radikális elhanyagolására és a döntő kérdésekre való összpontosításra.

A jugoszláv arcvonalat, a Dunántúlt és a Duna-Tisza közét a terv csaknem teljesen elhanyagolta. A román arcvonalat, a Tisza mentét ugyancsak kevésbbé fontosnak minősítve háttérbe szorította és csak a legszükségesebb óvóintézkedésekre szorítkozott. A Tisza-szakasz védelmét és megfigyelését Szolnok körül, a legkézenfekvőbb módon a budapesti csoportra (későbbi 7. hadosztály) bízta, míg a többi szakasz biztosítása a 2. hadosztály feladata maradt.

A hadseregparancsnokság előrelátására és óvatosságára mutat, hogy az addig rendelkezésére bocsátott 6 vörösőr zászlóaljat a Tisza-arcvonal mögött Monoron gyülekeztette, és ezáltal minden eshetőségre számítva, a Tisza mögött egy aránylag erős tartalékot képezett.

A terv merészségére mutat, hogy az 5. hadosztály miskolci jobbszárny-szakaszát csaknem teljesen magára hagyta, azokra a jelentésekre alapozva, hogy az ellenség ezen a szakaszon nem fogja előnyomulását folytatni. A Tiszától a Salgótarjánig terjedő több mint 100 kilométer széles veszélyeztetett terület védelmét az akkori körülmények között kizárólag együtt tartott erőkkel, támadólagosan lehetett megoldani. A mérlegelések alapján a támadó erőnek Salgótarján körzetében kellett tevékenységét kifejtenie. Ezért a döntő erőket a Salgótarján elleni támadásra összpontosították. Erre a támadásra egyedül a 6. hadosztály jöhetett tekintetbe, amelynek felhasználását úgy tervezték, ha még időben beérkezik, a Salgótarján ellen felvonult ellenséget támadja meg s veti vissza, ha pedig az ellenség időközben Salgótarjánt elfoglalta volna, ellencsapással szabadítja fel a bányavidéket.

A Vörös Hadsereg májusi újjászervezése.

Az új csoportosítás felvételével egyidejűleg a szervezés kérdését is összekapcsolták. Ez volt a kezdete az egész hadsereg nagy átszervezésének, amely hatalmas lendülettel indult meg.

A hatalmas szervezőmunka eredménye, hogy május 7-re, 8-ra, az összes rendelkezésre álló csapatok és zászlóaljak számbavételével, már áttekinthetővé vált a hadsereg állapota. Az új főparancsnokság május 7-én a következő egységekkel számolt:

a) Az eddigi hadsereg kötelékeiből 17 ezredbe szervezett 55 zászlóalj és 1 önálló zászlóalj.

b) A munkáscsapatokból 5 ezredbe (2., 6., 7., 13. és 22. ezred) szervezett 16 zászlóalj.

c) A vörösőrség első és második ezrede, az 51. és 52. zászlóalj, öt nemzetközi zászlóalj és négy tengerész zászlóalj. Összesen 5 ezredbe szervezett 15 zászlóalj és 2 önálló zászlóalj.

Összesen tehát 89 zászlóaljnyi erő állott a főparancsnokság rendelkezésére, továbbá további 9 munkászászlóalj, amelyek összevonására későbbi intézkedést helyezett kilátásba.

A munkászászlóaljak itt említett adatai azonban nem mutatják a munkásság valóságos részvételét. Ezenkívül 14 gyári ezred állott 20.000 fős létszámmal a budapesti karhatalmi főparancsnokság rendelkezésére, 12 munkásezred (36 zászlóalj) kb. 22.000 fő létszámmal az erődítési vezetőség részére, 12 munkászászlóalj kb. 6.000 fő a vörösőrség megerősítésére, valamint a vörös vasas-hadosztály, amely 6 zászlóaljból állt, kb. 3500 főnyi állománnyal.

Mindezek a kötelékek azonban inkább csak laza kereteknek voltak tekinthetők. Szervezésük el volt maradva és a V. 1-i események is megtették bomlasztó hatásukat.

A hadseregparancsnok május 8-án adta ki az első szervezési rendeletét, amely leszögezi, „az utóbbi hetek eseményeinek természetes folyománya volt, hogy az ország területén a legkülönfélébb alakulások szerveztettek meg. Hadműveleteket csak akkor lehet vezetni, ha rend és rendszer uralkodik. Minden felesleges törzset és alakulást be kell szüntetni, mert csak így lehet a rendelkezésre álló erőt és anyagot gazdaságosan kihasználni."[8]

A rendelet intézkedik a magasabb parancsnokságok felállítására és a hedsereg szervezésére. Ennek a rendeletnek értelmében folyt le a következő napokban a hadsereg megszervezése és ennek következtében ért el a hadsereg május 15-re magasfokú szervezettséget.

Hadrend V. 15-én. Ahhoz, hogy a felvidéki hadműveletet megérthessük és azt a hatalmas szervező munkát, amelyet az új hadseregparancsnokság néhány nap alatt végzett, értékelhessük, nem érdektelen a Vörös Hadsereg május 15-én elért szervezését és tényleges erejét ismertetni. Ezek figyelembevétele elengedhetetlen a hadműveletek megértéséhez és helyes megítéléséhez.

I. HADTEST:

2. hadosztály.

30. gyalogezred (6 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 8 géppuskával).
38. gyalogezred (6 lövészszázad, 2 géppuskásszázad, 14 géppuskával).
15. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával).
51. és 52. Vörösőr zászlóalj 4 géppuskával,
1 ágyús üteg 4 löveggel.

7. hadosztály:

1. gyalogezred: (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 26 géppuskával).
4. gyalogezred: (6 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 12 géppuskával).

[8] H. I. — V. H. P. — 509/17. hdm. — 46/187.

Tengerészezred (9 lövészszázad, műszaki félszázad, 3 géppuskásszázad 22 géppuskával).
Nemzetközi ezred (12 lövészszázad, 4 géppuskásszázad, 19 géppuskával), valamint
2 ágyúsüteg 8 löveggel, 2 tarackos üteg 8 löveggel.

II. HADTEST:

8. hadosztály:

(Az összes hadtestparancsnokságnak alárendelt dunántúli alakulások hadrendje, melyből a 8. hadosztály hadrendjét később állapítják meg).
17. gyalogezred (9 lövészszázad, 1 géppuskásszázad, 6 géppuskával),
II. Vörösőr zászlóalj 12 géppuskával,
18. gyalogezred (5 lövészszázaddal),
20. gyalogezred (9 lövészszázaddal, 3 géppuskásszázad, 21 géppuskával),
49. gyalogezred (9 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 8 géppuskával),
44. gyalogezred (9 lövészszázad, 2 géppuskásszázad, 16 géppuskával),
13. gyalogezred (6 lövészszázad, 1 géppuskásszázad, 6 géppuskával),

III. HADTEST:

1. hadosztály:

8. munkásezred (12 lövészszázad, 2 géppuskásszázad, 14 géppuskával, műszaki század),
9. munkásezred (10 lövészszázaddal),
32. gyalogezred (10 lövészszázad, 3 géppuskásszázad, 24 géppuskával, műszaki század, gyalogágyús szakasz 2 löveggel),
7. munkásezred (12 lövészszázad, 3 géppuskászázad 24 géppuskával, műszaki félszázad), valamint
1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, 2 ágyúsüteg 8 löveggel, 3 tarackos üteg 12 löveggel, 1 nehéz tarackos üteg 2 löveggel.

4. hadosztály:

2. munkásezred (12 lövészszázad, 1 géppuskásszázad, 10 géppuskával),
6. munkásezred (12 lövészszázad, 1 géppuskásszázad, 8 géppuskával),
14. munkásezred (12 lövészszázad, 2 géppuskásszázad, 15 géppuskával),
22. munkásezred (12 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 8 géppuskával, műszaki félszázad), valamint
1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, 5 tarackos üteg 20 löveggel.

HADSEREGKÖZVETLENEK:

3. hadosztály:

5. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 11 géppuskával, műszaki félszázad),
16. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 14 géppuskával),

53. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 25 géppuskával),
1. munkászászlóalj 4 lövészszázaddal, 2 vadászzászlóalj 7 lövészszázaddal és géppuskásszázad 18 géppuskával, valamint
2 ágyús üteg 8 löveggel, 5 tarackos üteg 16 löveggel, 1 repülőszázad 6 géppel.

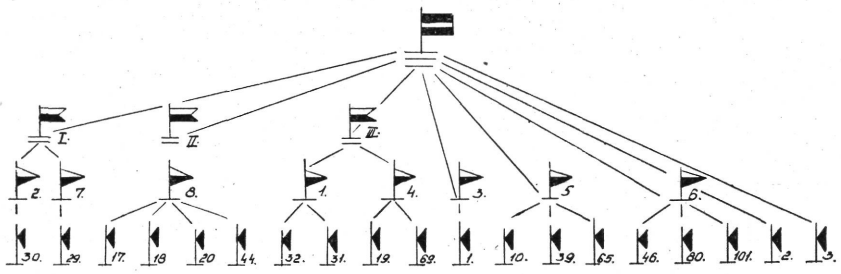
5. hadosztály:

10. gyalogezred (12 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 66 (?) géppuskával),
19. gyalogezred (7 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 31 géppuskával),
39. gyalogezred (10 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 27 géppuskával),
2 lövészzászlóalj 6 lövészszázaddal,
2 géppuskásszázad 11 géppuskával, valamint
2 tarackos üteg 8 löveggel és 1 árkászszázad.

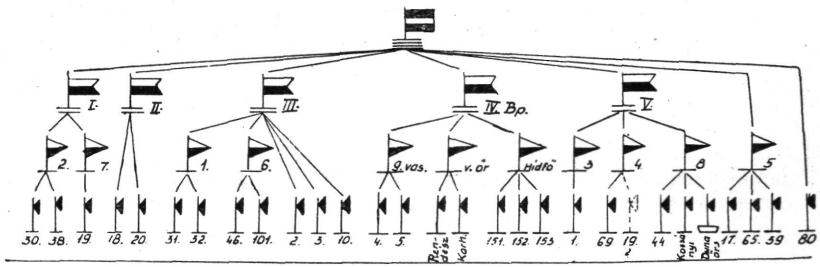
6. hadosztály:

46. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával),
31. gyalogezred (6 lövészszázad, 3 vadászszázad, 3 géppuskásszázad 19 géppuskával),
101. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 13 géppuskával),
33. gyalogezred (9 lövészszázad, 1 rohamszázad, 3 géppuskásszázad 15 géppuskával), valamint
3 ágyús üteg 12 löveggel, 3 tarackos üteg 12 löveggel, 1 árkászszázad.

A hadsereg hadrendjében összesen 113 zászlóalj, 84 géppuskásszázad, 8 lovasszázad, 14 ágyúsüteg, 2 hegyi ágyúsüteg, 20 tarackos üteg, 3 nehéz tarackos üteg, 16 műszaki század és 8 repülőszázad volt, 51.586 puskával, 682 géppuskával, 870 lóval, 63 ágyúval, 5 hegyi ágyúval, 81 tarackkal, 6 nehézlöveggel és 37 repülőgéppel. Ehhez kell még számítani a „Duna Őrséget" 3 monitorral, 2 ágyúnaszáddal, 4 őrnaszáddal és 2 segéd monitorral, továbbá 11 páncélvonatot, amelyek közül ebben az időben 3 javítás alatt állott, 3 a harmadik hadtesthez, 2 a második hadosztályhoz, 1 a harmadik hadosztályhoz és 2 a 6. hadosztályhoz volt beosztva. A hadsereg hadrendje tehát ebben az időszakban, május 15-én, a következő volt:

Hadrend VI. 15-én. Érdemes az összehasonlítás kedvéért felvetni, hogy a Vörös Hadsereg hadrendje és állománya a következő hónap dicsőségteli harcai alatt hogyan alakult. 1919 június 15-én a Vörös Hadsereg hadrendje már az alábbi volt:

2. hadosztály:

30. gyalogezred (6 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 16 géppuskával, ütközet létszám: 738),

68. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 20 géppuskával, műszaki század 122 fővel, ütközet létszám: 1569),

15. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával, műszaki század 68 fővel, ütközet létszám: 1400 fő),

38. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával, ütközet létszám: 1192 fő), valamint

1 lovasszázad 100 fővel, 2 ágyús üteg 8 löveggel, 2 tarackos üteg 8 löveggel, 1 árkászszázad 170 fővel, 30. műszaki munkásszázad 183 fővel, 1 repülőszázad 1 géppel és még 1 géppuskásszázad 6 géppuskával.

7. hadosztály:

1. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 28 géppuskával, műszaki század 75 fővel, gyalogágyús szakasz 1 löveggel, ütközet létszám: 1820 fő),

4. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 17 géppuskával, műszaki század 39 fővel, ütközet létszám: 1838 fő).

tengerészezred (9 lövészszázad, 1 rohamszázad, 3 géppuskásszázad 20 géppuskával, műszaki század 52 fővel, ütközet létszám: 1894 fő), valamint

1 lovasszázad 78 fővel, 1 ágyús üteg 4 löveggel, 2 tarackosüteg 8 löveggel, 1 nehéz tarackos üteg 2 löveggel,1 árkászszázad 57 fővel, 1 műszaki munkásszázad 132 fővel és még egy géppuskás század 6 géppuskával.

18. és 20. dandár: 6 lövészszázad 12 géppuskával, 1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, 2 ágyús üteg 8 löveggel, 2 tarackos üteg 8 löveggel, 2 nehéz tarackos üteg 4 löveggel.

1. hadosztály:

8. munkásezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával, műszaki század 74 fővel, ütközet létszám: 1555 fő),
9. munkásezred (5 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 8 géppuskával, ütközet létszám: 445 fő),
32. gyalogezred (12 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 14 géppuskával, műszaki század 90 fővel, 1 gyalogágyús üteg 2 löveggel, ütközet létszám: 1217 fő),
7. munkásezred (13 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 23 géppuskával, 1 műszaki félszázad 50 fővel, ütközet létszám: 950 fő), valamint
2. ágyús üteg 8 löveggel, 1 tarackos üteg 4 löveggel, 1 nehéz tarackos üteg 2 löveggel, 1 árkászszázad 130 fővel.

6. hadosztály:

46. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 22 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1132 fő),
31. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1143 fő),
33. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 22 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1422 fő),
101. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1204 fő),
VI. rohamzászlóalj (3 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 9 géppuskával, 1 hegyiágyús üteg 2 löveggel, 1 ágyús üteg 4 löveggel, ütközet létszám: 317 fő), valamint

1 lovasszakasz 17 fővel, 4 ágyús üteg 14 löveggel, 4 tarackos üteg 16 löveggel, 2 nehéz tarackos üteg 4 löveggel, műszaki munkásszázad 113 fővel.

2. dandár:

21. gyalogezred (9 lövészszázad, 1 rohamszázad 4 géppuskával, ütközet létszám: 1074 fő),

2 ágyús üteg 8 löveggel, 3 tarackos üteg 12 löveggel,

III/39. zászlóalj (3 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 8 géppuskával, ütközet létszám: 405 fő).

3. dandár:

23. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 22 géppuskával, műszaki század, ütközet létszám: 936 fő),
24. gyalogezred (11 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 10 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1250 fő), valamint

4 tarackos üteg 16 löveggel.

10. dandár:

10. gyalogezred (10 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 15 géppuskával, ütközet létszám: 900 fő), valamint
1 ágyús üteg 4 löveggel, 1 tarackos üteg 4 löveggel.

9. vasashadosztály:

1. vasasezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 36 géppuskával, 1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, ütközet létszám: 1400 fő),
2. vasasezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 36 géppuskával, 1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, ütközet létszám: 1500 fő),
3. vasasezred (3 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 12 géppuskával, 1 hegyiágyús üteg 2 löveggel, ütközet létszám: 300 fő), valamint
1 tarackos üteg 4 löveggel, 2 aknavető üteg 16 aknavetővel.

Vörösőr hadosztály:

21 zászlóalj, 2 lovasszázad, 1 motorcsónakosztag.

Hídfő hadosztály:

10 lövészszázad és 5 géppuskásszázad (ütközet létszám: 820 fő), valamint 3 légvédelmi ágyús üteg 10 löveggel, 22 erődítési század, 23 fényszóró.

3. hadosztály:

3. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 19 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1134 fő),
16. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 20 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1872 fő), valamint

2 lovasszakasz 40 fővel, 1 ágyús üteg 4 löveggel, 2 tarackos üteg 8 löveggel, 2 nehéz tarackos üteg 4 löveggel, $1^1/_2$ árkászszázad, 1 repülőszázad 1 géppel.

4. hadosztály:

2. munkásezred (12 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 10 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 926 fő),
22. munkásezred (12 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 16 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1900 fő),
14. munkásezred (12 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 11 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1111 fő),
6. munkásezred (12 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 9 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1507 fő), valamint

1 lovasszázad, 1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, 3 ágyús üteg 12 löveggel, 3 tarackos üteg 12 löveggel, 2 nehéz tarackos üteg 4 löveggel, 1 árkászszázad.

8. hadosztály:

17. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 16 géppuskával, ütközet létszám: 1000 fő),
18. gyalogezred (6 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 16 géppuskával, ütközet létszám: 1000 fő),

Kossányi-dandár (11 lövészszázad, ütközet létszám: 1100 fő),

Dunaőrség,

valamint 1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, 3 tarackos üteg 20 löveggel, 3 ágyús üteg 12 löveggel.

5. hadosztály:

13. gyalogezred (16 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 42 géppuskával, ütközet létszám: 1651 fő),
19. gyalogezred (5 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 8 géppuskával, ütközet létszám: 195 fő),
5. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 12 géppuskával, ütközet létszám: 1281 fő),

1 lovasszázad 97 fővel, 3 tarackos üteg 12 löveggel, 1 árkászszázad 137 fővel.

80. dandár:

53. gyalogezred (6 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 20 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1172 fő),
11. munkásezred (9 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 6 géppuskával, ütközet létszám: 1440 fő),
26. nemzetközi ezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 13 géppuskával, ütközet létszám: 669 fő),
27. nemzetközi ezred (6 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 7 géppuskával, ütközet létszám: 320 fő),
2 vadászzászlóalj (6 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 13 géppuskával, ütközet létszám: 730 fő),

1 lovasszakasz 25 fővel, 2 ágyús üteg 8 löveggel, 1 tarackos üteg 4 löveggel, 10 páncélvonat, 1 repülőszázad 1 géppel.

A hadsereg hadrendjében ekkor már 168 zászlóalj, 127 géppuskásszázad, 9 lovasszázad, 25 ágyúsüteg, 7 hegyiágyúsüteg, 37 tarackos üteg, 15 nehéz üteg, 13 árkászszázad és 9 repülőszázad volt, 66.218 puskával, 964 géppuskával, 1343 lovassal, 97 ágyúval, 29 hegyi ágyúval, 148 tarackkal, 34 nehéz löveggel, 1433 árkásszal és 22 repülőgéppel. A páncélvonatok száma eggyel, 12-re emelkedett, a Dunaőrség hajóállománya nem változott.

A hadsereg egyeséges vezetése, a hadműveletek nagyobbméretűvé válása, a csapatok harctevékenységének egybehangolása megkövetelte a hadosztály-szervezést, amely a harcok folyamán helyesnek is bizonyult a régebbi dandárcsoport szervezéssel szemben. Más kérdés, hogy a had-

osztályokat nem lehet az itt megadott teljes létszámúaknak tekinteni, miután azok állománya a szakadatlan harcok folytán állandó hullámzásban volt.

Láthatjuk, hogyan erősödött a Vörös Hadsereg, milyen rendszeres és szakadatlan fejlődésen ment keresztül a munkásalakulatok beállításától kezdve. V. 3-án a hadseregparancsnokságnak mindössze egy, a 6. hadosztály állt rendelkezésére; két hét mulva, V. 15-én öt hadosztállyal rendelkezett, a felvidéki támadó hadműveletekben pedig a hadosztályok száma hatra szaporodott és a hadműveletekben az újonnan felállított 2. és 3. dandár is résztvett. Ez azonban az egész hadseregnek csak a hadműveleti részét képezte, míg azokon az arcvonalakon, ahol nem folytak hadműveletek, az ottani, a határt védő csapatok szervezése is teljes befejezést nyert.

A Vörös Hadsereg a szervezés terén is fényesen kiállta a tűzpróbát.

*

A kecskeméti felvonulás kérdése

Mint ismeretes, a Vörös Hadsereg felvidéki hadműveleteit május 11-én megszakította a kecskeméti felvonulás, mikor a hadseregfőparancsnokság, értesülései alapján, arra a döntésre jutott, hogy a dél felől fenyegető támadás elhárítására a csapatok jelentős részét elvonja az északi arcvonalról és déli irányba szállítja el. Ez a tény kétségkívül károsan befolyásolta a felvidéki hadműveleteket, hisz lehetővé tette a csehek újabb előretörtését, nem kis területveszteséghez, majd az ideiglenesen megszállott területek visszafoglalásakor felesleges áldozatokhoz vezetett.

Felmerül az a kérdés, hogy a csapatok összevonása nem az ellenség szándékos cselekedete volt-e és amennyiben igen, a hírszerző osztály áruló tevékenysége idézte-e elő, vagy pedig a hírszerző osztály jelentéseit a hadseregfőparancsnokságon lévő árulók rendelték-e meg. Ennek a kérdésnek eldöntése mindeddig nem tisztázódott, lényegében azonban nem is az a fontos, hogy a hírszerző osztály, amelynek akkori vezetője Stojakovics, az 1945-ben háborús bűnösként kivégzett Sztójai Döme volt, vagy a hadseregfőparancsnokságon lévő többi áruló, esetleg magának a főparancsnoknak, Böhm Vilmosnak a műve volt-e. A lényeg az, és ezt tényként leszögezhetjük, hogy az egész déli támadás híre nem felelt meg a valóságnak és ezen hírek terjesztése, illetve közvetítése kétségkívül az ellenség tudatos cselekedete volt.

A hadseregfőparancsnokság meglehetősen nagy és nem kevés költséget igénylő hírszerző szervezettel rendelkezett, amely állandóan bőséges anyagot hordott össze. Elvitathatatlan, hogy az ellenséges csapatok szervezésére, csoportosítására vonatkozó anyag meglehetősen bőséges, nagyjában és egészében jól használható és eléggé kimerítő. Ebben azon-

ban elsősorban a csapatfelderítésnek van érdeme, hisz a hírszerző osztály az ellenséggel közvetlen érintkezésben álló csapatok adatait dolgozta fel. A Vörös Hadsereg stratégiai hírszerzése, az ellenség hátsó területéről, távolabbi terveiről, céljairól, az arcvonal mögötti eseményekről és nem utolsósorban a nem kisszámú diplomáciai találkozókról szóló felderítése azonban teljes egészében értéktelennek és hasznavehetetlennek bizonyult. A hírszerző jelentések jelentékeny része különböző bizalmi egyének megbízhatatlan adatszolgáltatása, feltehetőleg minden alapot nélkülöző, pénzért nyujtott, kitalált adatok halmaza. Ezek meghamisították a való eseményeket és nem nyujtottak támpontot a főparancsnokságnak további tervei kidolgozására. Ha nincs is rá ebből az időszakból konkrét bizonyíték, teljes bizonyossággal feltehető, hogy a hírszerző osztály tudatosan tájékoztatta helytelenül a főparancsnokságát és igyekezett annak ténykedését helytelen irányba terelni. Más kérdés, hogy a főparancsnokság, illetve az ott ülő árulók kezdettől fogva tisztában voltak-e ezzel és minden esetben tudták-e hogy a jelentések legalább is kétesek; ily módon tudatosan játszottak-e össze a hírszerző osztállyal hamis hírek gyártásában, illetve a főparancsnokság terveinek hamis jelentések alapján való elkészítésében. Ily módon azt a kérdést nem lehet megnyugtatólag tisztázni, hogy a délvidéki támadási előkészületek híre és az erre foganatosított intézkedések általában a főparancsnokság, vagy főképpen a hírszerző osztálynak a bűnéül róhatók-e fel. A hírszerző jelentések áttekintése mindenesetre azt mutatja, hogy a jelentések nem voltak megalapozottak, nem feleltek meg a valóságnak. Az első hír május 9-én arról számolt be, hogy a szerb csapatokat a Dráva és a Mura mentén francia csapatokkal váltják fel. Meg kell jegyezni, hogy az ellenséggel közvetlenül érintkezésben álló csapatok összes jelentései ebből az időszakból arra utalnak, hogy az ellenség támadó készülődésének ezen a szakaszon semmi nyomát nem észlelték, a szembenálló ellenséges csapatok összetételében változást nem fedeztek fel.

Ezzel szemben a hírszerző osztály egy sor hamis, vagy legalábbis kétes jelentés alapján a legkülönbözőbb, a csapatok által észleltekkel gyökeresen szembenálló jelentést készít. Pl. azt jelenti, hogy 2000 színes, gyarmati katonát Ujvidéken át vasúton Szeged felé szállítanak, ugyanakkor Szeged felől egy francia ezred, mely fehérekből áll, Szabadkára érkezett. Ha a híreket bemérték, ellenőrizték és összeegyeztették volna, rövid idő alatt magyarázatát találhatták volna a vasúti szállításoknak és hajókirakodásoknak, mert csupán arról volt szó, hogy az európai francia csapatokat gyarmati katonaság váltotta fel. Igy azután nem csodálhatók az olyan jelentések, melyek Zágráb környékén 120.000 főnyi katonaság összpontosításáról számolnak be, vagy az a hír, mely szerint május 5-én és 6-án Triesztben 40.000 főnyi katonaság rakodott ki, és ez a szám a jelentésekben rövid időn belül 90.000-re nőtt. Egy bizalmi ember nemcsak arról jelent, hogy egy francia hadosztály Nisből elindult, de azt

is tudja, hogy ezt a hadosztályt Szolnoknál fogják harcbavetni és ennek a hadosztálynak beérkezése után indul meg az összes intervenciósok általános támadása.

A hírszerző osztály ilyen jelentésekkel vitte bele a főparancsnokságot, — akarva-akaratlanul — saját hamis elképzeléseibe. Az óriási csapatszállítások kétes adatainak rögzítése oda vezet, hogy már azt is kiszámítják, hogy az összes antant csapatok felvonulása május 12-ére fejeződik be. Ebből következik a jóslás: május 12—15 között megindul az antant nagy támadása. A hírszerző osztály egy sor, még csak kétesnek sem nevezhető, hanem tudatosan hamis adattal támasztja alá megalapozatlan elképzeléseit. Egy sor távirat, melyeknek megfejtése is hiányos, mintha csak arra készült volna az ellenség táborában, hogy elfogva és megfejtve alátámassza azt, amit a főparancsnokság feltevés helyett, mint tényt fogad el: az ellenség nagy csapatszállításait és széles arányú támadó hadműveletek megkezdését. Nincs kizárva, hogy az ilyen táviratok egy részét az ellenséges kémelhárító-osztályok szándékosan juttatták el a hadseregparancsnokság hírszerző osztályára.

Más kérdés, hogy a főparancsnokság minden ellenőrzés nélkül elfogadta ezeket az adatokat és jelentéseket és ez szabta meg további tevékenységét. Ennek alapján javasolja a főparancsnokság a kormányzótanácsnak, válságosnak ítélve a helyzetet, hogy kérje Szovjet-Oroszország támogatását és dönt úgy, hogy minden szabad erejével Kecskemétre vonul fel a dél felől várt ellenséges támadással szemben.

Miután május 15-én, a bejósolt végső határidővel sem történt az ellenséges oldalon semmi támadó tevékenység, Szegednél még mindig csak a három francia hadosztály állott, a Szolnokra elindított francia hadosztály nem érkezett be, a déli arcvonalon semmi újabb hír nincs az óriási csapatszállításoknak a vonalba való beérkezéséről, jóllehet százezres tömegeket nem könnyű elrejteni, sőt a Tiszánál állott első vonalbeli román hadosztályokat is a szovjet frontra vitték és sokkal gyengébb erdélyi csapatokkal váltották fel, a főparancsnokság teljes tanácstalanságban van. A csapatfelderítés semmi újat és lényegest nem jelent, a hírszerző osztály azonban makacsul kitart eredeti álláspontja mellett és legfeljebb időbelileg enged eltolódást május 20-ig.

Május 15-e után a hadseregfőparancsnokság intézkedései visszatükrözik a kezdődő kétkedést, határozott intézkedést azonban még nem találunk. A kecskeméti felvonulást végrehajtatják, de az 1. hadosztályt már nem ide vonultatják fel, hanem Miskolc visszafoglalására rendelik. A hírszerző szervek még a továbbiakban sem ismerik be tévedésüket, újabb és újabb indokokkal magyarázzák a támadás elhalasztását, nem tudnak konkrét adatokat hozni az általuk jelentett nagyszámú beérkezett hadosztály helyzetéről, de nem adják fel eredeti állásfoglalásukat. A főparancsnokság lassan felismeri a hírszerző szolgálat megbízhatatlanságát és május 22-étől ismét előtérbe helyezi az északi hadszíntér hadműveletet. A május 25-i hadseregintézkedés a Kecskemétnél felvonult

erőket már nem dél felé támadó csoportnak, hanem hadseregtartaléknak nevezi.

Kétségtelen, hogy a kecskeméti felvonulás károsan befolyásolta a felvidéki hadműveletek menetét, késleltette azok sikeres kibontakozását, felesleges veszteségekhez és csapateltolásokhoz vezetett. Jóllehet a hadseregfőparancsnokság, ha késve, de mégis leszámolt a helytelen hírekből származó pánikhangulattal és helyes irányba terelte a hadműveleteket, nem számolt le, sőt fel sem vetette a hírszerzés teljes megbízhatatlanságának kérdését. Könnyen feltételezhető, hogy ez a hadseregfőparancsnokságon működő árulók tevékenységének eredménye volt. A Vörös Hadsereg kecskeméti felvonulását a Vörös Hadsereg főparancsnokságán működő ellenséges erők aknatevékenységének kell minősíteni.

*

Az itt felvetett néhány probléma csak kiragadott töredéke annak a kérdés-komplexumnak, mellyel a Vörös Hadsereg dicső hadműveleteit tanulmányozó történész találkozik. Feladatunk, hogy a felmerülő kérdéseket mihamarabb megoldjuk. Nem szabad sajnálnunk erőnket, hogy mielőbb feldolgozzuk a Magyar Tanácsköztársaság dicső harcait, s olyan könyvet adjunk dolgozó népünk, néphadseregünk kezébe, mely méltó emléket állít 1919 fényes harcainak.

A MAGYAR HADTÖRTÉNETÍRÁS HELYZETE ÉS FELADATAI

Borus József főhadnagy

A hazánkban végbement politikai fordulatot, mely a hatalmat a munkásosztály kezébe adta, fordulat követte nyomon a tudományokban, így a történettudományban is. E fordulat jelentőségével, hatásával és a belőle fakadó feladatokkal 1951 végén a Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlése foglalkozott.[1] 1953 júniusában pedig a Magyar Történész Kongresszus többezer látogató és hat baráti ország történészeinek jelenlétében mutatta meg fiatal marxista történetírásunk eredményeit. A Kongresszus legnagyobb jelentősége abban állott, hogy meghatározta történészeink soronlévő feladatait. A szovjet és a népi demokratikus történészekkel közösen kidolgozott programmban, mind a közeljövőben megjelenő, mind a későbbi kiadványokat tekintve, gazdagon szerepelnek olyan munkák, melyek függetlenségi, honvédő harcaink történetét hivatottak feltárni. A különféle agresszorok ellen vívott harcok feldolgozásának szükségességére — mint ismeretes — már pártunk II. kongresszusa is rámutatott. A feladat nagyszerű; népünk, ifjúságunk és nem utolsó sorban hadseregünk egyre fokozottabban érdeklődik hadtörténelmi kérdések iránt. Népi demokráciánk új szakaszában a hazafias nevelésnek még nagyobb a jelentősége, mint eddig. Az 1953-ban és ez évben megjelent nagyjelentőségű dokumentumok, — így pártunk határozatai, kormányunk programmja, az SZKP 50. évfordulója alkalmából kiadott tézisek, az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió minisztertanácsának határozatai a tudomány számára is új feladatokat jelölnek meg. Mindez nagyszerű távlatokat mutat, s egyben megköveteli, hogy a hadtörténetírást ne az eddigi tervszerűtlen módon, ne szinte kizárólag feldolgozásokra támaszkodva, hanem a történetírás szerves részeként, új anyag feltárásával komoly tudományos színvonalon műveljük.

Hadtörténelmi vonatkozású írások már többszáz évvel ezelőtt is napvilágot láttak Magyarországon. A mult század elején már feldolgozások

1 A Magyar Tudományos Akadémia 1951 évi nagygyűlésének anyagából. *Fogarasi Béla:* A társadalmi-történeti tudományok helyzete és feladatai Sztálin elvtárs új munkáinak megvilágításában. Társadalmi Szemle 1951. január és *Molnár Erik:* A magyar történetírás a felszabadulás óta; eredményei, hiányosságai és legsürgősebb feladatai. U. o.

is készültek.[2] A reformkorban a tudományok és az irodalom fejlődése ezen a téren is ösztönzőleg hatott, s 1836 végén már egy hadtudományi folyóirat terve is felmerült. Virág József, a 48. ezred strázsamestere ekkor bocsátott ki előfizetési felhívást a „Tudományos Hadász" c. folyóiratra, hogy az országban már évszázadok óta nem művelt hadtudomány fejlődését segítse vele. A folyóiratra több megye tisztikara legott előfizetett, de a lap, amely nemcsak katonai, hanem nyelvművelési szempontból is jelentős lett volna, mégsem indulhatott meg, mert a helytartótanács megtiltotta annak kiadását, a katonai hatóság pedig Virágot lefokoztatta közlegénnyé.[3] A Habsburg reakció azonban csak ideiglenesen vethetett gátat a magyar katonai irodalom fejlődésének, mert 1842-ben a fiatal Horváth Mihály akadémiai székfoglalóját „A magyar honvédelem történeti vázolata" címen tartotta meg, mégpedig, mint a munkából kivilláglik, meghatározott céllal. A megyei gyűlések ebben az időben az adózás ügyével foglalkoztak és ennek során felmerült az egész hadrendszer átalakításának szüksége.[4] Horváth Mihály nagyjelentőségű székfoglalójában végig az önálló hadsereg jelentőségét hangoztatta, majd előadását így fejezte be: „... csak a polgári védhad-rendszer lehet egyedül biztos horgony, melynek hatalmas ereje a nemzet sajkáját az élet és szabadság öblében fentarthatja."[5]

Horváth Mihály kezdeményezése a szabadságharc veresége következtében hosszú ideig folytatás nélkül maradt. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata, az 1867-től kezdődően megjelent „Századok" között azután számos hadtörténelmi vonatkozású tanulmányt, történészek tollából.[6] 1873-ban megindult a „Ludovika Akadémia Közlönye", melybe főleg katonák írtak néha egészen primitív, jórészt fordításokon alapuló cikkeket. 1887-ben megjelent a „Magyar Katonai Évkönyv" azzal a céllal, hogy a saját és idegen hadseregek, nemkülönben a hadtudomány és a hadművészet fejlődését feldolgozza és arról a „közönséget" és a hadsereg tisztjeit tájékoztassa.[7]

2 *Szekér Aloysius*: A marengói tsata és azt megelőző környülállások. Pestenn, 1807. és ugyanő: Hadi tudomány. Pesten, 1807.

3 *Váli Béla*: A „Tudományos Hadász" története. Hadtörténelmi Közlemények. (A továbbiakban HK). 1890. 419—421. o.

4 Az önálló nemzeti hadsereg Fejér megye közgyűlésének anyagában 1842 októberében szerepel. l. Pesti Hirlap 1842. október 27.

5 *Horváth Mihály:* Kisebb történelmi munkái. Pest, 1867. I. k. 245. o.

6 A folyóirat szerkesztője, Thaly Kálmán a Századok (a továbbiakban Sz) 1872. évi júliusi füzetének végén, a „Vegyes közlések"-ben felhívja a történészek figyelmét a „hadtan"-nal való foglalkozásra. 498. o. A folyóiratban megjelent tanulmányoknak már jóval kevesebb aktuális jelentősége van, ezért kiemelkedik közülük *Ipolyi Arnold*: A magyar hadtörténelem tanulmánya. A munka meglehetősen naiv szemléletű és elmarad Horváth Mihály csaknem 40 évvel korábbi akadémiai székfoglalója mögött, de lényeges az a megállapítása, melyet Ipolyi saját korához érkezve tesz. „Nálunk legnagyobb ezredeinket is idegen nemzetiségű tisztek vezérlik, és ... nem csak német és cseh, de még az ... olasz elem is nagyobb százalékkal van képviselve hadseregünk tisztségeiben és vezényletében, mint az elenyésző csekély számban lévő magyar." A Magyar Történelmi Társulat 1879. évi vidéki kirándulása. Sz 1879. melléklet 73. o.

7 Magyar Katonai Évkönyv 1886-ra V—VI. o.

Ezek a kezdeményezések — kivéve a Századok egyre nagyobb anyagot feltáró cikkeit — mindaddig vérszegények maradtak, amíg a magyar hadtörténetírás nem rendelkezett önálló folyóirattal. Ilyen folyóirat 1888-ban indult meg, „Hadtörténelmi Közlemények" címmel; a Magyar Tudományos Akadémia és a honvédelmi miniszter támogatásával. Az első szám bevezető cikkét: „Átalánosságok a hadtörténelemről" Salamon Ferenc, a kor ismert történésze írta[8]. Cikke elején Salamon megállapítja: „a történetíró el nem kerülheti, hogy gyakran ne szóljon hadieseményekről és hadügyről", majd megbírálja a 19. század hadtörténetírását. Megállapítja, hogy a katonai írók lenézik a középkort; hadjáratokkal és csatákkal nem azért foglalkoznak, hogy hadtudományi megállapításokat tegyenek, hanem „hogy a katona maga tanuljon annyi politikai történetet, amennyit körülbelül a jelenkor intelligensebb osztálya szokott betanulni a közönséges történelmi könyvekből..."; a mult küzdelmeit teljesen a mai elvek alapján vizsgálják, „de nem tudják megmondani, mi volt a fő oka a győzelemnek egyik, s a vereségnek a másik részen..."; egyes írók hibája „a nemzeti kérkedés"; végül a hadtörténészek jórésze nem alkalmaz kellő kritikát, mert nem a források alapján, hanem kézikönyvekből dolgozik. A cikk azzal fejeződik be, hogy a folyóiratnak nagyobb munkák — Magyarország Története és nyilván a magyar hadtörténelem összefüggő feldolgozása — úttörőjének kell lennie.

A cikk számos helyes, köztük több ma is megszívlelendő megállapítást tartalmaz, egészében véve pozitívista szellemű és — bár a folyóirat megszakításssal ugyan, de 1943-ig jelent meg— mindvégig egyetlen a maga nemében. A Hadtörténelmi Közleményekben elméleti kérdéseket, vagy éppen bírálatot tartalmazó cikk — kivéve a könyvismertetéseket és egy-két tanulmány történeti irodalommal foglalkozó részét — soha többé nem jelent meg. Mindössze annyi történt, hogy 1897-ben, az első tíz évfolyam név- és tárgymutatója elé írt előszavában a szerkesztő, Rónai Horváth Jenő utólag meghatározta a folyóirat célját, mely e szerint „az volt, hogy a különösen is szegény magyar katonai irodalom leginkább mellőzött ágát, a magyar hadtörténelmi irodalmat, mely nemzetünk dicső multjának történetét van hivatva megörökíteni, egy oly szakfolyóirattal ajándékozza meg, mely a magyar hadieseményeket szakszerű feldolgozásban adván, a magyar tisztnek, a magyar katonának kedves olvasmányát képezze, a magyar történetíróknak munkálataiknál jól értékesíthető adatokat nyujtson, végre pedig, hogy a magyar hadi dicsőség emlékeit felújítván, a hazafias szellemet terjessze, s a magyar nemzet fiainak legszebb erényét, a hazaszeretetet ápolja, fejlessze."[9]

Rónai Horváth Jenő megfogalmazása jóval óvatosabb, mint Salamon Ferencé. Itt már nincs szó bírálatról, nem szerepelnek távolabbi célok,

[8] *Salamon Ferenc:* Átalánosságok a hadtörténelemről. HK. 1888.
[9] A Hadtörténelmi Közlemények első tíz évfolyamának név- és tárgymutatója. 3. o. HK 1897.

csupán az adatszolgáltatás és a hazaszeretet ápolása a folyóirat feladata. A következő évtől, 1898-tól azután ez is abbamarad, mert a folyóirat megszűnik, bevallottan megfelelő szerkesztő hiányában, valójában azonban anyagi nehézségek következtében. Hosszú évek telnek el, míg végre 1908-ban az országgyűlésen az ellenzék éppen a hazafias nevelés szükségleteiből kiindulva vonja kérdőre a Hadtörténelmi Közlemények ügyében a honvédelmi minisztert. A felszólaló ellenzéki képviselő kifogásolja, hogy a magyar katona nem lelkesülhet saját elődei példáján, hanem legfeljebb a Habsburgok idegen hadvezéreinek tettein. E helyzeten elsősorban a Hadtörténelmi Közlemények újbóli sürgős megindításával kell segíteni, mely így végsősorban a létrehozandó *önálló* magyar nemzeti hadsereg ügyét fogja szolgálni. E haladó követelés teljesítése elől sem a miniszter, sem a Magyar Tudományos Akadémia, ahol különben Thaly Kálmán, a kuruckor nagy történetírója pártfogolja az ügyet, nem tud elzárkózni. 1910-ben azután ismét megindult a folyóirat, de célja most már szinte kizárólag adatközlésre korlátozódik. A hazaszeretet ápolása háttérbe szorul, helyét a feudális nagyurak várai történetének feldolgozása és ismertetése foglalja el.[10]

A Hadtörténelmi Közlemények ettől kezdve nyíltan az uralkodó osztály dicsőségét hirdeti. A szomszéd népekkel a külső hódító ellen közösen vívott küzdelmekről említés sem történik, de annál több cikk jelent meg a 18. és 19. századi, a Habsburg elnyomók szolgálatában lezajlott harcokról. A függetlenségi küzdelmek helyett a Habsburgok, azaz a nyugati hatás dicsőítése áll a folyóirat munkájának középpontjában.[11] Az utolsó, a legnagyobb nemzeti szabadságharcról, 1848—49-ről csak elvétve esik szó. Hasonló elbánásban részesül az 1703—1711. évi kuruc szabadságharc és különösen az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes harcainak története is. A Hadtörténelmi Közlemények, mint vezető folyóirat, híven tükrözi az egész magyar hadtörténetírás szellemét, színvonalának egyre növekvő csökkenését.[12]

10 L. minderre: A Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottsága. HK 1910. A várak történelmével a bizottság azért kíván foglalkozni, „hogy az azok falai alatt egy ezredéven át lefolyt hősi küzdelmek emlékezetét örök időkre beírja a nemzet köztudatába." U. o. 13. o.

11 Az 1921-ben megindult Hadtörténelem című folyóirat első száma elé írt bevezetőjében az akkori honvédelmi miniszter, Belitska Sándor ezt így fogalmazta meg: „Nincs a világon az a nemzet, melynek olyan dicső háborús multja volna, mint a magyarnak. Egy évezreden át volt hivatása, hogy a kelet hullámait fegyverrel kivédje, pajzsa legyen a kereszténységnek és a nyugat kultúrájának."

12 A felszabadulás előtt utóljára összefoglaló igényű hadtörténeti áttekintés a Magyar Művelődéstörténetben (a továbbiakban MMT) jelent meg. Ennek 1526-ig terjedő részét Tóth Zoltán írta. A MMT I. kötetében „A hadakozó nép" címmel megjelent részt Tóth Zoltán így vezeti be: „Kelet és Nyugat sok évszázados fegyveres küzdelme csak a legújabb korban nyert véglegesnek nevezhető elintézést a Nyugat katonai szervezete javára." Néhány bekezdéssel alább pedig „Hogyan és miért történt, hogy a honfoglalás után egy évszázad-

A kép 1920-tól kezdve annyiban változik, hogy a Habsburg monarchia nagyszerűségének hangoztatása és a magyarság nyugat védőbástyájaként való feltüntetése mellett az egész hadtörténeti irodalomban előtérbe nyomul az első világháború, benne József főherceg „fenséges" haditetteinek dicsőítése. A magyarság korábbi vezetőszerepének hirdetése pedig vad szovjetellenes és soviniszta uszítással egészül ki. A Horthy reakció uralomra kerülése a hadtörténetírásban tehát azt jelenti, hogy növekszik a korábban is nagyméretű tudományos elmaradás, és jelentősen csökken a színvonal.

Ha a magyar történetre áll az a megállapítás, hogy azt „lényegében a feudalizmus, imperializmus és a nacionalizmus szellemében és a tények meghamisítása alapján írták meg",[13] akkor a magyar hadtörténetre elmondhatjuk, hogy írói eltúlozták a feudális uralkodóosztály katonai szerepét, teljesen tagadták a nép történelemformáló erejét, s a volt monarchia dicsőítése során a szlávok és románok katonai alacsonyabbrendűségét hangoztatták. Az első világháborút magasztaló, „A magyarság fegyverben" c. mű írója, miután kijelenti, hogy *„... a magyar a világ legjobb katonaanyaga ..."*, akiben él a vitézi lélek, a bátorság és az előljárói iránti ragaszkodás, e tulajdonságokhoz még hozzáteszi „... haza- és fajszeretete, mindenekelőtt istenfélelmen alapuló és valláserkölcsi elveken nyugvó beletörődése sorsába, melynél fogva igényeit is le tudja csökkenteni ..."[14] A nép szerepének e fasiszta meghamisítása önkénytelenül is Ady Mesebeli Jánosának megrázó sorsát juttatja eszünkbe.[15] Egy másik író megállapítja, hogy 1914-ben „az osztrák-magyar haderő ... némely részeinek erkölcsi értéke ... a kellő színvonal alatt maradt",[16] mert „sok ezred századaiban két vagy több nemzetiség keverődött össze. Ezek némelyike a harci erény alacsony fokán állt ..."[17]

Ebben a korban már gyakrabban esik szó a függetlenségi harcokról is, de főleg azokról, amelyek Erdély, a Felvidék, vagy egyéb Trianon után

dal maga is a Nyugathoz csatlakozott: olyan kérdés, melyre nem lehet egyetlen okra támaszkodó választ adni. De a felelet lényeges, talán oroszlánrésze kétségkívül a magyar haditörténetre vár." MMT I. 249. o. — Ez a szemlélet nemcsak a Magyar Művelődéstörténetbe írt tanulmányokon, hanem Tóth Zoltán egész munkásságán végigvonul. — A Nyugathoz való tartozás, a magyar népet ért nyugati hatás döntő, egész fejlődésünket meghatározó jelentőségét ma az imperialisták és bérenceik hangoztatják, hogy a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal szembefordítsanak bennünket.

13 *Molnár Erik* i. m. 54. o.

14 *vitéz nagy-megyeri Nagy [Raics] Károly:* A magyarság fegyverben. Jellemtanulmány a nemzetnevelés szolgálatában. Bp. 1939. 2. kiad. 7. o.

15 „Bajban van a messze város,
Gyürkőzni kell a Halállal:
Gyürkőzz, János, s rohanj, János ...
Kellesz a nagy arénára
Akkor is, ha életednek
Életed lesz majd az ára."
(*Ady:* A mesebeli János.)

16 *Julier Ferenc:* A hadvezetés művészete. Kincsestár, 1931. 36. o.

17 *Julier* i. m. 40. o.

más állam kötelékébe tartozó területen zajlottak le.[18] A revizionizmus gondolatát szolgálják a különböző várak történetei is, melyek írói nyíltan fel is sóhajtanak „az ősi falak sorsa" miatt.

Az elméleti kérdésektől való tartózkodás továbbra is jellemző. Az egész 1920 utáni, mindjobban fasizálódó magyar hadtörténeti irodalomban jóformán egyetlen olyan, említésre érdemes cikket találunk, mely elméleti kérdésekkel foglalkozik.[19] A „Magyar Katonai Közlöny" 1930-as évfolyamában jelent meg Berkó István: „Hadtörténelmi ismereteink" c. cikke. A szerző, szemben más korábbi megállapításokkal, elismeri a hadászati és harcászati elvek változását, azt, hogy a harcászat fejlődése a fegyverek változásának függvénye, és — szinte egyedülállóan a magyar feudális és burzsoá hadtörténelmi irodalomban — beszél a hadviselés tényezőiről. Ezeket azonban nem határozza meg pontosan, csak annyit mond, hogy „a hadvezetésen, a terepen, a közlekedési viszonyokon, a fegyvertechnika fejlettségén és a harcmódon kívül még sok egyéb tényezőnek is fontos szerepe van a hadviselésben. A legfontosabb tényező maga az ember."[20] A szerző azután az emberrel kapcsolatban, foglalkozik az erkölcsi tényezővel, a kiképzéssel és a fegyelemmel,[21] majd hozzáteszi: „Azután meg az is nagy különbség, hogy általános védkötelezettség útján előteremtett hadsereg vívja-e a háborút, vagy pedig kényszerrel katonának állított, esetleg zsoldért és zsákmányért katonáskodó harcosokból áll a had. Valamint az is nagy különbség, hogy a háború célja népszerű-e, esetleg szabadságharcféle, vagy pedig valamely leigázott nép fiait használják fel megint másik nép hasonló leigázására."[22] A szerző szerint a hadtörténelemmel való foglalkozásnak konkrét gyakorlati jelentősége is van, mert a háborúban adódhat alkalom valamely ismert harcászati példa alkalmazására, vagy a nagy elődök mutatta helytállásra. A hadtörténeti irodalomban megjelent elméleti jellegű munkák sorában Berkó cikke az utolsó olyan, mely pozitív vonásokat tartalmaz, de ez is válasz és folytatás nélkül maradt, hasonlók nem követték.

18 *Gyalókay Jenő* 1922-ben megjelent „Az oroszok hadműveleti terve Erdély megszállására (1849)" című cikkét így vezeti be: „Manapság, amidőn Nagymagyarországnak a trianoni békekovácsok jóvoltából leszaggatott részeit idegen rablóhadak tapossák: fokozott érdeklődésünkre tarthat számot a multaknak minden olyan hadieseménye, amely hazánk — annyiszor megpróbált — leigázásával, vagy legalább ideig-óráig tartó megszállásával kapcsolatos." Hadtörténelem, 1922. 193. o.

19 Ezzel nem akarjuk azt állítani, hogy 1920 után az egész magyar hadtörténeti irodalom csak negatívumokból áll. A Hadtörténelmi Közleményekben és másutt is jelentek meg olyan cikkek, — Márki Sándor, Wertner Mór, Markó Árpád és mások tollából — melyek figyelemreméltó pozitívumokat tartalmaznak, elsősorban adataik miatt. A kérdés ilyen oldalú megvilágítására ezúttal nem térhetünk ki.

20 *Berkó István:* Hadtörténelmi ismereteink. Magyar Katonai Közlöny, 1930. 851. o.

21 *Berkó* i. m. 852. o.

22 *Berkó* i. m. 853. o.

Az önálló tanulmányként megjelent művek közül negatívumai, másrészt értékes beismerései miatt érdemel említést a „Kincsestár" 1931. évi kiadványa: „A hadvezetés művészete" c. füzet. Ennek szerzője, Julier Ferenc módosítja Clausewitz ismert meghatározását a háborúról. A clausewitzi tétel: „A háború a politika folytatása más, erőszakosabb eszközökkel" Julier megfogalmazásában már így hangzik: „A háború... logikus következménye és egyben csúcspontja az állam... külpolitikájának."[23] Azt mondhatnánk, hogy a külpolitika viszont a belpolitika folytatása, de az, hogy Julier a külpolitikát úgy állítja előtérbe, a hadsereg külső — hódító — funkciójának kizárólagosságát, tehát a hadsereg belső, elnyomó funkciójának teljes tagadását jelenti. Julier célja egészen világossá válik, amikor a leszerelés lehetőségeiről kijelenti: A jövő háborújában „az előny az erősebb békehadsereg oldalán lesz. Ez a körülmény az államokat nagy békelétszámú sereg tartására fogja késztetni, mihelyt a világháborús »győzőknek« a párizskörnyéki békeszerződésekkel teremtett viszonylagos biztonsága a szerződések katonai határozványainak törlésével megszűnik. A fegyverkezés korlátozására vagy a leszerelésre tehát egyáltalában nem lehet számítani."[24]

Még Juliernél is világosabban beszél Timon Béla: „Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez" c. művében. Timon szerint olyan történetírókra van szükség, „kik mai szétdaraboltságunkban, könyörtelenül feltárva széthullásunk igazi és bűnös okait, a boldogabb, nagyobb és egységesebb Magyarország megteremtésén közreműködnek."[25] E bevezetés után már nem lep meg bennünket különösebben, hogy a szerző a háborút „a létért való küzdelem megnyilvánulásának", „a népek életének egyik megnyilvánulásának", „az emberi élet egyik jelenségének" tekinti, és azt kapcsolatba hozza „a változhatatlan világtörvényekkel összhangban álló eszmékkel..."[26]

Fentiekben mintegy száz év magyar hadtörténelmi irodalmát tekintettük át, legfőbb és legjellemzőbb vonásaiban. A végső kép mindenben igazolja a magyar történetírás egészéről alkotott bírálat helyességét. A magyar hadtörténetírás 1840 körül, a reformkor egyre élesedő harcaiban a haladás fegyveréül szolgált. Száz év multán, Werth Henrik vezérkari főnöksége idején már teljesen nyíltan hangoztatta a revizionista propagandát, a háború szükségességét, és mindenekelőtt a fennálló társadalmi rendszer örökérvényűségét. Ez a hadtörténetírás a külföldről csak a „tengelyhatalmak" vonatkozásában vett tudomást, és nem a népek barátságát, hanem a nemzetek közötti gyűlölködést, a felmerült problémák fegyveres úton való elintézésének szükségességét hirdette.

23 *Julier* i. m. 4. o.
24 *Julier* i. m. 27. o.
25 *Timon Béla*: Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez. Bp. é. n. 5. o. A könyvet a Magyar Katonai Szemle 1941. 7. számában mint „hézagpótlót" ajánlja.
26 *Timon* i m. 8., 12. és 15. o.

Ezek után tegyük fel a kérdést, hogy a régi, a felszabadulás előtti hadtörténetírásból mit vallhat magáénak az új, a népi demokratikus ország kezdődő marxista hadtörténetírása, és ennek új folyóirata, a most meginduló Hadtörténelmi Közlemények? Vállaljuk mindenekelőtt a régi nagy történészek, Horváth Mihály, Pauler Gyula, Thaly Kálmán, Marczali Henrik, Márki Sándor és mások munkásságának pozitív oldalait, különösen az anyag gondos feltárását, a történelmi hagyományokhoz és többségüknek a saját koruk haladó mozgalmaihoz való pártos állásfoglalását. Közöttük az egyik legnagyobb, Horváth Mihály eljut — ha korlátokkal is — a nép történelmi szerepének felismeréséhez. A Magyar Történelmi Társulat 1872. évi szepesvidéki kirándulásának zárógyűlésén elnöki beszédében többek között ezeket mondotta: „...én legalább azt tartom egy nemzet történelmében a legtanulságosabbnak, a mi a nemzet társadalmi életét leghívebben tükrözi vissza, a mi bepillantanunk enged a nép azon zajtalan életműködéseibe, s alkotásaiba, melyekben annak természeti, erkölcsi és szellemi sajátságai, jelleme, észjárása, lélekiránya legvilágosabban nyilatkoznak.

Ki nem tudja, hogy például néha egy, időszerint figyelemre is alig méltatott fölfedezés az ipar, a kereskedelem s más népfoglalkozások mezején, mely a nép ezreit, egész vidékek s megyék lakosságát jólétre emelte, annak művelődését elősegítette, sokkal becsesebb tényezője volt a nemzeti életnek, mint ama bel- s külháborúk, melyekben jobbára csak egyes hatalmasok dicsvágya s egyéb szenvedélyei nyertek kielégítést..."[27]

Ezen történészek munkásságának köszönhető elsősorban, hogy a Hadtörténelmi Közleményeknek és a Századoknak főleg az első világháború előtt megjelent évfolyamai igen gazdag és jórészt ma még kiaknázatlan anyagot tartalmaznak, amit feladataink megoldásához hasznosítanunk kell. — Ugyanakkor a legélesebben elutasítjuk mindazt, ami haladásellenes, mindazt, ami a népek közötti gyűlölködést, a sovinizmust és a háború szükségességét, a feudalizmus és a kapitalizmus változatlan fennmaradását hangoztatja.

Történettudományunk már évekkel ezelőtt meghatározta a feladatot, hogy újra kell írni a marxizmus-leninizmus szellemében a magyar történetet.[28] Azóta már jelentős eredmények is születtek e feladat teljesítése során. Ezek az eredmények és mindenekelőtt népi demokráciánk előrehaladása és a hazafias nevelés követelményei szükségessé, egyben lehetővé teszik, hogy napirendre tűzzük a magyar hadtörténet marxista-leninista szellemű megírásának feladatát. Ujraírásról nem igen lehet szó, mert itt még számos ismeretlen terület van; találunk ugyan nagyszámú olyan munkát, mely egy-egy részletkérdés feldolgozására törekszik, de alig akad használható, rendszeres összefoglalás. Mindmáig Rónai Horváth Jenő: „Magyar Hadi Krónika" című, 1895-ben 2 kötetben megjelent mun-

27 Sz 1872. 500—501. o.
28 *Molnár Erik* i. m. 54. s. köv. o.

kája adja a magyar hadtörténet legjobb, rendszerezett vázlatát. Rónai Horváth akkor a fellelhető valamennyi feldolgozás alapján írta meg könyvét, de használta a forrásokat is.[29] A „Magyar Hadi Krónika" ma már elavult, de eseménytörténeti vonatkozásban és főleg a második kötethez csatolt „Hadtörténelmi helységnévtár" miatt ma is haszonnal forgatható. Bánlaky [Breit] József: „A magyar nemzet hadtörténelme" című, húszegynéhány kötetben megjelent, hetet-havat összehordó műve tartalmaz ugyan jó adatokat, de csak erős kritikával használható. A Hadilevéltár reprezentatív kiadványa: „A világháború" pedig befejezésnélküli áttekinthetetlen adathalmaz, és különben is csak egy részét öleli fel az első világháború történetének.

Hadtörténetírásunkat a marxizmus színvonalára, az egyedüli tudományos színvonalra emelni annyi, mint a hadtörténelmet a leghaladóbb osztály, a munkásosztály álláspontjáról, mint osztályharcot, mint a tömegeknek a jobb életért, a szabadságért, a haladásért vívott harcát megírni. Hadtörténetírásunk legszebb és legnagyobb — tudományos és politikai jelentőségű — feladata, hogy helyesen mutassa be a népnek a honvédelemben mind a hadsereg kötelékében, mind azon kívül betöltött szerepét. A háborúban, a hadtudomány fejlődésében a tömegek viszik a legnagyobb szerepet, a tömegek a függetlenség, a haza, a családi tűzhely védelmében vívott harcok igazi hősei. Marx és Engels ezt írták: „Mit der Gründlichkeit der geschichtlichen Action wird also der Umfang der Masse zunehmen, deren Action sie ist."[30] Lenin — idézve e megállapítást hozzáfűzi, hogy e szavak a marxizmusnak „egyik legmélyértelműbb és legfontosabb tételét fejezik ki". „Az emberek történelmi alkotó tevékenységének kibővülése és elmélyülése arányában növekednie kell a népesség ama tömegének is, amely tudatos történelmi tényezőként lép fel."[31] Népünknek azokról a dicső elődökről kell írnunk, akik a multban a hazaszeretet megtestesítői, a haladást szolgáló harcok katonái és vezetői voltak, s nem egyszer, mint Budai Nagy Antal, Hunyadi János, Dózsa

[29] A munka úgy keletkezett, hogy a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága 1894-ben elhatározta „A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története" című munka megíratását. A munkát magyar hadtörténelmi kézikönyvnek szánták, „mely a hadieseményeket a legújabb kutatások eredményeinek, a magyar hadtörténeti irodalom legújabb termékeinek gondos felhasználásával tárgyalja, könnyen áttekinthető módon csoportosítja, a fontosabb hadjáratokat, csatákat, ostromokat stb. hadműveleti és csatavázlatokkal kísérje, végül pedig, hogy a tiszt utazások, áthelyezések, stb. alkalmával az útbaeső vidéken, vagy új állomás környékén lefolyt hadi eseményeket könnyen megismerje, hogy gyakorlatok, harcászati feladatok, gyakorló utazások és lovaglások magyar hadtörténelmi események tanulmányozására alapíttathassanak . . ." Rónai Horváth könyvét azzal bocsátotta ki, hogy reményli, „míg majd a »Magyar nemzet hadtörténelme« létesül . . . a történetkedvelő magyar katonáknak e kézikönyv is hasznos szolgálatokat fog tenni." *Rónai Horváth Jenő:* Magyar Hadi Krónika, Bp. 1895. előszó. V. és VI. o.

[30] „A történelmi akció alaposságával együtt növekedni fog az a tömeg, amely azt végrehajtja." — *Marx:* A szent család.

[31] *Lenin:* Melyik örökségről mondunk le? Művei 2. k. 549—550. o.

György, Bem József, több egymás oldalán harcoló nép hősei lettek.[32] A nagy hadvezérek csak katonáik élén, velük szoros kapcsolatban lehettek naggyá: szerepüket csak a marxizmus-leninizmus tanításainak szellemében, az SZKP Központi Bizottságának az 50. évforduló alkalmából kibocsátott tézisei vonatkozó útmutatásainak figyelembevételével értékelhetjük helyesen.

A történészi pártosság megköveteli, hogy rámutassunk a hadsereg belső és külső elnyomó funkciójára is. Az uralkodó osztályok a nép elnyomására és külső hódításokra azokat a fegyvereket használták fel, melyeket a nép fiai kovácsoltak és a népből kikerült katonák forgattak. Ilyen elnyomás még forradalmi időszakban, így 1848-ban is előfordult, amikor a földfoglaló magyar, román és más nemzetiségű parasztok mozgalmát a kormány katonaság és ágyúk igénybevételével verte le.[33] Haladó és forradalmi hagyományaink tisztelete azt jelenti, hogy a történeti igazság feltárása során, szakadatlan harcban minden ellenséges nézettel és hamisítással, szólnunk kell a pozitív oldal mellett a negatívról is. A nagy orosz néppel és a szomszéd népekkel való barátság ügyét pedig elsősorban azzal szolgáljuk, ha szemben a multtal, amikor azt hangsúlyozták, ami elválasztott és szembefordított bennünket, ma a közös harcokról írunk, ami népeinket a történelem során összekötötte. A közös harcok megmutatásakor le kell lepleznünk népeink ellenségeit, azokat, akik a mult során kísérelték meg, vagy ma törekszenek arra, hogy szembefordítsanak bennünket baráti szomszédainkkal.

Honvédő hagyományaink feltárása, népünk multbeli harcainak hű rekonstruálása épülő jelenünket, szocialista jövőnket szolgálja. Népünk szocialista hazaszeretetét, hadseregünk minőségét, harcértékét, erkölcsi arculatát erősítjük, és egyre magasabb fokra emeljük akkor, ha megismertetjük harcos ősei, nagy elődei küzdelmeivel, azok erényeivel, de hibáival is. A hadtörténelmi ismeretek terjesztésével együttjár az általános műveltség állandó növekedése, nem utolsó sorban tisztikarunk ismereteinek és látókörének szélesebbé válása.

A hadtörténettel való foglalkozás gyakorlati — katonai — jelentőségének felmérése külön cikket kíván. E helyütt csak utalni kívánunk arra, hogy a nagy orosz hadvezérek, Szuvorov és Kutuzov mélyrehatóan érdeklődtek a hadtörténelem iránt.[34] A magyar történelemből Zrínyiről tudjuk, hogy áttanulmányozta az ókori hadjáratokat, de ezek mellett

32 Valamennyiükre illenek Arany János nagyszerű szavai:
„. . . *Idegen* nép hőse is lett
Derék hőse a magyarnak".
(*Arany:* Szibinyáni Jank.)

33 A katonaság nagymérvű igénybevételére 1848 április—májusban a parasztmozgalmak ellen l.: *Ember Győző:* Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp. 1951.

34 Szuvorov „tanulmányozta a világhírű hadvezérek — Caesar, Hannibal, Nagy Sándor és mások — hadműveleteit." *Pankratova A. M.* [szerk]: A Szovjetunió története. II. k. Szikra, Bp. 125. o. Kutuzov a katonai főiskolán 1795-től hadtörténelemről tartott előadásokat. U. o. 149. o.

alaposan ismerte a magyar hadtörténelmet is.[35] 1848—49-ben pedig Kossuth vette igen nagy hasznát hadtörténelmi ismereteinek.[36]

Történetírásunk már tett kísérletet nemzeti történelmünk marxista igényű népszerű feldolgozására. „A magyar nép története, rövid áttekintés" című munka, mint kézikönyv, szélesen elterjedt a dolgozók körében. Immár második kiadását forgatják érdeklődéssel, tanulási, művelődési céllal. Ezenkívül készül és előrehaladott állapotban van a magyar történet egyetemi tankönyve, mely felöleli népünk történetét az őstörténettől napjainkig. Katonai akadémiánk és tisztiiskoláink oktatási feladatai szükségessé teszik egy hadtörténelmi tankönyv elkészítését, mely párhuzamosan tárgyalja a magyar és az egyetemes hadművészet fejlődését, és különös gondot fordít a szocializmus hadművészetének ismertetésére. Ez a munka és általában a hadtörténetírás előtt álló feladatok megkívánják, hogy — nem tartván igényt teljességre — felvessünk néhány, a magyar történet valamely meghatározott korszakához kapcsolódó, majd általános vonatkozású hadtörténelmi problémát. Most, e folyóirat megindulásakor szükség van arra, hogy legalább nagy vonalakban megjelöljük a célokat, a kutatás legfontosabb területeit, s ez egyben vitaindításul is szolgálhat.

A magyar történetben katonai, hadügyi kérdések komoly jelentőséggel elsőízben a katonai demokrácia korában vetődnek fel. Ennek részleteit legutóbb Molnár Erik: „A magyar nép őstörténete" című munkája tisztázta. Molnár elvtárs megállapította, hogy a magyar nép a honfoglalás előtt az őskommunista társadalom bomlásának igen előrehaladt fokára jutott el. Ez azt jelenti, hogy honfoglalás idején már kialakult katonai hierarchiával, alá- és fölérendeltségi viszonnyal van dolgunk,[37] eddigi felfogásunkat tehát ennek megfelelően kell módosítanunk. Maga a honfoglalás lezajlása még eléggé tiszázatlan, nem ismerjük többek között az itt talált szláv népek ellenállásának nagyságát és részleteit sem.

A honfoglalás idején Magyarország területén élő szláv népek, mint azt a marxista történetírás kimutatta, jelentős gazdasági és politikai

35 1848 őszén és telén Kossuth gyakran hivatkozott a rómaiak sánccal biztosított táboraira, továbbá Scipio Africanus maior római hadvezér példájára. Kossuth levele Mógához, Csányihoz és Pázmándyhoz, Bp. 1848 október 14. Közli *Barta István* [szerk.]: Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Kossuth Lajos összes munkái XIII. Bp. 1952. 187. o. Kossuth levele Görgeyhez, Debrecen 1849 január 10. Kossuth Lajos összes munkái XIV. Bp. 1953. 84. o. Ezek mellett felhívta a figyelmet Napoleon példájára is, például a tüzérség alkalmazásával kapcsolatban. Kossuth levele Görgeyhez, Bp. 1848 december 17. Kossuth Lajos összes munkái XIII. 780. o.

36 Zrinyi Polybiusra hivatkozik, l. *Markó Árpád*: Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái. Bp. 1939. 68. o.; Vegetiusra u. o. 287. o. Zrinyi munkáiban többször említi Hunyadit, u. o. 106., 184—185. o. stb. Külön munkát írt Mátyásról: Mátyás király életéről való elmélkedések u. o. 230—265. o. Gusztáv Adolf 1631 szept. 17-i breitenfeldi győzelmét említi u. o. 136. o.

37 Ezt bizonyítja az is, hogy a honfoglaláskori sírokban nemcsak díszes fegyvereket találtak, hanem egyszerűbb, vasból készült fegyvereket is. Vö. *Hampel József:* Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Bp. 1907. 30. o.

hatást gyakoroltak a honfoglaló magyarságra.[38] A szlávok *katonai* hatásával azonban még senki sem foglalkozott. Ismernünk kellene az itt élő szlávok hadművészetét, fegyvereit, harceljárását, azután pedig megállapítani a 9. századvégi magyarság hadművészetére tett hatásukat. Az orosz földről történt eljövetelük után a magyarok itt ismét szláv gyalogsággal és várakkal kerültek érintkezésbe. Letelepedésük következtében ez a kapcsolat hatással volt rájuk,[39] de e hatásról még semmit sem tudunk.

Számos probléma vár tisztázásra a várkatonasággal kapcsolatban is. Ennek az intézménynek szláv eredetét és szervezetét ismerjük ugyan, de a várkatonaság felszereléséről, funkcióinak részleteiről és arról, hogy lovon, vagy gyalog teljesített-e szolgálatot, jóformán semmi adattal nem rendelkezünk. A várkatonaság mellett foglalkoznunk kell a földesúri magánhadseregek létrejöttével is, továbbá azzal, hogy ezek mellett maga a nép milyen szerepet játszott a haderő kereteiben, de azonkívül is a honvédelemben. Ehelyütt a népi ellenállásnak csak a 13. század legnagyobb honvédő harca, a tatárjárás idején betöltött fontosságára utalunk.[40]

A felszabadulás előtti magyar hadtörténetírásban nagy vita folyt arról, hogy a nyugati, a nehéz páncélos lovasság hatása és elterjedése milyen mérvű volt a középkori Magyarországon. A kérdést nem lehet tudományosan eldönteni az adatok és a szovjet irodalom idevágó útmutatásainak tanulmányozása nélkül.[41] Annyi már most is világos, hogy a nehéz lovasság nyugati fénykora idején, tehát a 14. század előtt nem jutott túlsúlyra Magyarországon. A nehéz lovasság az Anjou-állam megerősödésének idején tör mindjobban előre, de ekkor már a zsoldos elemek is egyre jelentékenyebb szerephez jutnak. Mellettük a könnyű lovasság még hosszú időn át döntő szerepet játszik, legalább a 15. század közepéig.

Ez a kérdés így átvezet a feudalizmus hadtörténetének talán legnehezebb, legkevésbbé tisztázott problémájához, ami abban áll, hogy a 14. századi magyar hadművészet ma még szinte teljesen ismeretlen előttünk. A régi irodalomban elterjedt ú. n. „bandériális hadrendszer"-

38 *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. 2. kiad. Szikra, Bp. 1949. VI—VII. fej.

39 U. o. 173. o.

40 Az 1241. évi magyarországi tatárjárásról legutóbb *Lederer Emma*: A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. Sz 1952. és ugyanő: A tatárok betörése Magyarországra és pápai szövetségeseik. A MDP Központi Előadói Irodájának előadásai. 19. sz. Bp. 1952. című munkák jelentek meg. Ezek hadtörténeti értékelésére ezuttal nem térünk ki, csak annyit jegyzünk meg, hogy a Századokban megjelent cikk a népi ellenállásról *egyetlen* adatot tartalmaz.

41 A könnyű lovasság oroszországi szerepére l. История военного искусства. Сборник материалов. Выпуск I. Москва, 1951. 141—142. o.

Eszerint a könnyű lovas íjászok Oroszországban a 11. században, míg nyugaton a 14. században tünnek fel. Az orosz íjászok harcmódja: gyorsan vágtatnak az ellenség felé, nyílzáporral árasztják el, majd hirtelen visszavonulnak. E leírás alapján nyilvánvaló az orosz és magyar középkori könnyű lovas harcmód hasonlósága.

ről ma már megállapítható, hogy az nem felülről, nem államilag szervezett rendszer; nem a 14. században jött létre,[42] nem gyökeresen új az előző korszakhoz képest. Arról van szó, hogy az Anjou-állam megszilárdulása után új arisztokrácia jött létre, és az új *magánhadsereget* állított fel. Egyébként a sokat emlegetett ötven főből álló bandérium nyilván visszavetítés, első biztos előfordulására a 16. század elejéről van adatunk.[43] Jelenlegi ismereteink alapján a megoldást valószínűleg Károly Róbert 1330 körüli osztrák hadjáratainak, azután és főleg a *zsoldosok* jelentkezésének, végül I. Lajos bolgár harcainak a vizsgálata révén fogjuk megtalálni.

A 14. század végén, sőt egyes kellőképpen még nem bizonyított adatok szerint már a század ötvenes éveiben megjelennek Magyarországon a tűzfegyverek. Jelentőségükkel, elterjedésükkel és a harcászatra gyakorolt hatásukkal magyar történészek mindmáig keveset és nagyon felületesen foglalkoztak. A tüzérség történetéről Magyarországon mindössze egyetlen tanulmány jelent meg, de az sem megy túl a puszta adatközlésen. Irtak ugyan egyesek külföldi irodalom alapján arról, hogy a tüzérségi tűzzel szemben a várfalakat alacsonyabbra és vastagabbra építették, de nem konkrét anyag alapján és nem részletesen vizsgálták a kérdést.[44]

A Hunyadiak, János és Mátyás hadművészetéről — főleg az utóbbi évek kutatásai alapján — már jóval többet tudunk, mint a korábbi századokéról. Itt már törekedhetünk a létszámok megállapítására; a kiképzés, a fegyvernemek egymáshoz való aránya, hadműveleti tervek és ehhez hasonló problémák vizsgálatára. Ezen túlmenőleg most már fokozottabban ki kell térnünk a hadseregnek az állam belső funkciója szolgálatában végzett tevékenységére is.[45]

A hadsereg belső elnyomó tevékenységét még olyan esetekben sem ismerjük kielégítő részletességgel, amikor az nyílt fegyveres harc formájában valósul meg, mint az 1437-ben és 1514-ben történt. Általában nem ismerjük a parasztság fegyveres osztályharcának, különösen e két nagy

42 Ezt már *Deér József* bebizonyította Zsigmond király honvédelmi politikája című cikkében. HK 1936. 10. o. Ez különben a fasiszta szellemű cikknek szinte egyetlen pozitivuma.

43 *Horváth Mihály:* A magyar honvédelem történeti vázolata. Kisebb történeti munkái. I. k. 209—210. o.

44 A tüzérség első — valószínű — előfordulása l. *Rakovszky István:* Adalékok a magyar ágyúk történetéhez. Sz 1875. 732. o., ahol Rakovszky I. Lajos egy 1354 évi oklevele alapján azt írja, hogy „Pozsony városa már a XIV-ik század közepén el volt mindenféle lőszerekkel látva és egy gazdagon fölszerelt ‚Püxenhof' nevű fegyvertárral birt . ." A tüzérségről megjelent egyetlen említésre méltó cikk *Iványi Béla:* A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. HK 1926. 1927. 1928. 12 közlemény. A várak átalakítására l. *Pataki Vidor:* A XVI. századi várépítés Magyarországon. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, Bécs, 1931. 101. o.

45 *Elekes Lajos:* Hunyadi című munkája számos ponton viszi előbbre ismereteinket Hunyadi hadseregéről, de egyáltalán nem foglalkozik e hadseregnek a kizsákmányolt jobbágyok fékentartását szolgáló szerepével.

parasztháborúnak hadtörténetét. 1437-re ezideig adatunk is alig van,[46] de feldolgozásra vár 1514 katonai története is.[47]

A következő nagy kérdéscsoport a török elleni honvédő harcokat öleli fel. Itt mindenekelőtt a török, másrészt a Habsburg-birodalom hadművészetének alapos ismerete, részletes vizsgálata szükséges. A 16. és 17. század a magyar történet legkevésbbé ismert, nagyon sok tisztázatlan kérdést tartalmazó szakasza. E korszak hadművészetéről ma sem tudunk lényegesen többet annál, amennyit Takáts Sándor már jónéhány évtizeddel ezelőtt megállapított. Végeredményben arra kell feleletet adnunk: ki és hogyan állította meg a törököt, azaz tisztázni kell a délkeleteurópai — ezen belül a magyar — végvári katonaság és a Habsburg-birodalom hadseregének valódi szerepét és e kettő egymáshoz való viszonyát a törökellenes harcok idején. A dolgot méginkább bonyolítja az erdélyi fejedelemség, mely részben török segédcsapatokat is felhasznált, de le is kötött bizonyos török erőket. Egyébként az erdélyi fejedelmek hadművészetének megismerésében még a kezdet-kezdetén vagyunk. Ezideig nincs megfelelő feldolgozás — még polgári sem — a hajduk katonai szerepéről, és főleg az erdélyi fejedelmek reguláris gyalogságáról. A mult hadtörténetírása rendkívül elhanyagolta a 17. századi erdélyi hadművészet feldolgozását. E tekintetben igen jellemző, hogy a Hadtörténelmi Közlemények legelső számában Salamon Ferenc már felhívta a figyelmet Bethlen Gábor és I. Rákóczi György tüzérségének jelentőségére,[48] de erről sem a folyóiratban, sem azon kívül egyetlen cikk sem jelent meg.

A török kiűzése időszakának tárgyalásakor azokat a kurucokat kell a középpontba állítani, akik önként, még zsoldot sem kérve csatlakoztak a török ellen küzdő seregekhez, mert a török kiűzésétől sorsuk jobbrafordulását várták.[49] Az egyszerű nép ezreinek e magatartása a háború jellegét tükrözi, későbbi sorsuk pedig alapot ad a Habsburgok gyarmatosító törekvéseinek leleplezésére.

Az 1703—1711. évi kuruc szabadságharc katonai történetének elég nagy irodalma van, jóllehet itt sincs részletes összefoglaló munka. A mult század utolsó harmadában és a századforduló körül Thaly Kálmán munkássága, a jelen század harmincas és negyvenes éveiben pedig Markó Árpád kutatásai több vonatkozásban jelentős eredménnyel jártak. A polgári történetírás azonban nem tudta megoldani a kuruc szabadságharc hadtörténeti problémáit. Elvileg ugyanis a nyugati hadművészet, a „mód-

[46] Az erdélyi parasztfelkelés leverésében résztvett a szász városok tüzérsége is. Vö. *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Szikra, Bp. 1949. 359. o. A parasztfelkelők harcászatára l. *Székely György*: Magyar parasztháborúk 1437—1514. bevezetés a hasonló címmel 1950-ben megjelent kötethez. 21. o.

[47] *Székely Gy.* i. m. 49. o.

[48] *Salamon F.* i. m. 11. o.

[49] *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő feloszlatására 1671—1702. Sz 1904. 228. o. és *Károlyi Árpád*: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Átdolg.: Wellmann Imre. Bp. 1936. 97. s köv. o.

szeres" hadakozás magasabbrendűsége elismerésének álláspontjára helyezkedett, és vizsgálatának középpontjába nem a kuruc hadsereg elért eredményeit, hanem az úgynevezett „nagy csaták"-at állította, amelyeket a kurucok — jórészt a vezetés elégtelenségéből kifolyólag — elvesztettek. A kuruc szabadságharc hadművészetének kérdéseivel foglalkozó történetírásunk még ma sem mentes a nyugati hatás túlbecsülésétől, ma is nyugati párhuzamokat keres, illetve nem tudja pontosan megállapítani, hogy e korban melyik nép hadművészete volt a legfejlettebb. Mindez oda vezet, hogy kutatóink nem foglalkoznak az orosz hadművészet fejlődésével a 18. század eleje, tehát I. Péter idején.[50] A szovjet történészek kimutatták, hogy az 1700—1721. évi északi háború idején az orosz hadseregben nagyjelentőségű változások mentek végbe. „A háború folyamán jött létre a reguláris orosz hadsereg, amelynek harcértéke felülmúlta az élenjáró nyugateurópai hadseregekét. I. Péter és munkatársai kidolgozták a hadviselés új hadászati és harcászati alapelveit, amelyek Rumjancev és Szuvorov előtt már fél évszázaddal az orosz hadsereg kiképzésének és nevelésének alapjául szolgáltak."[51]

A kor kutatóinak arra a kérdésre kell elsősorban feleletet adniok, hogy a kuruc szabadságharc megtalálta-e a hadművészet korszerű formáit, továbbá, hogy a Habsburg-sereg oldalán mennyiben vagy mikor volt tüzérségi vagy másmilyen fölény. Ehhez természetesen ismernünk kell a magyar hadiipar termelési adatait, de számolnunk kell a lehetőségekkel is. A kuruc hadművészet megfelelő értékelésekor csak a végváriak és a hajduk hadművészetéből lehet kiindulni. Innen egyenes út vezet az erdélyi fejedelmek gyalogságán, I. Rákóczi György tüzérségén, Zrínyi Miklós hadviselési gyakorlatán és katonai elvein, végül Thököly és általában a századvég talpasainak harcmódján át Bottyán János kuruc tábornok hadművészetéhez. A nagyszámú megoldásra váró probléma közül itt még egyre, arra utalunk, hogy pontos adatok megállapítása útján fel kell tárni a kuruc hadsereg és ennek parancsnoki kara szociális összetételének változását a háború egyes időszakaiban.

A kuruc szabadságharc veresége után az önálló magyar hadsereg hiánya nyomja rá bélyegét a magyar történetre. Magyar katonák az idegen, Habsburg uralkodó hadseregében harcolnak, közel 150 éven át hullatják annak céljaiért vérüket. E korszak hadtörténetét mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül,[52] hisz itt is vannak olyan háborúk, melyek a

[50] E problémakörre l. *Borus József*: A Rákóczi szabadságharc hadművészetének kérdéséhez. A Magyar Történészkongresszus. 1953. június 6—13. Bp. 1954. Sajtó alatt.

[51] I. Péter hadügyi reformjaira l. История военного искусства. I. k. 12. fejezet. Базилевич, К. В.: Русское военное искусство. Военное Издательство НКО. 1945. 4. s köv. o.

[52] Ezt kísérelte meg *Kiss István*: A magyar fegyveres erők története 1848-ig című gyenge kompilációjában. Honvéd. 1950. 6—7. sz. 152. o. Kiss szerint „a Rákóczi-szabadságharc után 1848—49 és 1919 korszakát kivéve nincs magyar hadsereg, nincs független magyar állam, tehát nincs magyar hadtörténelem sem" — Ezen az alapon még hozzátehette volna: És nincs magyar történelem sem!

haladást szolgálják, születnek olyan haditettek, melyek a magyar huszárok és általában a magyar fegyverek hírét viszik szerte egész Európában. A tisztánlátást itt is elősegíti majd az, ha történettudományunk végre egyértelműen állástfoglal a Habsburgoktól való függés e korszakra vonatkozó kérdéseiben.

Az 1711—1848 közötti időben az országban idegen hadsereg tanyázott. Ennek katonái akkor még nem laktanyákban éltek, hanem a parasztság házaiban szállásolták el őket. Ez a beszállásolás volt a magyar parasztság akkori legsúlyosabb állami terhe. Az idegen katonák, akiknek főfeladata a Habsburg elnyomás elleni esetleges mozgalmak megakadályozása, nemkülönben az adó behajtásánál való segédkezés volt, fölélték a paraszt élelmi- és takarmánykészletét, megkeserítették, tönkretették egész életét.[53] A magyar katonát viszont külföldre vitték, ahol évtizedeket töltött távol hazájától, idegen tisztek parancsnoksága alatt. Az ő nehéz sorsukat, szenvedéseiket is meg kell mutatnunk népünknek, hadseregünknek. A megyék által az országgyűlési követeknek adott utasításokban gyakran szerepel az a haladó követelés, hogy a magyar katonákat külföldről, a Habsburgok tartományaiból hozzák haza, és élükre állítsanak magyar tiszteket.[54] Mindezen túlmenőleg foglalkoznunk kell azoknak a magyar katonáknak — nem egyszer alakulatoknak — a történetével is, akik az 1703—1711. évi kuruc szabadságharc után valamely külföldi állam hadseregében szolgáltak, elsősorban mint huszárok.

Az 1848—49. évi nemzeti szabadságharc történetének gazdag irodalma van, még a felszabadulás előttről, de ezek a munkák a szabadságharccal nem foglalkoznak elég mélyrehatóan és a nép szerepét sem tárgyalják jelentőségének megfelelően. A marxista szerzők viszont a hadművészet kérdéseit nem részletezik kellőképpen, és nem veszik figyelembe — mint azt például a „Kossuth Emlékkönyv" több tanulmányán, így az általam írt részen is láthatjuk — a Habsburg-hadsereg számbeli erejét, teljesítményeit sem. Részletesen fel kell dolgozni a honvédsereg szociális összetételét és ennek alakulását, továbbá a haditechnika fejlettségét és hiányosságait is. Az elvégzendő feladatok közé tartozik a Habsburgok oldalán harcoló magyar katonák és főleg tisztek bemutatása, végül — többek között — Görgey árulásának, egész pályafutásának levéltári anyag alapján történő megírása és vele szemben a forradalmi hadművészet képviselőinek részletes megrajzolása.

53 *Varga János*: A parasztság állami kizsákmányolása a 18. század első felében. Megjelent a Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790. c. kötetben. Bp. 1952.

54 A magyar Nemzet sérelmei. Egy alkotmányos szózat a magyarokhoz az 1833-ik Esztendőben c. röpirat befejező részében, az ország függetlenségéhez szükséges feltételek között ez áll: „Minden nemzetnek legnagyobb szerentsétlenségök az, hogy a királyok összeszövetkeztek a szabadság elnyomására. — De a nemzeti méltósággal is ellenkezik, hogy a király a maga katonáit egy idegen nemzet szabadsága elnyomására használja — ennélfogva:

5. Kivánatnak kell lenni: A magyar katonaság soha egy külföldi Fejedelemnek is segédül ne adattassék, vagy egy más nemzet elnyomására azt használni szabad ne légyen." Történeti Lapok. Kolozsvár, 1874. 231. o.

Mindeme munkálatoknak a végső cél: az 1848—49. évi nemzeti szabadságharc katonai története monografikus feldolgozását kell előkészíteniük.

1849 és 1918 között minden eddiginél fokozottabban kell megmutatni a magyar katona helyzetét. A hadsereget 1849 után a szabadságharcot cári segítséggel leverő Habsburg hatalom dinasztikus céljaira, az olasz és más népek elnyomásának fenntartására, balkáni hódításokra használta fel. A mi feladatunk annak az ellenállásnak a feldolgozása is, melyet a magyar nép ebben az időben a katonai szolgálattal szemben fejtett ki. Nem feledkezhetünk meg azokról a hősökről sem, akik az olasz szabadságharcban, majd az amerikai polgárháborúban küzdöttek a haladás oldalán.

Az első világháborúban a magyar nép imperialista célokért hullatta vérét; az összetételében népi hadsereg a nép számára idegen érdekekért harcolt. Ezzel kapcsolatban elsősorban a volt monarchia katonai gyengeségeiről, a fegyverzet és a katonai elvek korszerűtlenségéről, a népellenes felső vezetés teljes alkalmatlanságáról kell beszélnünk. Rá kell arra is mutatnunk, hogy a magyar nép milyen óriási veszteségeket szenvedett a frontokon, és milyen sorsa volt a hátországban. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy még ebben az imperialista háborúban is éltek a magyar katonaerények, az idegen érdekek szolgálatában is számos példája akadt a bátor helytállásnak, a bajtársakért való önfeláldozásnak. Külön feladatot jelent az első világháború idején a hadseregben lezajlott forradalmi mozgalmak kutatása, történetük feldolgozása.

Hadtörténészeink egyik legmegtisztelőbb feladata a magyar történelem első proletárhadserege, az 1919-es Tanácsköztársaság Vörös Hadserege harcainak a megírása. Ezen a téren komoly lemaradás van: mindmáig egyetlen tudományos vagy népszerű feldolgozás sem jelent meg, amely népünkkel megismertetné legújabbkori történetünk e dicsőséges korszakának Vörös Hadseregét, e hadsereg hősi harcait az imperialista túlerő ellen. Szükség van arra is, hogy a magyar Vörös Hadsereg hadművészetét összevessük a fiatal Szovjetállam Vörös Hadseregének a polgárháború ideje alatti hadművészetével. A magyar Vörös Hadsereg harcainak és a harcok hőseinek nagyszerű hagyománya, mint jelen századi felszabadulás előtti történetünk tetőpontja, döntő az igazi szocialista hazaszeretet kialakítása és elmélyítése számára, de ennek megvalósítása hadtörténészeinktől nagy és alapos munkát kíván, népszerű és tudományos feldolgozások készítését, és azt, hogy e munkák mielőbb megjelenjenek.[55]

Ami a Horthy-fasizmus és a második világháború éveit illeti, mindenekelőtt a hadsereg belső, az ellenforradalmat szolgáló szerepét kell megvilágítanunk. A hadsereget Horthyék a gondosan kiválogatott tiszti

[55] Ilyen mindenekelőtt *Kerekess József* ny. vezérezredes: Magyarország forradalmi harcai. (Az 1918—19. évi hadműveletek katonai története) című, készülő, többezer kézirati oldalra terjedő műve.

és altiszti kar segítségével tartották kezükben. E tiszti és altiszti kar szociális összetételének alapos vizsgálata nagyjelentőségű feladat. Le kell lepleznünk a kulákságnak a fehérterror idején, illetve a „nemzeti hadsereg"-ben játszott szerepét is. Ez a hadsereg megléte első percétől kezdve a Szovjetunió elleni támadásra készült,[56] — ez vezetett Mussolini barátságán, majd Hitler szövetségén keresztül a szocializmus országa ellen 1941-ben megkezdett rablóháborúhoz. A korszak különben annyi problémát tartalmaz, hogy még hozzávetőleges felvetésük is oldalakra terjedne. A fasiszta vezetők elvakultsága, tudatlanságuk, a felszerelés korszerűtlensége és rendkívüli elégtelensége az éremnek csak egyik oldalát teszik. A másik oldalon ott vannak az antifasiszta mozgalmak és a rendszer urainak a néptől, az újabb proletárforradalomtól való félelme, mely határt szab a hadsereg megnövelésének is. A magyar nép igazi képviselői ebben az időben a spanyol köztársaság hadseregében, a második világháború idején pedig a hitleri megszállás alá került országokban és mindenekelőtt a Szovjetunióban harcolnak a fasiszta barbárság ellen.

A felszabadulás előtti időszak történetírása egyenesen kerülte az végigtekintettünk a felszabadulás előtti magyar történet főbb hadtörténeti problémáit. Megoldásukhoz még további problémák felvetésére, vitákra és mindenekelőtt elméleti kérdések alapos tisztázására van szükség. A marxizmus-leninizmus elméletét, különösen annak katonai vonatkozásait kell alkalmaznunk a magyar hadtörténelemre, felhasználva a szovjet hadtörténeti, hadtudományi irodalom eredményeit, együttműködve a népi demokratikus országok hadtörténészeivel. E nélkül a nemzetközi együttműködés nélkül az itt felvetődő magyar történeti problémák tudományos megoldásáról nem lehet szó.

A felszabadulás előtti időszak történetírása egyenesen kerülte az elméleti kérdéseket. Számunkra viszont éppen az elmélet jelenti a biztos iránytűt, melynek segítségével bárhol eligazodunk. Az elmélet, a marxizmus-leninizmus segítségével teljesíthetjük nagy hazafias feladatunkat, mely a részletkérdések megoldásán át végeredményben a magyar hadművészet önálló fejlődése történetének kidolgozásához vezet. A magyar hadművészet természetesen része az egyetemes hadművészetnek, az onnan

[56] Horthy 1919 október 28-án, csaknem egy hónappal a budapesti bevonulás előtt, Siófokról „emlékirat"-ot intézett Friedrich István akkori miniszterelnökhöz, melyben vázolta elgondolásait az adott külpolitikai helyzettel kapcsolatosan. Kifejtette, hogy Szovjetoroszországban Gyenyikin a „legjelentékenyebb erő", ezért kapcsolatot kell vele létesíteni. A „bolsevista kitörések elhárítására... elsőrangú hadsereg szervezése" szükséges. Ez a hadsereg azután, a *„rend védője"*-ként az ország területén *kívül* is felléphet a bolsevizmus ellen, mindenekelőtt Ausztriában. Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Magyar Nemzeti Hadsereg Főparancsnoksága 2045/I. hdm. 1919. Kiemelés tőlem B. J. — Akkor, 1919-ben és a következő években még nem nyílt alkalom e véreskezű rablóbanda számára „külső rendcsinálás"-ra, hanem a védtelen magyar nép ezreit mészárolták le. Horthy, aki ma amerikai szolgálatban a Habsburgok visszahozatalán buzgólkodik, bonni emlékirataiban 1919-es külpolitikai elgondolásairól mélyen hallgat, kedvenc különítményei véres garázdálkodását pedig „spontán" megmozdulásnak próbálja feltüntetni, azt állítva, hogy „egyik legfontosabb feladatának" épp e különítmények felszámolását tekintette. *Horthy:* Ein Leben für Ungarn. Bonn, 1953. 128. o.

kiinduló vagy az oda irányuló hatásokat tehát így, összefüggéseik figyelembevételével kell megvizsgálnunk. Az ilyen módszer egyúttal értékeléshez is hozzásegít, az általános európai, sőt még ennél is szélesebb összefüggések és hasonlóságok keresése útján. Nemzeti történetünk egyes korszakainak vagy szabadságharcainak hadművészetét önmagukban nem lehet kielégítően értékelni, róluk elvi megállapításokat tenni: — szükség van arra is, hogy a vizsgált időszakban figyelembe vegyük más országok hadművészetének állapotát.

A háborúk kimenetelét nem a nagy hadvezérek képességei és akarata dönti el, hanem a gazdasági és társadalmi feltételek összessége és a népi tömegeknek a háborúban való részvétele. Az emberanyag — ennek minősége és mennyisége — katonai jelentőségét klasszikusan fogalmazta meg Engels az Anti-Dühringben. E művében Engels kimutatja, hogy „... a hadseregek egész szervezete és harcmódja, és ezzel egyetemben győzelem és vereség, anyagi, azaz gazdasági feltételektől, az ember- és fegyveranyagtól, vagyis a népesség minőségétől és mennyiségétől és a technikai feltételektől függőnek bizonyul." Állításának igazolására Engels az északamerikai 18. századi angolellenes függetlenségi harcot és az 1789. évi francia forradalom példáját hozza fel. A továbbiakban utal a hátország és a hadszíntér termelőképességének és a közlekedésnek a hadviselésben betöltött szerepére.[57]

A hadseregek szociális összetételéről és haditechnikájáról, mint a hadművészet fejlődését, változását előidéző tényezőkről adott engelsi tanítást azután Lenin 1905-ben már alkalmazta is az orosz forradalomra. „Forradalmi hadsereg és forradalmi kormány" c. cikkében, a forradalmi hadsereg létesítésének szükségességéről szólva, ezeket mondja:

„Vegyük a hadügyet. Soha szociáldemokrata, aki csak valamennyire is ismerős a történelemmel s aki Engelstől, a hadügy e nagy ismerőjétől tanult, nem kételkedett a katonai tudás óriási jelentőségében, abban, hogy milyen óriási fontossága van a hadi technikának és a katonai szervezetnek, mint olyan eszközöknek, melyeket a nép tömegei és a nép osztályai nagy történelmi ütközetek eldöntésére használják fel."[58]

A marxizmus klasszikusainak ez útmutatásait Sztálin fejlesztette tovább, figyelembevéve a külföldi katonai intervenció és a polgárháború tapasztalatait. Sztálin 1923-ban „Az orosz kommunisták stratégiája és taktikája" c. művében, miután leszögezi, hogy „a hadviselés módjai, a háború formái... a fejlődés feltételeitől, elsősorban a termelés fejlődésétől függően változnak" — megállapítja: „A hadseregek szervezeti formái, a különböző fegyvernemek rendszerint a hadviselés formáihoz és módjaihoz alkalmazkodnak. Az utóbbiak változásával az előbbiek is meg-

57 *Engels*: Anti-Dühring. Szikra, Bp. 1950. 175—176. o.
A gazdasági és társadalmi feltételeknek a háborúk kimenetelére gyakorolt hatásával foglalkozik *Engels*: A gyalogság taktikája, anyagi okokból levezetve [1700—1870]. c. művében is. U. o. 378. s köv. o. A vasút szerepéről a korszerű háborúban *Lenin:* Nehéz, de szükséges lecke. Művei 27. k. 49. o.

58 A marxizmus-leninizmus klasszikusai a partizánmozgalomról. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó. Moszkva, 1945. 71. o.

változnak. Mozgó háborúban gyakran a lovasság tömeges alkalmazása dönti el a harcot. Álló háborúban, ellenkezőleg, a lovasságnak nincs semmi szerepe, vagy csak másodrendű szerepe van; a nehéztüzérség és a légierő, a gáz és a harckocsik döntenek el mindent."[59]

A marxizmus-leninizmus klasszikusainak e megállapításait alkalmaznunk kell a magyar történelemre. Meg kell állapítanunk, hogy történelmünk egyes korszakaiban a királyi és a földesúri magánhadseregek, majd a reguláris hadsereg mellett a nép milyen szerepet töltött be a honvédelemben. A szociális összetétel jelentőségét — mint láttuk — már a polgári történetírás is felismerte, de ahhoz már nem jutott el, hogy a történeti anyag alapján meg is vizsgálja a kérdést. A végső megállapításokhoz természetesen hatalmas anyag feltárása szükséges, de a munkát történetünk számos korszakára vonatkozólag máris meg lehet kezdeni. A kutatások során szembetaláljuk magunkat — többek között — a fegyelem problémájával is. Más a fegyelme egy szabadságharcos hadseregnek, más egy rablóhadjáratban összeverődött zsoldoscsapatnak, és ismét más egy erőszakkal toborzott, bottal és hasonló fenyítésekkel együtt tartott haderőnek. Míg a szabadságharcosok parancsnokai javarészt a népből kerülnek ki és katonáik bizalommal vannak irántuk, addig a bottal fegyelmezett sereg gyűlöli tisztjeit. Azoknál nem nehéz a parancsnoklás és egy-egy hadművelet megszervezése, ezeknél csak merev szabályokat lehet alkalmazni és még így is szétfutnak az első adódó alkalommal. A magyar történetben nagyszámú példát találunk mindkét esetre.[60]

A történelem osztályharcok története, a hadsereg tehát egyik osztályt szolgálja a másik elleni harcában. Amikor rámutatunk arra, hogy a burzsoá történetírás tagadta az osztályharcot, arra is szükséges rámutatnunk, hogy ezzel tagadta azt is, hogy a hadsereg mindig az uralkodó osztály hadserege. Az osztályhadsereg kérdésével függ össze a hadsereg állandóságának kérdése is. Egyes szerzők szerint az állandó hadsereget

[59] *Sztálin* Művei 27. k. 49. o.

[60] Szabadságharcos hadsereg fegyelmezett helytállását tanúsítja az 1636 október 6-i Szalonta melletti éjjeli csata, ahol a hajdúk Győri Jakab vezetésével túlerőben levő török sereget vernek széjjel. *Szalárdi János:* Siralmas magyar krónikája. Pest, MDCCCLIII. 115. s köv. hasábok. A Magyar Vörös Hadsereg 1919. évi felszabadító harcaiban is számos példát találunk a fegyelmezett helytállásra, túlerővel szemben is. 1919 június 16-án a csehek meglepetésszerű támadást intéztek a Lévánál álló 3. vörös hadosztály ellen. A hadosztály 3—4 kilométert visszavonult ugyan, de már a következő napon ellentámadásba ment át és nagy győzelmet aratott. Ez volt a harmadik lévai csata. *Kerekess József* ny. vezérezredes: Magyarország forradalmi harcai. (Az 1918—19. évi hadműveletek katonai története) [kézirat] IX. k.

1788-ban az osztrák hadsereg egy török támadás álhirére Lugos és Karánsebes között szeptember 20-a éjjelén teljesen összezavarodott és felbomlott; egész tüzérsége török kézre került. *Horváth* i. m. 7. k. 646. o. Hasonló felbomlás különösen gyakori volt az osztrák-magyar hadseregben az első világháború idején. 1914 augusztus 17-én, a Gorodoknál végrehajtott és meghiusult lovasroham után a meglevő fejetlenség vakrémületté változott át, és így Satanowban a hadosztályt mégegyszer annyi veszteség érte, mint a sikertelen roham alatt. *Nagy [Raics] Károly:* i. m. 27. o.

Magyarországon Mátyás hozta létre, mások azt állítják, hogy az állandó hadsereg a harmincéves háború (1618—1648) idején, illetve 1715-ben született.[61] A kérdést nem lehet mereven fogalmazni, hanem Engels és Lenin idevonatkozó megállapításait vezérfonalként használva, a magyar történelem adatainak figyelembevételével kell állást foglalni. Engels rámutatott arra, hogy az állam kialakulásával a fegyveres erő különválik a néptől, Lenin pedig ennek nyomán megállapította, hogy az állam egyik ismérve a „felfegyverzett emberek külön alakulatai".[62] A magyar történetből tudjuk, hogy Kálmán király körül állandóan fegyveresek tartózkodtak.[63] Mátyás idején a központosított hadsereget külön e célra kivetett állami adókból és egyéb állami jövedelmekből tartották el, szemben a korábbi idővel, amikor a király állandó magánhadseregének fenntartására saját birtokai jövedelmét fordította. A harmincéves háború idején a Habsburg-hadseregben annyi változás történt, hogy szemben az előző gyakorlattal, bizonyos alakulatokat a hadműveletek befejezése után is fegyverben tartottak.[64] Az 1715. évi VIII. törvénycikk pedig csupán arról intézkedik, hogy a hadsereget adóból kell fenntartani, ami másszóval azt jelenti, hogy a nemesség kibújt a katonai kötelezettségek teljesítése alól, és azt teljesen a jobbágyok vállára hárította.[65]

A népnek a honvédelemben betöltött szerepéből az is következik, hogy az osztályharc és a honvédő harc egymástól nem választható el. A kettő szembeállítása pedig — ahogyan azt például 1848-cal kapcsolatban egyik történészünk megismételte[66] — alapjaiban helytelen. Az osztályharc és a honvédő harc összefüggését esetenként kell elemeznünk. A marxista történetírás bebizonyította, hogy 1514-ben a parasztság helyesen járt el, amikor a török elleni harcra kezébe kapott fegyvert az uralkodóosztály ellen fordította. Az uralkodóosztály „az ország megvédésére képtelenné vált, az ország érdeke volt tehát, hogy a hatalomról eltávolítsák".[67] Cserni Jován parasztjai 1528-ban egyszerre harcoltak a feudális urak és a török ellen, és lényegében hasonló pro-

61 *Hazay Samu*: Védőalkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt c. cikkében ezt írja: „Mátyás király hadszervezeti elve volt: *teremteni egy állandó, a háború viselhetésére minden attributummal bíró szerves testet* . . ." HK 1890. 213. o.

„A Habsburgok állandó hadserege a harmincéves háborúban keletkezett." *Berkó István:* A magyarság a régi hadseregben. Bp. 1926. 3. o.

Spira György szerint az állandó hadsereg megszervezését Magyarországon az 1712—1715-i országgyűlés iktatta törvénybe. A magyar nép története. Rövid áttekintés. 2. jav. kiad. Bp. 1953. 184. o.

62 Marx—Engels: Válogatott művek 2. k. Szikra, Bp. 1949. *Engels*: A család, a magántulajdon és az állam eredete. 315. o. és *Lenin:* Állam és forradalom. Művei 25. k. Szikra, Bp. 1952. 417. o.

63 *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig, id. kiad. 276. o.

64 *A. Wrede:* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Wien, 1898. I. k. 13. o.

65 *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. 7. k. Bp. 1873. 41. o.

66 *Spira György*: Parasztságunk és az első magyar polgári forradalom nemesi vezetése. Sz 1948. 134. és 137. o.

67 *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. 361. o.

grammot vallottak Karácsony György felkelői is.[68] 1800-ban a baranya- és a somogymegyei paraszti felkelők a Napoleon elleni harcra kezükbe adott fegyvert a nemesek és a feudális szolgáltatások elleni támadásra használták fel, a baranyaiak még a vármegyét is kényszerítették antifeudális követeléseik támogatására.[69] A győrmegyei parasztok 1809-ben éppen Napoleonra hivatkozva, követeltek földet, de a rekviráló francia katonák ellen partizánharcot kezdtek.[70] 1848—49 története szintén megmutatja az osztályharc és a honvédő harc összefüggését, azt, hogy a parasztság a saját osztálykövetéseit nem a nemzeti függetlenség rovására akarta megoldani, ellenkezőleg: önfeláldozó harcosává vált a nemzeti függetlenség ügyének, hogy ennek biztosítása után ismét földet követeljen és támadásba menjen át a feudális maradványok ellen.[71]

A fegyverzet, általában a haditechnika változásának a harcászatra gyakorolt hatását egyes hadtörténetírók korábban is felismerték, de a vizsgálat még hátra van. Először a magyar haditechnika történetére vonatkozó adatokat kellene összegyüjteni és feldolgozni — kiterjesztve a kutatást a fegyverek előállítására és felhasználására is.[72] A kérdés itt ugyan a gazdaságtörténet területére vezet át, de további megállapítások csak ilyen széleskörű felvetés alapján lehetségesek.

A haditechnika történetének alapos ismerete egyébként a háborúk két nagy korszakának alapos vizsgálatához is szükséges. Sztálin meghatározása szerint a háború kézműipari korszakát a háború gépi korszaka váltja fel.[73] Hátra van még — és ez nekünk is feladatunk — annak kidolgozása, hogy a magyar fejlődésben melyek a kézműipari, és melyek a gépesített korszak jellegzetességei, milyen különbségek vannak a kettő között, és hol van pontosan az átmenet. Az vitán felüli tény, hogy az első világháború már gépesített háború volt. A magyar történet példája még azt is mutatja, hogy a technikai elmaradottságnak, mint negatív tényezőnek a szerepe igazságtalan háború esetén — így az első és második világháborúban — megnő, igazságos, felszabadító háborúban viszont jobban úrrá tudnak lenni rajta, ahogyan az a kuruc szabadságharcban, vagy 1848—49-ben történt.

68 *Smolka Szaniszló:* „Fekete" Iván. Sz. 1883. 5. és 11. o. és *Révész Imre:* Debrecen lelki válsága 1561—1571. Bp. 1936. IV. fej.

69 Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vm. 503. s köv. o. és *Várady Ferenc* [szerk.]: Baranya multja és jelenje. 2. k. Pécs; 1897. 631. o.

70 Győri Állami Levéltár. Győrmegye levéltára. Büntetőtörvényszéki jegyzőkönyvek. 1812. 124. sz. Erre az adatra Vörös Károly volt szives felhívni figyelmemet.

71 A parasztság magatartására és mozgalmaira 1848 szeptember—októberében a Jellasics elleni harcok idején *Varga János:* Népfelkelő és gerillaharcok 1848 őszén Jellasics ellen. Bp. 1953.

72 A magyar haditechnika történetéről ma még csak egyes cikkek állnak rendelkezésünkre, a részletes feldolgozás soronlevő egyik legfontosabb feladatunk. Egyelőre olyan jellegű munka elkészítését kell célul kitűzni, mint a Moszkvában megjelent М. М Денисова, М. Э. Портнов, Е. Н. Денисов: Русское оружие XI—XIX веков című könyv.

73 Sztálin — a győzelem hadvezére. Szikra, Bp. 1950. 265. o.

A történetírók és a hadtudomány szakértői már régen eljutottak ahhoz a felismeréshez, hogy a háborúban bizonyos meghatározott tényezők hatnak, de nem tudták pontosan megállapítani, hogy milyen tényezőkről van szó. Erre csak a marxista hadtudomány volt képes, a második világháború idején, az előző háborúk tapasztalatai alapján. Sztálin megállapította, hogy a háborúnak vannak ideiglenesen és vannak állandóan ható tényezői. Az ideiglenesen ható tényezők közül foglalkozott a váratlanság tényezőjével, az állandóan ható tényezőket pedig pontosan megállapította.[74] Hadtörténetírásunkra most az a feladat háramlik, hogy az állandóan és ideiglenesen ható tényezőket alkalmazni kell a magyar történelemre, pontosabban: meg kell határozni az egyes háborúkban ideiglenesen, illetve állandóan ható tényezőket, mégpedig mindkét szembenálló fél vonatkozásában.

A felvetett problémák legtöbbje nem valami speciális hadtörténelmi probléma, hanem szinte mindegyiknek megvan a maga általános történelmi vonatkozása. Megoldásuk tehát előre fogja vinni történettudományunkat, és ennek egyes ágait, így a gazdaságtörténetet is, másfelől ezek nem oldhatók meg a történettudománnyal való legszorosabb együttműködés nélkül, a szovjet történetírás eredményeinek és tapasztalatainak felhasználása nélkül. A történettudomány nem öncélúan tanulmányozza a multat, hanem az emberiség történeti fejlődésének általánosító értékelésére törekszik, arra, hogy feltárja a társadalom fejlődése egyetemes törvényeinek érvényesülését.[67] A helyes vizsgálati módra Lenin mutatott rá a liberális narodnyikok ellen írt munkájában. Lenin kigúnyolva a burzsoá társadalomelmélet „merőben apriorista, dogmatikus, elvont agyszüleményeit" és elítélve ezeknek az elméleteknek a hasznavehetetlenségét és „sivár metafizikai szellemét", hangsúlyozta, hogy csak a historizmus lehet bármely tudomány igazi módszere „Hiszen azzal a kérdéssel kezdeni, hogy mi a társadalom, mi a haladás? — annyit jelent, mint a végén kezdeni. Honnan veszik a társadalom és a haladás fogalmát általában, ha még nem vizsgáltak meg egyetlenegy társadalmi alakulatot sem különvéve, ha ezt a fogalmat még csak meg sem tudták határozni, ha képtelenek voltak még csak meg is közelíteni bármiféle társadalmi viszonyok komoly, tényeken alapuló tanulmányozását, objektív elemzését?"[76]

A hadtörténetírás része a történettudománynak, s ezért meghatározott társadalmi funkciói vannak. A fejlődés egyetemes törvényei

74 *Sztálin*: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra, Bp. 1949. 39—40. o.

75 A történettudományról, a történettudomány feladatairól megjelent szovjet cikkeket l. a Századokban és a MTA Történelemtudományi Intézetének Értesítőjében. Néhány fontosabb cikk: *Kon I.*: A történettudomány sajátos jellege és feladatai. Sz 1951.; *Pankratova A. M.*: A szovjet történettudomány legfontosabb feladatai. Sz 1953.; A szovjet történészek néhány elsőrendű fontosságú feladatáról. U. o.

76 *Lenin*: Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen? Művei I. k. 140. és 141. o.

érvényesülésének feltárását, a történeti folyamat általános menetének ábrázolását csak a marxizmus-leninizmus alapos tanulmányozása és alkotó, tudományos alkalmazása útján valósíthatjuk meg. A pártnak az a tanítása, hogy a marxizmus nem dogma, teljes mértékben vonatkozik a hadtörténészekre is. A marxizmus-leninizmus klasszikusai megállapításainak betűrágó alkalmazása a tudományos kérdések konkrét kutatása és megoldása helyett ellentétben áll a marxizmus szellemével és akadályozza a tudomány fejlődését. „A materialista módszer a saját ellentétébe csap át, ha nem vezérfonalként használják a történelmi tanulmányokban, hanem mint kész sablont, amelyhez hozzászabják a történelmi tényeket."[77]

Tanulnunk kell a szovjet történészektől a mai burzsoá történetírás elleni harcban is. A történettudomány — mint a társadalomtudományok általában, melyek konkrét történeti formájukban saját gazdasági alapjukat szolgálják — felépítményi jelleggel bír: az osztályharc eszköze. Az osztályharcon alapuló társadalomban, mint Lenin megállapította, nem lehetséges „elfogulatlan" társadalmi tudomány.[78] Az imperializmust szolgáló burzsoá történetírás a történelmi eseményeket és tényeket meghamisítva, ellenségeskedést szít a nemzetek között, faji gyűlöletet és sovinizmust hirdet, hogy ezzel is mérgezze a felnőttek és az ifjúság tudatát. Ezzel szemben a népek belső történetét és egymásközötti valódi kapcsolataik történetét helyesen a szovjet történettudomány és a népi demokratikus országok történettudománya világítja meg.

A történettudománnyal való állandó szoros együttműködés mellett szükség van a történeti segédtudományokkal való rendszeres kapcsolatra, sőt ezek művelésére is. Ezúttal csak utalunk arra, hogy a földrajz, a kronológia, a statisztika ismerete a hadtörténész számára nélkülözhetetlen. Az éremtan, a pecséttan, a címertan is sok értékes adatot nyujt a régi korok hadtörténetére vonatkozóan. A magyar gyalogság történetének megismeréséhez például óriási jelentőségű a 14. századi Nekcsei—Lipócz biblia egyik képe, mely páncélba öltözött gyalogost ábrázol.[79]

Ez utóbbiból is világos, hogy a hadtörténetnek az írott források mellett sokféle más forrása van. E források feltárása szintén feladataink közé tartozik. Az írott — és mindezideig kiadatlan — források megismerését fogja szolgálni folyóiratunk „Hadtörténelmi okmánytár" című rovata is, ahol rendszeresen közölni fogjuk a különböző korok legfontosabb forrásait. Gondolnunk kell természetesen külön hadtörténeti forráskiadványok megjelentetésére is. Ennek első lépéseként mi-

77 Engels 1890 június 5-i, londoni levele P. Ernsthez Berlinbe. *Marx-Engels:* Válogatott levelek. Szikra, Bp. 1950. 487. o.

78 *Lenin:* A marxizmus három forrása és három alkotórésze. Válogatott művek I. k. 65. o.

79 The Nekcsei—Lipócz Bible. Washington, 1949. 12. o.

előbb szükséges a már lényegében elkészült „Hadtörténelmi olvasókönyv" kiadása.

A fenti futólagos áttekintés csak utalt a magyar hadtörténetírás előtt álló problémákra, a ránkváró munka nagyságára és nehézségére. Számunkra nemcsak a feladatok adottak, hanem megoldásuk feltételei is, különösen az új szakasz teremtette lehetőségek következtében. Munkánk során állandóan támaszkadhatunk pártunk és kormányunk segítségére, ami elsősorban a hadsereg illetékes szervein keresztül valósul meg. Fel tudjuk használni a szovjet hadtörténetírás eredményeit és a szovjet hadtudományi műveket. Rendelkezésünkre áll többek között a Moszkvában 1951-től megjelent „A hadművészet története" című többkötetes munka. Ennek gazdag anyagát mielőbb ki kell adni magyar nyelven. A szovjet hadtörténelmi művek lefordítása és kiadása terén rendkívül nagy az elmaradás, jelenleg ilyen munkák csak felette rossz fordításban, kéziratos formában hozzáférhetők, de így is csak kevesek számára.

Végül, de nem utolsó sorban támaszul szolgálnak fiatal, marxista történetírásunk eddigi eredményei is. A marxista magyar történetírás már a felszabadulás előtt, az Árpád-kor tárgyalása során a haderőt mint felépítményt tárgyalta, és a haditechnikával jelentőségének megfelelően foglalkozott.[80] Fővonalaiban vázolta a hadművészet fejlődését 1300-ig, majd a felszabadulás után 1526-ig.[81] E munkák azonban folytatás nélkül maradtak, hadtörténeti szempontból pedig visszhang nélkül.

A felszabadulás óta legtöbb történeti munka 1848—49-ről jelent meg, így hadtörténetileg is ez a legjobban feldolgozott terület. Különböző részlettanulmányok, a „Forradalom és szabadságharc 1848—49" című gyűjteményes kötet, legutóbb pedig a „Kossuth Emlékkönyv" több tanulmánya foglalkozik hadtörténeti kérdésekkel.

A közelmultban megjelent munkák sorából különösen kiemelkednek még Mód Aladár: „400 év küzdelem az önálló Magyarországért", Elekes Lajos: „Hunyadi" című monográfiája, a Magyar Történelmi Társulat haladó hagyományainkkal foglalkozó népszerű sorozata, és nem utolsó sorban a Századok több cikke. Utalnunk kell a Rákóczi vezette kuruc szabadságharc kitörésének 250. évfordulója alkalmából már napvilágot látott és készülő kiadványokra és a szintén készülő egyetemi tankönyvekre. E munkákkal folyóiratunknak még foglalkoznia kell, vissza kell térnünk rájuk, elsősorban hadtörténeti vonatkozásaik miatt.[82]

Fiatal marxista történetírásunk eddigi eredményei már most rendelkezésünkre állanak, támaszkodhatunk rájuk. E munkák szerzői megjelent és megjelenő könyveiken túlmenőleg is tudnak benünket segí-

[80] *Szentmiklósy Lajos* [*Molnár Erik*]: Az árpádkori társadalom. A felépítmény. Bp. 1943. A haditechnika és A haderő c. fejezetek.

[81] *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig id. kiad. és A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. id. kiad.

[82] Folyóiratunk a következő számában megkezdi az 1945 óta megjelent hadtörténelmi, ill. hadtörténelmi vonatkozású munkák bibliográfiájának közlését, elsősorban azokat, melyek a magyar történelemre vonatkoznak.

teni. Fiatal hadtörténész kádereink többsége még igen kevés történetkutatói tapasztalattal rendelkezik, ezért szüksége van a jártasabbak tanácsaira, baráti segítségére elsősorban a források közötti tájékozódás, a történész munka módszereinek elsajátítását illetően. A hadtörténészek viszont katonai vonatkozású problémák megoldásában, általában saját szakmájuk vonalán tudnak egyre fokozottabb segítséget nyujtani a történészeknek. A történészek és a hadtörténészek nem egymástól különálló, vagy éppen elzárt területen dolgoznak, nem képezhetnek külön kasztot, mint a multban, hanem feladataikat éppen egymás segítése és egymás munkáinak állandó, építő bírálata útján oldják meg. A történettudomány példája nyomán nekünk is törekednünk kell arra, hogy a munkába minél szélesebben bevonjuk a régi hadtörténészek csoportjának ma is dolgozó tagjait. 1848 és a kuruckor történetének feldolgozása során máris gyümölcsöző együttműködés alakult ki az új és a régi káderek között.

A felszabadulás utáni magyar történetírásról szóló — az előzőkben már többször idézett — tanulmány befejező része felhívja a történészek figyelmét arra, hogy az eddiginél sokkal behatóbban foglalkozzanak a marxizmus-leninizmus klasszikusaival. „Ellenkező esetben az a veszedelem fenyeget, hogy félrecsúszunk a vulgarizáló és sematikus vagy a dogmatikus történetírás útjára, vagy lecsúszunk a leíró történetírás színvonalára, amely a történet eseményeit nem képes elméletileg általánosítani."[83] — Úgy hisszük, fiatal, most bontakozó hadtörténetírásunknak rendkívül komolyan meg kell szívlelnie e figyelmeztetést. Eléggé járatlan utakon haladunk, többségünk most teszi az első önálló lépéseket. Különös gonddal kell tehát vigyáznunk arra, hogy ne vulgarizáljunk, ne hamisan aktualizált, sematikus vagy dogmatikus munkákat írjunk, és végül, hogy munkásságunk ne merüljön ki az öncélú adat- és tényközlésben, a puszta leírásban.

A hadtörténetírás előtt álló valamennyi feladatot egyszerre és egyedül magunk nem tudjuk megoldani. Jelentős részük megoldásához azonban már hozzáfogtunk, munkánk mind újabb és újabb területekre terjed ki. E szempontból úttörő jelentőségűnek kell tartanunk a Hadtörténelmi Közlemények új folyamának megindulását. A folyóirat már az első számával arra törekszik, hogy megkezdje az általános feladatok egy részének teljesítését. Folyóiratunk tanulmányok keretében rendszeresen közölni fogja a hadtörténeti kutatások legújabb eredményeit, valamint a szovjet és más baráti országok hadtörténészeitől származó cikkeket. Nyomon kívánjuk kísérni a megjelenő történeti és hadtörténeti műveket is, melyeket folyamatosan ismertetünk és bírálunk. Folyóiratunk hasábjain vitákat indítunk a hadtörténészi munka különböző elméleti és gyakorlati kérdéseiről, oktatási és egyéb problémákról. Feladataink közé tartozik a felszabadulás előtti hadtörténetírás haladó

83 *Molnár Erik*: A magyar történetírás a felszabadulás óta . . . 64—65. o.

hagyományainak feltárása és az ellenséges nézetek és hamisítások leleplező, megsemmisítő bírálata.[84] Mindezzel a folyóirat komolyan járulhat hozzá a készülő hadtörténeti tankönyv előmunkálataihoz.

Folyóiratunk munkáját minél több történész bevonásával, minél szélesebb munkatársi gárda kiépítésével kívánja végezni. Számítunk a hadsereg történelmi, hadtörténelmi kérdésekkel foglalkozó, vagy ilyen kérdések iránt érdeklődő tagjainak tanulmányaira, de közölni kívánjuk az egyéb területeken dolgozó történészek, levéltárosok, különféle segédtudományok szakértőinek cikkeit is. Szeretnénk, ha minél több vidéki munkatársunk lenne, akik saját környékük helytörténetén túl általános kérdések feldolgozásában is résztvennének. A széles munkatársi gárda azután lehetővé teszi a tervszerű munkát, a feladatok egybehangolását és arányos elosztását.

Folyóiratunk legnagyobb és legszebb feladata, hogy tevékenyen vegyen részt hadseregünk és egész népünk szocialista hazafiságra való nevelésében. Célunk népünk felemelkedésének, állandóan növekvő kulturális igényei kielégítésének, a népek közötti béke és barátság, az emberi haladás védelmezésének szolgálata. E munkánkban a nagy Lenin szavai lelkesítenek bennünket:

„Azelőtt az emberi elme, az emberi géniusz csak azért alkotott, hogy egyeseknek juttassa a technika, a kultúra minden áldását, a többieket pedig megfossza a legszükségesebbtől — a művelődéstől és a fejlődéstől. Most ellenben a technika minden csodája, a kultúra minden vívmánya a nép közkincsévé válik, és mostantól fogva az emberi elme és géniusz sohasem lesz az erőszak eszközévé, a kizsákmányolás eszközévé. Mi tudjuk ezt — és kérdezem, talán nem érdemes dolgozni, nem érdemes odaadni minden erőnket ennek a roppant történelmi feladatnak érdekében? S a dolgozók el fogják végezni ezt az óriási történelmi munkát, mert a forradalom, az újjászületés és a megújhodás hatalmas szunnyadó erői rejlenek bennük."[85]

[84] A fasiszták Magyarországon is megpróbálták legjobb hagyományaink kisajátítását. Igy a Horthyról 1939-ben megjelent könyvben Kornis Gyula IV. Bélához hasonlította Horthy „országépítő" tevékenységét. *Kornis Gyula:* Az államférfi. Horthy Miklós. Singer és Wolfner. Bp. 1939. 181. o. — Gömbös életrajzában is gyakorta találkozunk haladó hagyományaink fasiszta szellemű idézésével *Révay József:* Gömbös Gyula élete és politikája. Bp. 1934. 181., 365—366. és 371—372. o.

[85] *Lenin:* A Szovjetek III. Összoroszországi kongresszusa. Művei 26. k. 499. o.

A HADMŰVÉSZET ÉS HADITUDOMÁNY TÖRVÉNYSZERŰ FEJLŐDÉSE*

Szalai József alezredes és Dömötör Gergely százados.

Ha végignézünk az emberiség történetén, látjuk, hogy a háborúk egyre megismétlődnek, méreteikben egyre hatalmasabbak lesznek, hatásuk a népek életére, sorsára egyre fokozódik.

A burzsoá katonai ideológusok ebből helytelenül kiindulva a háborút örök, elkerülhetetlen jelenségnek tartják. Pitreich, az osztrák-magyar hadsereg vezérkari tisztje például ezt írja „Lemberg 1914" c. könyvében: „A harc örökös, az emberek nem képesek ama eszközöket korlátozni, melyek azt vezetik." Quinton, egy másik burzsoá katonai ideológus pedig kifejti, hogy a háború természetes állapot. Az ember szükségét érzi a küzdelemnek, mert ennek vágya létében gyökerezik. Renan mindehhez még hozzáadja: „A háború a haladás eszköze, korbács, mely megakadályozza, hogy az ország elaludjék." Vagy ahogy Hegel megfogalmazta: „... ahogyan a szelek mozgása nem engedi, hogy a tó vize elposványosodjék, ami feltétlenül megtörténne tartós szélcsend esetén, ugyanúgy a háború is megóvja a népeket a poshadástól, ami feltétlenül bekövetkeznék — tartós, hát még az örök béke nyomában."

A fentieket Bán és Rakolcai, a Horthy-hadsereg vezérkari tisztjeinek az egyetemi hallgatók részére szánt tankönyvéből idézzük. A szerzők maguk is meghatározták a háború okát: „A szükség törvénye lett a háború alapoka és maradt általábanvéve napjainkig is az."[1]

A burzsoázia katonai ideológusaival szemben a marxizmus-leninizmus feltárta a társadalom fejlődésének törvényeit, megállapította a társadalmi jelenségek okait — és ezek alapján leszögezte, hogy a háború nem örök, nem elkerülhetetlen jelenség.

A háború történelmi kategória, amely a társadalmi fejlődés bizonyos szakaszán keletkezik és bizonyos szakaszán elmúlik.

Az ősközösségben is voltak fegyveres összeütközések, mikor egyes csoportok harcoltak a jobb vadászterületekért. Ezek a harcok azonban még nem háborúk, mert hiányzik belőlük a háborúra jellemző leigázás, kizsákmányolás, rabság, amely Engels szerint a háború fogalmának leg-

* A tanulmány megállapításaival a szerkesztőség nem mindenben ért egyet: mint vitacikket közöljük.

1 Bán—Rakolczai: Korszerű honvédelem 17—18 old. Attila-kiadás. 1941.

főbb meghatározója. A háború tulajdonképpen csak az osztályviszonyok megjelenésével kezdődik.

A háború végeredményben osztályok, államok, államok tömbjeinek fegyveres összeütközése, — a harc legmagasabb formája, — a kiélesedett, más úton meg nem oldható ellentétek kiküszöbölésére.

A háború oka az osztálytársadalmak lényegében rejlik. A rabszolgatársadalomban rabszolgák szerzéséért, a feudalizmusban a föld és a rajta dolgozó jobbágyok, a kapitalizmusban pedig a gyarmatok, piacok, nyersanyagforrások megkaparintásáért indítottak háborút. A háború oka tehát a kizsákmányolás megteremtése, fenntartása vagy kiszélesítése.

Ha tehát a háborút végkép meg akarjuk szüntetni, meg kell szüntetnünk a háborúk okát, fel kell számolnunk a magántulajdonon alapuló kizsákmányolást és az osztálytársadalmat. Sztálin elvtárs ezt a tényt így szögezte le: „Hogy véget vessünk a háborúk elkerülhetetlenségének, meg kell szüntetnünk az imperializmust."

Amíg az osztálynélküli társadalom meg nem születik, mindig fennáll a háború veszélye, szükséges tehát a háború kérdéseivel foglalkoznunk.

A marxizmus-leninizmus kétféle háborút különböztet meg, igazságos és igazságtalan háborút.

Az igazságos háború célja megegyezik a nép alapvető érdekeivel. Jellemzője, hogy a néptömegek aktívan támogatják és önfeláldozóan vesznek részt benne. A partizánharc és a nagyméretű népfelkelés természetes jelensége tehát az igazságos háborúknak. Igazságosak a honvédő, a nemzeti felszabadító háborúk, az elnyomott osztályok forradalmi harcai, a gyarmati népek szabadságküzdelmei és a szocialista országok háborúi.

A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy az igazságos jellegű háborút nem feltétlenül az határozza meg, hogy védő, vagy támadó jellegű-e, illetőleg saját, vagy idegen területen folyik-e az.

Példa erre a Nagy Honvédő Háborúnak az a szakasza, amikor a dicső Szovjet Hadsereg támadó jellegű hadműveleteket folytatva, saját barlangjában semmisítette meg a fasiszta fenevadat. Példa erre a hős kínai önkéntesek harca Koreában, amikor Kína határait Koreában védték a betolakodó imperialista zsoldos csapatok ellen. Példa erre a mi történelmünkből Hunyadi harcai, amellyel a Balkánon védte az agresszív, Közép-Európát elfoglalni szándékozó török despotizmus ellen hazánkat és egész Európát.

A háború az egyik fél részéről feltétlenül igazságtalan, vannak azonban olyan háborúk is, melyek mindkét fél részéről igazságtalanok, ilyen volt például az első imperialista világháború.

Az igazságtalan háború ellentmond a nép érdekeinek, célja a rablás, a kizsákmányolás kiszélesítése, vagy fenntartása.

A háborúk jellegének meghatározása nem egyszerű, mert az igazságtalan háborúk valódi célját az uralkodó osztályok igyekeznek „kereszt-

tes háborúról" az európai „kultúra terjesztéséről" és a „civilizáció védelméről" szóló fecsegésekkel elködösíteni.

Lenin elvtárs azonban megállapítja, hogy „A háború a politika folytatása más eszközökkel. Minden háború elválaszthatatlanul azzal a renddel függ össze, amelyből fakad."[2]

Ha tehát megvizsgáljuk azt, hogy a háború milyen politika folytatása, melyik osztály érdekeit szolgálja és mi a valódi célja, akkor meghatározhatjuk a háború jellegét, meghatározhatjuk, hogy igazságos, vagy igazságtalan háborúval állunk-e szemben?

A hadművészet és a haditudomány fejlődését meghatározó tényezők.

A haditudomány nem más, mint a háború kérdéseivel, formáival, a hadviselés módjaival foglalkozó tudomány. A haditudomány nemcsak a szűk katonai problémákkal, hanem a katonai kérdésekkel szoros összefüggésben lévő politikai, erkölcsi, társadalmi, gazdasági kérdésekkel is foglalkozik.

A hadművészet a haditudománynak csupán egy része, az a része, amely a fegyveres erő szervezésének, harcra való előkészítésének, harci alkalmazásának, vezetésének, ellátásának kérdéseivel foglalkozik.

A burzsoá és minden azelőtti „haditudomány" kizárólag az utóbbi kérdésekkel foglalkozik és minden egyebet elhanyagol, ezért a szocialista katonai elmélet megszületéséig a mai értelemben vett haditudományról nem beszélhetünk, csak hadművészetről.

A haditudomány, a hadművészet mindig változik, fejlődik. A burzsoá katonai ideológusok is kénytelenek voltak ezt észrevenni. Ők azonban azt állították és állítják ma is, hogy a fejlődést egy-egy kiváló hadvezér tevékenysége eredményezi.

Már Engels megdöntötte ezt az áltudományos nézetet, amikor megállapította: „Nem zseniális hadvezérek eszének szabad alkotásai hatottak itt átalakítóan, hanem jobb fegyverek feltalálása és a katonai emberanyag megváltozása."[3]

Sztálin elvtárs pedig rámutatott, hogy a hadviselés módjai és a háború formái „a fejlődés feltételeitől, elsősorban a termelés fejlődésétől függően változnak."[4]

A termelés fejlődése, ezzel kapcsolatban a társadalom, az emberanyag és fegyverzet fejlődése viszont meghatározott törvények szerint megy végbe. Ha tehát a hadművészet fejlődését meghatározó tényezők törvényszerűen fejlődnek, törvényszerűen kell fejlődnie magának a hadművészetnek és a haditudománynak is.

Az egyik alapvető tényező, amely a haditudomány és a hadművészet fejlődését közvetlenül mozgatja, az emberanyag minőségi fejlődése. Ért-

[2] Lenin művei. 24. köt. 415 old. Szikra 1949.
[3] Engels: Anti Dühring. 171 old. Szikra 1950.
[4] Sztálin művei. 5. köt. 182 old. Szikra 1951.

hető, hogy a magasabb fokú társadalmi rend, jobb emberanyagot tud a hadsereg rendelkezésére bocsátani. Átmenetileg jobb emberanyag jelenhet meg hanyatló társadalmak igazságos háborúiban is. (Az orosz nép 1812. évi honvédő háborúja; az amerikai nép harca a hitleri fasizmus ellen a 2. világháborúban, stb.)

A hadművészet fejlődését meghatározó másik tényező, a jobb fegyverzet, a termelés mindenkori fokától függ. A termelőerők magasabb színvonalát viszont ugyancsak a fejlettebb társadalmi rend tudja biztosítani.

A haditudomány alapvetően a társadalmi formák változásával együtt fejlődik tovább. A kapitalizmus hadművészete sokkal magasabb színvonalú, mint a feudalizmus hadművészete, a szocializmus haditudománya pedig magasan az előbbi fölött áll.

A haditudomány a társadalom felépítményéhez tartozik, és közvetve a termelőerők, közvetlenül pedig az alap változásától függően megváltozik. A haditudomány osztálytudomány és ugyanúgy, mint az ideológia bármely más formája, egy meghatározott osztály érdekeit, akaratát tükrözi vissza.

Ha a haditudomány a felépítményhez tartozik, akkor rendelkezik a felépítmény egyéb jellemző tulajdonságaival is, tehát visszahat saját alapjára és védi saját alapját, mint ahogy pl. a burzsoá ideológia védi a tőkés kizsákmányolást stb.

Ezek közül a tulajdonságok közül egy érdekel bennünket, mépedig az, hogy bár a felépítmény jellege az adott társadalmi renden belül ugyanaz, ez nem zárja ki a hadművészet és a haditudomány olyan fejlődését, változását, amely jellegét döntő mértékben nem befolyásolja.

Igy adódik pl. az, hogy a kapitalista hadművészet születésétől kezdve máig lényegében ugyanaz, de formái már mások, hiszen ma már egyetlen burzsoá hadvezér sem merné zászlóaljait oszlopalakzatban rohamra indítani, pedig a francia polgári forradalom idejében ez lényeges újítás volt és fejlődést jelentett az előző formákhoz képest.

Ez a nagy fejlődés minden társadalom felfelé ívelő korszakában következik be, mert itt még a fejlődő haditechnika — mint haditudomány fejlődésének egyik előfeltétele az egyes országok igazságos háborúiban találkozik a másik előfeltétellel, a jó minőségű emberanyaggal.

Ezért a felfelé ívelő szakaszban az emberanyag minősége jobb, a tömegek megbízhatóbbak, a hadművészet fejlődik; a társadalom hanyatló szakaszában a hadművészet általában pang, egyhelyben áll, ferde utakra téved, az emberanyag minősége romlik és az uralkodóosztály számára egyre megbízhatatlanabbá válik.

Nem véletlen, hogy minden osztálytársadalom halódó szakaszában — mert hiszen ilyenkor a hadsereg belső elnyomó funkciói megnövekednek — megjelennek a pénzért mindenre képes zsoldosok, akár rabszolgatársadalomról, akár feudalizmusról — igaz, itt egy ideig a haladást

képviselték — akár kapitalizmusról van szó. (SS-ek, amerikai tengerész gyalogosok stb.)

Ugyancsak megpróbálja az uralkodóosztály minden társadalom halódó szakaszában a számára megbízhatatlanná váló emberanyagot, pusztán haditechnikával helyettesíteni; míg a rabszolgatársadalom nyíl- és kővetőgépekkel, addig az imperialisták a repülő és harckocsi fegyvernem egyoldalú alkalmazásával próbálkoznak — egyformán eredménytelenül.

Azt láthatjuk tehát ebből, hogy amíg a fegyverzet fejlődése általában felfelé ível, addig az emberanyag minősége hullámzik, a társadalom halódó szakaszában megbízhatatlanná válik az uralkodóosztály részére.

Igy magyarázható meg az a tény, hogy bár az imperialista hadseregek fegyverzete korszerű, viszonylag jó fegyverzet, mégsem tudják a szocialista hadművészet elveit átvenni és gyakorlatban alkalmazni, mert nem áll rendelkezésükre megfelelő emberanyag. Uj hadművészet csak akkor alakulhat ki, ha mindkét alapvető tényező egyaránt megvan.

Mindezekből következik, hogy a haditudomány fejlődése szoros kapcsolatban van az osztályharccal.

A társadalom hanyatló szakaszában a termelőerők és a termelési viszonyok közötti bomlás, bomlást jelent a haditudományban is, mert megfosztja a haditudományt fejlődésének egyik döntő előfeltételétől, a fejlődő emberanyagtól.

A halódó osztálytársadalom katonai emberanyaga olyan arányban romlik, amilyen arányban élesedik az osztályharc a társadalmon belül, amilyen arányban ráeszmél a nép az uralkodóosztály belső kizsákmányoló és ezt a kizsákmányolást kiszélesíteni akaró rabló, imperialista törekvéseire.

A háború is visszahat az osztályharc fejlődésére, mert a hosszantartó megpróbáltatás növeli a nép elégedetlenségét, szélesíti a háborút viselő uralkodóosztály elleni harcot. Felkelések törnek ki a hadseregben, egyes alakulatok megtagadják az engedelmességet (pl. 1917-ben lázadások a francia, német, osztrák hadseregben). A forradalom érlelődik és végül az osztályharc legmagasabb formájában, fegyveres felkelésben robban ki.

A fegyveres felkelésben már előreveti árnyékát az új fejlettebb hadművészet. Hiszen a fegyveres felkelésben a meglévő fejlett haditechnikát először kapcsolják össze az új, jobb minőségi forradalmi emberanyaggal.

A szocialista haditudomány első megnyilvánulásait tehát a proletariátus fegyveres felkelésében találhatjuk meg, amelyben az orosz munkásosztály Marx—Engels útmutatásai alapján Lenin és Sztálin elméleti és gyakorlati vezetésével vívta ki világtörténelmi jelentőségű győzelmét.

Ezzel kezdődött a világtörténelem legtökéletesebb haditudományának viharos fejlődése. Fejlődésének soha nem látott ütemét az tette lehetővé, hogy a leghaladóbb elmélet, a marxizmus-leninizmus alapján áll, a leg-

haladóbb haditechnika a Szovjetunió haditechnikája és a legjobb emberanyag, a szocialista embertípus áll rendelkezésére s háborúi pedig eleve csak igazságos háborúk lehetnek.

A haditudomány fejlődésének két előfeltétele azonban csak lehetőség, amelyet hozzáértéssel kell alkalmaznunk, hogy valósággá váljék. Itt domborodik ki a hadvezér szerepe: „... a zseniális hadvezér befolyása... arra korlátozódik, hogy a harcmódot hozzáalkalmazza az új fegyverekhez és harcosokhoz."[5]

Minél jobb a hadvezér kapcsolata a háborúban résztvevő emberanyaggal, minél jobban megérti céljaikat, törekvéseiket, minél jobban ki tudja használni a rendelkezésre álló haditechnikát, politikai, gazdasági, erkölcsi lehetőségeket, annál nagyobb, tehetségesebb hadvezérrel állunk szemben. Amikor a burzsoá katonai tudósok ezt a tételt tagadják, elszakadnak a valóságtól; légvárakat, fantasztikus terveket építenek és törvényszerűen vereséget szenvednek.

Ezek után vizsgáljuk meg egészen röviden, hogyan fejlődött a hadművészet a történelem folyamán.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ebben a kisterjedelmű tanulmányban csak az általános érvényű jelenségekre szorítkozhatunk.

A katonai demokráciák hadművészete.

Az ősközösségi társadalmakban voltak fegyveres összeütközések. Hordák, csoportok gyakran ütköztek össze egymással vérbosszúból, vagy jobb lelőhelyért, vadászterületért. Ezek az összeütközések azonban még nem voltak háborúk, mert nem volt jellemzőjük a leigázásra, kizsákmányolásra való törekvés, amely Engels szerint a háború fogalmának legfőbb meghatározója.

A háború, a magántulajdon megjelenésével, az ősközösség bomló szakaszában, az úgynevezett „katonai demokrácia" korában kezdődik, amikor a „háború és a háborúra való szervezkedés a nép életének állandó funkciója lett."[6]

A fejlődésnek ezen a fokán „a társadalmak nemcsak a termelőmunka szervezetei, hanem egyúttal katonai szervezetek, amelyeknek feladatai közé tartozik a termelőmunka feltételeinek biztosítása. A társadalom, mint katonai szervezet, valamennyi harcképes férfitagját magába foglalja".[7] Az előző időszaktól eltérően most puszta zsákmányszerzés, rablás céljából viselnek háborút. Ezekben a háborúkban még az egész társadalom érdekelve volt. A katonai demokrácia fokán már megjelennek a főnökök kíséretei. A kíséretek tagjai már elsősorban katonák, így ezek a kíséretek a hivatásos hadseregek csíráivá válnak. A katonai demokráciában élő népek, még „népek fegyverben", mert hiszen fegy-

[5] Engels: Anti Dühring. 171 old. Szikra 1950.
[6] Marx—Engels: Válogatott művek II. 309 old. Szikra 1949.
[7] Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. 35 old. Szikra 1949.

vere még minden férfinek van, de a rendszeres fegyverforgatás már egyre kevesebbek dolga: a többség csak nagy veszély idején fog fegyvert.

A főnökök kísérlete tehát a hadsereg állandó magjává lett. Ez mivel minden háborúban részt vett a zsákmányból, meggazdagodott s később ezt a gazdagságot a többi szabad feletti hatalom megragadására használta fel.

Az uralkodóosztály kialakulása és a néptől elkülönült, sőt vele szembenálló hivatásos hadsereg megszületése tehát szoros kapcsolatban van egymással.

A katonai demokráciák fegyveres erejének jellegét nagy mértékben befolyásolja az, hogy földművelő vagy állattenyésztő nép fegyveres erejéről van-e szó? Az előbbi esetben gyalogságból, az utóbbi esetben pedig lovasságból áll a fegyveres erő zöme.

A katonai demokrácia fokán élő népek már ismerik a fémfeldolgozást, réz, bronz, sőt vas fegyvereik is vannak, de a fémfeldolgozás módja még kezdetleges, ezért fegyvereik minősége gyenge, gyorsan törnek.

Támadó fegyverük a lándzsa, fejsze, vagy bárd, íjj és nyíl, ritkábban a kard. A földművelő népeknél a fejsze és a lándzsa, az állattenyésztő népeknél pedig az állati anyagokból készült íjj volt a főfegyver. Védőfegyvereik a vért, sisak, pajzs még bőrből és fából készülnek.

A katonai demokrácia társadalmi felépítése döntő kihatást gyakorolt a harceljárásra és a szervezésre. A katonai demokráciában a szervezési egységek egybeestek a társadalmi szervezettel. A nagycsalád, nemzetség, törzs, törzsszövetség harcosai egy-egy szervezési egységet alkottak. Harcrendet eleinte valószínűleg nem alkottak, csak laza csoportokban harcoltak. Később önkéntelenül is kialakulhatott az „ék"-alakú harcrend, úgy, hogy a legbátrabb „vezér" indult támadásra és tőle jobbra-balra lemaradva törtek előre a többi harcosok.

A nyílt ütközetet, a kézitusát, különösen akkor, ha nyilvánvalóan jobb fegyverzetű ellenséggel kerültek szembe, fegyvereik gyenge minősége miatt kerülték. Ellenfelüket a terep mesteri kihasználásával igyekeztek tőrbecsalni (pl. teutoburgi ütközet). Az állattenyésztő népek — például a honfoglaló magyarok — ezen felül jól fehasználták lovuk mozgékonyságát, gyorsaságát, és távolharcfegyvereiket. Igy keletkezett a keleti népek jellegzetes lovastaktikája.

Kialakultak az első várak is. Az erődítmények, amelyek földből, sövény- és cölöpkerítésből készültek, gyűrű alakban vették körül a települést (pl. avargyűrű). A fontosabb helyeket két-három ilyen gyűrű is védte. Az ilyen erődöket lehetőleg nehezen megközelíthető helyen, vizek, mocsarak között, dombokon építették. Hogy távolharcfegyvereiket jobban kihasználhassák, a várba vezető út úgy kanyargott, hogy a támadó mindig jobb oldalát mutassa a védők felé, mert innen védtelen volt, ugyanis a balkezében vitte a pajzsát.

A cselre, az ellenség megtévesztésére alapozó taktika igen nagy fegyelmet követelt, mondhatnánk ez volt hadművészetük alapja. Amikor

az ősközösségi társadalom további bomlásával ez a fegyelem szertefoszlott, hadművészetük hanyatlásnak indult, s megkezdődött a vereségek sorozata. (Pl. a kalandozó magyarok riadei és augsburgi veresége.)

A római rabszolgabirodalom hadseregének hadművészete.

A rabszolgatársadalomban a hadsereg emberanyaga a szabadok közül került ki, a rabszolgákat a hadseregben csak igen kivételes esetekben és csak a kezdeti időszakban használják fel. A rabszolgatartó államok állandó háborúkat viseltek. A háborúk célja a rabszolgaszerzés volt; csak így tudta ugyanis fenntartani és fejleszteni társadalmi rendszerét. Az állandó háborúkhoz természetesen erős hadsereggel kellett rendelkeznie.

A rabszolgatársadalom kezdeti időszakában az egyes fegyvernemeket (könnyű gyalogság, nehéz gyalogság, lovasság) a vagyoni tagozódás alapján állították fel. A harcosnak saját magának kellett beszereznie fegyverzetét. Minél költségesebb volt a fegyvernemnek megfelelő fegyverzet beszerzése, annál gazdagabb rétegekből került ki az illető fegyvernem. A hadseregnek még minden tagja szabad volt.

A harcosokat csak alkalomszerűen, egy-egy hadjárat tartamára hívták össze; ezért harci gyakorlatuk csak kevés lehetett. Olyan harcmódnak kellett tehát kialakulnia, amelyben a gyakorlatlan harcosok is jól alkalmazhatók voltak. Ennek a követelménynek azonban az ékalakú harcrend is megfelelt volna.

A fémfeldolgozás fejlődése azonban minőségileg megjavította a fegyverzetet. A fém vért, sisak, pajzs, jobban védte a harcost, a könnyű hajítódárda helyett a hosszabb lándzsa (a római hasta és a görög sarissa), valamint a jobb minőségű kard, hatásosabbá tették a kézitusát. Az új harcrendnek tehát olyanná kellett alakulnia, amelyben egyszerre minél több harcos küzdhetett.

Ennek az utóbbi követelménynek az „ék" már nem felelt meg. A harcrend új formája alakult ki: a zárt falanx.

Az egyszerű falanx harcászatát a legmagasabb fokra a görög Epaminodas fejlesztette az i. e. 4. szd-ban. Az erők zömét az egyik szárnyra való összpontosításával egyoldali átkarolást tudott végrehajtani. Macedoniai Sándor diadalait legtöbbször epaminodasi harcrend élén aratta.

A zárt falanx azonban nehézkesen mozgott, nem tudta a terep adottságait kihasználni, manőverezésre nem volt alkalmas, oldal- és szárnytámadásra nagyon érzékeny volt; új formának kellett kialakulnia.

A lehetőséget ehhez az adta meg, hogy a rabszolgák szerzéséért folytatott szakadatlanná váló háborúkban a katonák megszerezték a szükséges gyakorlatot és a hadsereg fegyelme sokkal szilárdabb lett, tehát a falanxot meg lehetett bontani és egyes részeinek nagyobb önállóságot lehetett adni.

Ez adott lehetőséget a manipuláris falanx megszervezésére. Ebben a formában az alapegységek, a manipulusok — század erejű egységek — sakktáblaszerűen voltak elhelyezve.

Egy ókori katonai író szerint a manipuláris falanxszal a következő harcrendi felállításokat és a velük kapcsolatos manővereket lehetett végrehajtani:

— párhuzamos harcrend, arctámadásra alkalmas,

— ferde harcrend, ebből a harcrendből a jobb- vagy balszárny indult támadásra,

— kétoldali átkarolás, ekkor mindkét szárny támadt, a középen, leplezésére csak könnyű gyalogság volt elhelyezve.

Említi még a „nyárshoz" hasonló harcrendet, ez azonban csak a ferde harcrendeknek menetből való felvétele lehetett.

A manipuláris falanxszal hajtották végre az ókor egyik legszebb manőverét, a kétoldali átkarolást, amelyet Hannibál a cannaei csatában (i. e. 216) teljes bekerítéssé fejlesztett tovább. Láthatjuk tehát, hogy a manipuláris falanx milyen engedelmes eszköz lehetett a jó hadvezér kezében.

A folytonos háborúk azonban, melyek a tehetősebbeknek hatalmas hasznot jelentettek, tönkretették a hadsereg zömét alkotó szabad parasztokat. A gazdagabbak igyekeztek kibújni a szolgálati kötelezettség alól, vagy pedig ugródeszkának tekintették a katonai szolgálatot; a parasztság elszegényedése ugyanakkor tömegjelenséggé vált. A hadseregben szolgáló paraszt már nem a háborúval, hódításokkal, hanem azzal törődött, hogy hazakerülhessen. A hadsereg fegyelme és harcértéke rohamosan csökkent és nem tudott ezen segíteni a két Gracchus reformkísérlete sem. Ez végül szükségessé tette a hadsereg újjászervezését.

Mindezzel párhuzamosan hatalmas vagyontalan tömeg alakult Rómában, a parasztság elszegényedett elemeiből és a felszabadított rabszolgákból. Ez a tömeg nem volt a cenzusba beosztva, de pénzért vállalkozott a katonáskodásra. Ez adott lehetőséget Gaius Mariusnak arra, hogy az i. e. 2. szd. végén átszervezze a hadsereget.

Ez volt annak a folyamatnak a kezdete, amelynek során a főleg parasztokból álló hadsereget az önkéntes zsoldosokból álló hivatásos hadsereg váltotta fel.

Marius három-három manipulust egy cohorsba egyesített, így nagyobb harcászati egységek keletkeztek, melyek kb. a mai zászlóaljaknak feleltek meg.

A cohorsból képzett falanx vezetése sokkal könnyebb volt, mert egy légióban 30 intézkedési egység helyett csak 10 maradt; ugyanakkor pedig ezek az egységek nagyobb feladatok megoldására is képesekké váltak.

A cohorsok harcászatának — a római hadművészet legfelsőbb fokának — létrejöttét az tette lehetővé, hogy Marius nagyobb gyakorlattal rendelkező zsoldosokból állította össze a hadsereget, a gyalogságot pedig egységesítette; egységes fegyverzettel, felszereléssel látta el.

A zsoldosrendszerre való áttérés megváltoztatta a hadsereg szellemét és a rabszolgatársadalom egyre mélyülő válsága tovább züllesztette a hadsereget is. Eddig a főfegyvernem a gyalogság volt, bár voltak

mellette lovasok, harci gépek is. A harcászat a rohamon és a kézitusán alapult.

Ezután egyre inkább védő harceljárás került előtérbe. A harcosok főfegyverévé az íjj és a nyíl vált, ismét rátértek a hosszú lándzsa és kard használatára. Nagymennyiségű hadigépet osztottak be a légióba, jóllehet a hadigépeket eddig nehézkességük miatt csak várostromoknál használtak.

Láthatjuk tehát itt is, hogy rabszolgatársadalom hanyatló korszakában, hogy romlik a rendelkezésre álló emberanyag és ennek kapcsán hogy áll meg a hadművészet fejlődése.

A légió első cohorsát válogatott katonákból állították össze. Ez a cohors hajtotta végre a legfontosabb feladatokat. Mindez emlékeztet az imperialisták kísérleteire; az imperialisták hadseregük harcértékének csökkentését, haditechnikával igyekeznek pótolni, a közelharctól való irtózás pedig rohamzászlóaljak felállításával akarják ellensúlyozni.

A római hadsereg züllését azonban nem lehetett megállítani. A rabszolgafelkelések mellett a barbárok részéről egyre nagyobb erejű külső támadások érték a római birodalmat. Az uralkodóosztály úgy igyekezett államát a külső barbár támadásokkal szemben megvédeni, hogy zsoldba fogadta a birodalom területén élő barbárokat.

Ezek a katonai demokrácia fokán élő barbárok természetesen saját harceljárásuk szerint harcoltak, ezért a római hadművészet gyorsan lehanyatlott és a birodalom bukása után szinte teljesen feledésbe merült.

A korai és a virágzó feudalizmus hadművészete.

Róma bukása után a római birodalom területét a katonai demokrácia fokán élő barbárok szállták meg. Ezzel a rómaiak egykor magasfokú hadművészetének utolsó nyomai is megsemmisültek.

A Róma helyén alakuló barbár királyságok hadserege kisebb részben az előkelők állandó kíséretéből, nagyobb részben azonban az egyszerű, vagyontalan „szabadokból" tevődött össze. Ezek a szabadok a „király" hívására még kötelesek és — ami fontosabb —, még képesek voltak hadbavonulni. Ezek a barbár népek átugrották a rabszolgatársadalmat. Igy hadművészetük újra a katonai demokrácia fokáról indult fejlődésnek.

A feudális viszonyok fejlődése során azonban a szabadokból mind többen váltak jobbággyá és ezzel képtelenné arra, hogy akárcsak alkalmilag is katonáskodjanak. A katonáskodás egyre inkább az uralkodóosztály monopóliumává változott. Ez a hadsereg létszámának állandó csökkenéséhez vezetett.

A szabadok jobbággyáválásával párhuzamosan, hatalmasan megerősödtek a feudális birtokok. Ezek a birtokok már jelentős nagyúri magánhadseregeket tudtak eltartani, mindennapos rablóhadjáratok nélkül is. Ez képessé tette a feudális seregeket arra, hogy leigázva tudják tartani jobbágyaikat, hogy megvédjék, sőt növeljék uruk birtokát.

Legfontosabb funkcióját — a kizsákmányolást biztosító feudális állam védelmét a külső támadás ellen — azonban nem tudta ez a részekre szakadozott feudális sereg ellátni. Ez akkor bizonyosodott be, amikor a normannok, az arabok, a magyarok támadása Nyugat-Európára zúdult.

Nem védhette meg a feudális államot ez a részekből álló hadsereg a hódítókkal szemben, mert mint kizárólag az uralkodóosztály tagjaiból álló erő, számbelileg feltétlenül alatta állt a szinte kimeríthetetlen tarlékokkal rendelkező katonai demokráciák hadseregeinek, ugyanakkor pedig részekre tagozódása miatt meg sem közelíthette fegyelem tekintetében a támadók hadseregét.

A feudális állam fenntartásáért — és ezzel a haladásért — küzdő uralkodók előtt kettős feladat állt. Egyik nagy feladatuk az volt, hogy olyan magánhadsereget teremtsenek, amely magját képezi az állami haderőnek, ugyanakkor pedig erre a magra támaszkodva, rendelkezésük alá tudjuk vonni az engedetlen úri magánhadseregeket is.

De ahhoz, hogy a feudális államot meg lehessen védeni, nem volt elég a hadsereg központi vezetéséért vívott néha eredményes, gyakrabban eredménytelen harc. Ez még nem ellensúlyozta a támadók számbeli fölényét. A számbeli fölény megszüntetését a lovagi fegyverzet kialakítása volt hivatva biztosítani. A hadsereg létszámának folyamatos csökkenését, amely a szabad parasztság jobbággyávválásával volt összefüggésben, ezzel lehetett csak ellensúlyozni.

A lovag tetőtől-talpig páncélba öltözött; a céhipar már képes volt ilyen fegyverzet előállítására. A páncélos lovag nehéz hidegvérű lovon harcolt, hiszen más ló nem bírta volna el a súlyos terhet. Magát a lovat is felvértezték.

A lovag fegyverzete az ellenfélnek nyergéből való kiütésére alkalmas lándzsából, súlyos, egyenes, a páncél átütésére való kardból, pajzsból állott. De ez a súlyos fegyverzetű lovag egyedül képtelen volt a harcra, ezért kíséretéhez tartozott több könnyű fegyverzetű, mozgékony lovas, akiknek az volt a feladatuk, hogy biztosítsák a lovagot, valamint több gyalogos fegyverhordozó és szolga. A lovag és kísérete egy „lándzsát" képeztek. A lándzsa volt a lovagkor harcászati alapegysége.

A harcot azonban a nehézfegyverzetű lovagok a kíséret nélkül vívták meg. A lovagok ékalakú harcrendben, lassú ügetésben támadtak. Az ellenséggel való összecsapás után a harcrend mindkét részről párokra bomlott, a csata párharcok szövevényévé vált.

A nagyurak magánhadseregeiből álló lovagi hadsereg nehézkes mozgása és széttagoltsága miatt manőverezésre nem volt képes és nem tudta az ellenséget üldözni sem. A lovagok nem is törekedtek az ellenség megsemmisítésére, megelégedtek azzal, hogy minél több előkelő foglyot ejtsenek, akikért azután magas váltságdíjat követelhettek.

A feudális társadalom széttagoltsága tehát széttagoltságot jelentett a hadművészetben is. Hiányzott a központi vezetés, irányítás. A hatalom

alapja, a föld, a király kezéből egyre jobban szétosztódott a főurak kezébe. A főurak hadseregüket, a bandériumokat, elsősorban egyéni hatalmuk növelésére használták fel, ha külső támadás elhárítására hadba szálltak is, hadseregük egységes terv alapján való egybefogottsága általában nem következhetett be.

A lovagi hadsereg ezért természetesen csak lovagi sereggel szemben állhatta meg helyét. Amikor a termelőerők fejlettsége egyre nagyobb, már tartományi méretű gazdasági egységek kialakulását tette lehetővé, amikor a gyorsan növekvő terhek miatt a parasztság tartományi méretű felkelésekben adott hangot elégedetlenségének, a lovagi seregek a fegyverviseléshez nem szokott, de lelkesedéstől fűtött, döntésre törekvő, elszánt, mozgékony és kemény paraszti gyalogos csapatokkal találták magukat szemben.

A paraszti gyalogcsapatok nem egyszer jelentős részgyőzelmeket arattak az úri seregek felett és ezzel a parasztfelkelésekben megszületett a lovagi sereg erős ellenlábasa — a modern gyalogság őse.

A svájciak győztes tartományúr- és Habsburg-ellenes harcában, a 13. szd. második felében, és a 14. szd-ban született meg a lovagok ellen harcoló parasztkatonák egyik legjellegzetesebb típusa: az alabárdos. Az alabárdosok fegyverzete szemmelláthatólag a lovagok elleni harc céljára alakult. Főfegyverüket, az alabárdot igen sokoldalúan használták. Alkalmas volt a lovagok nyeregből való kirántására, szúrására, ütésre. A svájci gyalogosok megtudták állítani a lovagok rohamát, szét tudták szórni a nehézlovasságot.

A svájci gyalogságnál még magasabb színvonalú paraszti hadművészet született a huszita háborúkban. A huszita harcosok ismeretes szekértaktikájukkal már nemcsak arra voltak képesek, mint a svájciak, hogy megállítsák és szétszórják a lovagi csapatokat, hanem szekerükön következetesen üldözve az ellenséget, megsemmisítésükre törekedtek.

De nemcsak a nagyszabású felkelések csapásai ingatták meg a lovagi harceljárás legyőzhetetlenségébe vetett hitet, hanem helyi jellegű parasztfelkelések is arattak győzelmet uraikon.

Ez arra kényszerítette az uralkodó osztályt, hogy a gyalogos paraszti seregekkel gyalogos seregeket állítson szembe. Igy az uralkodóosztály első gyalogos seregei a paraszti felkelők elleni harc során születtek meg.

A későbbiek során az ipari fejlődés következtében, a városok polgárságán keresztül kialakult az uralkodónak az az anyagi bázisa, amellyel a feudális széttagoltság képviselőivel, az oligarchákkal szemben a központi hatalom megteremtéséhez hozzáfoghattak.

Az uralkodóosztály legerősebb tagja, az uralkodó, a 14—15. szd. során a gyorsan fejlődő, központosítást követelő városok adóját felhasználva, már képes volt e cél elérésére zsoldosseregeket felállítani. Az első zsoldosseregek elszegényedett lovagokból álltak és lovagi módra harcoltak, de amikor a parasztság elszegényedett rétege és az egyre növekvő

plebejus réteg kellő embertartalékot biztosított a zsoldosseregek részére, a gyalogság vált a királyi zsoldoscsapatok magjává.

Az uralkodók ezzel a zsoldossereggel ellensúlyozni tudták az úri magánseregeket, ezekben a zsoldosseregekben találták meg azt az erőt, azt az emberanyagot, amely erős támaszul szolgált a központosító törekvésekhez, amely külső támadásokkal szemben védeni és növelni tudta a feudális államot. A fejlődésnek ebben a szakaszában a zsoldossereg, — mint az uralkodó központosító törekvéseinek eszköze — feltétlenül haladó szerepet játszott.

Engels így ír erről: „A feudális berendezkedést olyan hadsereggel legyőzni, amely maga is feudális volt, amelyben a katonákat szorosabb kötelékek fűzte közvetlen hűbérurukhoz, mint a királyi hadsereg parancsnokához — ez nyilvánvalóan végtelen körben való mozgást jelentett volna, előrejutás nélkül. A tizennegyedik század elejétől kezdve a királyok arra törekedtek, hogy ettől a seregtől függetlenítsék magukat s megteremtsék saját hadseregüket. Ettől az időtől kezdve állandóan növekvő részt alkotnak a királyok seregében a toborzott vagy zsoldos csapatok."[8]

Az uralkodó azon keresztül, hogy a városok adója fejében kiváltságokat ad a városoknak, akarva akaratlanul a termelőerők fejlődését segíti elő és ezzel a hadművészet fejlődésének egyik előfeltételét teremti meg. Ez a körülmény segíti a lőfegyverek elterjedését és fejlődését. A lőfegyverek elterjedésétől kezdve a gyalogság harceljárásának fejlődését — jelentős mértékben növelte a lőfegyverek fejlődése.

Ismeretes, hogy az első puskák még kézi, kanócos gyujtású fegyverek voltak és mivel a gyujtólyukat felülről fúrták a csőbe, lehetetlen volt velük a célzás. Az oldalfúrt gyujtólyuk, a serpenyő, a töltővessző, majd a kanócos zár, a keréklakat és a kovás zárszerkezet elterjedésével megnőtt a tűzgyorsaság, a lőtávolság és a lövések pontossága.

A manufaktúra gyártásra alkalmas lőfegyver kialakulása és elterjedése egyre nagyobb lövész-gyalogos erők felállítását tette lehetővé. Ezzel a nehézlovasság — amely egyeduralmát már a gyalogság megjelenésekor elveszítette — végleg háttérbeszorult. Megszületett a támadóvédő gyalogság, és ez a gyalogság lassanként a hadsereg főfegyverneme lett.

A lövegek is jelentős mértékben fejlődtek. Már a huszita háborúkban megjelentek az első tábori lövegek, egyelőre csak szekerekre kötözött lövegcsövek formájában, majd alkalmazták az első kétkerekű lövegtalpat, amely fokozta a tüzérség manőverező képességét.

Bár a lövegek fejlődése ennek ellenére még mindig gyermekcipőben járt, már így is hatalmas szerepe volt a várostromban, „a nehézágyúk már számtalanszor rommá lőtték a lovagvárak szabadon álló falait s hí-

[8] Engels: A német parasztháboru 149 old. Szikra 1949.

rül adták a feudális nemességnek, hogy a lőporral vége az ő uralmuknak."[9] — állapítja meg Engels.

A lövegcsövekre csőcsapokat készítettek, a cső emelésére és süllyesztésére pedig faéket használtak. Mindez megkönnyítette az irányzást. A kőlövedékek használatáról áttértek a vaslövedékek alkalmazására, feltalálták az üreges, gyujtó, világító, majd robbanóanyaggal töltött lövedékeket és a kartácsot is, ezzel megnövekedett a tüzérségi tűz hatása. A lőpor előre való kimérése, a töltényzacskók és az egyesített lőszer akalmazása megnövelte a tűzgyorsaságot.

Az egyre javuló fémmegmunkálási eljárással mind szilárdabb lövegcsöveket tudtak készíteni; ez lehetővé tette több lőpor alkalmazását, s ezzel a lőtávolság megnövelését.

A központi hatalom megerősödésével és a fegyverek fejlődésével párhuzamosan gyorsan fejlődött a gyalogság harceljárása. A puskások a 15. szd-ban négyszögben álltak fel. A négyszög mélysége 8—19 ember volt. A négyszög mélységét a töltés gyorsasága határozta meg, csak igy volt biztosítható ugyanis a folyamatos tüzelés. Az első sor elsütötte puskáját, azután hátra ment, tölteni, majd ugyanígy cselekedett a második és a további sorok is. Mire ismét az első sorra került a tüzelés, az már megtöltötte puskáját.

Kezdetben a tűzharcot a tüzérséggel együtt csak a gyalogság kisebb része vívhatta meg; a gyalogság nagyobb részét közelharcfegyverekkel — főleg lándzsával — szerelték fel és a lovassággal együtt csak a rohamban vett részt.

A puskák tökéletesedésével azonban a lovasság mindinkább háttérbe szorult, a lándzsások száma pedig egyre csökkent, majd a szurony elterjedése után főfegyvernemmé vált a szuronyos puskával felszerelt gyalogság.

A puska fejlődése úgy alakította át a harceljárást, hogy a gyalogság négyszögének mélysége, a töltés meggyorsulása folytán egyre csökkent, először téglalapalakú lett, majd 2—3 ember mélységű vonal-alakzattá nyúlhatott.

Igy alakult ki a vonalharcászat. Harcrendekben a zászlóaljak 2—3 soros vonalban vonultak fel. A hadsereg egymás mögé rendszerint két, vonalból álló lépcsőt vonultatott fel, az erők és eszközök összpontosítása nélkül. A tüzérséget és a lovasságot a szárnyakon helyezték el.

Az ilyen hadsereg harcban csak lassan, nehézkesen mozoghatott, csak teljesen sík terepen tudott működni, manőverezésre, alakzatváltoztatásra nem volt képes. A csaták ezért szinte minden esetben arccsaták voltak.

II. Frigyes porosz király a ferde harcrend alkalmazásával megkísérelte a manőver kezdetleges formájának megvalósítását. A ferde harcrend lényege az volt, hogy Frigyes azt a szárnyát, amely fölényben volt az ellenség szembenálló szárnyával szemben, támadásra indította, míg

[9] Engels: A német parasztháború 151 old. Szikra 1949.

a másikat fenyegetően visszatartotta, hogy ellenfelét az átcsoportosítás kísérletétől visszatartsa. Frigyes erősebb szárnya az ellenség szárnyát könnyen át tudta törni, vagy karolni. A vékony vonal áttörése, illetve átkarolása ebben az időben a győzelmet jelentette.

A vonalharcászatot nagyobb, hadászati méretekben is alkalmazták. Így keletkezett az ú. n. kordon-hadászat. A hadsereget a határ mentén egyenletesen szétosztották, hogy minden fontos pontot védhessen.

Emellett azonban nem tartottak vissza erős tartalékot, az erők és eszközök zömét nem összpontosították. Ez természetesen azt eredményezte, hogy a hadsereg mindenütt egyformán gyenge volt.

Így a kezdetben természetes fejlődést, — a fegyverek jobb kihasználását — jelentő vonalharcászat, amikor már nem fejleszthették tovább, ahhoz mereven ragaszkodtak, illetve a hadászatra is ráerőszakolták, — elavulttá, reakcióssá, haladásellenessé vált. Ez jellemezte a 17—18. szd. dinasztikus háborúit.

A vonalharcászat és a kordon-hadászat elmélete a methodizmus volt. Mivel a vonalharcászat komplikált manővereire nehezen kiképzett, nagy erőfeszítéssel felszerelt hadseregeket nem akarták kockázatos ütközetekben veszélynek kitenni, a methodizmussal igyekeztek a vonalharcászat és a kordonrendszer hiányosságait elméletileg elleplezni.

A methodizmus szerint kerülni kell a csatákat, a harc célját menetekkel, ügyes manőverezéssel, az ellenség oldalának, hátának veszélyeztetésével, várak, raktárak elfoglalásával kell elérni. A háború célja soha nem az ellenség megsemmisítése, csak hatalmának korlátozása.

A methodizmus kialakulásának társadalmi, politikai oka volt. A bomló feudalizmus élesedő osztályharcai nyomán a parasztfelkelések, a polgári forradalmak veszélye egyre jobban fenyegetett mind a saját, mint az ellenséges országban, ezért az elnyomás fenntartására és az „egyensúly megóvására" való törekvés sohasem engedte meg az ellenséges hadsereg — amely szintén az uralkodóosztály hű szövetségese volt — megsemmisítését.

A hadsereg feltöltését már nem biztosították az önként jelentkezők. Legtöbbször csellel, erőszakkal kényszerítették az újoncokat a hadseregbe. A kényszerrel toborzottakat természetesen csak a legvadabb erőszak alkalmazásával lehetett a szökéstől visszatartani. Ezért az uralkodóosztályok tovább ragaszkodtak a vonalharcászathoz, még akkor is, amikor a fegyverek fejlődése célzott egyes lövések leadását is lehetővé tette, tehát amikor már nem kellett volna az össztüzeket lövő vonalat fenntartani. A bomló feudalizmusban azonban nem lehetett a harceljárást megváltoztatni, fenn kellett tartani a vonalrendet, mert a tisztek csak vonalban tarthatták szem előtt a harcosokat. Azért irtóztak a terepfedezet kihasználásától is, mert az erdők, községek alkalmat adtak a tömeges szükésre. Láthatjuk tehát, hogy bár fejlett a haditechnika, nincs hozzá megfelelő emberanyag, a hadművészet egyhelyben topog, sőt visszafejlődik.

A korai kapitalizmus hadművészete.

Nézzük meg, hogyan fejlődött a haditechnika a feudalizmus végén? A XVII. század végén és a XVIII. század elején a lőfegyverek gyorsan fejlődtek tovább. Feltalálták a vas puskavesszőt és a kúpalakú gyujtólyukat; ezzel tovább nőtt a puska tűzgyorsasága. A hajlított tusa és az irányzék általánossá válása minden harcos részére lehetővé tette a célzott lövések leadását.

A tüzérség még nagyobb fejlődésen ment keresztül. Eddig minden löveg űrmérete más és más volt, ekkor egységesítették a lövegfajtákat. Ez jelentősen megkönnyítette a gyártást és a lőszerpótlást. Lehetővé vált a tartalékalkatrészek gyártása is. Tökéletesebb magassági irányzógépet és könnyebb lövegtalpat is szerkesztettek, elterjedt a tüzérségi quadrans. Mindez lehetővé tette a pontosabb irányzást, megnövelte a tüzérség manőverező képességét, az egyesített lőszer általános elterjedése pedig még jobban megnövelte a tűzgyorsaságot.

Ahogy a termelési viszonyok messze elmaradtak a termelőerők fejlődésétől, a katonai emberanyag fejlődése elmaradt a haditechnikától. Végül, amikor az egyre élesedő osztályharc forradalomba csapott át, és a feltörekvő osztályok szétzúzták a feudalizmus korhadt rendjét, a termelési viszonyok gyors, minőségi megváltozásával együtt megváltozott az emberanyag is.

A francia polgári forradalomban megszületett új katonaanyag lehetővé tette a harceljárás továbbfejlődését. A francia forradalom olyan lelkesedéstől izzó harcosokat adott hadseregének, akiknek szökésétől nem kellett félni, akiket nem kellett a tiszteknek szemmel tartaniok. Ez az emberanyag a jobb fegyverek birtokában új harceljárást tudott kialakítani. Ez az új harceljárás az amerikai szabadságharcban kialakult, terepet kihasználó, laza lövészrajok tüzének és a lökőerőt jelentő zárt négyszögek harcának összekapcsolásából született.

A lövészrajok feladata a tűzharc megvívása és ezzel az ellenség vonalainak megbontása, a mögötte felvonuló négyszögek feladata pedig a lökőerő biztosítása, a döntés kicsikarása volt. Ez a harcrend lehetővé tette a terep kihasználását, az erőknek és eszközöknek a főirányba való összpontosítását, manőverek végrehajtását harc közben és a harc mélységéből való táplálását. Ezzel a harceljárással aratta győzelmeit a francia polgári forradalom, majd Napoleon.

Napoleon azonban a francia forradalom igazságos háborút igazságtalan, rabló háborúkká változtatta. A napoleoni elnyomás az európai népekben felébresztette a nemzeti öntudatot és a Napoleon ellen vívott igazságos háború tudata — bár Európa országai zömének társadalmi rendszere feudális maradt, — jobb emberanyagot adott a harchoz. Ez lehetővé tette a Napoleon ellen harcoló hadvezérek számára is az új, fejlettebb harceljárás alkalmazását. A honvédő harc igazságossága és a vakfegyelmen alapuló súlykolás helyett öntudatos, öntevékeny harcosok nevelése tette lehetővé Kutuzov győzelmét.

A haditechnika fejlődése azonban nem állt meg. A durranóhigany feltalálása kiküszöbölte a lőfegyvereknél az időjárás káros hatását. A csappantyús és gyutacsos puskákat — bár még mindig előltöltőek és síma csövűek voltak — már esőben, szélben is lehetett használni.

A 19. század közepén feltalálták a hátultöltő egylövetű puskákat és 1866 után a régi elöltöltőket is átalakították hátultöltővé. Általánossá vált a cső huzagolása és az eddigi gömblövedék helyett a hosszlövedék alkalmazása.

A puskák űrmérete csökkent, tűzgyorsaságuk nőtt. Mindemellett azonban a puskák fejlődésének legfontosabb eredménye az volt, hogy a hátultöltő fegyverekkel minden testhelyzetből, — fekve is — lehetett tüzelni, lehetővé vált tehát a terep tökéletes kihasználása.

Az ezzel egyidőben kialakult, hátultöltő, huzagolt csövű lövegek pedig nemcsak pontosabban lőttek, hanem számottevően tovább nőtt tűzgyorsaságuk is.

Az új fegyvereket az 1870—71-es francia—porosz háborúban alkalmazták általánosan. A régi harceljárás természetesen nem felelhetett meg az új fegyvereknek. A hatalmas, célzott puskatűzben a francia zászlóaljoszlopok és a német századoszlopok egyaránt összeomlottak. A háború további során tehát azokban a sűrű „csatárrajok"-ban folytatták a harcot, amelyekre az oszlopok már eddig is maguktól fölbomlottak.

A kapitalizmus hadművészete a háború gépi korszakában.

A XX. század elejére kialakult az imperializmus, „a kapitalizmus legfelsőbb foka", a kapitalizmus „élősdi" és „rothadó" szakasza. Az imperializmus létrejöttével párhuzamosan megkezdődött a hadművészet fejlődésének egy újabb korszaka, melyet Sztálin szavaival a háború gépi korszakának nevezünk.

A tőkés termelési mód kialakulása idejének háborúi — melyek közül Kutuzov, Napoleon háborúi, a porosz-francia háború a legjellegzetesebbek — még a háború kézműipari korában játszódtak le. A kapitalizmusnak a kézműipari korszakra eső háborúiban a háborús erőt — mint korábban is — mindössze a fegyveres erő létszáma, a rendelkezésre álló fegyverzet, az előre kiképzett tartalék, a békében felhalmozott hadianyagkészletek és a már háború előtt működő hadiipar jelentette.

A gépi korszak háborúinak méretei — mint az első nagy példára, gondjunk, az első világháborúra — minden vonatkozásban ugrásszerűen megnőttek.

Elsősorban hatalmasra duzzadt, nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is, a haditechnika. A gyalogság sorozattűzfegyvereinek általános használata, rendkívül nagyszámú löveg harcbavetése, a katonai szállítás és híradás fejlettsége, az új harceszközök, különösen a repülők és a harckocsik megjelenése azután elengedhetetlenné tették, hogy megállás nélkül növeljék a hadseregek létszámát is. Így milliós tömeghadseregek

alakultak ki, melyeknek felfegyverzése és eltartása a hátország minden dolgozójának napról-napra növekvő erőfeszítését követeli meg.

Az imperialista hadseregbe besorozott és a hátországban nyomorgó dolgozók tehát különösen háború idején érzik a kapitalizmus „élősdi" és „rothadó" voltának súlyát és egyre megbízhatatlanabbá válnak „gazdáik" számára; végül pedig már nem tudnak a régi módon élni és mint ezt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példája az imperialisták számára is világosan megmutatta, fegyverüket uraik ellen fordítják.

Az imperialisták tehát azon igyekeznek, hogy hadseregüket és hátországukat „megbízhatóvá" tegyék, kiküszöböljék hadseregükből — a dolgozót. Elméleteik szerint ennek útja a haditechnika további felduzzasztása. A gyakorlatban ezek az elméletek azonban nem állhatják meg helyüket — hiszen egészen világos, hogy a növekvő haditechnikának megfelelően növelni kell a hadsereg létszámát és fokozni kell a hátország kiszipolyozását. Ez pedig elkerülhetetlenül az osztályharc további elesedéséhez vezet.

A kapitalisták „haditudománya" tehát a háború gépi korszakában — menthetetlenül csődbe jutott.

Ezek után nézzük meg részleteiben, hogy milyen különbségek vannak a háború kézműipari és gépi korszaka között.

A gépi korszak katonai erejének a hadsereg mellett döntő tényezőjévé vált a hatalmas ipar, a fejlett közlekedési rendszer, a termelékeny mezőgazdaság; az előre felhalmozott nyersanyagkészletek, a munkaerőtartalékok és szinte a legfontosabb tényezővé vált az államnak az a képessége, hogy mindezeket a tényezőket mozgósítsa és a háború céljaira felhasználja.

A háború kézműipari korszakában, amikor tulajdonképpen csak a hadsereg képezte az állam egész katonai erejét, a harcászatnak döntő szerepe volt. A hadsereg rendszerint az arcvonal egy szűk szakaszán végrehajtott egy ütközetben eldönthette a háború sorsát.

A gépi korszakban a milliós hadseregek, a harceszközök tömegei többszáz kilométeres arcvonalon vívják harcukat. A háborúban résztvesznek az állam rendelkezésére álló összes erők és így a háború az állam katonai, gazdasági, politikai erejének sokoldalú próbájává válik és előtérbe kerül a hadászat döntő szerepe.

A kézműipari korszak harcaiban az izomerő és a szúró, vágó fegyverek (ú. n. hidegfegyverek) szerepe még nagyobb volt, mint általában a harci gépeké és a tűzfegyvereké. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kézműipar korszakban nem alkalmaztak harci gépeket; az erődítések ostroma például elképzelhetetlen gépek nélkül. A kézműipari korszakban azonban a gépek mindvégig másodrendű szerepet játszottak.

A hadikiadások megoszlása mutatja ezt a legjobban. A kézműipari korszakban a hadikiadások zömét a személyi kiadások és az állomány ellátása alkotta. A haditechnikai eszközökre az összkiadásoknak csupán 11—15 százalékát fordították.

A háború gépi korszakában egész más a helyzet. Pl. 1944-ben az USA hadikiadásainak 67 százalékát haditechnikai eszközök vásárlására fordította.[10]

De mutatja ezt a háborús veszteségek aránya is. A napoleoni háborúkban a veszteségek 60 százaléka hidegfegyverektől eredt. Az 1870—71-es francia-porosz háborúban, amely átmenetet képezett a kézműipari és a gépi korszak között, — már csak a veszteségek 10 százaléka származott hidegfegyverektől, 90 százaléka pedig tűzfegyverektől eredt. Természetesen a továbbiak során ez az arány egyre fokozódott.

Ugyanezt mutatja a lőszerfelhasználás is. A waterloói csatában, 1815-ben a tüzérség 9044 lövést adott le. A kilőtt lövedékek súlya összesen 37,3 tonna volt. 1916-ban, Franciaországban, az arcvonal egyetlen szakaszán 943.837 lövedéket lőttek ki 18.030 tonna súlyban. Berlin ostrománál, 1945-ben pedig a szovjet tüzérség 30.000 tonna súlyú lövedéket zúdított az ellenségre.

Az előbb azt állítottuk, hogy az állam katonai hatalma összetételének megváltozásával együtt megváltozik, megnő a háború mérete is. A gépi korszakban minden szempontból megnőtt a háború mérete. Csak néhány összehasonlítást: A napoleoni háborúk alatt 1800—1815-ig összesen 3,153.000 embert mozgósítottak és az 1812. évi háborúban mindkét fél részéről együttvéve 1 millió fő harcolt. Az első világháborúban 73 millió embert mozgósítottak és 1914 elején már 16 millió fő harcolt. A második világháború során több mint 110 millió főt mozgósítottak.

1812-ben a hadviselő feleknek 1372 lövegük volt. 1914-ben pedig 20.000 könnyű- és mintegy 400 nehéz löveg vett részt a háborúban. Míg a napoleoni háborúkban a lövegek voltak a legfejlettebb haditechnikai eszközök, az első világháború végén a szembenálló felek már 31.000 harci repülőgéppel és 8070 harckocsival rendelkeztek.

1945-ben pedig a Szovjet Hadsereg egyedül a berlini csatához 41.600 löveget, 8400 repülőgépet és 6300 harckocsit összpontosított, az arcvonal többi szakaszán lévő harceszközök pedig szinte megszámlálhatatlanok voltak.

Igaz, hogy az 1812. évi hadműveletek 600 kilométer szélességben és 1000 kilométer mélységben bontakoztak ki, de maguk a harcok az arcvonalnak csak egész kis szakaszán, pl. Borogyinónál kb. 10x8 km területen folytak. 1914-ben ezzel szemben a keleti arcvonal hossza kerek 1000 km volt, majd a későbbiek folyamán több mint 1500 kilométerre nőtt. A Nagy Honvédő Háború folyamán az arcvonal hossza megközelítette a 3600 kilométert.

A gépi korszakban, ellentétben a kézműipari korszak háborúival, nincsenek hosszabb szünetek a harccselekmények között; a háború

[10] Belov: A korszerű háború gazdasági kérdései 65—66 old. Pol. Fcsfség. kiadás.

az arcvonal egész hosszában vívott csaták és ütközetek megszakítatlan sorozatává válik. Ezért szükségszerűen kidomborodik a hadászat elsődlegessége a harcászattal szemben.

Röviden ezek jellemzik a háború kézműipari és gépi korszaka közötti különbséget. Most nézzük meg, mi jellemzi a kapitalizmus hadművészetét a gépi korszak első nagy háborújában, az első imperialista világháborúban.

Az első imperialista világháború kezdetén a hadművészet elmaradt a fegyverek fejlődésétől. A szárazföldi hadsereg fegyverzetét a hátultöltő, folyadékfékkel ellátott lövegek, hátultöltő ismétlő puskák, géppuskák jellemezték.

Ugyanakkor a gyalogságot sűrű rajvonalakban indították rohamra és azt vallották, hogy „nincs ideje bevárni a tüzérségi előkészítést". A lovasságot géppuskafészkek ellen vetették be, a tüzérséget pedig legtöbbször nyílt tüzelőállásokból alkalmazták.

Természetes, hogy a fegyvernemek ilyen helytelen alkalmazása miatt mindegyik fél hatalmas veszteségeket szenvedett már a háború első hónapjaiban. A veszteségek csökkentésére ritkították a rajvonalakat, növelték a támogató tűzfegyverek, különösen a géppuskák és aknavetők számát, megszervezték a tüzérségi előkészítést és a roham tüzérségi támogatását, alkalmazták a harckocsit és az alacsonyan támadó repülőgépeket; igyekeztek a fegyvernemek legszorosabb együttműködését megszervezni. Ennek ellenére azonban a védelem gyorsabban és erőteljesebben fejlődött a háború folyamán, mint a támadás, és fölényét mindvégig megtartotta.

A védelem eleinte csak egy-két árokból és gyér akadályhálózatból állott, de a csapatok ezt sem szívesen építették ki. Az első három hónap hatalmas veszteségei azonban mindkét felet a védelem gondos megszervezésére kényszerítették. A háború folyamán a védelem mélysége egyre nőtt; eleinte két-három árokra, később két-három állásra mélyült. Az állásokat mély, jól kiépített akadályrendszerrel erősítették meg.

Kezdetben az erők zömét az első árokban tömörítették, később azonban már elosztották a harcosokat a mélységben is. Igy a védelem szilárdsága nőtt, a veszteségek pedig csökkentek.

Az ilyen védelem hadászati méretű áttörésére egyik fél sem volt képes, hiszen a gyalogság nem rendelkezett megfelelő lökőerővel. Ezért az arcvonalak általában megmerevedtek, kialakult az úgynevezett állásharc.

Az állásharc okait Frunze elvtárs a következőképpen jellemezte: „Az állásharc az egymással szembenálló felek bizonyos gyengeségére mutat, azt bizonyítja, hogy azok nyílt összecsapásra erőtlenek. Másrészt a gyors döntés kerülése és a védelemre való áttérés is mozdulatlan állásharcot eredményezhet. Ennek a két körülménynek jellegzetessége a mozdulatlanság és az arcvonalak megmerevedése."[11]

11 Frunze: Válogatott művei. I. köt. 60 old. HVK. kiadás 1950.

Az állásharcok, a világháború „anyagcsatái", az eredménytelen áttörési kísérletek, valamint az, hogy egy hadműveletet sem fejeztek be, megmutatták, hogy a burzsoá haditudomány csődbe került.

Az első imperialista világháborúval kezdődött el a kapitalizmus általános válsága, amely gazdasági, politikai, kulturális, erkölcsi stb. téren egyaránt éreztette hatását. A burzsoá haditudomány csődje: ennek a válságnak katonai megnyilvánulása.

A kapitalizmus általános válságának katonai téren megnyilvánuló legfőbb ellentmondása tehát, — mint ezt már előbb is kifejtettük, — az, hogy a korszerű háború milliós tömeghadseregeket követel, ugyanakkor az imperialisták a technika felduzzasztásával igyekeznek kiküszöbölni a hadseregből az embert.

De a haditechnika növelése: növeli az élőerőkben elszenvedett veszteséget. A veszteséget egyoldalról létszámemeléssel, másik oldalról az egyes harcos képzettségének állandó emelésével lehet kiegyensúlyozni.

A korszerű harc azt követeli meg a harcostól, hogy magasszínvonalú képzettsége legyen, mert csak így képes a bonyolult haditechnika alkalmazására, legyen öntevékeny és mindenek előtt — rendelkezzék hatalmas erkölcsi erővel, önfeláldozóan szeresse hazáját. Végeredményben tehát a modern háborúban megnőttek az egyes harcossal szembeni követelmények.

Az imperialistáknak ilyen harcosok nem állhatnak rendelkezésükre. A Szovjetunió és a szocializmust építő országok eredményei nyomán és az imperialista hadseregekben egyre növekvő elnyomás eredményeként ma már az imperialista hadseregbe kényszerített legképzetlenebb emberek előtt is feldereng, hogy nem igaz ügyért viszik harcba őket. Az imperialista hadseregek erkölcsi-politikai ereje napról napra feltartóztathatatlanul bomlik.

Az imperialisták azonban hiába gyártanak újabb és újabb elméleteket az emberanyag kiküszöbölésére, — mint ezt a második világháború példája, a koreai harcok tanulságai bizonyítják — állandóan emelniök kell hadseregük létszámát. Meg kellene oldaniok tehát az előttük álló nagy problémát — a hadsereg erkölcsi erejének kérdését. Erre képtelenek, tehát igyekeznek strucc módjára szemethúnyni — illetve az elnyomás fokozásával, a katonai rendőrségek létszámának emelésével a megoldást megtalálni. Ez, mint minden cselekedetük — lépés a végső vereség felé.

Csődbejutott „haditudományuk" nem tudja megoldani az egész társadalom erejének, a hátországnak a háború céljaira való felhasználását sem.

Csak egyet tehetnek, igyekeznek az erkölcsi-politikai, gazdasági tényezőket figyelmen kívül hagyni. Haditudományuk tehát a legjobb esetben is csak hadművészet lehet.

Kitartóan kísérleteznek azzal, hogy a korszerű tömeghadsereget mindenre kapható zsoldosokból álló kislétszámú „elithadsereggel" helyette-

sítsék. A mai viszonyok között azonban erről szó sem lehet, mert, mint ahogy Lenin elvtárs megállapította, örökre elmúltak azok az idők, amikor a háborút a zsoldosok, vagy a néptől félig elszakadt kasztok viselték. A háborút ma a népek viselik.

A franciák a Maginot-vonal vasbeton erődjei mögé bújva akarták a „megbízhatatlan" ember kiküszöbölésének problémáját megoldani. Hogy mi lett ennek az elméletnek a sorsa, azt az 1940-es események mutatták meg.

A hitleristák Guderian és Fuller elméletét vallották és a háború sorsát a páncélos és gépesített csapatokkal akarták eldönteni. Ezek túlbecsülése természetesen a többi fegyvernem, főleg a gyalogság és tüzérség lebecsüléséhez vezetett.

Az egész Nagy Honvédő Háború, de különösen a kurszki csata minden szónál világosabban beigazolta ennek az elméletnek a csődjét. A kurszki csatában a németek a tábori erődítményekben előre védelemre berendezkedett szovjet csapatok arcvonalát gyenge gyalogsággal és tüzérséggel támogatott, nagy páncélos tömegekkel akarták áttörni. A fasiszták 3000 harckocsijából már az első három napon 1539 elpusztult.

Az angolok és amerikaiak a Douhet által kiagyalt „korlátlan légiháború" elméletét próbálták megvalósítani. Ez elmélet szerint a légierő egyedül is képes eldönteni a háború sorsát. Természetesen ez az elmélet is kudarcot vallott. Az angol-amerikai légi offenzíva nemcsak a háború sorsát nem volt képes eldönteni, de még a fasiszta hadiipar fejlődését sem tudta megakadályozni. A német fasiszta hadiipar 1940—1944-ig 285 százalékra nőtt, annak ellenére, hogy az angolok 1,300.000 tonna bombát dobtak le Németországra. De bebizonyosodott ennek az elméletnek csődje napjainkban, Koreában is, ahol az amerikai légikalózok nem voltak képesek megtörni a hősiesen harcoló koreai nép ellenállását.

A kapitalizmus általános válságának második szakaszában a burzsoá haditudomány még mélyebb szakadékba jutott.

„Uj" és „uj" elméletek sorával igyekeznek ezt a válságot megoldani. Természetes azonban, hogy ezekben az elméletekben semmi új nincs: az atomháború elmélete, a különféle „gombnyomásos" elképzelések világosan igazolják, hogy az imperialisták haditudománya végleg kátyuba jutott.

A szocialista haditudomány.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalomban Oroszország munkásai a bolsevikok vezetésével hatalmas csapást mértek a nemzetközi imperializmus korhadt rendszerére, a világnak közel egyhatodán megdöntötték a kapitalizmust, véget vetettek a kizsákmányolásnak.

Ennek a világtörténelemben egyedülálló eseménynek az emberiség fejlődése során egyedülálló hadtörténelmi jelentősége is volt.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom fegyveres felkelései során ugyanis megszületett az az új emberanyag, amely a győzelem kivívásáért és az eredmények megtartásáért vívott harcban tökéletesen felhasználhatta, a továbbiak során pedig tervszerűen továbbfejleszthette, tökéletesítette az 1. világháborúban kialakult haditechnikát és maga is szüntelenül fejlődött és fejlődik a haditechnikával.

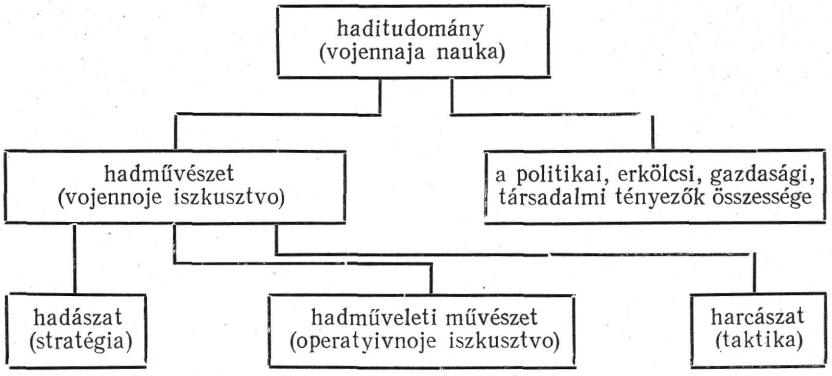
A Szovjetunió nagy polgárháborújában, az Antant intervenciójának szétzúzása során megszületett a munkásosztály első reguláris hadserege, amely a marxizmus-leninizmus eredményeinek a haditudományra való alkalmazásával — létrehozta a szocializmus haditudományát, a sztálini haditudományt.

Ez a haditudomány a szocializmust, majd a kommunizmust építő emberre, és a szocializmust, a kommunizmust építő ember által szüntelenül fejlesztett haditechnikára épít; tökéletes összhangot teremt az ember és a fegyver, a hadsereg és a hátország egymáshoz való viszonyában — ezért legyőzhetetlen.

Nézzük meg, hogy melyek ennek az új hadművészetnek — a sztálini hadművészetnek sajátosságai.

„A sztálini haditudomány a korszerű háború valamennyi kérdését érintő, valóban tudományos ismeretek egységes rendszere. A tisztán hadművészeti elemek — a hadászat, hadműveleti művészet, és a harcászat, a csapatok megszervezése és előkészítése — mellett magában foglalja a társadalmi, politikai, gazdasági, erkölcsi tényezők összességét, kölcsönhatását, befolyását a hadművészetre" — határozza meg Vorosilov elvtárs.

Ezek szerint a sztálini haditudomány felosztása a következő:

A sztálini haditudomány nem szorítkozik a szűk katonai kérdésekre és idegen számára a dogmatizmus.

Sztálin elvtársnak mint katonai tudósnak egyik legfőbb érdeme éppen abban áll, hogy összegezte az összes eddigi háborúk tapasztalatait és az összegezés alapján a hadtörténelemben első ízben hozott létre olyan haditudományt, amely merészen túllépte a hadművészet szűk kereteit és szakított a régi, „klasszikus" haditudomány hagyományaival, „örökérvényű" szabályaival, melyek csak a hadászat és harcászat kérdéseivel foglalkoztak.

A sztálini haditudomány felöleli a háború vezetésével kapcsolatos összes kérdéseket, azokat a legmélyebben elemzi, megvilágítja kölcsönhatásukat, befolyásukat és ezek figyelembevételével alkotja meg katonai terveit.

A sztálini haditudomány ezek között a tényezők között nagy figyelmet szentel a gazdasági lehetőségek pontos számbavételének, ezért sohasem készít felhőben járó terveket, amelyek nincsenek minden téren megalapozva. A burzsoá haditudománnyal ellentétben a valóságon nyugvó sztálini haditudomány nem hisz az ösztönösségben, a hadvezéri „megérzésben" és a „hadiszerencsében".

Összefoglalva: a sztálini haditudomány valóban tudomány, mely összefüggéseiben, kölcsönhatásában, változásukban nézi meg a háború jelenségeit, azok okait, alapjait vizsgálja és csak a szilárd valóságra épít.

A szocialista haditudomány mindezt azért tudja megvalósítani, mert a szovjet állam rendelkezésére áll az újtípusú ember és a fejlett szovjet ipar, amelynek fölénye a háború folyamán világosan megmutatkozott.

A sztálini haditudomány elméletileg is megoldotta a korszerű háború valamennyi kérdését és ezt az elméletet a gyakorlatban mesteri módon alkalmazta.

Igy, többek között, megoldotta a korszerű támadó hadműveletek kérdését, az ellenséges arcvonal áttörését, nagy ellenséges erők bekerítésének és megsemmisítésének problémáját és a támadó hadműveletek különböző fajainak és formáinak egész sorát.

Megoldotta az ellenség aktív védelemmel való felőrlésének, majd az ellentámadásba való átmenetnek a kérdését. Megoldotta az ember és haditechnika helyes viszonyát s leszögezte, hogy az élő gondolkodó ember semmivel sem helyettesíthető, nélküle a technika halott.

Megoldotta a fegyvernemek, haderőnemek helyes megszervezését és harmonikus fejlesztésének problémáját, a legszorosabb együttműködésben való alkalmazását, a folyóakadályok gyors leküzdését, az ellenség lendületes üldözését.

De szinte végtelen azoknak a problémáknak a száma, amelyeket a sztálini haditudomány újonnan felvetett és kidolgozott, vagy a régiek közül megoldott.

A sztálini haditudomány ereje abban áll, hogy biztosítani tudja az állandóan ható tényezők összeségét, hogy helyesen állapítja meg a hadászat, a hadműveleti művészet és a harcászat egymáshoz való vi-

szonyát és a legtökéletesebben biztosítja a fegyvernemek, együttműködését, egyedül helyesen oldja meg az ember és technika egymáshoz való viszonyának problémáját.

A szocialista haditudomány alkotó alkalmazásának és dialektikus összefüggéseinek ragyogó példája a háború sorsát eldöntő állandóan ható tényezők sztálini elmélete.

Sztálin elvtárs a győzelmet és vereséget befolyásoló tényezőket elemezve, megállapította, hogy a háború sorsát most „nem olyan mellékes és múló körülmény fogja eldönteni, mint a váratlanság tényezője, hanem az állandóan ható tényezők: a hátország szilárdsága, a hadsereg szelleme, a hadosztályok száma és minősége, a hadsereg fegyverzete, a hadsereg parancsnoki karának szervezőképessége."[12]

E tényezők legfontosabbika a hátország szilárdsága. A korszerű háború hatalmas arányai, a hadműveletekben résztvevő ember- és harceszköz — tömegek rendkívüli nagy követelményeket támasztanak a hátországgal szemben és e követelmények idejében történő kielégítésétől függ a hadműveletek, végső soron az egész háború kimenetele.

„A világ egyetlen hadserege sem győzhet (persze huzamos és biztosított győzelemről van szó) szilárd hátország nélkül. A hátország a front szempontjából elsőrendű fontosságú, mert ez, csakis ez táplálja a frontot nemcsak mindenféle élelemmel, ruházattal, hadfelszereléssel, hanem emberekkel is — harcosokkal, hangulatokkal és eszmékkel. Az állhatatlan és méginkább ellenséges hátország állhatatlan és laza tömeggé változtatja a legjobb, legszorosabban egybeforrott hadsereget is."[13] — írta Sztálin elvtárs.

A hátország fogalomkörébe mindaz beletartozik, ami az egész állam életét és tevékenységét érinti, így a társadalmi rend, a politika, a gazdasági élet, az ipar, mezőgazdaság, közlekedés, a dolgozók szervezettsége, az ideológia, a tudomány, a művészet, a nép erkölcsi állapota stb.

A győzelem csak akkor biztosítható, ha az egész hátország megállja a próbát és a háború folyamán minden téren magasabbrendűnek bizonyul, mint az ellenség.

A szovjet hátország a Nagy Honvédő Háború során a hősiesség soha nem halványuló példáit mutatta. Amikor az ellenség haditechnikájának kezdeti mennyiségi fölényét, rablóháborúiban szerzett tapasztalatait, Európa összelopott gazdasági erejét, a meglepetés ideiglenesen ható tényezőjét felhasználva, átmeneti sikereket ért el és a Szovjet Hadsereg mozgó védelmet hajtott végre, a szovjet munkásnők, az ifjú és idős munkások áldozatkészsége, a kolhozparasztok önfeláldozása lehetővé tette a hatalmas üzemek, gigantikus csodák keletre való telepítését.

A szovjet dolgozók, a szovjet hátország kiállta a próbát: a mozgó védelem idején a hadsereg fegyverrel, élelemmel, ruhával való ellátása nemhogy csökkent volna, hanem zökkenő nélkül növekedett a háború egész során.

[12] Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. 39—40 old. Szikra 1949.
[13] Sztálin művei: 4. köt. 342 old. Szikra 1950.

A burzsoázia a maga módján úgy igyekszik hátországát biztosítani, hogy megfékezi „saját" munkásait, megfékezi „saját" gyarmatait. Ez az oka annak, hogy a burzsoá kormányok politikája fokozatosan fasizálódik. A kapitalizmus hátországa azonban minden igyekezete ellenére ingatag, megbízhatatlan marad, ugyanakkor a szocialista hátország amint azt a Nagy Honvédő Háború és a koreai háború bebizonyította, nemcsak sziklaszilárdnak bizonyult, hanem szilárdsága egyre nőtt.

A következő tényező a hadsereg erkölcsi szelleme, amely minden háborúban igen fontos szerepet játszott. A korszerű háborúban, mikor a harc minden harcos és a hadsereg részéről hosszú időn keresztül a maximális erőkifejtést követeli meg, az erkölcsi szellem fontossága különösen kidomborodik. A hadsereg erkölcsi szelleme szoros összefüggésben van a hátország szilárdságával, így a háború célkitűzéseivel, az adott állam társadalmi rendjével, bel- és külpolitikájának jellegével, a néptömegek öntudatával, kulturájával, az uralkodó ideológiával stb.

A katonai ideológusok régen is nagy jelentőséget tulajdonítottak az erkölcsi tényezőnek, de elszigetelten, a háború jellegétől, a hátország szilárdságától, társadalmi és gazdasági rendjétől, ideológiájától elszakítva vizsgálták. Igy a hadsereg erkölcsi értékét befolyásoló tényezőket meghatározni nem is tudták.

A harcosok hősiessége, kitartása, állhatatossága, a nehézségek leküzdésénél tanusított kitartása, a győzelemre való törekvés, a különböző harcokban, különböző államok hadseregeiben különbözőképpen mutatkozott meg.

Az abszolút monarchiák kényszerrel toborzott hadseregeiben, és a burzsoá hadseregekben a lélektelen fegyelmezés, az esztelen büntetések, sőt sokszor a botbüntetés, a parancsnokoktól való félelem volt hivatva kialakítani a hadsereg szellemét. Ehhez járul még a könnyű zsákmány, a szabad rablás, a nőkön való erőszakoskodás reménye, amellyel a parancsnokok kecsegtették és kecsegtetik ma is katonáikat.

A Szovjet Hadsereg a Nagy Honvédő Háborúban bebizonyította, hogy olyan erkölcsi erővel rendelkezik, melyet az imperialista hadseregek erkölcsi ereje meg sem közelíthet. A szovjet harcosok — gondoljunk Panfilov gárdistáira — kitartottak akkor is, amikor az ellenség átmeneti fölénye mutatkozott meg és öntestükkel védték Moszkvát. Matroszov önfeláldozása, Gasztyelló kapitány hősiessége, Zója Kozmogyemjanszkája áldozatvállalása, de a koreai harcosok hőstettei is mind azt igazolják, hogy a népért, hazájukért és a világ minden dolgozójáért küzdő harcosok erkölcsi erejét nem lehet megtörni.

A többi, állandóan ható tényező, mint a hadosztályok száma és minősége, a hadsereg fegyverzete és a parancsnokok szervezőképessége határozzák meg a hadműveleti tervezés alapjait és a tervek végrehajtásának feltételeit. Ezeket végső soron az ország gazdasági, erkölcsi és politikai ereje határozza meg.

Az állandóan ható tényezők megléte azonban csak lehetőséget biztosít a győzelemre. Ezt a lehetőséget ki kell használnunk és az állandóan ható tényezők túlsúlyát mindig a mi javunkra kell biztosítanunk annál is inkább, mert ezek a tényezők a háború folyamán változnak.

A lehetőségek kihasználása, és az állandóan ható tényezők túlsúlyának folyamatos biztosítása nem magától, nem mechanikusan jön létre, hanem az egész nép megfeszített munkája és a helyes vezetés eredményeként. Csak így biztosítható a győzelem.

Az ideiglenesen ható tényezők, mint pl. a meglepetés, gyorsaság, helyzeti előny kihasználása stb. szintén fontosak; egy-egy ütközet sorsát el is dönthetik, ezért az ideiglenes tényezők felhasználása a szovjet hadművészet alapvető elvei közé tartozik, de tisztán ezekre alapozni, mint ahogy a burzsoá hadvezérek teszik, kalandorság, amely feltétlenül a bukáshoz vezet.

Ha az állandóan és ideiglenesen ható tényezők viszonyát és a háború kézműipari és gépi korszakának jellemzőit összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy az állandóan ható tényezők törvénye döntötte el mindig a háborúk sorsát. A kézműipari korszakban azonban az ideiglenesen ható tényezők jelentősége nagyobb volt s az állandóan ható tényezők döntő szerepe főleg a gépi korszakban domborodott ki.

Most az alábbiakban vizsgáljuk meg a sztálini hadművészet felosztását:

A hadművészet a haditudománynak azon ága, amelyik a tisztán katonai jellegű kérdésekkel foglalkozik. Ilyenek a fegyveres erők megszervezésével, felszerelésével, harcra való előkészítésével, harcban való alkalmazásával kapcsolatos problémák.

A burzsoá haditudomány ezeket a kérdéseket a politikai, gazdasági, társadalmi, erkölcsi tényezők figyelembevétele nélkül tárgyalja; az egyéb tényezőket teljesen elhanyagolja s így végeredményben a haditudományt a hadművészet szűkebb keretei közé szorítja, sőt azzal teljesen azonosítja.

A hadművészet részei a hadászat, a hadműveleti művészet és a harcászat.

A hadászat az állam politikai célkitűzéseinek megfelelően szervezi meg, készíti elő az egész állam összes fegyveres erejének harcát a végső győzelem érdekében.

A hadműveleti művészet a hadászati cél elérésére szervezi meg, készíti elő és vezeti a hadsereg- és fronttípusú hadműveleti egységek harcát. A hadműveleti művészet a hadművészetnek teljesen új, önállósága, melyet a sztálini haditudomány dolgozott ki az 1918—20-as polgárháború tapasztalatai alapján.

A polgárháború, de már az első imperialista világháború is beigazolta, hogy a korszerű háborúban vannak olyan harccselekmények, melyek túlnőnek a harcászat keretein, de még nem érik el a hadászatot. Ezért

volt szükség nagyobb hadműveleti egységek (hadsereg, front, hadseregcsoport) megszervezésére és a hadműveleti művészet önállóságának megteremtésére. Hadműveleti egységek szervezését az imperialista államok is végrehajtották, de a hadműveleti vezetés művészetének kérdéseit kidolgozni nem tudták.

A harcászat a hadászatnak és közvetlenül a hadműveleti művészetnek van alárendelve. Ezek célkitűzéseinek megfelelően szervezi meg, készíti elő és vezeti az alegységek, csapatok és magasabb egységek harcát. A szovjet harcászat egyik legdöntőbb tulajdonsága, amely a sablonos burzsoá harcászattól megkülönbözteti, a rugalmasság, a szabályzatok paragrafusainak alkotó alkalmazása.

A katonai elméletek legszigorúbb kritikusa a háború. A sztálini haditudomány kiállta ezt a próbát és az egész világ előtt bebizonyította, hogy a burzsoá haditudomány ideje lejárt, végleg csődöt mondott és semmi sem menti meg a végső pusztulástól.

A SZOVJET HADSEREG KIEMELKEDŐ HADMŰVELETEI A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚBAN[1]

I. Sz. Korotkov ezredes, a hadtudományok kandidátusa

Az 1941—1945-ös években lezajlott Nagy Honvédő Háború folyamán a Szovjet Hadsereg, mely a világ összes hadseregei közül a legszilárdabb és legmegbízhatóbb hátországra támaszkodott és a győzelem sztálini tudományával volt felvértezve, világtörténelmi győzelmet aratott és teljesen szétverte a hitleri Németország és az imperialista Japán hadseregeit. Ez a győzelem volt a második világháború főeredménye.

Sztálin elvtárs 1945. május 1-én kiadott parancsában a Szovjet Hadsereg Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelmeiről a következőket olvashatjuk:

„Azok a ragyogó győzelmek, amelyeket a szovjet csapatok a Nagy-Honvédő Háborúban arattak, megmutatták a Vörös Hadsereg óriási erejét és nagyszerű hadi művészetét. Hazánk a háború alatt kitűnően képzett hadseregre tett szert, amely meg tudja védeni népünk nagy, szocialista vívmányait és biztosítani tudja a Szovjetunió állami érdekeit."[2]

A Szovjet Hadsereg a Nagy Honvédő Háborúban új élő erőket gyűjtött, kiegészítést nyert emberben és haditechnikában és magabiztosan haladt előre a szovjet hadművészet további fejlődésének útján.

A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelmünk — a szovjet társadalmi rendnek, a szovjet államformának, a Szovjet Fegyveres Erőknek, a bolsevik párt bölcs politikájának győzelme.

A népgazdaság iparosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása sztálini politikájának sikerei, melyeket azzal tetőztünk be, hogy országunkban felépítettük a szocialista társadalmat, megadták a Hazánk védelméhez és függetlenségéhez szükséges összes anyagi és erkölcsi-politikai feltételeket. Hála a bolsevik párt, a szovjet kormány és maga Sztálin elvtárs állandó gondoskodásának, szocialista Hazánk gazdasági és katonai hatalma megerősítéséről; a Szovjet Hadsereg a világ leghatalmasabb hadseregévé vált, amely gazdagon el van látva a legújabb haditechnikával és

1 A moszkvai Sztálin Autóművek kultúrpalotájában tartott nyilvános előadás sztenogrammja. „Pravda" kiadás, Moszkva, 1948.

2 Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, Szikra, Bp. 1949. 182. o.

amely nemcsak az ellenség csapásait képes visszaverni, hanem képes azt saját területén is megverni.

Mind a Nagy Honvédő Háborút megelőző időszakban, mind a háború folyamán a bolsevik párt és maga Sztálin elvtárs foglalkozott a Szovjet Hadsereg kiképzésével és hadművészetének tökéletesítésével.

A Szovjet Fegyveres Erők megteremtésével egyidőben jött létre a szovjet hadtudomány is. Megalapozója és megteremtője Sztálin elvtárs volt. „... A szovjet hadtudomány, — mondta Bulganyin elvtárs, — magába szívta mindazt a legjobbat, amit a hadművészet a multban nyujtott és a marxista-leninista tanok alapján megállapította a hadügy fejlődésének útját korszerű feltételek mellett."[3]

A Nagy Honvédő Háború idején a szovjet hadtudomány hatásossága — a legélenjáróbb hadtudományé, mely megfelel haladó társadalmi rendszerünknek, — egész erejével megnyilvánult.

A szovjet hadtudomány, mely szoros kapcsolatban áll az összes tudományokkal, szocialista társadalmi rendszerünktől elválaszthatatlan. Nem korlátozódik csak a hadművészet kérdéseinek, vagyis a hadvezetés módjainak tanulmányozására, hanem felöleli az állam gazdasági és erkölcsi lehetőségeinek egész kérdés-komplexumát. Társadalmi rendszerünk lényegéből eredő gazdasági és erkölcsi tényezők olyan erővel ruházzák fel a szovjet hadtudományt, mely a burzsoá hadtudomány feletti óriási fölényét eredményezi.

„Németország katonai vezetői, s általában a burzsoá katonai vezetők legnagyobb hibája abban áll, — mondotta N. A. Bulganyin, a Szovjetunió marsallja, a Szovjetunió Fegyveres Erőinek minisztere, — hogy szertelenül eltúlozzák a haditervek jelentőségét. E terveket a gazdasági és erkölcsi lehetőségektől *elszakítva* nézik s a legjobb esetben is csak az ország *hadi* potenciáljának számbavételére szorítkoznak, pedig az ország *gazdasági* és *erkölcsi* potenciálját kellene tekintetbe venniök."[4]

A hadművészet a hadtudomány alkotórésze. Magában foglalja a harcászatot, a hadműveleti művészetet és a hadászatot, vagyis olyan kérdések tanulmányozásával foglalkozik, melyek a hadműveletek és a háborúnak egészbenvéve való vezetésének módjaira vonatkoznak.

A Nagy Honvédő Háború egész lefolyása megmutatta a szovjet hadművészet fölényét a német hadművészet felett. A Szovjet Fegyveres Erők a harc nehéz, de amellett dicső útját járták. Harcolniok kellett magukra hagyatva, szövetségesek segítsége nélkül, — mivel azok tudatosan késleltették a második front létrehozását Európában — egy ravasz és nagyon tapasztalt ellenséggel szemben, akit Sztálin elvtárs a következőképpen jellemzett: „El kell ismerni, hogy a mostani háborúban a hitleri Németország és fasiszta hadserege jóval erősebb, alattomosabb és tapasz-

[3] N. A. Bulganyin: A Szovjet Fegyveres Erők harminc éve, Goszpolitizdat, 1948. 11. o. (oroszul.)

[4] Ugyanott. 13. o. Vö. Belov, P. A.: A korszerű háború gazdasági kérdései, Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége kiad. Bp. 1952. 21. o.

taltabb ellenfélnek bizonyult mint Németország és hadserege valamennyi eddigi háborúban".[5]

Ilyen ellenséggel vívott elkeseredett csatákban teljes mértékben kibontakozott a Szovjet Hadsereg hadművészete, melynek tisztjei és tábornokai a harcászati, hadműveleti és hadászati alkotóképességnek kiváló példáit mutatták.

A szovjet szocialista rendszer, mely korlátlan lehetőségeket nyujtott nemzetünk összes erkölcsi, anyagi és fizikai erőinek harmonikus fejlődésére, új korszakot nyitott a hadművészet történetében — a sztálini hadművészet korszakát. A világon sem a multban, sem a jelenben nem volt és nincs még egy állam, még egy hadsereg, amely olyan feltételeket teremthet a harcászati, hadműveleti és hadászati alkotások fejlesztésére, mint amilyen feltételekkel a Szovjetunió rendelkezik. A Nagy Honvédő Háború a Szovjet Fegyveres Erők fejlődését még magasabbra emelte. A Honvédő Háború idején Sztálin elvtárs a felelős katonai állásokba olyan új, kiváló vezetőket nevelt fel és nevezett ki, akik a csapatok vezetésének művészetét tökéletesen uralták.

A zseniális sztálini katonai vezetésnek jellegzetessége a legmélyrehatóbb realizmus. A sztálini hadvezetés a háború minden fázisában elsősorban a háború összes tényezőinek együttes mérlegeléséből indult ki, meghatározta azok egymásra gyakorolt befolyását és megállapította minden tényező helyét és jelentőségét. Számításba vette mind az előnyös, mind a hátrányos tényezők teljes összességét, az összes saját erőket és lehetőségeket és ugyanígy az ellenség összes erőit és lehetőségeit is. A szovjet stratégia alapja a háborúra és hadseregre vonatkozó marxi-lenini tanítás. A szovjet stratégiától idegen a sablon. Nem mechanikusan, hanem alkotóan fog hozzá a háború összes feladatainak eldöntéséhez, mialatt Sztálin elvtársnak jóval a Nagy Honvédő Háború előtt megfogalmazott elvét követi: „A hadviselés módjai, a háború formái nem mindig egyformák. A fejlődés feltételeitől, elsősorban a termelés fejlődésétől függően változnak. Dzsingiz kán idejében máskép viselték háborút, mint III. Napoleon idejében, s a XX. században megint más a hadviselés módja, mint a XIX. században.

A mai viszonyok között a hadviselés művészete abban áll, hogy elsajátítjuk a háború valamennyi formáját és a tudomány e téren elért valamennyi vívmányát s azokat észszerűen felhasználjuk, ügyesen kombináljuk, illetve a helyzetnek megfelelően az egyik vagy a másik formát a kellő időben alkalmazzuk."[6]

A szovjet hadvezetés, mely a háború sorsát eldöntő, állandóan ható tényezők sztálini tételéből indult ki, a harcnak mindig azt a formáját választotta ki, mely a kialakult helyzetnek megfelelt.

Igy a Nagy Honvédő Háború kezdeti időszakában a szovjet parancsnokság a csapatoknak nem nagyméretű támadásra vonatkozó fel-

[5] Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, 150. o.
[6] Sztálin Művei 5. kötet. Szikra 1951. 182. o.

adatokat tűzött ki, hanem a helyzetből és a reális erőviszonyból kiindulva — ideiglenesen mindent a stratégiai védelemnek rendelt alá. Ez azzal magyarázható, hogy a háború adott időszakában az ellenség előnyök sorozatával rendelkezett, melyek olyanféle tényezőkből adódtak, mint a váratlan, hitszegő támadás, számbeli fölény harckocsikban és repülőkben, valamint a haderő teljesen befejezett mozgósítása. A szovjet csapatok védelmi hadműveletei azonban aktív jelleget viseltek. Technikai vonatkozásban védelmünk mélyen lépcsőzött és harckocsitámadás ellen biztosított volt, annak az elképzelésnek beiktatásával, hogy az ellenségre hatalmas ellencsapásokat mérjünk és azt követően ellentámadásba menjünk át. A stratégiai védelem főfeladata abban állt, hogy csapataink főerőit megóvjuk, az ellenség élő erejét és haditechnikáját felőröljük és megteremtsük a támadásra a feltételeket.

1941 november—decemberében a Szovjet Fegyveres Erők a Legfelsőbb Főparancsnok, Sztálin elvtárs parancsára védelemből ellentámadásba mentek át, mely azután eddig még nem látott grandiozitású, általános stratégiai támadássá fejlődött. A szovjet csapatok támadási hadműveleteinek sorozatos jellege volt, vagyis csaták sorozatából álltak, melyeket idejében megszerveztek és melyek egymással az általánosan megszabott célnak megfelelően kapcsolatban állottak. Ezen hadműveletek egy tervből indultak ki és egy stratégiai elképzelés logikus fejleményei voltak. A hadműveleteket olyképpen tervezték és szervezték meg, hogy minden hadművelet átmenetet képezett a következőkre, — az utóbbira való közvetlen áttérés mellett — úgyhogy a hadműveletek egybekapcsolása annak a főcélnak az elérését eredményezze, melyet az adott hadjáratban, az adott időszakban vagy háborúban egészbenvéve kitűztek.

A Szovjet Hadsereg támadó hadműveleteit a Nagy Honvédő Háború idején nagykiterjedésű mozdulatokkal hajtották végre, azokban óriási embertömegek vettek részt és a csapatok a korszerű haditechnika minden vívmányával el voltak látva.

A Szovjet Fegyveres Erők legfontosabb hadműveleteit rendszerint frontcsoportokkal hajtottuk végre és közvetlenül a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása tervezte és vezette. Ilyenek voltak a moszkvai, a sztálingrádi, a kurszki, a korszuny-sevcsenkoi, a belorussz, a jassyi-kisinyevi, a budapesti, a keletporoszországi, a berlini és sok más hadművelet, melyek óriási területen bontakoztak ki. 1943-ban a szovjet csapatok támadásukat Vityebszktől a Taman-félszigetig terjedő arcvonalon hajtották végre. 1944-ben, amikor a Szovjet Hadsereg a németekre a tíz megsemmisítő sztálini csapást mérte, a hadműveletek a Barents-tengertől a Fekete-tengerig fejlődtek ki, a befejező 1945-ös évben pedig végrehajtották a döntő stratégiai támadást az arcvonal egész hosszában és Berlinben fejezték be. E nagy csaták sorozatának eredménye a háború egész időszakát betetőzte.

A frontcsoportok hadműveleteiben az együttműködés megszervezése kizárólag a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának volt a feladata s azt a frontoknak előzetesen kitűzött feladatokkal és a főhadiszállásról a hadszíntérre kiküldött képviselők által valósították meg, kik a helyszínen hozták összhangba a frontok működését. A Főhadiszállás képviselőinek kiküldése, a frontok működésének koordinálása céljából, természetesen nem zárta ki, hogy a hadműveleteket a Főhadiszállás irányítsa. A vezetés egységes volt és a Főhadiszállás közvetlen, valamint képviselői által gyakorolt vezetésének összeegyeztetése révén lett végrehajtva.

Az elmúlt háborúkban frontcsoportok hadműveletei és azok központosított vezetése nem létezett. Ilyenfajta hadműveletek megvalósítása és azok vezetése egy központból a kapitalista országok hadseregeinél megoldhatatlan feladatnak látszott. A háborúk története sok ilyen példával szolgál.

1914-ben a német hadseregek jobbszárnyának Páris és a Marne felé való támadásánál a német főhadiszállás igyekezett ezeket a hadseregeket központilag vezetni, de abból nem lett semmi. A hadseregek vezetése nemsokára felborult és a marnei csata teljes kifejlődésénél kénytelenek voltak a frontra a Fővezérség egy „képviselőjét" — Hentsch alezredest — kiküldeni.

Vagy egy másik példa. 1916 márciusában a cári Fővezérség általános támadást szervezett az osztrákok ellen. De a támadást valóban csak egyedül a Délnyugati Front hajtotta végre, Brusszilov tábornok parancsnoksága alatt, mialatt a Nyugati és az Északnyugati Front teljesen passzív maradt.

A második világháborúban, 1944—1945-ben Nyugat-Európában, az amerikaiak, angolok, franciák hadműveletei idején, azok hadseregei a valóságban mind önállóan működtek, Eisenhower amerikai tábornok pedig, akit csak névleg számítottak a szövetséges hadseregek főparancsnokának, nem irányította a hadműveleteket.

Csak az új, sztálini stratégia valósította meg először a háborúk és a hadművészet történetében a frontcsoportok hadműveleteinek vezetését. A Nagy Honvédő Háborúban a Szovjet Hadsereg nagyszámú frontjait, melyeket a hadműveleti-stratégiai elképzelés közössége egyesített, egy elme, egyetlen akarat irányította: a nagy hadvezéré, a Szovjetunió Generalisszimuszáé, Sztálin elvtársé. Sztálin elvtárs maradéktalanul megoldotta a frontok és frontcsoportok Főhadiszállásról történő központi vezetésének problémáját.

És valóban, semmiben sem lehet a multnak egyetlenegy csatáját sem azokkal a hadműveletekkel összehasonlítani, melyeket a Szovjet Hadsereg a Nagy Honvédő Háborúban megvalósított, sem azokkal a győzelmekkel, melyeket azokban a csatákban aratott.

Az austerlitzi csatában — az 1805-i hadjárat főcsatájában — Napoleon francia császár csak egy, néhány tízezer emberből álló hadsereget

irányított. A Borodinó melletti csatában 1812-ben, mely akkor nagyszabású csatának számított, mindkét fél részéről körülbelül 250.000 ember vett részt. Az egész csata csak néhány négyzetkilométerre kiterjedő területen zajlott le.

De még az 1914—1918-as első világháború csatáit sem lehet összehasonlítani a szovjet csapatok Nagy Honvédő Háborúban végrehajtott hadműveleteivel. Az első világháború egyik legnagyobb hadművelete — a Brusszilov-féle áttörés — körülbelül egy 375 kilométer kiterjedésű arcvonalon zajlott le, mialatt a többi frontok hadseregei passzívak maradtak. A harcok a Marne mentén 1914 augusztus—szeptemberében, melyeket utólag „marnei csatának" neveztek el, a Páris és Verdun erőd közötti ívben zajlottak le, egy 200 kilométernél valamivel hosszabb szakaszon, mialatt aktív műveleteket valóban csak egy 100 kilométernél rövidebb arcvonalon hajtottak végre. A csapás ereje emellett csekély volt. A marnei csatában a harc főeredménye az volt, hogy a németek a Marnetől az Aisne-folyóhoz vonultak vissza, s közben egyetlen hadseregüket sem veszítették el. Az első világháborúban a hadviselő államok egyetlenegy fővezérsége sem tudta megoldani a hadseregek és frontok központi vezetésének feladatát.

Egészen más képet látunk a Nagy Honvédő Háború idején. A Szovjet Hadsereg kimagasló hadműveletei egy sorának áttekintése megmutatja, milyen erőteljessé váltak a Szovjet Fegyveres Erők.

A szovjet hadművészetnek a Nagy Honvédő Háborúban elért sikereit jellemezve, a Szovjetunió marsallja, a Szovjetunió Fegyveres Erőinek minisztere, Bulganyin elvtárs mondotta:

„Ami a szovjet hadművészetet illeti, mint ismeretes, a szovjet Főparancsnokság stratégiája a Nagy Honvédő Háborúban hallatlan nagyszabású hadműveletekben, rendkívüli céltudatosságban, a tervezett hadműveletek gondos és mindenoldalú biztosításában domborodott ki, valamint azon képességben, hogy megtalálják a harcnak új formáit és módszereit, melyek az elképzelt céloknak és az adódó helyzetnek a lehető legjobban megfelelnek és az ellenség számára váratlanok legyenek.

A Nagy Honvédő Háború története a sztálini stratégiának és hadműveleti művészetnek kiváló példáit ismeri, amikor a helyzettől függően az ellenséges front áttörését célzó hadműveleteket néhány irányban egyszerre hajtották végre, vagy amikor — más esetekben — az ellenséges front egy irányban való áttörése után a csapás, vagy a csapások egész sora más irányokban következett."[7]

A Moszkváért 1941—42-ben vívott nagy csata volt a Szovjet Hadsereg első nagyszabású támadó hadművelete, mely nagy stratégiai eredményekhez vezetett.

[7] Bulganyin, i. m. 13. o.

A háború első hónapjaiban a Vörös Hadsereg a német-fasiszta támadás váratlansága és hirtelensége folytán kénytelen volt visszavonulni, mialatt ideiglenesen feladta területeinek egy részét. De visszavonulása alatt kimerítette az ellenség erejét, kegyetlen csapásokat mért rá. „A Vörös Hadsereget a háború folyamán új életerő járta át, emberállománya és haditechnikája kiegészült, új tartalék hadosztályok siettek segítségére. És eljött az idő, amikor a Vörös Hadsereg számára lehetővé vált, hogy az óriási arcvonal főszakaszain támadásba menjen át. A Vörös Hadsereg rövid időn belül egyik csapást a másik után mérte a német fasiszta haderőkre a Don menti Rosztov és Tyihvin alatt, a Krimben és Moszkva alatt. A Moszkva alatti német fasiszta haderőket, amelyek bekerítéssel fenyegették a szovjet fővárost, elkeseredett harcokban szétzúzta. A Vörös Hadsereg visszavetette az ellenséget Moszkvától és továbbszorítja nyugat felé...

A németeknek most már nincs meg az a katonai előnyük, amellyel hitszegő és váratlan támadásuk következtében a háború első napjaiban rendelkeztek. A német fasiszta haderők a hirtelen rajtaütés és váratlanság tényezőjében rejlő tartalékukat már teljesen elhasználták. Ezzel megszűnt a hadviselés feltételeinek az az egyenlőtlensége, amelyet a német fasiszta támadás váratlansága idézett elő."[8]

Ezeket a szavakat Sztálin elvtárs 1942 februárjában írta, amikor a németek a Moszkva alatt vívott nagy csata eredményeként a második világháború folyamán elszenvedték első vereségüket, mely örökre széttépte a hitleristák által költött legendát a német hadsereg legyőzhetetlenségéről.

A Szovjet Hadsereg által a németekre Moszkva alatt mért csapás méretei abból is láthatók, hogy az egy, kürülbelül 120 ezer négyzetkilométerre kiterjedő területen zajlott le, mialatt a harcokban mindkét oldalról közel egymillió ember vett részt. A Szovjet Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokságának Főhadiszállása ebben a csatában — mint ahogy az összes következő hadműveletekben is — nemcsak tervezte a hadműveleteket, hanem közvetlenül irányította is. A csata eredményeként a németeket visszavetették Moszkvától 400 kilométerre, mialatt elesett és megfagyott katonákban és tisztekben több mint 300 ezer embert vesztettek, valamint óriási mennyiségű hadfelszerelést, melyet vagy csapataink semmisítettek meg, vagy maguk a németek dobtak el. A moszkvai csatában a Szovjet Hadsereg parancsnoksága, stratégiai tartalékokat összpontosítva, egyszerre több hatalmas csapást mért az ellenség átkaroló szárnycsoportjai ellen és rövid időn belül nagy eredményeket ért el.

A szovjet hadvezetés ebben a csatában sikeresen alkalmazta a támadás olyan fajtáját, mint amilyen az ellentámadás, melyet Sztálin elvtárs „...a támadás nagyon érdekes fajtájának" nevezett. Ennek

[8] Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, 39. o.

lényege abban állt, hogy csapataink a háború kezdeti időszaka aktív védelmének idején és a közvetlenül Moszkva alatt lezajlott védelmi ütközet idején az ellenséget kifárasztották és elvéreztették, ideiglenes előnyeitől megfosztották, mialatt maguk kiegészítették erőiket, utána pedig hatalmas ellencsapásokat mértek rá Moszkvától északra és délre, melyek ezt követően döntő ellentámadássá fejlődtek ki. Ez az ellentámadás kiterjedt a szovjet-német front jelentékeny részére. A szovjet csapatok támadó hadműveletei Rosztov és Jelec alatt, Kalinin és Tyihvin alatt a Szovjet Hadsereg 1941. évi stratégiai ellentámadásának összefüggő láncszemei voltak. A moszkvai hadművelet tapasztalatai alapul szolgáltak a tüzérség és a repülők új harci alkalmazásához, mely a tüzérségi és a repülőtámadásban jutott kifejezésre.

A Moszkva alatti nagy csata óriási jelentősége a második világháború folyamán mutatkozott meg. Elkeseredett harcokban ragadta ki a Szovjet Hadsereg a németek kezéből a stratégiai kezdeményezést és arra kényszerítette őket, hogy a jövőben a támadó fél szerepét a védekezőjével cseréljék fel. Az egész világ előtt világossá vált, hogy a Szovjetunió nemcsak védekezésre mutatkozott alkalmasnak, hanem arra is, hogy az ellenségre olyan csapásokat mérjen, melyek a háború egész menetét döntően megváltoztatták a mi javunkra.

Az európai második front hiánya azonban, melynek megteremtését Anglia és az USA reakciós körei tudatosan késleltették, lehetővé tette a németeknek, hogy új erőket gyüjthessenek, azokat a szovjet-német arcvonalra dobhassák és a Volga, valamint a Kaukázus felé előretörhessenek. De már 1942 júliusától kezdve megindult a Szovjet Hadsereg nagy aktív védelmi, utána pedig támadó hadműveleteinek sorozata, mely 1943 februárjában záródott le és a híres sztálingrádi csatától kapta összefoglaló nevét. Ez a csata, mint ismeretes, kezdetben az ellenség nagy fölénye által jellemzett feltételek mellett folyt, amennyiben a németek számára a második front hiánya megadta a lehetőséget arra, hogy összes szabad tartalékaikat ellenünk fordíthassák és — azokat egy irányban, a délnyugati irányban tömörítve — ott nagy erőfölényt alkossanak és jelentős harcászati sikereket érjenek el. De a továbbiakban az erőviszonyok a szovjet-német fronton — beleszámítva ezt az irányt is — élesen megváltoztak. „A dolog úgy áll, — írja Sztálin elvtárs 1943 február 23-i, 95. számú parancsában — hogy a fasiszta Németország egyre inkább kimerül és gyengül, míg a Szovjetunió egyre inkább felvonultatja tartalékait és egyre erősödik." 1942 márciusától kezdve az ipar teljesítményei nálunk gyorsan emelkedtek és a hátország növekvő mértékben kezdte ellátni a hadsereget a szükséges felszereléssel. A szovjet harcosok már a moszkvai csatában megkóstolták az ellenség feletti győzelem édességét. A német hadsereg „legyőzhetetlenségének" dicsfénye véglegesen letűnt. Népünk óriási kitartása, a bolsevik párt vezető és irányító ereje, a nagy szovjet hazaszeretet, az ellenség feletti győzelemnek titáni akarata biztosították a Szovjetunió nemzetei összes

erőinek összpontosítását a döntő csapásra és az ellenség Sztálingrád alatti szétzúzására.

Az 1942—1943-ban vívott sztálingrádi csata a bekerítési manővernek eddig még soha nem látott mértékben való megvalósítása által domborodik ki. Két német hadsereget — a 4. páncélos és a 6. tábori hadsereget — kerítettünk be és semmisítettünk meg teljesen Sztálingrád alatt.

Ebben a hadműveletben, ugyanígy a Nagy Honvédő Háború következő, egyéb nagy hadműveletei során, sikeresen, tökéletes és kiforrott formában valósította meg a szovjet hadvezetés a nagy ellenséges csoportok bekerítését és megsemmisítését célzó hadmozdulatot.

Hogy a Sztálingrád alatt vívott gigászi csata méreteit világosabban elképzelhessük, elég azt megemlíteni, hogy egy, közel 650 kilométer kiterjedésű arcvonalon zajlott le. Támadásunk kezdetén az átkarolási ütőcsoportjaink — a Sztálingrádi és a Délnyugati Front — közötti távolság 250 kilométert tett ki, a bekerítés gyűrűjének kerülete pedig 175 kilométert ért el. A csapást az egész hadműveleti mélységre szabták meg: a Délnyugati Front számára — körülbelül 150 kilométerben, a Sztálingrádi Front számára — 120 kilométerben. A csatában mindkét fél részéről több mint 1 millió 200 ezer ember vett részt. Amint Sztálin elvtárs megjegyezte, „Sztálingrád volt a német fasiszta hadsereg alkonya. A sztálingrádi csata után, mint ismeretes, a németek nem tudtak többé magukhoz térni."[9] A Sztálingrád alatti csata a második világháború egész menetének gyökeres fordulatát jelentette. Ezen csata idején katasztrófális vereséget szenvedtek és teljesen szétzúztuk a román, olasz és magyar hadseregeket, melyeket Hitler a szovjet-német arcvonalra dobott át. Kétségen kívül áll, hogy Olaszország kiválását a háborúból, mely 1943 szeptemberében következett be, a Szovjet Hadsereg Sztálingrád alatti győzelme készítette elő. A doni sztyeppe kiterjedt rónáin törést szenvedett a fasiszta blokk „tengelye".

A Szovjet Hadsereg győzelme elterelte a „tengely" országainak Szuez elleni csapását és megnyitotta háborús szövetségeseinknek az utat Törökországba. A németek Sztálingrád alatti szétzúzása után Japán és Törökország vezetői kénytelenek voltak a Szovjetunió elleni fellépés gondolatáról teljesen lemondani, melynek eldöntését e csata kimenetelétől tették függővé.

A sztálingrádi csata volt a második világháború fordulópontja. Országunkban, közvetlenül a sztálingrádi német-fasiszta csoport felszámolása után megindult az ellenség tömeges kikergetése a szovjet földről.

A sztálingrádi csata, óriási nemzetközi jelentősége mellett, a szovjet hadművészet csúcspontját is jelentette. Erre a hadműveletre jellemző a főcsapás irányának ügyes kiválasztása, túlerőknek és eszközöknek ebben az irányban való összpontosítása és a csapás időpontjának kiválasztása. Döntő ellentámadásba akkor mentek át a szovjet csapatok,

[9] Ugyanott. 108. o.

amikor az ellenség sztálingrádi támadásának dinamikus ereje kiapadt és képtelennek bizonyult mind a támadás továbbfejlesztésére, mind az arcvonalán óriási kiterjedésben szétszórt erőinek valamennyire is tartós fedezésére. Élesen észrevehetővé vált a kellő számú tartalékok hiánya — a német stratégia egyik szervi hibája.

A sztálingrádi csatában teljes erejével megmutatkozott a szovjet hadtudomány minden fölénye. A sztálingrádi, moszkvai, kurszki és a többi csatákban is az ellenséget nemcsak Fegyveres Erőink győzték le, hanem az egész szovjet nép, mely teljes erejét és figyelmét arra összpontosította, hogy feladatának az ellenség szétzúzásával és megsemmisítésével eleget tegyen.

A sztálingrádi csata eredményeként a Szovjet Hadsereg határozottan a manőverező harcászatra tért át, melyet Sztálin elvtárs dolgozott ki és mely a Nagy Honvédő Háború következő hadműveleteiben további fejlődésen ment át.

A bekerítési manőver megvalósításánál a sztálingrádi csata idején nagy szerepet játszottak a szovjet páncélos és gépesített magasabb egységek. Ezek az egységek csapataink bekerítő csoportosításai előtt haladtak és bezárták a bekerítés gyűrűjét.

A sztálingrádi csata volt az alapja az összes, ellenséges csoportok bekerítését célzó hadműveleteknek, melyeket a háború következő éveiben sikeresen valósítottunk meg. Ilyenek voltak a korszuny—sevcsenkoi hadművelet, — mely Sztálin elvtárs megállapítása szerint egy „második Sztálingrád" — továbbá a vityebszki, bobrujszki, minszki, jassyi-kisinyevi, keletporoszországi, berlini és egy sor egyéb hadművelet.

Sztálingrádtól kezdve, a nagy ellenséges csoportok bekerítését és felszámolását célzó hadműveletek szinte törvényszerű jelenséggé váltak, melyek hozzátartoztak a Szovjet Hadsereg hadművészetéhez. Sztálin elvtárs ezekről a következőket állapította meg: „Nem tekinthetjük véletlennek azt a tényt, hogy a Vörös Hadsereg a szovjet földet nemcsak megszabadítja az ellenségtől, de nem is engedi ki élve országunkból: olyan komoly hadműveleteket hajt végre az ellenséges hadseregek bekerítése és felszámolása terén, amelyek a hadművészet mintaképéül szolgálhatnak."[10]

Sztálingrád alatt valósította meg a Szovjet Hadsereg a Nagy Honvédő Háború idején második stratégiai ellentámadását. Ez abban különbözik a Moszkva alatt végrehajtott ellentámadástól, hogy — először: a sztálingrádi ellentámadás a Szovjetunió jelentősen megnőtt hadi gazdasága alapján zajlott le, másodszor: 1942 végén részünkre a manőver döntő formájához — az ellenség teljes bekerítéséhez — sokkal kedvezőbb feltételek adódtak, és harmadszor: hogy Sztálingrád alatt 1942 november 19-én egyszerre kezdődött meg a döntő ellentámadás. Ezt közvetlenül nem előzték meg ellencsapások, mint ahogy az Moszkva

10 Ugyanott, 87—88. o.

alatt történt. Az ellentámadásra való átmenetet előkészítő ellencsapásokat valamivel korábban hajtották végre.

A szovjet hadművészet szempontjából alapvető volt a sztálingrádi csatában a ragyogó, az addigiakkal össze sem hasonlítható bekerítési manőver megvalósítása. Sztálingrád szinte megnyitotta a hasonló típusú hadműveletek sorozatát, melyeket a Szovjet Hadsereg a háború következő időszakában sikeresen hajtott végre. De az összes következő hadműveleteknek megvolt a maga sajátossága. Az 1944-ben végrehajtott, bekerítést célzó hadműveletek többségét rendkívül rövid idő alatt hajtották végre. Ebben a szovjet hadművészet további fejlődése mutatkozott meg.

1945-ben a németek, azzal a céllal, hogy támadó csoportjaink hatalmas ékjét széthasítsák, gyakran önmaguktól maradtak bekerítésben, de rendszerint az elképzelésükkel ellentétes eredmény keletkezett, sikert nem értek el. A szovjet csapatok parancsnoksága az ellenség bekerített csoportjai megsemmisítésének feladatát a második és a harmadik lépcsőre bízta, a csapatok főerői pedig lendületesen és megállás nélkül haladtak előre, hogy főfeladatukat teljesítsék, — hogy a fasiszta fenevadat saját barlangjában megsemmisítve, a háborút gyorsan befejezzék.

Mint újdonság mutatkozott a Nagy Honvédő Háborúban végrehajtott bekerítő hadműveleteinknél a hadműveleti biztosítás. Ezt rendszerint kétféleképpen valósítottuk meg: azáltal, hogy maguk a bekerítő támadó csoportok erejüknek egy részét a szárnyakra különítették ki, egy biztosító arcvonal képzése érdekében, valamint az ellenség azon csoportjaira mért csapásokkal, melyek kívülről jövő támadásukkal igyekeztek a bekerített csoportot felszabadítani. A legtöbb esetben a hadműveleti biztosítást mindkét eljárás összekapcsolásával valósítottuk meg.

A Szovjet Hadsereg harmadik stratégiai hadműveletét 1943 július—augusztusában hajtotta végre. Ez a hadművelet a frontok és a frontcsoportok hadműveleteinek komplexumából állt és a Nagy Honvédő Háború történetében a kurszki csata néven szerepel. A kurszki csata a német-fasiszta hadsereget, mint ahogy Sztálin elvtárs megjegyezte, katasztrófa elé állította. Ennek a csatának a méretei rendkívül nagyok voltak. Kezdetét vette csapataink hadászati védelmével a kurszki kiszögelés ívében, utána a Szovjet Hadsereg ellentámadásává fejlődött, mely általános stratégiai támadássá alakult át.

A kurszki csatában mindkét oldalon a csapatok milliós tömegei vettek részt, valamint óriási mennyiségű harceszközök. A mi részünkről az orel—kurszki irányban a Nyugati, Brjanszki és Központi Front csapatai működtek; a bjelgorod—harkovi irányban pedig a Voronyezsi, a Sztyeppei és a Dél-Nyugati Front csapatai. Az ellenség részéről ebben a csatában Központi és Déli Csoportosításának csapatai vettek részt. A hadműveletek óriási területen zajlottak le.

A kurszki csata egyik sajátossága abban állt, hogy a szovjet csapatok védelmével kezdődött a kurszki kiszögelés íve mentén éspedig stratégiai jelentőségű védelemmel. De ennek a védelemnek végered-

ményben, először kisegítő jelentősége volt az előkészítés alatt álló ellentámadáshoz viszonyítva, másodszor pedig haditechnikai vonatkozásban a védelem megszervezése példájának látszott. A védelem műszaki-technikai vonatkozásban tökéletes, mély, harckocsi és légitámadás ellen, valamint a tűzrendszer szempontjából jól volt biztosítsa és feltöltötték nagyon aktív — ellenlökésekből és ellencsapásokból összetevődő — hadműveletekre előkészített csapatokkal. Maga a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása foglalkozott ennek a védelemnek megszervezésével, amennyiben kiadta az alapvető vezetési utasításokat.

Egy ilyen védelem megszervezése meghozta a megérdemelt eredményt. A németek képtelenek voltak még csak harcászati mélységét is áttörni, kimerítették erőiket és maguk mentek át ezután védelmi műveletekre, mely állapotból azután már nem szabadultak, egészen a háború végéig.

Az ezután következő ellentámadás, a Nagy Honvédő Háború harmadik stratégiai ellentámadása, logikusan mutatta meg a szovjet hadművészet további emelkedését. Az ellentámadás frontméretű hatalmas ellencsapással kezdődött, de fejlődésének folyamán általános támadássá alakult át. A kurszki csata eredményeként a német-fasiszta csapatok kénytelenek voltak az egész arcvonalon védelemre áttérni és a valóságban lemondtak arról a gondolatról, hogy támadásukat megismételjék, hasonlóan, mint ahogy az Moszkva és Sztálingrád alatti támadásuknál történt. Az 1943-as év volt, mint ahogy azt Sztálin elvtárs mondotta, „a fordulat éve a Honvédő Háborúban".

Az 1943. évi hadjáratnak majdnem minden hadművelete az ellenség idejében előkészített és mélyen lépcsőzött védelmének áttörésével kezdődött. Ezt a feladatot hadseregünk az összes fegyvernemek egyesített erőfeszítésével hajtotta végre, amiben a tüzérség — a Szovjet Hadsereg fő ütőereje — döntő szerepet játszott. A Kubánban 1943 tavaszán vívott elkeseredett harcokban kiharcoltuk a helyi légifölényt. A kurszki csatában repülőink légiuralma véglegesen megerősödött az egész stratégiai arcvonalon. Az oreli és a belgorod—harkovi hadműveletben, melyek a kurszki csata alkotórészeit képezték, sikeresen megoldottuk olyan támadó csoportok létrehozásának kérdését, melyeknek feladata az volt, hogy a főirányokban működjenek és csapásokat mérjenek a frontok és a hadseregek érintkezési szárnyaira.

A kurszki csatában harckocsi csapataink hatalmas magasabb egységei vettek részt, melyek megmutatták, hogy képesek harctevékenységek végrehajtására mind támadásban, mind védelemben.

A kurszki csata folyamán, úgyszintén az 1943. év egész nyári-őszi hadjáratában a Szovjet Hadsereg csapatainak jelentős számú vízi akadályon kellett erőszakos átkelést végrehajtania. A támadó harcnak ezt a változatát csapataink tökéletesen elsajátították. A főfeladat az volt, ne adjunk az ellenségnek lehetőséget arra, hogy megerődítse magát új állásaiban, valamint hogy a váratlanság tényezőjét felhasználva, erő-

szakkal lépjünk át a folyón és megerődítsük magunkat a túlsó partján azzal a céllal, hogy az elfoglalt hídfőket a támadáshoz felhasználjuk. Ezt a feladatot csapataink ragyogóan oldották meg.

Az oreli és belgorod—harkovi hadműveletben széles körben alkalmazták az átkarolásokat és megkerüléseket, a belgorod—harkovi hadműveletben az ellenséges arcvonal szétszakítását az akkori időnek megfelelő maximális hatással hajtották végre. Amikor parancsnokságaink merész manővert terveztek, azt mind technikai eszközökkel, főleg pedig idejében harcba vetett nagy tartalékokkal biztosították.

Ha most az 1944. évi kimagasló hadműveleteinek gazdag tapasztalatai felé fordulunk, akkor azokban a méreteknek további növekedését és a harc új formáinak alkalmazását látjuk.

Az 1944. év hadműveletei döntőek voltak a német-fasiszta fegyveres erők szétzúzása szempontjából. „A tíz megsemmisítő csapás, — mondta Bulganyin elvtárs — melyeket a Szovjet Hadsereg 1944-ben a német-fasisztákra mért és melyeket népünk sztálini csapásoknak nevezett el, döntőek voltak a német fegyveres erők szétzúzása szempontjából. A szovjet csapatok felszabadították földünket a német-fasiszta bitorlóktól és átvitték a hadműveleteket a Szovjetunió határain túlra."[11]

Az 1944. év hadjáratában már az első három sztálini csapás, melyeket Leningrád és Novgorod, a Jobbparti Ukrajna és a Krim területén mértünk, előre megszabta a második világháború kimenetelét. A Szovjet Hadsereg megmutatta, saját erejéből képes arra, hogy a fasiszta Németországot véglegesen szétzúzza és Európát a fasiszta iga alól felszabadítsa. Mint ismeretes, ez a körülmény késztette Angliát és az USA-t, — melyeknek reakciós körei nemcsak hogy szándékosan késleltették a második front megalkotását, hanem igyekeztek Németországgal még tárgyalásokat is kezdeni egy külön békéről — hogy az európai kontinensre való behatolásával siessen, hogy megakadályozzák a Szovjet Hadsereg mély benyomulását Nyugat-Európába.

A második front megalkotása Európában, nem vezetett gyökeres változáshoz a második világháború frontjainak helyzetében. „... A német parancsnokság — mint ahogy Bulganyin elvtárs megjegyezte — a háború végéig főerőit nemcsak megtartotta a Szovjet Hadsereggel szemben, hanem még meg is erősítette, az angol-amerikai csapatok előtti arcvonalának gyengítése árán."[12]

A továbbiakban az 1944. év hadműveletei nem kevésbbé voltak elkeseredett jellegűek, mint a háború megelőző éveiben. De a Szovjet Hadsereg ezeket a hadműveleteket 1944-ben a gazdasági, erkölcsi-politikai és a hadi-potenciál még jobban megnövekedett bázisán hajtotta végre. A Szovjet Hadsereg támadásában 1944-ben a következő sajátosságokat látjuk: a januárban kezdődő hadműveleteket nem szakították félbe az év végéig. Emellett azokat még nagyobb méretekben,

11 Bulganyin, i. m. 10. o.
12 Ugyanott.

a csapatok és a harceszközök óriási tömegei részvételével hajtották végre. A háború megelőző időszakának hadműveleteitől a támadás még fokozottabb lendületével különböztek.

Igy az 1., 2., 3. és 4. Ukrán Front 1944 február—márciusában végrehajtott hadműveletei (második sztálini csapás) egy 1300 kilométer kiterjedésű sávban bontakoztak ki és ezeket német-fasiszta csapatok felett aratott nagy győzelmek tették emlékezetessé. Csak az 1. Ukrán Front támadásának eredményeként a németek március 4-től 31-ig halottakban és foglyokban 208 ezer katonát és tisztet vesztettek, továbbá körülbelül 2200 harckocsit és rohamlöveget, több mint 7 ezer löveget és óriási mennyiségű más hadfelszerelést.

A Belorusszia felszabadítását célzó hadműveletnél (ötödik sztálini csapás) a szovjet csapatok egy, több mint 700 kilométer kiterjedésű sávban fejlődtek fel s a csapás mélysége több mint 600 kilométert tett ki (Zslobintól Varsóig). Ezeknél a hadműveleteknél, melyeket egyidőben négy front (az 1., 2. és 3. Belorussz és az 1. Balti Front) hajtott végre, mindkét fél részéről a csapatok milliós tömegei vettek részt nagymennyiségű hadfelszereléssel. A harcok egy hónapja alatt a németek Belorussziában halottakban és foglyokban több mint 540 ezer katonát és tisztet vesztettek. Az ellenség üldözésénél csapataink fokozták a támadás lendületét és időnként naponta több mint 30 kilométeres utat tettek meg. Az 1. Ukrán Front lvov—szandomiri hadművelete (hatodik sztálini csapás) egy, több mint 400 kilométeres sávban fejlődött ki, a csapásnak majdnem 300 kilométeres mélysége mellett (a visztulamenti szandomiri hídfőig).

Ugyanilyen nagy volt a többi hadműveletek mérete és üteme is. A jassyi-kisinyevi hadművelet augusztus 20-án kezdődött és szeptember 5-én fejeződött be. Ez eredményezte a német „Dél-Ukrajna"-csoport teljes szétzúzását, mialatt az előnyomulás üteme a napi 30 kilométert is túlhaladta.

Az 1944. évi hadjáratban a tíz sztálini csapás mindegyikének megvolt a hadműveleti és stratégiai eredménye. Igy a második sztálini csapás eredményeként felszabadult a Jobbparti Ukrajna és kedvező feltételek adódtak a következő csapások számára. Ezeket a csapásokat (hetedik és kilencedik) augusztus—októberben hajtották végre és azok a szovjet—német arcvonal déli szárnya egész helyzetének megváltozásához vezettek. Romániát és Bulgáriát kikapcsoltuk a Németország oldalán viselt háborúból, úgyhogy fegyvereiket Németország ellen fordították. Később kivontuk a Németország oldalán viselt háborúból Magyarországot. A Szovjet Hadsereg történelmi felszabadító misszióját teljesítve, a fasiszta járom alól felszabadította a jugoszláv népet. A Szovjet Hadsereg győzelmei gyökeresen megváltoztatták az egész helyzetet a Balkánon.

Különösen nagy volt az ötödik sztálini csapás — az 1944. év egyik főhadjárata — eredménye. A Szovjet Hadsereg hatalmas támadásának eredményeként a német csapatok arcvonala ténylegesen szét volt vágva. Csapataink, melyek elérték a Visztulát, és a Nyement, kedvező had-

műveleti feltételeket teremtettek támadásukhoz a berlini stratégiai irányban és Kelet-Poroszország felé. 1945 januárjában a Szovjet Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokságának Főhadiszállása főfigyelmét a berlini irányra és Kelet-Poroszországra összpontosította. Ennek következtében az 1944. évi, Bjelorussziában végrehajtott hadműveletek és az 1945. évi hadműveletek között a legszorosabb kölcsönhatás állt fenn: egyesítve voltak a Szovjet Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokának általános stratégiai elképzelése szerint. Ugyanazt láthatjuk más hadműveletek példáján is.

A Szovjet Hadsereg 1944. évi támadásánál a szovjet hadművészet még magasabb fokot ért el. A szovjet hadművészet egyik megnyilvánulását az ellenség arcvonalának különböző időpontban történő áttörésére irányuló taktikájában látjuk. Ilyesmi még nem fordult elő az 1941—1943-as években.

Az 1944. év hadműveleteinek tanulmányozásánál szembetűnik egy rendkívül fontos körülmény: a sztálini csapásokat a teljes stratégiai arcvonalon egymással ellentétes irányokban hajtották végre. Az első csapást Leningrád és Novgorod alatt mérték, vagyis országunk északnyugati részén; a másodikat és a harmadikat — délen; a negyediket — újból északnyugaton; az ötödiket és hatodikat — a stratégiai arcvonal közepén; a hetediket és nyolcadikat pedig újból a stratégiai arcvonal ellentétes szárnyain; ugyanígy jártak el az utolsó két sztálini csapásnál.

A különböző időbeni csapások ezen sorrendjének az volt az előre meghatározott célja, hogy: először, megfosztottuk a német parancsnokságot attól a lehetőségtől, hogy csapásaink irányát idejében megállapíthassa, másodszor, amikor a németek észrevették csapásunkat, akkor kénytelenek voltak időt és erőt veszíteni csapataik átcsoportosítására, melyek rendszerint elkéstek onnan, ahol csapataink az egyik vagy a másik csapást mérték. Ugyanabban az időben pedig az ellenségre a Szovjet Hadsereg új csapásai zúdultak.

A frontok, valamint a frontcsoportok hadműveleti keretein belül a szovjet parancsnokság sikeresen valósította meg az ellenség védelmének egyidőben való áttörését az arcvonal több szakaszán egyszerre. Így például Belorussziában az áttörést egyidőben hat szakaszon hajtottuk végre. Az ilyenfajtájú hadműveletek megfosztották az ellenséget attól a lehetőségtől, hogy tartalékaival az egyik vagy a másik front, illetve frontcsoport keretein belül manőverezhessen.

Az 1944. év hadműveleteinél a szovjet csapatok ragyogó eredménnyel oldották meg az ellenség üldözését. Az üldözést az adott ellenséges csoport végleges szétzúzásáig folytatták. Döntő szerepet játszottak ennél az előretolt osztagok és külön e célra összeállított hatalmas üldöző osztagok, melyek némelykor a főerőktől közel 100 kilométeres távolságra mentek előre. Az üldözés feladata abban áll, az ellenséget fosszák meg attól a lehetőségtől, hogy a közbeeső terepszakaszokon védelmét megszervezhesse. Ezt pedig 1944-ben teljesen elérték. A Szovjet Had-

sereg 1944. évi hadműveletei eredményeként a németeket földünkről örökre kikergettük, miközben veszteségeik 136 hadosztályt tettek ki. A Szovjet Hadsereg a hadműveleteket több szakaszon áthelyezte az ellenség területére.

A szovjet parancsnokság az összes hadműveletek végrehajtásánál sikeresen oldotta meg a túlerők összpontosításának feladatát a főcsapás irányában. Erőviszonyaink a főirányban rendszerint három-négyszeresen felülmúlták az ellenség erejét mind élő erőkben, mind harceszközökben. Néhány hadműveletnél az erőfölény a szó szoros értelmében tízszeres volt.

Az 1945. év a Szovjet Hadsereg még nagyobbszabású hadműveleteivel tűnik ki. Ilyenek voltak az 1. Belorussz és az 1. Ukrán Front hadműveletei a Visztula és Odera között január—februárban, a 2. és 3. Belorussz Front hadműveletei Kelet-Poroszországban 1945 január—májusban, a bécsi és a kelet-pomerániai hadművelet és végül a berlini hadművelet, mely véglegesen betetőzte a Szovjet Hadsereg győzelmét a hitleri Németország felett. A felsorolt hadműveletek közös sajátossága abban állt, hogy a Szovjet Fegyveres Erők támadása 1945-ben olyan körülmények között zajlott le, amikor fölénybe jutottunk az ellenség felett, mégpedig nemcsak a főcsapás irányában, hanem túlnyomó fölénybe az egész arcvonalon is erőkben és eszközökben egyaránt, ami a háború állandóan ható tényezői továbbfejlődésének eredményeként mutatkozott meg. Az 1945. évi hadjárat második sajátossága abban állt, hogy a németek 1944-ben a Szovjet Hadsereg csapásai alatt elveszítették összes szövetségeseiket és egyedül maradtak. A harmadik sajátosság az volt, hogy a Szovjet Hadsereg 1945-ben támadását nem saját területéről kezdte meg, — mint ahogy az a háború megelőző éveiben volt — hanem a velünk szövetséges államok — Lengyelország és Csehszlovákia — területéről és magának Németországnak a területéről. Végül a negyedik sajátosság abban állt, hogy a Szovjet Hadsereg 1945-ben támadásba ment át egyszerre a stratégiai arcvonal egész hosszában; ez a Nagy Honvédő Háború megelőző hadjárataiban még nem fordult elő, a csapásokat eleinte külön irányokban mérték és azokat csak a továbbiakban szélesítették ki úgy, hogy a stratégiai arcvonal tekintélyes részét foglalták el, mint ahogy az például 1943-ban történt, vagy pedig az egész stratégiai arcvonalat, mint ahogy az 1944-ben volt.

1945-ben a Szovjet Hadsereg támadása Sztálin elvtárs parancsára nem január 20-án kezdődött, mint ahogy azt tervbevették, hanem január 12-én, abból a célból, hogy az amerikaiknak és angoloknak segítséget nyujtsunk, akik a németek által 1944 decemberében az Ardennekben végrehajtott ellentámadás következtében nehéz helyzetbe kerültek. Három nap alatt, január 12—14-én mozgásba jött az egész óriási arcvonal — Kelet-Poroszország északi határaitól Lengyelország déli határáig — és kibontakozott a 3., 2. és 1. Bjelorussz és az 1. Ukrán Front hatalmas támadása, mialatt a 4., 2. és 3. Ukrán Front folytatta még 1944-ben megkezdett támadását.

A Szovjet Hadsereg 1945. évi támadásáról Sztálin elvtárs 1945 február 23-i 5. számú parancsában a következőket írta:

„Ez év januárjában a Vörös Hadsereg a Balti-tengertől a Kárpátokig terjedő egész fronton páratlan erejű csapásokat mért az ellenségre. 1200 kilométer szélességben áttörte a németek évek során kiépített hatalmas védelmi rendszerét."[13]

Az 1945. év támadó hadműveleteiben óriási mennyiségű hadfelszerelés és a csapatok milliós tömegei vettek részt. A berlini hadművelet idején az ellenségre 6300 szovjet harckocsi, 8400 repülőgép, 41 ezer mindenféle ürméretű löveg és aknavető zúdított csapást. A fényszórók százai irányították fénykévéiket az ellenségre, megvakítva őket és megvilágítva a szovjet csapatok útját. A Szovjet Hadsereg Berlin alatt a német csapatok félmilliónyi csoportját mesterien hasította szét két részre és gyorsan megsemmisítette.

Ugyanilyen sors érte a németek kelet-poroszországi csoportját, úgyszintén a Pomerániában lévő, a Bécs alatti és a Csehszlovákiában lévő csoportjaikat is. A szovjet csapatok csapásai alatt a német-fasiszta csapatok óriási veszteségeket szenvedtek: Kelet-Poroszországban több mint félmillió embert vesztettek, Berlin alatt és Berlinben ugyanannyit. Csak az 1. Ukrán Front Sziléziában végrehajtott hadművelete első szakaszának eredményeként a német veszteségek 244 ezer katonát és tisztet tettek ki halottakban és foglyokban, valamint óriási mennyiségű hadfelszerelést.

A szovjet csapatok rendkívül gyors ütemben hajtották végre támadásaikat. Így a Visztula—Odera menti hadművelet idején az 1. Belorussz Frontnál ez az ütem naponta 35—40—45 kilométert ért el.

Míg 1941—1942-ben a Nagy Honvédő Háború döntő hadi eseménye a Moszkva alatti csata volt, 1942—1943-ban a sztálingrádi csata, 1943-ban a kurszki csata, 1944-ben a tíz sztálini csapás, 1945-ben a fő hadművelet a berlini volt.

A németek minden figyelmüket, erőiket és eszközeiket Berlin szívós védelmére összpontosították, mialatt gondoskodtak mind a városnak, mind a város megközelítési vonalainak erős védelméről. A hitleri főkolomposok a nemzetközi politikai helyzet javukra történő megváltozásával számoltak. Rendszabályok egész sorát foganatosították, hogy az Egyesült Nemzetek koalíciójában szakadást idézzenek elő. A németek a következő jelszót dobták be: „Jobb Berlint az amerikaiaknak átadni, mint oda az oroszokat beengedni".

A hitleri Németország vezetői az angol-amerikai parancsnoksággal igyekeztek tárgyalásokat indítani egy külön béke ügyében. A maga részéről az angol-amerikai parancsnokság is szerette volna Berlint előbb elfoglalni, mint a mi csapataink és ebből a célból rendszabályok egész sorát foganatosította.

[13] Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, 172. o.

A Szovjet Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoksága, mely számolt a kialakult katona-politikai helyzettel, elhatározta, hogy az ellenségre rövid időn belül döntő csapást fog mérni. Berlin mind a szovjet, mind az angol-amerikai parancsnokság stratégiai erőfeszítéseinek hatáskörébe tartozott, de a Szovjet Fegyveres Erők túlnyomó fölényben voltak.

A berlini hadművelet 1945 április 16-án kezdődött. A mi részünkről abban a 2. és 1. Bjelorussz és az 1. Ukrán Front csapatai vettek részt. Elkeseredett harcok után áttörtük a németek Berlin alatti védelmét és már április 21-én megkezdték a szovjet csapatok az ostromot, május 2-án reggel pedig teljes győzelmünkkel véget ért az ütközet. Az elkeseredett harcok eredményeként a német-fasiszta csapatok, melyek Berlin helyőrségét képezték, nem bírtak tovább ellenállni és kapituláltak. 1945 május 8-án feltétel nélkül megadta magát a fasiszta Németország.

A berlini hadműveletben megnyilvánultak a szovjet hadművészet új eredményei: a németek rendkívül hatalmas és idejében előkészített védelmének áttörése, mely 100 kilométeres mélységre terjedt; két nagy ellenséges csoport bekerítését és teljes felszámolását célzó manőver ügyes megvalósítása; a tüzérség, a légierők és a harckocsik mesteri alkalmazása; a rohamcsoportok és rohamosztagok kiváló működése, melyek az ellenség városon belüli védelmét letörték.

A szovjet hadművészet, mely ragyogóan oldotta meg a korszerű támadó és védelmi hadműveletek alapvető kérdéseit, új módon oldotta meg a Fegyveres Erők összes fajtái és fegyvernemei együttműködésének problémáját is, mind a harcban, mind a hadműveletek alatt. Különösen ki kell emelni, hogy Fegyveres Erőink kimagasló hadműveletei a szárazföldi csapatok, a Haditengerészeti Flotta és a Légierők egységeivel való szoros együttműködésben zajlottak le; tetteiket a Nagy Honvédő Háború történetének sok ragyogó oldalán megörökítették. Ez az együttműködés mind harcászati, mind hadműveleti, mind hadászati méretekben megvalósult. A Krim felszabadítását célzó hadműveletet 1944 április—májusában és a németek szétzuzását Pecsenga területén, ugyanannak az évnek októberében, a Szovjet Hadsereg a Haditengerészeti Flottával való szoros együttműködésben hajtotta végre. A Szovjetunió Haditengerészeti Erői nagy szerepet játszottak más hadműveleteknél is, különösen a Távol Keleten, a japán imperialisták ellen.

A szovjet csapatok hadműveletei a Távol Keleten, melyek 1945 augusztus 9-én kezdődtek, egybeolvadtak a Szovjetunió Fegyveres Erői három fajtájának — a szárazföldi csapatoknak, a Légierőknek és a Haditengerészeti Flottának — egyesült stratégiai hadműveletében és szeptember 2-án az imperialista Japán hadseregének teljes szétzuzásával, valamint annak feltételnélküli kapitulációjával nyertek befejezést. Japán kvantungi hadserege ebben a rövid időszakban 674 ezer katonát és tisztet vesztett halottakban és foglyokban. A Szovjet Fegyveres Erők 60 milliónyi lakosságot szabadítottak fel a japán iga alól. Az imperialista Japán szétzuzása a második világháború végét jelentette.

A Szovjet Hadsereg hadműveleteinek megvalósításában óriási szerepet játszott azok gondos előkészítése. Kiterjedt ez az anyagi-műszaki, a politikai és közvetlenül a katonai vonalra. Olyan hadműveletek anyagi előkészítése, mint a moszkvai, a sztálingrádi, a kurszki és mások, valóban egész országunk, egész szovjet népünk közös ügye volt.

A hadműveletek politikai előkészítésére vonatkozólag mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy azok szocialista Hazánk erkölcsi-politikai fejlettségének szilárd alapjára támaszkodtak.

A hadműveletek politikai előkészítése vörös fonalként húzódik végig a hadműveletek egész tartalmán. A Szovjet Hadsereg politikai szervei és pártszervezetei, kik a párt akaratát teljesítették, óriási munkát végeztek a csapatok harci szellemének emelésénél és a támadási lendület nevelésénél. A kommunisták és a komszomolcok a szovjet harcosok első soraiban haladtak és példaképül szolgáltak merészség és hősiesség, valamint a Haza önfeláldozó szolgálata tekintetében. Élenjáró szovjet harcosok — katonák és tisztek — egészítették ki a háború éveiben bolsevik pártunk sorait. A berlini hadművelet idején, közvetlenül a támadás előtt, néhány ezer harcos jelentkezett a pártba való felvételre. Számtalan ilyen példa volt.

„Míg a háború előtt, — mondta Malenkov elvtárs, — a pártnak 3,800.000 tagja és tagjelöltje volt, jelenleg soraiban 6,300.000 embert számlálunk. A párt állományának körülbelül a felét azok a kommunisták alkotják, akik a SzK(b)P-ba a háború alatt és az azt követő időben léptek be.

Ilyen viharos létszámnövekedést pártunk nem ismert történetének egész folyamán. A belépők túlnyomó többsége Hazánk halálos veszedelmének időszakában jött hozzánk, vagyis ez azt jelenti, hogy a pártba a nép legszilárdabb elemei léptek be."[14]

A Szovjet Hadsereg és Flotta megdönthetetlen erejének alapforrását szovjet állami és társadalmi rendszerünk és szocialista államunk hatalma képezi. Ezt az alapforrást a szovjet hazafiság, a szovjet harcosok magas erkölcsi tulajdonságai és ami ebből következik — a harcedzettség, a határozottság és csapataink magas harcképessége alapozta meg. A hadsereg erkölcsi szelleme egyike azoknak a sarokköveknek, melyekre a hadvezér felépíti hadműveleti-hadászati elképzelését. Hadseregünk erkölcsi szellemét magának a hadseregnek a lényege szabja meg, mint egy újtípusú hadseregé, amely teljesen különbözik a világon bármikor is létezett hadseregektől és amely hivatva van szocialista Hazájának megvédésére. Hadseregünk igazi népi hadsereg, országunk népei közötti testvériségnek és barátságnak a hadserege, az ő szabadságukat és függetlenségüket védelmező hadsereg. A szovjet harcosok

14 G. Malenkov: Az Összszövetségi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának működéséről. Gyüjtemény. Néhány kommunista párt képviselőjének Lengyelországban 1947. szeptember végén tartott tájékoztató értekezlete, Goszpolitizdat, 1948, 144—145. o. (oroszul.)

forró hazafias érzelmei, határtalan szeretetük Hazájuk iránt, hűségük Lenin—Sztálin pártjának ügye iránt világosan kifejezésre jutottak a tömeges hősiességben, mely csak a mi hadseregünknél — a szocialista állam hadseregénél — található meg.

Fegyveres Erőink erejének és hatalmának forrását a bolsevik párt — az idegen bitorlók elleni össznépi harc lelkesítője és szervezője — helyes vezetése képezi. A hatalmas Kommunista Párt a szovjet harcosokat Hazánk iránti határtalan szeretet és hűség szellemében nevelte, felvilágosította őket a háború értelméről és céljairól, megerősítette harci szellemüket és fegyelmüket, beléjük oltotta a bátorságot és az ellenség iránti gyűlöletet.

A Szovjet Hadsereg hadműveleteinek sikereit az arcvonal megszakításnélküli ellátásával biztosítottuk; elláttuk a hátországból tartalékokkal, fegyverzettel és lőszerrel, ezt hátországunk teljes egészében biztosította. „El kell ismerni, hogy országunknak sohasem volt még oly szilárd és szervezett hátországa, mint ma."[15]

Hadműveleteink sikereinek alapja a manőverezés művészete, a csapatok hadműveleti-harcászati vezetésének művészete volt, mely egybekapcsolódott az összes parancsnokok kemény akaratával a kitűzött harcfeladatok véghezvitelére. A hadműveletek sikere a főcsapás irányának ügyes kiválasztásán, a fölényes erőknek és eszközöknek ebben az irányban való összpontosításán alapult; ezt pedig a felszerelés és a hadosztályok idejében történő mennyiségi és minőségi előkészítésével biztosítottuk. Végül a hadműveletek sikere a Fegyveres Erők összes fajtáinak és fegyvernemeinek — a Szárazföldi Haderőnek, a Haditengerészeti Flottának és a Légierőknek — jól megszervezett és minden részletében kidolgozott együttműködésén alapult.

Ezek a Szovjet Hadsereg által a Nagy Honvédő Háborúban végrehajtott kimagasló hadműveletek általános körvonalai. Azok megszervezése és végrehajtása s a Nagy Honvédő Háború összese győzelmei elválaszthatatlanul összefüggésben állnak a nagy hadvezér, a Szovjetunió Generalisszimusza, Sztálin elvtárs nevével, aki a szovjet népnek és Fegyveres Erőinek élén állt és biztosan vezette őket az ellenséggel vívott harcban, a még soha nem látott győzelmek felé.

„Ez a mi szerencsénk — mondta Molotov elvtárs —, hogy a háború nehéz éveiben a Vörös Hadsereget és a szovjet népet a Szovjetunió bölcs és tapasztalt vezére, a nagy Sztálin vezette előre. Sztálin Generalisszimusz nevével bevonulnak hadseregünk dicső győzelmei országunk történelmébe és a világtörténelembe. Sztálin, a nagy vezér és szervező irányításával most hozzáfogtunk a békés építéshez, hogy a szocialista közösség erőinek igazi fellendülését érjük el és hogy valóra váltsuk az egész világon barátaink legjobb reményeit."[16]

[15] Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, 58. o.
[16] V. M. Molotov: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, Goszpolitizdat, 1945, 18—19. o. (oroszul.)

KAPCSOLATOK A KELETEURÓPAI NÉPEK HARCAIBAN A FEUDÁLIS NÉMET HÓDÍTÓK ELLEN A 11—14. SZÁZADBAN

Székely György, a történettudomány kandidátusa

Népünk középkori történetének — éppúgy, mint a nyugati szláv népek és az orosz nép történetének — igen fontos része a feudális német hódítók ellen vívott honvédő harcok egész sora. Ezekben a harcokban az forgott kockán, hogy Magyarország megőrizheti-e függetlenségét, vagy pedig német hűbérállammá süllyed, esetleg lakossága is elpusztul vagy elnémetesedik, földjei pusztasággá válnak, mint a nyugati szlávok nem jelentéktelen részeinek esetében történt.

Magyarország népeinek e harcai szoros összefüggésben álltak a szomszédos szláv népek élet-halál harcával. A magyar polgári történetírás mégis mindent megtett ennek az összefüggésnek elhomályosítására, vagy éppen tagadására. Még azok a régebbi történetíróink, — mint Pauler Gyula vagy Marczali Henrik — akik a feudális német hódítók elleni harcokról rokonszenvvel írtak, sem figyeltek fel erre az összefüggésre. Sőt már korukban jelentkezett a reakciós történetírás kifejezetten szlávellenes, a tényeket durván meghamisító irányzata. Fraknói Vilmos, a klerikális szellemű történetírás képviselője a honfoglalástól kezdve számította „azt a hagyományossá vált politikát, mely a germán és szláv fajok hatalmi törekvéseinek összeütközései alkalmával"[1] a feudális német uraknak nyujtott segítséget. Ez az irányzat uralkodóvá vált a Horthy-fasizmus időszakában, az imperialista német történetirodalom előtti kozmopolita hajbókolás idején. A hivatalos történetírás reprezentatív sorozatának, a Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyvének első kötetében megjelent cikke kezdetén Váczy Péter egyenesen tudományos célként jelölte meg a magyar állam német jellegének kutatását: „A királyság megalakulása Magyarországon német minták hatása alatt ment végbe... A bajor kapcsolatoknak államot és népet egyaránt érő következményeiről ma sem tudunk többet, mint azt, hogy — voltak. Csak néhány résztudomány tett ebben az irányban dicséretreméltó kísérleteket."[2] Váczy Péter tehát keveselte a hivatalos történetírásnak megfelelő,

1 Fraknói Vilmos: Előszó. (Sziklay János és Borovszky Samu szerk.: Nyitravármegye. Bp. é. n. 1898.) XII. o,

2 Váczy Péter: Immunitás és jurisdictio. (A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, I. évf. Bp, 1931.) 13. o.

addig elért „eredményeket". A burzsoá történetírásban e felfogás tekintetében nem is következett be többé komolyabb irányváltozás. Bár a fasiszta német történetírás, különösen Albert Brackmann munkái már a harmincas évektől kezdve az orosz, lengyel és magyar állam germán kezdeményezésre és német hűbérállamként való kialakulását bizonygatták, a magyar burzsoá irodalom szláv vonatkozásban buzgón támogatta ezt. „Történeti irodalmunk — állapította meg Molnár Erik 1942-ben megjelent könyvében — a szláv államokkal kapcsolatban rendszerint a szlávok „államalkotó képességének hiányát" hangsúlyozza ki, azt, hogy a szláv államok idegen befolyások hatása alatt keletkeztek s idegen minták szerint épültek ki."[3] Csak akkor kezdett a magyar hivatalos történetírás — ráadásul igen óvatos formában — szembeszállni Brackmann tudománytalan felfogásával, amikor a fasiszta német hadsereg már döntő csapásokat szenvedett a hős szovjet hadseregtől. Ettől kezdve Deér József sorozatos cikkekben vitatta Brackmann állításait, ám igen jellemző módon. Magyarország függetlenségét a császártól egyrészt a pápai befolyás kiemelésével bizonygatta, másrészt éles határvonalat vont Magyarország, illetve Cseh- és Lengyelország helyzete között. Igy engedte át ezeket az országokat a német birodalom „életteréül" még ekkor is.[4] A hitleri német történetírás a középkori német birodalmat kifejezetten úgy tárgyalta, mint a hódító hitleri „új rend" előzményét. A magyar burzsoá történetírás segítette ebben: a szláv országok hűbéri függését hangoztatta a német császárságtól. De a kialakuló magyar állam történetének tárgyalásánál is óvakodott ez az irodalom attól, hogy erősítse a magyar függetlenségi hagyományokat. A magyar függetlenséget feladó uralkodóosztály nemzetietlen szellemében 1944-ben Deér azzal a gyenge fenntartással, hogy I. István ugyan nem tekintette magát császári hivatalnoknak, hangoztatta, hogy a császár elsőségét elismerte, ideológiai, erkölcsi és vallásos jellegű alávetettségben állt.[5]

[3] Szentmiklósy Lajos: Magyar őstörténet. (Bp. 1942.) 108. o. Ugyanitt tisztázta a szláv osztálytársadalom és állam fejlődésének főbb vonásait. — A szláv népek gót, avar, skandináv-normann „szervezése" fordul elő Deér József: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája (Kaposvár, 1928.) c. munkájában (42. o.), Kniezsa István: A szlávok (Bp. 1932.) c. munkájában (36, 38, 43, 48, 51, 58. o.). Lukinich Imre tanulmányában (Szekfű Gyula szerk.: A magyarság és a szlávok. Bp. 1942. 77. o.).

[4] Deér József: A magyar királyság megalakulása (A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942. Bp. 1942.)

[5] Deér József: III. Ottó császár és Magyarország az újabb történetírásban. (Századok, 1944.) — Jellemző a magyar burzsoá tudomány színvonalára, hogy Deér a népi demokratikus Magyarországról nyugatra szökése előtt írt „bíráló" cikkében Brackmann előadásait magas tudományos igényűeknek minősítette. Deér József: A német nemzetiszocialista történetírás. (Századok, 1947.) 174. o. — A széthullott burzsoá kozmopolita történetírás ma is folytatja történelemhamisítását, sőt „fejleszteni" igyekszik nézeteit. Ferdinandy Mihály Buenos-Airesben megjelent cikke szerint Lengyelország megalapítása és Magyarország keresztény hitre térítése a *császár* programmjába tartozott, amit a *pápával* egyetértésben vitt keresztül, emellett azonban bizonyos *angol* egyházi befolyást is feltételez. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. (Münster-Köln, 1952.) 583. o., Historische Zeitschrift 173. k. (München, 1952.) 633. o.

A magyar polgári történetirodalom e rövid áttekintése is mutatja, hogy marxista történetírásunkra — a szovjet tudomány útmutatását felhasználva, a népi demokratikus országok történetírásával együtt — komoly feladatok várnak ezen a téren is. Ez annál is szükségesebb, mert a keleti agresszióra készülő nyugatnémet monopoltőkét kiszolgáló történetírás ma is védelmezi Brackmann felfogását, nemcsak az új lengyel történetírással, de a nyugatnémet tárgyilagosabb burzsoá irodalommal szemben is.[6] A helyes felfogás kialakításához általános ismertté kell tennünk, hogy egységes német birodalomról a tárgyalt korszakban nem beszélhetünk — még a birodalom egyes részeinek fejlettsége szempontjából sem —, hogy a német császárságot előbb a német törzsek és a meghódított népek tarkasága jellemezte, majd a feudális felaprózódás gyengítette meg. A német császárok tehát nem voltak ellenállhatatlanul hatalmasak, ellenkezőleg, hódító céljaiknak is egyik döntő oka az a törekvésük volt, hogy hatalmukat megszilárdítsák, gyarapítsák a saját kezükön lévő földek mennyiségét, növeljék kis hűbéreseik számát. Ebben a frank császárok politikáját követték. A magyar államalapításban a német feudális urak szerepe az előbbiek következtében elsősorban az, hogy azért is létre kellett hozni az államot, mert az országnak védekeznie kell a feudális német hódítók támadásai, terjeszkedési kísérletei ellen. Már I. Istvánnak harcolnia kellett a támadó német császár ellen, és „ez a nyugatról jövő, terjeszkedő és hódító törekvés elleni küzdelme az a tradíció, amely ezer éven át megtartotta az országot" — állapította meg Rákosi elvtárs.[7]

1. Közös harcok a hódító császárok ellen

A feudális német hódítók támadásait a 11—14. században *két szakaszra* oszthatjuk: az első a császárság hódító törekvéseit foglalja magában s mintegy a pápaság és császárság első küzdelmének végéig terjed. A második szakasz a széttagolt német birodalom egyes tartományurainak (az osztrák hercegeknek) és a német lovagoknak terjeszkedési kísérleteit öleli fel.[8]

Az I. István alatti harcok körülményeiről és közvetlen okairól keveset tudunk. Egyes német források a német császár adószedési igényeit sejtetik és II. Konrád támadása előtti ellentétekre utalnak.[9] A támadás

6 Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (Göttingen, 1951.) 604. o.; Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (Münster—Köln, 1951.) 257. o.; Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (Münster-Köln 1952.) 583. o. — Brackmann 1952-ben meghalt. Historische Zeitschrift 175. k. (München 1953.) 609—610. o.

7 Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány. (Szerk. Molnár Erik, Bp. 1952.) 5. o.

8 Vö. a Lengyelország elleni feudális német támadások hasonló két szakaszával. Koroljuk V. — Miller I.: Lengyelország történetének periodizációja. (A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értesítője, 1952. I—III.) 87. o.

9 Continuatio Praedicatorum Vindobonensium. (MGSS IX.) 725.; Herimannus Augiensis monachus: Chronicon. (Gombos: Cat. Font. II.) 1143. o.

1030-ban következett be, de kudarccal végződött. Konrád — István király egyik legendája szerint — egész Németország erejét egyesítette hazánk ellen. Valóban voltak seregében Németország különféle részeinek — Lotharingia, Luxemburg, ill. a tőlük távoleső osztrák őrgrófság — uralkodóosztályából, s ott volt a paderborni püspök.[10] A császár serege sikerrel kezdte a támadást, a Rábáig pusztította a Dunántúl határvidékét, döntő eredményt azonban nem ért el, mert a folyókra, mocsarakra és erdőségekre támaszkodó nép meggátolta előnyomulását.[11] A támadók teljes erőösszpontosítását az is akadályozta, hogy ugyanebben az évben a császárral évek óta harcban álló lengyelek betörtek Szászországba. Nem szüneteltek a feudális német urak közötti belharcok sem ebben az időben.[12] Mindennek következtében a császár utánpótlást nem kapott, serege éhezni kezdett, szétszóródott. Közben István összegyüjtötte „egész Magyarország fegyvereseit" s győztes ellentámadásba ment át. Végül is a császár „katonaság nélkül tért vissza Magyarországról" s az üldöző magyar csapatok Bécset, az ekkor talán már fallal övezett települést is elfoglalták.[13] A következő évben békekötésre került sor, amelyet a német urak egyhangú tanácsára kötöttek meg.[14] Az utóbbi körülmény maga is a támadó német sereg vereségére utal. István király a győzelmet jól megszervezett ellentámadással érte el, amilyennel már a régi parthusok is győztek. Az ilyen ellentámadások tanulmányozására Sztálin elvtárs hívta fel a történészek figyelmét.[15]

A Magyarország függetlenségét megvédelmező I. István ugyanakkor a szláv országokkal — kisebb átmeneti összeütközéseket nem tekintve — jó viszonyban élt. Oroszországgal való kapcsolatára már 1000-ből, majd 1012 utánról az orosz krónika utal. Az orosz évkönyvek Nyikon-féle szövege említi, hogy 1000-ben a pápai követséget a cseh és a magyar király követei is kísérték Korszunba (Kerszon).[16] Ez a lépés elsősorban még a pápai diplomácia akciójának keretébe tartozhatott, de a

10 Vita S. Stephani Hungariae proto-regis auctore Hartvico de Ortenburg Ratisbonensi episcopo. (J. Podhradczky kiadása, Buda, 1836.) 75. o. — Gombos F. Albin: Szent István háborúja II. Konrád római-német császárral 1030-ban. (Szent István-emlékkönyv, II. Bp. 1938) 124—125. o.

11 Herimannus Augiensis i. h.; Wipo: Gesta Chuonradi II. (Gombos: Cat. Font. III.) 2666. o.

12 Nicolai Henelii ab Hennenfeld: Annales Silesiae. (F. W. Sommersberg: Silesiacarum Rerum Scriptores II. Lipsiae, 1730.) 215—216. o.; Georg Wendt: Die Germanisierung der Länder östlich der Elbe. (Liegnitz, é. n.) I. 67. o. — Chronicon Australe antiquum (Struve: RGS. I.) 438. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA I.) 222—223. hasáb.

13 Vita S. Stephani . . . auctore Hartvico . . . 75. o.; Annales Altahenses maiores. (Gombos: Cat. Font. I.) 92. o. — Bécs falának építési idejére újabb osztrák felfogás ismertetése: Historische Zeitschrift, 175. k. (München, 1953.) 142—143. o.

14 Wipo: Gesta Chuonradi II. i. h. Rövid feljegyzések: Chron. Austr. (Struve: RGS I.) 438. o.; Chron. August. (u. o.) 495. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA I.) 223. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 340. hasáb.

15 Sztálin: A német katonai ideológiáról. (Sztálin — a győzelem hadvezére. Bp. 1950.) 266. o.

16 B. D. Grekow: Die russische Kultur der Kiewer Periode (Moskau, 1947.) 46. o.; Karamsin: Geschichte des Russischen Reiches I. (Riga, 1820) 373—374. o.; Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. (Bp. 1916.) 52—53. o.

további jó kapcsolat kiépítésének is előzménye lehetett. Az orosz évkönyvek szerint ugyanis Vlagyimir kievi fejedelem „a szomszédos fejedelmekkel, a lengyelországi Boleszlávval, a magyarországi Istvánnal és a csehországi Andrichhal békében élt, és béke és szeretet uralkodott közöttük."[17] A három szláv ország és Magyarország jóviszonyát az 1010-es évek derekára kell helyeznünk, amikor már Andrich (Uldarich, Oldrich) cseh fejedelem (1012—1034) is uralkodott.

Nemcsak István, hanem a kievi fejedelemmel ugyancsak barátságban álló Oldrich is lényegében császárellenes uralkodó volt, akit a német krónika — az általa előzött császárhű testvérével szemben — kifejezetten „a birodalom ellensége" néven emleget. Egy lengyel krónika szerint viszont István magyar király békében élt a csehekkel.[18] Ezek az összefüggések világítják meg azt a kérdést is, hogy milyen szerepet játszott II. Konrád Magyarország elleni támadásában Csehország. Egyes krónikák szerint 1030-ban Břetislav cseh herceg — valójában még nem volt az — betört Magyarországra és Esztergomig pusztított.[19] Gombos F. Albin formális forráskritikával már kétségbevonta, hogy ez történeti tény lenne. A német-cseh és a magyar-cseh viszony Gombos felfogását alátámasztják.[20]

A burzsoá történetírás az I. István halála utáni eseményeknél sem vizsgálta kellően a nyugati szláv országok és Magyarország elleni feudális német támadások összefüggését, sem a németországi belső viszonyokat nem mérte fel kellőképpen. Pedig az idegenekre támaszkodó Péter királlyal[21] szemben indult magyarországi mozgalom sikerét ezek az összefüggések érthetőbbé teszik. A császár 1040-ben és 1041-ben egymásután két hadjáratot indított Csehország ellen. Első hadjárata eredménytelen maradt, sok német előkelő és katona pusztult el vagy esett foglyul. Ebben a harcban a terepviszonyokat jól felhasználó cseheket három „legio" magyar katonaság is támogatta.[22] A következő évben III. Henrik

17 Ez a Lavrentyij-féle szövegben 996. évnél van elhelyezve, a következő bejegyzés 1015. évnél. Hodinka i. m. 50—51. o.; Die altrussiche Nestorchronik. (Kiadta Reinhold Trautmann. Leipzig, 1948.) 36. o.; Grekow i. m. 46. o.; Karamsin i. m. I. 373. o. Ekkor azonban a szereplők nagyobb része még nem uralkodott. Ugyanezért nem tartható pontosnak a Nyikon-féle szöveg 998. évi keltezése sem. Hodinka i. m. 52—53. o. — A magyar burzsoá történetírás lehetőleg kerülte István Oroszországgal való barátságának tárgyalását. De még ezen belül is sajátos, hogy Deér József egyik munkájában a vonatkozó forrást úgy idézte, hogy abból „a magyarországi István" — kimaradt. Josef Deér: Heidnisches und christliches in der altungarischen Monarchie. (Szeged, 1934.) 108. o. 252. jegyzet.

18 Gotifredi Viterbiensis Pantheon (MGSS XXII.) 241—242. o.; Wendt i. m. I. 60. o. — Chronica principum Poloniae. (Gustav Adolf Stenzel: Scriptores Rerum Silesiacarum. I. Breslau, 1835.) 57. o.

19 Cosmae Chron. Boemorum. (MGSS IX.) 64. o.; Chron. Boh. auct. Neplachone. (Pez: SRA II.) 1028. hasáb.

20 Gombos F. Albin: Szent István háborúja ... i. m. 121—124. o.

21 Simonis de Keza Gesta Hungarorum (Szentpétery: SRH I.) 173—174. o.

22 Chron. monast. Mellic. (Pez SRA I.) 223. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 340. hasáb; Chron. Boh. auct. Neplachone (Pez SRA II.) 1028. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS I.) 439. o.; Chron. August. (u. o.) 496. o.; a magyar segítségre Cosmae Chron. Boemorum (MGSS IX.) 74. o.

Csehország elleni támadása több irányból indult meg és eredménnyel járt.[23] De a császár erőinek Csehországban való lekötöttsége nyilván megkönnyítette a Péter elleni magyarországi mozgalom sikerét, hozzájárult Aba Sámuel királyságához. Péter most a német birodalomba menekült és onnan kért támogatást. Egyes források szerint a császár már ebben az évben megkezdte Magyarország pusztítását, nyilván a határvidéken.[24] Aba mozgalma — a német hódító törekvéseket tekintve — folytatása volt István külpolitikájának. Ebben segítette a magyarországi uralkodóosztályhoz tartozó szlávnevű Sztoiszláv és németnevű Pezili. A magyar és német források megegyezően adják elő, hogy Abát Péterrel szemben a magyar uralkodóosztály — beleértve a püspöki kart — kezdetben támogatta. Aba a püspöki székek betöltésével kapcsolatban a pápaság felé is kedvező lépést tett.[25] Kolostort is alapított.

Aba egész uralmát a magyar-német határ körüli villongások és hadjáratok töltötték ki. Aba ellenfele hol a császár, hol az osztrák őrgróf (Péter sógora) volt. Ezekben a harcokban hazánk területi veszteségeket is szenvedett, kedvezőtlen békére kényszerült.[26]

Ugyanakkor Aba megkísérelte a németországi belső viszonyok kihasználását a magyar ellenállás erősítésére és az egyre fenyegetőbb német támadás ellensúlyozására. Németországban ekkor is jelentkeztek a császári hatalom, valamint az egyes tartományok uralkodóosztálya közötti ellentétek, csírájában pedig már a kibontakozó városi polgárság szerepe is jelentkezett. Aba Sámuel a császári uralommal elégedetlen egyes regensburgi polgárokkal vette fel a kapcsolatot, amint erről a 16. századi Aventinus[27] történetíró tudósít. Aventinus előadása szerint Aba kapcsolatait Bernulffal (a Szent Udalrich-legendában Bernaldus, Bernoldus) és Machtunnal építette ki, akik hatalmas kincseket gyüjtöttek és olyan

23 Chron. August. (Struve RGS I.) 496. o.; Cosmae Chron. Boemorum (MGSS IX.) 74. o. — A császár 1040 és 1041. évi csehellenes hadjárataira Wendt i. m. I. 71—72. o.; S. Sugenheim: Geschichte des deutschen Volkes und seiner Kultur II. (Leipzig, 1866.) 163. o.

24 Gotifredi Viterbiensis Pantheon. (MGSS XXII.) 247—248. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez SRA. I.) 224. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 340—341. hasáb; Chron. monast. Admont. (Pez SRA. II.) 176. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS I.) 439. o.

25 Híveire: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Szentpétery SRH I.) 325—326. o.; Ann. Altah. maiores. (Gombos: Cat. Font. I.) 94. o. — Aba és a magyarországi uralkodóosztály viszonyára: Simonis de Keza Gesta Hungarorum (Szentpétery i. m. I.) 174. o.; Ann. Altah. maiores (i. m.) 94. o.

26 Herimannus Augiensis: Chronicon. (Gombos: Cat. Font. II.) 1143. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez SRA I.) 224. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 341. hasáb; Bernardi Norici coen. Cremifanensis chron. Austr. (u. o.) 692. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS I.) 439. o.; Chron. August. (u. o.) 496. o.; Auctarium Garstense (MGSS IX.) 567. o.

27 Aventinus hitelesnek tekinthető és más forrásból kiegészíthető előadása egy IV. Henrik korabeli freisingi történetíróra megy vissza, de igazolja az ú. n. Szent Udalrich élete c. közel egykorú legenda is, amelynek régibb szövege 1100 körüli lehet, újabb szövege pedig néhány évtizeddel későbbi. Vö. Wilmans megjegyzését MGSS XII. 249. o. és W. Wattenbach: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts. II. (Berlin, 1878.) 60. o. Hogy Aventinus hiteles forrásokat használt, arra az Aba előtti és más

állásokra törekedtek, amelyek elfoglalását a nemesek nem engedték meg nekik. Aba pedig a tőlük nyert támogatás ellenében az egyiknek hercegséget, a másiknak prefektusságot ígért. Levelezésüket azonban a császár felfedezte és a két polgárt kegyetlenül kivégeztette. Aventinus ezekben az eseményekben a bajorországi polgárság szerepét eltúlozta. Elég mellékesen említi meg, hogy a két polgár testvére a freisingi püspök volt, holott ennek is lehetett szerepe a mozgalomban. A polgárok előkelőségére, egyben testvérükre a legenda is utal. De arra is rámutat, amit másutt maga Aventinus is említ, hogy a püspököt testvéreinek kivégzése után száműzték Ravennába, a freisingi püspökségtől megfosztották, majd „hirtelen meghalt" (gyanús betegségben). Sőt a legenda bővebb változata szerint Udalrichot, az egyik polgár fiát is megfosztották távollétében egyházi méltóságától. A püspökről Leó pápa életrajza azt is feljegyzi, hogy a pápa elleni főpapi táborba tartozott és méltó volt rajta a rettenetes „isteni" bosszúállás.[28] Mindenesetre ezt a bajorországi mozgalmat a császár a pápa segítségével elnyomta, így 1044-ben az Aba elleni döntő támadás idején a császár zavartalanul tudott felvonulni. Közben pedig a magyar világi és egyházi urak szembefordultak Abával, mivel a magyar nemzetségi szabadokra kezdett támaszkodni és ellenfeleivel keményen leszámolt.

1044-ben a császár a pápa és az áruló magyar urak segítségével támadta meg hazánkat és győzte le Abát. A pápa már megelőzően kiközösítette a magyarokat Péter elűzése miatt. Abát menekülése közben megölték és Péter áruló módon német hűbértartománynak engedte át Magyarországot. 1045-ben Henrik császár megjelent Magyarországon, ahol hűbérurasága jeléül az ünnepélyes szertartás mellett nagymennyiségű aranyat kapott. Péter támogatására császári katonaság maradt

korabeli magyar eseményekkel kapcsolatban lásd még Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet (Bp. 1948.) 33. o. és Jakubovich Emil: Viska, Stojszló és Pécel (Magyar Nyelv, 1927.) 229. o. Vö. Historische Zeitschrift 173. k. (München, 1952.) 131. o. — Aventinus előadásának lényeges tartalmát valószínűsíti Regensburg fejlődése és társadalmi fejlettsége is. Regensburg már a 8. században kőfallal körülvett és tornyokkal védett mezőváros, a 10. század első felében a falakon túl kiterjedt új települést is fallal erősítették meg, vásárát említik, a 10. század második felében már zsidók is laktak, a század végén a püspök is a városba költözött, a 11. század elején piacterét is említik. A század derekán fennállott állapotokat tükröző Translatio St. Dionysii Areopagitae a várost három részre osztja: királyi, papi és kereskedői részre. De a papi részben is éltek kereskedők. A kereskedői rész egybeeshetett az új település egy részével is, amelyet kincsekben igen bővelkedőnek jelöl az említett forrás. Fritz Morré: Ratsverfassung und Patriziat in Regensburg bis 1400. (Bottrop i. W., 1935.) 12, 14. o.; Albert von Hofmann: Die Stadt Regensburg (Stuttgart und Berlin 1922.) 42, 97, 98, 108, 135, 136. o.; Eduard Otto Schulze: Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe. (Leipzig, 1896.) 49. o.

28 Aventinus: Annales Boiorum. (Gombos: Cat. Font. I.) 362, 365. o. és (MGSS XII.) 252. o.; Ex vita S. Udalrici prioris Cellensis. (MGSS XII.) 251, 252, 254, 256. o. vö. Migne: Patrologia latina. 149. k. (Páris. 1853.) 633—634. hasáb, W. Wattenbach: i. m. 42—43. o.; U. Chevalier: Répertoire II. 4590. hasáb; Vita S. Leonis IX. papae ... Wiberto ... auctore (Muratori: Rer. Ital. Scriptores III.) 295. o.

Magyarországon és bevezették az István törvényeinél kegyetlenebb bajor törvényeket.[29] Ez utóbbi is mutatja, hogy a magyar urak azért álltak ismét Péter mellé, hogy a szabad magyarokat könnyebben nyomhassák el. Ugyanebben az évben az egy évtized óta erősen támadott nyugati szláv liuticsok ellen is hódító hadjáratot intéztek a német feudális urak.[30]

Az egyik német forrás azt hangoztatja III. Henrik Aba feletti győzelme után, hogy annak eredményét a maga és utódai számára megszilárdította.[31] A valóságban azonban Péter uralma és a császár hűbérurasága rövidéletű, rendkívül ingatag volt. Ez az uralom nemcsak a szabad magyarok növekvő ellenállásával találkozott, hanem a magyar uralkodóosztály egy része is hamarosan elfordult tőle és az Árpádház három külföldön élő hercege felé fordította szemét. Ezek közül a trón várományosa András herceg volt, aki egyik testvérével együtt Oroszországba került és a magyarországi Péter-ellenes felkelés után indult vissza hazájába. András az egyik német krónika feljegyzése szerint hatalmas tömegű hadsereget hozott magával Oroszországból. Itthon pedig a fegyveresek további sokasága özönlött hozzá. Az utóbbiak a hóditó német befolyást képviselő egyházzal szemben a pogánysághoz ragaszkodó szabad magyarok voltak.[32]

Az 1046 és 1060—61. évi magyar „pogányfelkelés" sok tekintetben hasonlít az 1030-as évek derekától lefolyt lengyel népi mozgalmakhoz, vagy a 11. század második felében az Elba-menti szlávoknál lejátszódott megmozdulásokhoz. E felkelések nem egyszerűen a pogány reakció vagy az ősközösségi rendhez ragaszkodó nép mozgalmai voltak, hanem a *német* feudális befolyás és az *azt támogató* keresztény egyház ellen irányultak, továbbá bennük több-kevesebb szerepet játszottak a rabszolgák és a jobbágyok is. Az 1046-i mozgalommal kapcsolatban az egyház német jellegére Aventinus is utal.[33] Az 1060—61. évi felkelésben a krónika szerint a rabszolgák, a falusiak és a köznép vettek részt. A feudális függésbe süllyedő szabadok vezetőszerepe mellett tehát ott küzdöttek a mozgalomban a rabszolgák és jobbágyok is. S a megmozdult tömegeknek

[29] Aba elleni összeesküvés: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Szentpétery SRH I.) 330. o.; Ann. Altah. maiores. (Gombos: Cat. Font. I. 96. o. — A magyarok kiközösítése: Chron. Hung. comp. saec. XIV. (i. h.) 331—332. o.; Ann. Altah. maiores. (i. h.) 97. o. — Aba veresége, Péter hűbéri hódolata: S. Rudberti Salisb. Ann. Breves. (MGSS. IX.) 757. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA. I.) 224. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 341. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS. I.) 439. o.; Chron. August. (u. o.) 496. o.; Ann. Altah. maiores. i. h. 97—99. o. — A megszállás és a bajor törvény bevezetése: Ann. Altah. maiores. (i. h.) 98. o.; Herimannus Augiensis monachus: Chronicon (Gombos: Cat. Font. II.) 1144. o.

[30] Chron. August. (Struve RGS. I.) 496. o. — Az előzményekre: Wendt i. m. I. 68—69. o.

[31] Wipo: Gesta Chuonradi II. (Gombos: Cat. Font. III.) 2666. o.

[32] Simonis de Keza Gesta Hungarorum (Szentpétery SRH. I.) 177. o.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (u. o.) 336. o.; Ann. Altah. maiores. (Gombos: Cat. Font. I.) 99. o.; Ann. S. Rudberti Salisb. (MGSS IX.) 773. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez SRA. I.) 224. hasáb; Chron. Austr. (Struve: RGS. I.) 439. o.; Chron. August. (u. o.) 496. o.

[33] Aventinus: Annales Boiorum (Gombos: Cat. Font. I.) 367. o.

a királyba vetett illúziója[34] alighanem a német hódítók ellen küzdött Béla herceg személyének szólt. E felkelés leverése a feudalizmus győzelmében meghozta a döntő fordulatot, ugyanakkor siettette a rabszolgaság elemeinek eltünését.

A németbarát udvar, valamint a katolikus egyházi kizsákmányolás és képviselői ellen forduló, a katolikus hierarchiát megrendítő nagy lengyel szabadparaszt-, valamint jobbágy- és rabszolgafelkelés elfojtása ugyancsak a feudális viszonyok diadalát és általános elterjedését eredményezte, egyszersmind súlyos csapást mért a rabszolgaság elhaló intézményére is. Emellett e felkelés során pusztulhatott el a második (talán sandomierzi) lengyel érsekség is.[35]

A liuticsok — mint Helmold feljegyezte — a keresztény egyházzal szembenállva egyben a *szász* fejedelmeknek való adófizetést tagadták meg. Majd a 11. század második felében a *szász* seregekkel való küzdelmekben került sor a pogány ideológia felülkerekedésére.[36] E felkelések Magyar- és Lengyelországban a feudális állam megerősítésére vezettek, de ugyanakkor alapjaiban rendítették meg a császári befolyást is s így biztosították a további fejlődést. De a liuticsok és obotritok csak időleges sikert értek el a feudális német előretöréssel szemben.

Nyilvánvaló azonban, hogy — ellentétben Deér József ferdítésével — 1046-ban a népfelkelés mellett jelentős szerepe volt András győzelmében a vele jött *orosz seregnek* is. A császári hódítók elleni küzdelemben beállott sorsdöntő fordulatot tehát nagyrészt András apósa, Bölcs Jaroszláv kievi fejedelem csapatai segítették elő. A német császár sem tudta Magyarország felszabadítását megakadályozni. Itáliai, a következő évben pedig Hollandia grófja elleni útja kötötte le.[37] András király kez-

[34] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Szentpétery SRH. I.) 359. o.

[35] Z. N. Csernilovszkij szerk.: Állam- és jogtörténet (Bp. 1951.) 218. o.; V. Koroljuk—I. Miller—J. Piszarev: Vita Lengyelország történelmének fő problémáiról (A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értesítője, 1951. IV—VI.) 75, 79, 81. o.; Koroljuk V.—Miller I.: Lengyelország történetének periodizációja. (U. o. 1952. I—III.) 86. o. — A felkelés pogány ideológiájára, ill. a német befolyás elleni tendenciájára Chronica principum Poloniae (Stenzel: SR Siles. I.) 56—57. o.; Ioannis Długossi sev Longini . . .: Historiae Polonicae I. (Lipsiae, 1711.) 191—192. hasáb; Vincentii Kadłubek . . . Historia Polonica (Ioannis Długossi sev Longini . . . Historiae Polonicae II. Lipsiae, 1712. Függelék.) 652. hasáb; Stanislai Sarnicii Annales (u. o.) 1052. hasáb; Nicolai Henelii ab Hennenfeld . . . Annales Silesiae (Sommersberg: Siles. RS. II.) 216. o.; vö. Th. Schiemann: Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert. I. (Berlin, 1886.) 409. o. és Wendt i. m. I. 68. o. — A második lengyel érsekség pusztulására Stanisław Ketrzyński: O zaginionej metropolii czasów Bolesława Chrobrego. (Warszawa, 1947.) 8. o.

[36] Wendt i. m. I. 76—77. o.; W. von Sommerfeld: Geschichte der Germanisierung des Herzogtums Pommern oder Slavien bis zum Ablauf des 13. Jahrhunderts (Leipzig, 1896.) 12—13. o.; Csernilovszkij i. m. 214. o.

[37] Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában. (Szilágyi Sándor szerk.: A magyar nemzet története II. Bp. 1896.) 48. o.; S. Sugenheim i. m. 169. o. — Deér anélkül, hogy az orosz segítség forrásadatát értékelte vagy említette volna, s bár korábban említette a császár és Bölcs Jaroszláv közötti ellentét közvetlen okát, leszögezte, hogy a hercegek támogatást, az erős keleti német befolyás miatt, rokoni összeköttetéseik ellenére sem remélhettek, külpolitikai támaszuk nem volt. Deér József: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. (Kaposvár, 1928.) 61. o., vö. 44. o.

detben haladó politikát folytatott, tovább vitte István államszervező munkáját, helyreállítva a kereszténységet és — a bajor törvény helyére — István törvényeit.[38] De a kereszténység megerősítésében is megmutatkozott az *orosz kapcsolat*. András Tihanyban és Visegrád közelében görög szertartású, valószínűleg orosz remeteségeket, ill. kolostort alapított.[39]

A magyarországi uralkodóosztály frakcióharcai következtében András hamarosan politikát változtatott, és meglazította szláv és bizánci kapcsolatait. Ez elősegítette, hogy a császár az 1040-es évek végén ismét hűbérúri igénnyel és adókövetelléssel lépjen fel. Gyors ütemben hódító hadjáratot készített elő. Ebből a célból felépítették Hainburg határvárat. Ismét határmenti harcok következtek. András tulajdonképpeni átállására az osztrák őrgróffal kötött szövetsége utal.[40]

1051-ben azután bekövetkezett a császár — számos német tartomány erejét felölelő — támadása Magyarország ellen. Ez a hadjárat azonban csúfos kudarcot vallott, a szláv és magyar lakosság ellenállása, a magyar hadsereg harca győzött. A császár hajóhada és szekéroszlopa nem tudott benyomulni Magyarországra. Nagyszámú lovassága Székesfehérvár ellen tört, tűzzel-vassal pusztított. De a termést, sőt a füvet is felégették a hódítók előtt, az állatokat elhajtották előle. A lakosság elvonult vagy elrejtőzött, az élelmiszereket elrejtette vagy megmérgezte. A császár seregében éhínség állt be, sőt a lovak ellátása is megnehezült. Ez a nehéz páncélos lovasok (loricati) hordására speciálisan tenyésztett lovak erejét meríthette ki. Ráadásul a honvédő haderő nem szorítkozott passzív védelemre. A gyors magyar-besenyő lovasság éjszakai felmorzsoló rajtaütései, nyílzápora, mérgezett nyilai visszatérésre kényszerítették a megfogyatkozott hódítókat.[41] A büszke, hódításra induló III. Henrik így nem tudta realizálni hűbéruraságát, nem tudott új területet sem rabolni. 1051 október végén Hainburgban kiállított adománylevelében az ottani egyháznak adta „a magyarok végvidékén az ellenségtől karddal meg-

38 Legenda S. Gerhardi episcopi (Szentpétery SRH. II.) 503. o.; Chronici Hungarici comp. saec. XIV. (Szentpétery i. m. I.) 343—344. o.

39 Legenda S. Gerhardi episcopi (i. h.) 503. o. Vö. ifj. Csemegi József: A tihanyi barlanglakások. Archaeologiai Értesítő 1946—48. 396—402. o. és Dercsényi Dezső: Visegrád műemlékei (Bp. 1951.) 12. o. — Az orosz barátságnak e század első felében Csehországban is lehettek még egyházi alapjai. Oldřich uralma idején még ott is van nyoma a cirillbetűs szláv egyházi kultúrának. Monachi Sazavensis Continuatio Cosmae (MGSS IX.) 149. o.

40 Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA I.) 224. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 341. hasáb; Chron. Austr. (u. o.) 552. hasáb. — Simonis de Keza Gesta Hungarorum (Szentpétery SRH. I.) 178. o.; Chron. August. (Struve RGS. I.) 497. o.; Die Geschichtsquellen von Kremsmünster im XIII. und XIV. Jahrhundert. (Kiadta J. Loserth. Wien, 1872.) 58. o.

41 Simonis de Keza Gesta Hungarorum (Szentpétery SRH. I.) 179. o.; Chron. Hung. comp. saec. XIV. (u. o.) 347. o.; Ann. Altah. maiores (Gombos: Cat. Font. I.) 100. o.; Chron. August. (Struve RGS. I.)497. o.; Gotifredi Viterbiensis Pantheon (MGSS XXII.) 248. o.; Chron. monast. Admont. (Pez: SRA. II.) 178—179. hasáb. — A páncélos lovasság lovaira: Zur Geschichte des Hufeisens. (Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums in Bern, 1948. Bern, 1949.) 37. o.

szerzett egész vidék" terménytizedét. Ám ez a terület az oklevél szavai szerint most is csak a Fischa és Lajta köze volt.[42]

1052-ben újabb támadást indított a császár, de nem tudta bevenni Pozsonyt, hiába ostromolta különféle hadigépekkel. Itt a császár hajóit megfúró Zotmund búvár hőstette, valamint az országot védő magyar és szláv vitézek harca feltartóztatta a támadást. A császár a kíséretében levő Leó pápával együtt kénytelen volt csúfosan visszatérni. A támadókon az sem segített, hogy a pápa kiközösítéssel fenyegette meg a magyarokat.[43]

A császár 1052. évi kudarca után a magyar uralkodóosztályon belüli, a magyar uralkodóház viszályaiban tükröződő ellentéteket használta fel újabb támadások előkészítésére. Ezt megkönnyítette számára Konrád, a felkelő, de Magyarországba űzött s onnan portyázó bajor herceg nem sokkal utóbb bekövetkezett halála is.[44] András fiának, Salamonnak német házassága még jobban kiélezte az ellentéteket. 1060-ban harc ütött ki András király és Béla herceg között, amelyben a király trónját és életét vesztette, annak ellenére, hogy András német csapatok is támogatták. „Bajnok" Béla magyar és lengyel csapatokkal legyőzte András német-cseh hadát és rövid időre újra megmentette Magyarország függetlenségét.[45] De már 1063-ban a német császár ismét beavatkozott a Salamon mögött álló magyar földesúri frakció oldalán és serege Béla halála után magyar királlyá emelte András fiát. Béla fiai Lengyelországba menekültek,[46] amely ugyanez időben rázta le a császári befolyás maradványait is.

Magyarország függetlenségének több évszázadra biztosítása az 1070-es évekre esik, amikor a feudális német hódítók elleni harc már a pápaság és császárság harca idején, tehát a magyarokra *kedvezőbb nemzetközi helyzetben* zajlott le. Közben a magyar társadalom is hatalmas lépésekkel fejlődött és a Salamont támogató német csapatokkal szemben már a földművessé vált magyar nép csapatai, „szolgák" és aratók, kaszások, villások küzdöttek. A császár maga nem tudott személyesen beavatkozni a harcokba és a mogyoródi csatában Béla fiai legyőzték és

42 Vincenz Brandl: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. VII/3. k. (Brünn, 1864.) 15. sz.

43 Chronici Hung. comp. saec. XIV. (Szentpétery SRH. I.) 346—347. o.; Ann. Altah. maiores. (i. h.) 100—101. o.; Annalista Saxo: Chronicon (Gombos: Cat. Font. I.) 222. o.; Herimannus Augiensis Chronicon (Gombos: Cat. Font. II.) 1145. o.; Chron. Salisb. (Pez: SRA. I) 341. hasáb; Chron. August. (Struve RGS. I.) 497. o.

44 Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA. I.) 225. hasáb; Bernardi Norici chron. Austr. (u. o.) 692. hasáb; Chron. monast. Admont. (Pez: SRA. II.) 179. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS. I.) 440. o. Vö. A. v. Hofmann i. m. 42. o. és S. Sugenheim i. m. 173—174. o.

45 Chron. Hung. comp. saec. XIV. (Szentpétery SRH. I.) 356—357. o.; Auctarium Zwetlense (MGSS IX.) 539. o.

46 Chron. Hung. comp. saec. XIV. (i. h.) 361. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA. I.) 225. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 341. hasáb; Chron. monast. Admont. (Pez: SRA. II.) 179. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS. I.) 440. o.; Chron. August. (u. o.) 498. o.; Auctarium Zwetlense (i. h.) 539. o.

kiűzték Salamon német, cseh és magyar katonaságát.[47] IV. Henrik császár az egyidejű itáliai és németországi események (pl. a szász népi felkelés) következtében nem tudott beavatkozni sem Magyarország, sem Lengyelország ügyeibe, hanem mint Marx kiemeli, „Salamont sorsának engedi át". Elmaradt IV. Henrik lengyelek ellen tervezett hadjárata is. S az ő idejében veszítette el a magdeburgi német érsekség az Elbától keletre fekvő birtokait. I. László magyar király pedig 1079 körül téli hadjáratot indított a németek ellen.[48]

A német császárok Magyarország elleni hódító hadjáratainak sorát az 1108. évi hadjárat zárja le, amelyet Kálmán király és Álmos herceg, ill. a mögöttük felsorakozó nagybirtokos pártok küzdelme segített elő. A császár nagy birodalmi sereggel támadta meg Pozsony várát, de kudarcot vallott alatta. A császár seregében egy érsek, hat püspök, két herceg, három őrgróf, tizenegy gróf és más német urak között jelen volt Habsburg Ottó gróf is.[49] A Habsburgok megjelenése történelmünkben egybeesik tehát a feudális német hódító törekvésekkel. A támadókkal szemben azonban ekkor már jóval fejlettebb feudális hadsereg állott, mint a korábbiakkal szemben. Kálmán törvényeinek tanúsága szerint már magyarországi páncélos lovasság is volt a magyar hadseregben. A császár kudarcát az is siettette, hogy Boleszláv lengyel király és egy cseh herceg is hadbalépett Kálmán szövetségében a császárt támogató csehekkel szemben.[50]

47 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Szentpétery SRH. I.) 386—387. o.; Simonis de Keza Gesta Hungarorum (u. o.) 180—181. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA. I.) 226. hasáb; Chron. monast. Admont. (Pez: SRA. II.) 180. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS. I.) 441. o.

48 Lándor Béla: Marx jegyzetei a magyar történelemről (A Történettudományi Intézet Értesítője, 1950. I—III.) 39. o. Bajor feudális felkelés: Die Geschichtsquellen von Kremsmünster... 10., 54. o. A városok hűek maradnak a császárhoz: Julian Borchardt: Deutsche Wirtschaftsgeschichte II. (Berlin, 1924.) 307. o. Szász népi felkelés: Brvnonis de bello Saxonico historia (Struve RGS. I.) 184—185. o., vö. Mika Sándor: A hűbériség és a keresztes hadjáratok kora (Nagy Képes Világtörténet V. Bp. é. n.) 81—82. o. A lengyelek elleni hadjárat elmaradása Wendt i. m. I. 78. o. A magdeburgi érsekség birtokaira: Willy Hoppe: Das Erzstift Magdeburg und der Osten (Historische Zeitschrift 135. k. München-Berlin, 1927.) 373. o. — László hadjárata: Fejér IX. 7. 703—704. o. Vö. Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. (Bp. 1902.) 88—89. o.

49 Álmos szökése a császárhoz: Chron. Hung. comp. saec. XIV. (Szentpétery SRH. I.) 429. o.; Die grossen Kölnischen Jahrbücher (Berlin, 1867.) 10. o.; Annalista Saxo (Gombos: Cat. Font. I.) 224—225. o.; Ekkehardus Uraugiensis abbas: Chron. univ. (Gombos: Cat. Font. II.) 872. o. — Pozsony sikertelen ostroma: Fejér II. 50—54. o.; Annalista Saxo (i. h.); Ekkehardus Uraug. (i. h.); Cont. Claustroneoburg. Prima (MGSS IX.) 609. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA. I.) 228. hasáb; Chron. monast Admont. (Pez: SRA. II.) 183. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS. I.) 443. o. A hadjárat részvevőire: Fejér II. 50—54. o., vö. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. (2. kiadás, Bp. 1899.) 214., 464. o. — A visszatérés után Passau mellett kiállított oklevél Fejér: II. 54—56. o.

50 Cosmae Chron. Boemorum (MGSS IX.) 111—114. o.; Chronicae Polonorum (u. o.) 456, 462. o.; Godyslaw Baszko: Chron. Poloniae (Gombos: Cat. Font. II.) 1075. o. (a cseh vonatkozást a forrás összezavarta); Vincentij Kadłubek... Historia Polonica (Długoss i. kiadás II. függelék) 699. hasáb; Annalista Saxo (Gombos Cat. Font. I.) 224—225. o.

Itt is érvényesült tehát az a körülmény, amit Marx emelt ki: „Már V. Henrik idejében lengyelek, oroszok, magyarok élénk kapcsolatban állnak egymással; az egyik nép elűzött fejedelmei a másiknál keresnek védelmet és viszont..."[51] De a feudalizmus viszonyai között a szomszédnépek baráti kapcsolata nem lehetett kizárólagos. Már korábban megindultak *a magyar feudális urak igazságtalan, hódító déli háborúi* is, amelyek során a magyar feudális haderő a balkáni népeket raboltapusztította, földjüket tőle telhetően meghódította. E harcok leírása nem tartozik e tanulmány keretébe, említésük azonban nélkülözhetetlen ahhoz, hogy — a haza védelmét egyébként gyakran eláruló — magyar uralkodóosztály külpolitikáját, a magyar állam külső funkcióját egészében tarthassuk szem előtt. Ezen csak átmenetileg változtatott valamelyest a Magyarország elleni 12. századi bizánci hódító törekvés.

2. *Küzdelmek a német tartományurak és a német lovagrend terjeszkedése ellen.*

Valószínűleg 1108-ban indítottak hadjáratot a keletszászországi egyházi és világi urak a szomszédos szlávok leigázására, földjük elrablására. Ez a hadjárat már a feudális német hódító háborúk *második szakaszába* tartozott: helyi feudális urak vállalkozása, amelyhez nyugatabbról is vártak segítséget. A legjobb földdel, termékeny, húsban-mézben dús területtel kecsegtették a szlávok elnyomására vállalkozókat.[52] Megerősödtek a „hódító és pusztító háborúk", ahogyan Engels az Elba menti szlávok ellen viselt háborúkat megbélyegezte.[53] E szlávok ellen 1147-ben hatalmas „keresztes" sereg indult. A sereg rendkívüli nagyságú lehetett, mert a magdeburgi évkönyv a német-dán-lengyel hadak létszámát — bizonyára túlzással — mintegy 220.000-re teszi. A seregben ott voltak a keletnémetországi egyházi és világi fejedelmek, Magdeburg, Münster, Merseburg, Brandenburg és más egyházmegyék főpapjai, a szász herceg, őrgrófok, grófok és nemesek csapataikkal, a dán király és püspökök haderővel és hajóhaddal, s egy lengyel herceg is. A „keresztes" sereg célja az említett forrás szerint a szlávok megtérítése vagy *teljes kiirtása* volt. A hódítók ellen az Elba menti szlávok élet-halálharcot vívtak. A keresztesek közel három hónapon keresztül dúlták a szlávok földjét, gyujtották fel városaikat, falvaikat. De végül is az Elba menti szlávok tönkreverték a hódító túlerőt. Ez volt utolsó nagy sikerük.[54] A 12—13. század során jelentős nyugati szláv vidékeket kebeleztek be a német

51 Lándor B. i. m. 41. o.

52 A felhívás szövege: Rudolf Kötzschke: Quellen zur Geschichte der ostdeutschen Kolonisation im 12. bis 14. Jahrhundert. (Leipzig und Berlin, 1912.) 9—10. o.

53 Engels: A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről. (A német parasztháború. Bp. 1949.) 146. o.

54 Annales Magdeburgenses. (Th. Hirsch—M. Töppen—E. Strehlke: Scriptores Rerum Prussicarum. I. Leipzig, 1861.) 240. o.; Gr. Köln. Jahrbücher i. kiadás 47. o.; Csernilovszkij i. m. 215. o.

feudális urak. Igy pl. Magdeburg környékét, ahol még a 12. század elején szlávok éltek. E század második felében a szorbokat elűzték egyes körzeteikből. Ezidőben és a 13. század első felében a források kifejezetten olyan eseteket is említenek, amikor egész szláv földművesfalvakat űztek el a német főpapok, hogy helyükbe „hívőket" telepítsenek. Ugyanezidőben került német kézre a szláv Stetin városa is.[55] A feudális urak elűzték, terméketlen területre szorították a szláv parasztokat, s helyükbe olyan földműveseket telepítettek, akiket nyugatról kényszerített menekülésre, űzött el a növekvő kizsákmányolás. A 12. század második felében keletkezett forrás szerint „a hatalmasok kapzsisága és rablása nyomja el a szegényeket és a falusiakat... sokan kényszerülnek eladni birtokukat és idegen földekre vándorolni."[56] Flandriai, németalföldi, nyugatnémetországi parasztok vonultak így Kelet-Németországba, a nyugati szláv országokba és hazánkba. Ez a nyugati szlávok jelentős részének germanizálódására vezetett. De a növekvő feudális terhek elől keletre vándorló dolgozók is csak átmenetileg kerültek kedvezőbb helyzetbe. Sőt az Elba menti, tengermelléki és porosz szlávok kiirtása egyik történelmi gyökere lett a németországi második jobbágyságnak, a német nép junkeri elnyomásának. Ennek az elnyomásnak bázisa az a terület volt, amelyről Franz Mehring, a német munkásmozgalom egyik kimagasló alakja hangsúlyozta: „... Brandenburg őrgrófság eredetileg szász gyarmat volt, meghódított szláv tartomány, mint Mecklenburg, Pomeránia, Szilézia, Kelet- és Nyugat-Poroszország is."[57]

A német feudális urak hazánk elleni hóditó törekvéseinek 13—14 századi *második szakaszát* a szláv népek elleni támadáshoz hasonlóan a német lovagok és a szomszédos német tartományurak szerepe jellemzi. A német birodalom ezidőben egyre gyengült. Igy ezek a háborúk *létében* a magyar államot nem fenyegették, de gyengíthették és olykor komolyan gyengítették harcát az idegen hódítók és a fejlődés belső ellenségei ellen.

Az utóbb a szláv országok történetében oly hírhedt szerepet játszott német lovagrend 1211-ben a magyar király hívására került az erdélyi Barcaságra. Ezen a területen számos jelentős kiváltságot kapott a rend a bányászattal, az áru- és pénzforgalommal, az igazságszolgáltatással kapcsolatban, de a király nem adta fel sem a bíráskodással, sem a pénzveréssel kapcsolatos felségjogait e területen.[58] Egyházi téren is jelentős kedvezményeket kaptak: az erdélyi püspök 1213-ban — akár utóbb a porosz püspök a kulmi földön — átengedte nekik a tizedszedést területükön,

55 E. O. Schulze i. m. 126. o. jegyzete; R. Kötzschke i. m. 38, 127. o.
56 E. O. Schulze i. m. 125—126. o. jegyzete.
57 Franz Mehring: Deutsche Geschichte vom Ausgange des Mittelalters. (Berlin, 1952.) 75—76. o.
58 Zimmermann—Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. (A továbbiakban: Urk.) I. (Hermannstadt, 1892.) 19. és 22. sz. (Utóbbit vö: Szentpétery: Krit. jegyz. I. 275. sz.) — Lovagrendi forrásokban Wurcza, Wurzâ. Petri de Dusburg Cronica terre Prussie (Script. Rer. Pruss. I.) 30—31. o.; Di Kronike von Pruzinlant des Nicolaus von Jeroschin. (u. o.) 315. o.

kivéve az odatelepülő magyarok és székelyek tizedét.[59] 1222-ben II. András király kibővített kiváltságlevelet adott ki a lovagrend javára.[60] A pápa mindent megtett a Hermann von Salza vezetésével önállósulásra törekvő német lovagok támogatására. 1223-ban nyilatkozatot tett, hogy a német lovagok földje kizárólag a pápai szék vezetése alatt áll, más püspök vagy főpap ott nem illetékes. Az erdélyi püspök erre kiközösítette a lovagokat, ami a pápa újabb beavatkozását vonta maga után.[61] 1224-ben azután a lovagok kifejezetten pápai védelem alá helyezkedtek, aki ezt a területet a Kárpátokon túli területekkel együtt pápai hűbérnek nyilvánította. Amikor a király fellépett a lovagrend önállósulási kísérletei ellen, a pápa azt üzente a lovagoknak, hogy semilyen fenyegetődzésnek vagy ijesztésnek ne engedjenek, ne adják át azt a földet pápai engedély nélkül.[62] Végül is a német lovagokat 1225-ben a király lovassága fegyveres harcban verte ki a Barcaság területéről, s havasalföldi várukat is elfoglalták.[63] Erdély és a szomszédos román terület — amelyet a pápa ugyancsak a lovagoknak utalt — csak így menekült meg attól a szörnyű sorstól, amit az Erdélyben kudarcot vallott német lovagrend Lengyelország határán való letelepítése a lengyel és porosz, utóbb távolabbi területek lakosságának hozott. A lovagrend kiverése azonban az adott viszonyok között nem jelentette a Kárpáton túli területek állami önállósulásának zavartalanságát. A kialakuló havasalföldi román államnak így is szívós harcot kellett folytatnia, most már a magyar királyok ellen.

Az Erdélyből kivert lovagrendet Mazóviai Konrád herceg 1226-ban Lengyelországba hívta, s nekik adta Kulm tartományt. A német lovagok most Hermann von Salza vezetésével befészkelődtek Lengyelország végvidékére. Ez hamarosan igen veszedelmessé vált Lengyelország számára is. A lovagrend a források szerint igen kedves volt mind III. Honorius pápa, mind II. Frigyes császár, mind Németország fejedelmei szemében. A lovagok ugyanis fontos szerepet nyertek a hatalma teljében lévő pápaság terveiben, mint a katolikus keleteurópai expanzió harcosai, de támogatta a lovagrendet a német császárság is. II. Frigyes a kulmi földre településnek megengedte Poroszország meghódítását és birodalmi területté alakítását. Támogatta a lovagrendet a porosz püspök is. Így a szétaprózott Lengyelország külpolitikai helyzete erősen megromlott. A lengyel

59 Urk. I. 27. sz. — Vö. 1228: Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae IV. (Vilnae, 1764.) 6. sz.

60 Urk. I. 31. sz.; Crucpurg vár (Kreuzburg) a lovagrend kezén u. o. 22. sz. (Utóbbit vö. Szentpétery: Krit. jegyz. I. 391. sz.) — Ugyanilyen nevű várat ezután — még a 13. században — a lovagok Poroszországban is létesítettek: Crucebergk, Cruceburgk, Cruczeburg. Cruzeburc, Cruitzberg. Petri de Dusburg Cronica... (Script. Rer. Pruss. I.) 65, 102, 110. o.; Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie (u. o.) 280. o.; Di Kronike von Pruzinlant... (u. o.) 433, 445. o.; De prima fundatione monasterii Olivae (u. o.) 680. o.

61 Theiner: Vetera Mon. Hist. Hung. I. 76. sz.; Urk. I. 36, 37. sz.

62 A pápai biztatás: Urk. I. 44. sz. Az eseményekre Pauler Gyula i. m. II. k. (2. kiadás Bp. 1899.) 94. o.; Ernst Hering: Der Deutsche Ritterorden. (Leipzig, 1943.) 76—78. o.

63 Schuller: Die deutschen Ritter im Burzenlande. 17/a sz. okl. (Archiv für die Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart. I. Hermannstadt, 1841.)

földektől északra mind jobban kiépült a lovagrend állama, s terjeszkedett a balti területek felé.[64] A terjeszkedő lovagrend elleni harcban azután a 14. század első felében a széttagoltságot felszámoló Lengyelországnak hazánk nyujtott segítséget.

A német lovagrend után a szomszédos osztrák herceggel kellett hazánknak megküzdenie, még a 13. század első felében. A Magyarországot sújtó tatárjárást ugyanis Harcias Frigyes osztrák herceg területrablásra használta fel. Frigyes már az 1230-as évek közepén kegyetlenül pusztította Magyarország végvidékét, de csúfos kudarcot vallott.[65] Ezután II. Frigyes császárral, Csehországgal, sőt Ausztria, különösen Bécs lakosságával fennálló ellentétei lehetetlenné tették hódító politikájának folytatását.[66] Utóbb a császárral megegyezve, Frigyes herceg ereje ismét felszabadult a Magyarország elleni akciókra. A tatárjárás idején Magyarország segítséget kért a császártól, valamint Konrád német királytól, sőt IV. Béla király a fenyegető helyzetben azt az ajánlatot tette a császárnak, hogy elismeri hűbéruraságát, ha a mongolokat kiveri Magyarországról.[67] A császár azonban nemcsak, hogy segítséget nem adott, de Bélát a német haderőhöz való csatlakozásra hívta fel,[68] holott ez Magyarország teljes kiürítését és pusztulását jelentette volna.

Nem kapott segítséget a császártól a tatárok elleni harcban, a legnicai (liegnitzi) csatában elesett Henrik sziléziai herceg, IV. Béla unokatestvére sem. Henrik így csak sziléziai és lengyelországi lovagokra és számszeríjászokra, a felfegyverzett paraszti gyalogságra és fémbányászokra, német önkéntesekre és fogadott zsoldosokra támaszkodhatott a hatalmas tatár túlerővel szemben. A legnicai csatában a bányászok támadó szerepet is játszottak, s a számszeríjászok sikerrel küzdöttek a túlsúlyban lévő tatár ijászokkal. A csata azonban végül is vereséggel végződött. A cseh király serege, amely Henrik erősítésére vonult, egy nappal elkésett, holott komoly segítség lehetett volna. Erre mutat, hogy a tatárok e haddal való újabb ütközet elől kitértek.[69]

64 A német lovagrend betelepedése a kulmi földre: Cod. Dipl. Regni Pol. et Magni Ducatus Litu. IV. 1—18. sz.; Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie (Script. Rer. Pruss. I.) 281. o.; De prima fundatione monasterii Olivae (u. o.) 676—677. o.; Die Schrifttafeln von Oliva. (u. o.) 728. o.; Boguphali II. episcopi Poznaniensis chronicon Poloniae. (Sommersberg: Siles. RS. II.) 59. o. Vö. Ernst Kantorowicz: Kaiser Friedrich der zweite. (Berlin, 1931.) 86. o. — A lovagrend és a pápa, ill. császár viszonyára: Petri de Dusburg Cronica. (Script. Rer. Pruss. I.) 36. o.; De prima fundatione monasterii Olivae (u. o.) 676. o. — II. Frigyes engedélye: Johann Friedrich Böhmer: Regesta chronologico-diplomatica regum atque imperatorum Romanorum (Frankfurt am Main, 1831.) 179. o. — A porosz püspöktől nyert támogatásra 1231. Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 60. sz. — A balti német lovagi terjeszkedésre V. T. Pasuto: Alekszandr Nyevszkij. (Bp. 1952.) 65. s köv. o.

65 Godefridi monachi S. Pantaleonis apvd Coloniam Agrippinam annales. (Struve RGS. I.) 400—401. o.; Annales S. Rudberti Salisb. (MGSS IX.) 786. o.

66 Vö. J. F. Böhmer i. m. 187, 189. o.

67 Szentpétery: Krit. jegyz. I. 707, 708. sz.

68 Marczali H. i. m. 489. o.

69 IV. Béla és Henrik rokonságára F. W. Sommersberg: Silesiacarum Rerum Scriptores. I. (Lipsiae, 1729.) 578—579. o. — A legnicai csatára Długoss i. kiadás

A tatár hadak főereje ezután hazánkra zúdult. E nehéz helyzetben az osztrák herceg hazánkkal szemben tanúsított magatartása azoknak az északi lovagoknak a magatartásához hasonlít, akik hátbatámadták a tatárok ellen harcoló Oroszországot. Frigyes herceg hadsereg nélkül jött Magyarországra és a tatárok ellen céltalan lovagi párviadalon kívül semmi katonai akciót nem indított. Kiprovokálta viszont a kunok vezérének megölését, mint erre német krónika kifejezetten utal.[70] Ennek — a magyar nagyurak árulása miatt amúgyis meggyengült — magyar védelmet bomlasztó magatartásnak következetes folytatása, teljes kibontakozása volt Frigyes későbbi eljárása. Az esetleges német segítséget és számszerijászok küldését azzal is gátolta, hogy még felvonulási területet sem akart nyujtani nekik.[71] A tatároktól üzött Béla királyt nem akarta országába bocsátani, úgy kellett Béla embereinek utat törniök. Majd Frigyes a királyt elfogta és kifosztotta, három nyugati vármegyét pedig az ottani várakkal együtt zálogba vett a tatárok elleni védelem címén.[72] Úgy látszik, hogy a várakat nem mind tudta megkaparintani. Mégis beljebb nyomult az országba. Egy kortárs feljegyzése szerint a herceg katonái, ahol tudtak, fosztogattak és felgyujtották a falvakat. Sőt Győr városába is bevonultak és a várat elfoglalták. A környékbeli magyarok azonban fegyveresen megrohanták a várost és a várat a németekre gyujtották. Az osztrák herceg erre fokozta az országába menekült magyarok kifosztását.[73] Az a helyzet alakult ki tehát, hogy a tatárok ellen a nagyszámú dunántúli fegyveres erőktől keményen és jó ideig sikerrel védett Duna-vonalat — mert a Duna nem mint természetes akadály állta útját a hódítóknak — hátulról a hódító osztrák herceg támadta, azaz a magyar védelmet két tűz közé fogták. Ez a magatartás utóbb még a pápát is nyilatkozatra bírta, aki azonban nem annyira rosszalásának, mint csodálkozásának adott kifejezést.[74] A herceg galád támadása azután sem hagyott fel, hogy a tatárok áttörtek a Dunántúlra. Itt is, mint a Fel-

I. 676, 678. hasáb; Nicolai Henelii ab Hennenfeld . . . Annales Silesiae (Sommersberg: Siles. RS. II.) 249—250. o. Vö. Georg Bachfeld: Die Mongolen in Polen, Schlesien, Böhmen und Mähren. (Innsbruck, 1889.) 67—68. o. — A cseh sereg szerepére Vencel cseh király levele: Gustav Adolf Stenzel: Scriptores Rerum Silesiacarum II. (Breslau, 1839.) 462—463. o.

70 Continuatio Sancrucensis Secunda (MGSS IX.) 640—641. o.; Chron. Austr. (Struve RGS I.) 457. o. — Az oroszországi eseményekre Pasuto i. m. 89. s köv. o.

71 Levele Konrád német királyhoz 1241 júniusában, ebben korábbi magyarországi tatárellenes harcával is kérkedett. Wenzel: ÁUO II. 80. sz.

72 Fejér IV. 1. 287—294. o.; Rogerii Carmen Miserabile (Szentpétery: SRH. II). 574—575. o.

73 Rogerii Carmen Miserabile (i. h.) 576. o. — Győr még 1241-ben visszakerülhetett magyar kézre, 1242 elején magyarok védték a tatárok ellen. Fedor Schneider oklevélközlése (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 1915.) 668—670. o.

74 Vö. Rogerii Carmen Miserabile (i. h.) 576. o. — A Duna védelmezése a tatárok ellen: Wenzel ÁUO VII. 200. sz. — A cseh király szerint a nagy és igen gyors folyók sem jelentettek akadályt a tatár átkelés előtt. Stenzel: SR. Siles. II. 462—463. o. — A tatárok tábort vertek a Duna partján Magyarországon. (A cseh király értesülése.) Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 78. sz. — A pápa nyilatkozata 1243-ban: Theiner i. m. I. 349. sz.

vidéken, a nemesek, egyházi lovagok, várnépek mellett maguk a városias települések felfegyverzett lakosai (burgenses) védtek számos várat és erődített helyet, pl. Sopront, Pozsonyt is. A tatárok elleni csatavesztés után csak várakra, városfalakra támaszkodva lehetett még menteni, ami menthető: az emberi életeket, a munkaeszközöket, épületeket. Most ezt a védekezést is veszélyeztette Frigyes herceg.

Béla király több oklevele utal arra, hogy a támadó osztrák herceggel való harcok akkor sem szüneteltek, mikor ő a tengerparton tartózkodott. Frigyes herceg — valamikor 1242 február 2. után — elfoglalta Sopront, gyujtogatott Sopron megyében, támadta Pozsony megyét és ez év nyarán benyomult a Vágvidékre, ahol táborából oklevelet is adott ki. Talán az osztrák herceg támadásával függ össze a Varasd és Pettau közötti határok körüli harc is.[75]

A király a tengerpartról visszatérve, nyomban hozzákezdett az elfoglalt területek visszaszerzéséhez. Béla emberei még 1242-ben Pozsonytól Bécsig törtek előre. Körülzárták és ostrom alá fogták Sopront, amelyet a herceg számszerijászai védtek.[76] Ezekben a harcokban is kitűntek azok

75 Egész Pozsony megye megmentése az osztrák herceg ellen, Béla tengerparti tartózkodása idején: Fejér IV. 1. 390—392. o. A határvidék megvédelmezése az osztrák herceg ellen a király tengerparti tartózkodása idején Wenzel ÁUO II. 179. sz. Frigyes vágvidéki támadására Fejér IV. 1. 245—246. o. A varasdi és pettaui határok védelme Wenzel ÁUO VII. 104. sz. — Sopron elestének (erre későbbi magyar ostroma utal) hozzávetőleges keltezésére, valamint az erődített helyek lakosságának ellenállására a Dunántúlon és a Felvidéken alapvető forrás a Fedor Schneider által közölt oklevél. A burgensis szó városlakó, polgár értelmére a 13. századi magyarországi okleveles gyakorlatban lásd Karl Mollay: Das älteste deutsche Lehngut der ungarischen Sprache. (Acta Linguistica, 1952.) 397—399, 406—407. o. Vö. a valószínűleg magyarországi szóhasználatot visszatükröző pápai oklevélben: „in munitione Castri Posoniensis" (pozsonyi *erődben*) és „in Burgum eiusdem castri", „in Burgum predictum" (Pozsony *városba*) Theiner i. m. I. 54. sz., ami a fenti értelmezést igazolja. Burgenses említése Sopronban még 1250-ben: Fejér IV. 2. 63. o., a királytól átírt ispáni oklevélben. (A németországi szóhasználatban a burgensis kifejezés már a 12. század derekán is városi lakost jelent, vö. Edith Ennen: Einige Bemerkungen zur frühmittelalterlichen Geschichte Bonns. Rheinische Vierteljahrsblätter, 1950—51. Bonn. 190. o.) — A Fedor Schneider által közölt (és számos oklevéllel, valamint Rogerius adataival egybevethető) oklevél 12 dunántúli, valamint 5 felvidéki vár és megerősített hely egymással kapcsolatban álló ellenállásáról beszél a tatárjárás végső szakaszában, emellett továbbiak ellenállására utal nevük említése nélkül. Ezek alapján a népi ellenállást tágabban kell értelmezni, mint Lederer Emma (A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései, Századok, 1952. 337, 339—340. o.) teszi, aki különösen a dunántúli ellenállást becsüli le. A várak és megerősített helyek *védelméről a fentiekben kifejtett nézetünket az egyetemes anyag is alátámasztja*: a tatárok Morvaországban sem tudták elfoglalni a várakat és megerősített helyeket, Annales s. Pantaleonis Coloniensis (MGSS XXII.) 534—535. o.; nem esett el Olomouc városa sem, amelynek tatár ostromát oklevél is bizonyítja, Georg Bachfeld i. m. 80. o.; a szilériai Wroclawot és Legnicát lakói felgyujtották a tatárok előtt, viszont az itteni várakat sikerült a tatárok ellen megvédeni. Wroclaw várát talán görögtűzzel vagy tüzes nyilakkal mentették meg, mert a hagyomány szerint „égi" tűzoszlop, ill. tűzeső űzte el az ostromlókat. Długoss i. kiadás I. 676, 681. hasáb, Nicolai Henelii ab Hennenfeld . . . Annales Silesiae (Sommersberg: Siles. RS. II.) 249. o. Egyes lengyelországi (szilériai) és morvaországi várak és erődített helységek tartós ellenállásáról IV. Bélának is tudomása volt: Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 79. sz. — Sopronmegyei pusztítás: Sopron vm. története Oklt. I. 11. sz.

76 Wenzel ÁUO II. 179. sz., Fejér IV. 1. 287—294. o., Wenzel ÁUO VII. 183. sz. Vö. Wenzel ÁUO VII. 106. sz. — Chron. Austr. (Struve RGS. I.) 458. o.

a Trencsén megyei szlovák várszolgák, akik már a tatárok ellen is sikerrel harcoltak.[77] Összefügg az osztrák herceg elleni harccal az is, hogy 1242 végén Béla a zágrábi lakosságnak adott kiváltságlevelében is kikötötte fegyveresek állítását Ausztria elleni háború esetén.[78] Ugyanebben az évben vereséget szenvedett Frigyes herceg a cseh királytól is, amikor Morvaországot támadta.[79] Néhány évvel később (1246) újabb harcra került a sor Béla király és Harcias Frigyes között, e harcban Frigyes el is esett. Béla seregében a források kiemelik az orosz harcosok szerepét is.[80]

A 13. század végétől kezdve a birodalomban mind magasabbra emelkedő *Habsburgok* — mint az osztrák tartományok új urai és német császárok — törtek évszázadokon keresztül hazánk és Csehország alávetésére. Ettől kezdve a feudális német hódítók ismét és egyre inkább *fenyegették hazánk függetlenségét.* Ide nyúlnak vissza Hunyadi-kori veszedelmes támadásaik gyökerei.

Habsburg Rudolf császár saját érdekében kihasználta Kun László királyt, elsősorban Csehországgal szemben. Halála után pedig a császár, mint Marx is kiemeli — „Magyarországot felszabadult birodalmi hűbérnek nyilvánítja és fiának, Albrechtnek adja".[81] Ez összefüggésben van Bélának II. Frigyes császár javára tett feltételes ígéretével.[82] Mivel azonban Magyarország nem kapott segítséget a tatárok ellen, Béla ajánlata sohasem vált érvényessé, s 1245-ben a pápa is feloldotta alóla Bélát.[83] A pápaság azonban Kun László halála után nem Magyarország függetlensége mellett foglalt állást, a császárral csak annyiban elegyedett vitába, hogy szerinte Magyarország a pápasághoz tartozik.[84] A magyar trónra azonban mégis III. András került, aki már 1291-ben megtorló sereggel indult Albrecht herceg ellen. Seregében ismét voltak oroszok is. Bécs ostroma békekötésre kényszerítette a Habsburgokat.[85] Ezzel árpádkori hódító kísérleteik véget is értek.

77 Wenzel ÁUO VII. 89. sz.

78 Endlicher: Rer. Hung. Mon. Arp. (Sangalli, 1849.) 455. o.

79 Canonicorum Pragensium Contin. Cosmae. (MGSS IX.) 171. o.; Continuatio Garstensis (u. o.) 597. o.; Annales S. Rudberti Salisb. (u. o.) 788. o.

80 Fejér IV. 2. 51. o., 313—315. o. (datálására vö. Szentpétery: Krit. jegyz. I. 1055. sz.) és 427—428. o.; Wenzel: ÁUO VII. 200. sz.; Hazai O. VIII. 67. sz.; Szentpétery: Krit. jegyz. I. 1183. sz. — Die Geschichtsquellen von Kremsmünster... 61. o.; Chron. Austr. (Struve: RGS. I.) 458. o.; Chron. Aug. Vindel. (u. o.) 523—526. o.; Contin. Lambacensis (MGSS IX.) 559. o.; Contin. Garstensis (u. o.) 598. o.; Contin. Claustroneoburg. Prima (u. o.) 612. o.; Contin. Praedicatorum Vindob. (u. o.) 727. o.; Ann. S. Rudberti Salisb. (u. o.) 789. o.; Ann. s. Pantaleonis Coloniensis (MGSS XXII.) 541. o.

81 Lándor B. i. m. 35. o. — Adatok: J. F. Böhmer i. m. 249. o. Vö. Marczali H. i. m. 576. o. (itt az oklevél is mellékelve.)

82 Erre Habsburg Rudolf 1290 aug. 31-i oklevele utal, Böhmer i. m. 249. o., Marczali i. m. 576—577. o.

83 Theiner i. m. I. 369. sz.

84 Marczali H. i. m. 578. o.

85 Continuatio Zwetlensis Tertia (MGSS IX.) 658. o.; Apponyi Okl. I. 11. sz., 12. sz.; Fejér VI. 1. 293—294. o.; Hazai O. IV. 58. sz. Vö. Marczali H. i. m. 580. o.

3. A magyar-lengyel-cseh szövetség kialakulása Károly Róbert korában.

A *haladó irányú* magyar-lengyel-cseh együttműködés történetében kiemelkedik a Károly Róbert uralma végére kifejlődött szoros barátság. Ez az együttműködés igen sokoldalú volt: diplomáciai, gazdasági, katonai. A magyar-cseh-lengyel Habsburg-ellenes együttműködést magyar-lengyel szövetség egészítette ki a német lovagrend ellen. A három ország baráti kapcsolata tehát a *feudális német agresszió visszaverésére* irányult, s szükségképpen egybeesett a belső reakció, a széttagoltság erői elleni harccal mind Magyar-, mind Lengyelországban. Az említett szövetség a három állam vezetőinek visegrádi kongresszusához kapcsolódik.

A kongresszust komoly politikai fejlődés előzte meg. E kérdésekkel behatóan kell foglalkoznunk nemcsak történeti fontosságuknál fogva, hanem azért is, hogy helyes megvilágításba helyezzük a burzsoá irodalomban hamisan értelmezett, megfelelően nem értékelt eseményeket. A visegrádi kongresszus előzményeinek ismertetésével is elősegítjük pl. az Obál Béla által nagy, de egyoldalúan válogatott okleveles apparátussal felállított hamis nézetek leleplezését. Obál 1936-ban megjelent tanulmánya durván meghamisítva a visegrádi kongresszus és a kapcsolatos események értelmét és összefüggését, eltüntetni igyekezett a három ország szövetségének Habsburg-ellenes jellegét, s nem átallotta ezt a szövetséget a dunai Habsburg-monarchia előfutárának beállítani. Ezen túl a visegrádi kongresszusban látta történelmi példáját Gdańsk (Danzig) és környéke német kézre ítélésének, mint e probléma szerinte kívánatos megoldásának. Végül pedig Obál félreérthetetlenül sorolta fel a lovagrend államának, Poroszország elődjének a magyar uralkodóosztály által nyujtott időnkinti segítséget, mint amelyért Magyarország (a német imperialistáktól) hálát érdemel.[86] De behatóan kell foglalkoznunk e kérdésekkel azért is, mert a nyugatnémet burzsoá történetírás nyílt revansista szellemben egész sor könyvet, cikket, ismertetést írt a német lovagrend államáról az utóbbi években.[87]

A 14. század elején a Habsburgok a barátság álarcában igyekeztek politikai és gazdasági teret nyerni Magyarországon. *Ezért* támogatták Anjou Károly Róbert trónrajutását a cseh ellenjelölttel szemben.[88] Az Anjou—Habsburg barátság ára többek között az volt, hogy Magyarország fegyveres erőkkel támogathatta a Habsburgokat Bajor Lajos császár elleni vesztes harcukban. A két ellencsászár és szövetségeseik hada 1322 szeptember 28-án Mühldorf mellett mérte össze erejét.

[86] Adalbert Obál: Der Kongress von Visegrád in Ungarn vom Jahre 1335. und seine Bedeutung für heute. (Wien, 1936. kézirat gyanánt.) 3, 43—44, 46—47. o

[87] Vö. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (Münster—Köln, 1951.) 240—241, 268. o.; Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (Münster-Köln, 1952.) 590—592. o.; Historische Zeitschrift, 175. k. (München, 1953.) 635—637. o.

[88] Székely György: A parasztság és a feudális állam megszilárdulása Károly Róbert korában (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely György. Bp. 1953.) 24, 34. o.

A csatában nagyszámú haderővel vonultak fel az ellenfelek. A hadak összetétele igen változatos volt: páncélos lovasok, könnyű lovasok, gyalogosok egyaránt résztvettek bennük. Cseh forrás szerint Bajor Lajos seregében 1800 sisakos nemes lovas, továbbá 4000 gyalogos és íjász, a Habsburgok seregében 1400 sisakos, 5000 magyar és pogány (=kun), valamint sok gyalogos volt.[89] A Habsburgok a csata előtti években szerződések egész sorában biztosították, hogy számos német feudális úr sisakosokkal (galeatis) és néhány úr gyalogosokkal is támogatni fogja őket Bajor Lajos, ill. a cseh király ellen.[90] Igy sikerült tetemes létszámú hadat gyüjteniök. Magyar és kun segítő csapataikról a források majdnem mind megemlékeznek, jelentős szerepet azonban nem tulajdonítanak nekik a harcban, sőt a Habsburg-párti források bűnbakul állítják őket a csatavesztésért.[91]

Bajor Lajos seregében ott volt János cseh király és ennek rokona, Henrik alsóbajor herceg.[92]

A mühldorfi csatában már jelentős szerepet játszottak a gyalogosok. Cseh forrás szerint a Habsburgok gyalogosai férfiasan segítették urukat.[93] Bajor Lajos oldalán a gyalogság egyenesen antifeudális erőt képviselt: Passau püspökfejedelme a Habsburgok, Passau polgárai Bajor Lajos oldalán álltak.[94] Lajos császár nagyszámú lovasból és gyalogosból álló hada úgy kerekedett felül, hogy Henrik herceg *gyalogosai támadást intéztek az osztrák lovagok ellen,* harcképtelenné tették lovaikat s gyalogos harcra kényszerítették a lovasokat. Ez a harc pedig már nem sokáig tartott.[95] Végül is a Habsburgok csúfos vereséget szenvedtek, maga Frigyes ellencsászár is foglyul esett. Az is szinte jelképezi a gyalogság győzelmét a lovasság felett e csatában, hogy egy német kézirat Frigyest a csata leglovagibb harcosának, legdicsőítettebb lovagjának ábrázolja.[96]

A mühldorfi csatában Károly Róbert szomorú tapasztalatokat szerezhetett, ami egyik oka lehetett az Anjou—Habsburg katonai szövetség

89 Chronicon Aulae Regiae. (G. Dobner: Monumenta Historica Boemiae V. Pragae, 1784.) 385. o. — Kisebb arányban a magyar sereg is páncélosokból állt, pl. Köcski Sándor nagyszámú páncélossal (armatorum) és (könnyű) lovassal vonult fel. Hazai O. I. 97, 101. szám.

90 Lichnowsky: Geschichte des Hauses Habsburg III. (Wien, 1838.) 287—290, 403, 430, 432, 433, 454, 489, 498, 500, 510, 516, 549, 550, 552—556. sz. reg.

91 Chronica de ducibus Bavariae. (Georg Leidinger: Bayerische Chroniken des XIV. Jahrhunderts. Hannover—Leipzig, 1918.) 156—157. o.; Iohannes Victoriensis. (Joh. Friedrich Boehmer: Fontes rerum germanicarum I. Stuttgart, 1843.) 393—396. o.; németnyelvű kéziratok: J. F. Boehmer i. m. I. 161—163. o. és O. Dobenecker: Die Schlacht bei Mühldorf und über das Fragment einer österreichischen Chronik (Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung. I. Ergänzungsband. Innsbruck, 1885.) 209, 211. o.

92 J. Emler: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. (Pragae, 1885.) 2012. sz.; Chron. de duc. Bav. (i. h.); a Habsburgok már 1318-ban a salzburgi érsekkel fogtak össze az alsóbajor hercegek ellen. Lichnowsky i. m. 476. sz. reg.

93 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 385. o.

94 Wolfgang Maria Schmid: Illustrierte Geschichte der Stadt Passau. (Passau, 1927.) 46. o.

95 Chronica de gestis principum (G. Leidinger i. m.) 94—95. o.

96 J. F. Boehmer i. m. I. 161—163. o.

megbomlásának. A csatában — egy külföldi forrás szerint — a magyarok 2000 lovast veszítettek (ennyi volt az elesettek és foglyok száma).[97] A magyar forrásokból ezt ellenőrizni nem lehet, mert okleveleink csak a *banderiális* katonaság (milicia) veszteségeiről (serviensek, famulusok) emlékeznek meg, itt a veszteség valóban tetemes.[98]

Jelentős lehetett a sereg kun elemeinek vesztesége is. Bajor forrás szerint a magyarok és „pogányok" vesztesége súlyosabb volt, mint az osztrákoké.[99]

Károly Róbert nem akart több felesleges vért ontani a Habsburgok érdekében. Ezért — bár a Habsburgok újabb összecsapásra gyüjtöttek fegyvereseket[100] — csak formálisan újította meg a Habsburgokkal bajor- és csehellenes szövetségét.[101] Valójában egyezkedésre törekedett a Habsburgok ellenfeleivel, sőt közvetítői szerepet játszott. 1323 őszén Károly Róbert a cseh-magyar határon barátságos megbeszélést tartott János cseh királlyal.[102] Nem sokkal ezután létrejött a Habsburgok békekötése a cseh királlyal, ebben Károly Róbert közvetítését ki is emelték.[103] Épp így Károly Róbert közvetítette 1324 tavaszán azt a megegyezést, amelyben Lipót osztrák herceg lemondott minden jogáról Cseh- és Morvaországra.[104]

A mühldorfi csatában Magyarország és Csehország ellenfelek voltak. Ez jelentős mértékben Károly Róbert Habsburg-szövetségének volt a következménye. Károly Róbert viszonya a Habsburgokkal azonban ezután — több okból is — meglazult. A magyar király ezidőben — a szoros lengyel-magyar baráti kapcsolatok további erősítése mellett — Csehországhoz is közeledett. A lengyel-magyar kapcsolatok voltak azonban továbbra is a három ország lassan szövetségi viszonnyá alakuló kapcsolatának szilárd alapjai, hiszen a cseh-lengyel ellentétek még fennálltak (ez utóbbiak okairól alább beszélünk).

Az Anjou—Habsburg viszony romlásának egyik fő oka az volt, hogy a Habsburgok támogatást nyujtottak a Károly Róbert területegyesítő, haladó politikájának ellenszegülő nyugati és déli tartományuraknak. Igy még 1312-ben ligát kötöttek a Henrikfiakkal (Németújváriak, Kőszegiek),[105] 1316-ban pedig egy Babonić és István szlavon bán szolgáltak

97 A három Villani krónikája. (Ford. Rácz Miklós. Bp. 1909.) 116. o.

98 Királyi „famulus specialis" halála. Hazai O. III. 58. sz.; Köcski Sándor vesztesége tehetős serviensekben és serviensekben kb. 80 halott, ezenfelül foglyul esetteket is említenek. Hazai O. I. 92, 97, 101. sz.

99 Chron. de duc. Bav. (i. h.)

100 Lichnowsky i. m. 604—606, 610. sz. reg.

101 1323 tavaszán. Lichnowsky i. m. 612, 616. sz. reg. Ekkor már ellentétek is jelentkeznek a Habsburgokkal Pozsony miatt, amit most a Habsburgok visszaadni kényszerülnek (u. o. 612. sz.), valamint az osztrák és magyar urak villongásai miatt, amin most Károly Róbert határőrzéssel kívánt segíteni. (u. o. 615. sz.) — Ugylátszik, hogy Pozsonyt a Habsburgok ezután sem jószántukból adták vissza. Vö. Anjou II. 105. sz.

102 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 388. o.

103 Lichnowsky i. m. 622, 623, 624. sz. reg.

104 Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 222. sz.

105 Székely Gy. i. m. 36. o.

a Habsburgoknak.[106] 1317 körül a Habsburgok beavatkoztak a soproni ispánnál, nehogy le merje foglalni a Károly Róbert ellen harcoló Henrik-fia András birtokait.[107]

Mikor pedig Károly Róbertnek az 1310-es évek végén, az 1320-as évek során kemény, sorozatos küzdelmeket kellett folytatnia egyes nyugati és déli megyék urai, a Henrikfiak ellen, ezeket a még szoros Habsburg—Anjou szövetség ellenére az osztrák urak tevékenyen támogatták. A Henrikfiak az Anjou-párti urakkal kegyetlenkedtek, börtönbe vetették, vagy legyilkolták őket, birtokaikat feldúlták, a király városait, mezővárosait pusztították.[108] A király hadvezérei több sikeres hadjáratot vezettek a Henrikfiak ellen, s bár a Henrikfiak segítségére ausztriai bárók is siettek, a zalafői ütközetben (campestri bello) legyőzték a lázadók hadát, elfoglalták tőlük Kőszeg, Pölöske, Kabold, Kapronca várát, megvédték Győr és Sopron városokat a lázadók és támogatóik ellen.[109] Teljesen megtörni azonban a Henrikfiakat még nem sikerült az 1320-as években.

E harcokban a Károly Róbert mellett harcoló sereg a nagybirtokosok és egyes középbirtokosok bandériumaiból tevődött össze. Ezt abból állapíthatjuk meg, hogy a harcokban elesettek, a lázadók várából ledobott a Henrikfiak ellen küldött páncélos katonasága (armatam miliciam)[111] a források.[110] A haderő e felépítése valószínűvé teszi, hogy a királynak a Henrikfiak ellen küldött páncélos katonasága (armatam miliciam)[111] nem páncélos lovasokat is foglalt magában.

A tartományurak és támogatóik elleni harcokban alakulhatott ki a „Szent György lovagrend" (szabályzata 1326-ból való), a királyt kísérő s védő, vele az „ország javáról" tanácskozó nemesekből álló királyi törzsbandérium, amelynek ideológiája kifejezetten a király ellenségei (a „hűtlenek") ellen, hatalmuk letörésére irányult.[112]

Ahogyan Károly Róbert és a Habsburgok közt mélyült a szakadék, úgy fokozódott az együttműködés a magyar és cseh király közt. Már 1328-ban Károly Róbert és János cseh király együttesen avatkoztak be az osztrák hercegek belső harcaiba és Frigyes hercegtől több várat elfoglalva, győzelmet arattak.[113] 1328 őszén békét kötöttek.[114]

106 Lichnowsky i. m. 367, 400. sz. reg.

107 Sopron vm. oklt. I. 67. sz.

108 Sopron vm. oklt. I. 67, 71, 91. sz., Smičiklas: Cod. Dipl. Croatiae IX, 100. sz.; Fejér VIII. 2. 69. sz.; Hazai O. I. 97, 101. sz.; Anjou II. 62, 406. sz.

109 Hazai O. I. 92, 97, 101. sz.; Fejér VIII. 2. 69. sz.; Sopron vm. oklt. I. 90. sz.; Anjou II. 62. sz.; Anjou V. 367. sz.

110 Sopron vm. oklt. I. 71, 90. sz.; Anjou V. 367. sz.; Smičiklas IX. 100. sz.

111 Sopron vm. oklt. I. 90. sz.

112 Fejér VIII. 3. 50. sz.

113 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 423—424. o.; Chronicon Przibiconis (dicti Pulkavae) de Tradenin (G. Dobner i. m. III. k. Pragae, 1774.) 285. o.; Lichnowsky i. m. 775. sz. reg.; Zichy I. 336, 352, 361. sz.; Sopron vm. oklt. I. 155. sz. (bandériális haderőre is fényt vet); Hazai O. II. 47. sz.; Anjou II. 337. sz., 406. sz. (az osztrákok számszerűjjal lőttek), 434. sz.; Századok, 1870. 621. o. 7. sz.

114 Lichnowsky i. m. 767, 768. sz. reg.

Károly Róbert ezután is intézkedéseket tett a nyugati határvidék védelmére, pl. anyagilag támogatta Sopron erődítését és felfegyverzését (1330-ban és utána).[115] Mégis átmenetileg megromlott a magyar-cseh viszony és 1331-ben Károly Róbert a Habsburgokkal együtt viselt hadat a cseh király ellen.[116] E látszólagos fordulat mégsem jelentette Károly Róbert visszatérését a Habsburg-orientációhoz, nem jelentett tartós szembefordulást Magyarország és Csehország szoros barátságának kialakításával. Sőt — bár ez látszólag ellentmondás — ez fontos lépés volt előre a magyar-lengyel-cseh szövetség feltételeinek kialakítása útján, a cseh-lengyel ellentétek kiküszöbölése terén. Ez utóbbi ellentétek Vencel cseh király és Lokietek Ulászló trónversengéséig nyúltak vissza s abban nyertek külső kifejezést, hogy a cseh király magát tekintette lengyel királynak is.

Károly Róbert tevékenyen közreműködött Lengyelország külpolitikai elszigeteltségének felszámolásában: szívósan előmozdította a cseh-lengyel közeledést, továbbá fegyveresen és diplomáciai téren segítette Lengyelországot a német lovagrenddel szemben. Ebbe a politikájába tartozott 1331-es átmeneti szembefordulása is János királlyal.

Károly Róbert külpolitikájának ezt a célját mutatja, hogy 1328-ban a magyar-cseh dinasztikus kapcsolatok kiépítésében is szem előtt tartotta a lengyel-cseh ellentét kiküszöbölését. Károly Róbert levelet küldött egy budai polgár útján a pápához egyik fia és a cseh király leánya közti házasságkötés ügyében. A pápa válaszából kitűnően Károly Róbert célja a házasságkötéssel a Magyarország és Csehország közötti béke megszilárdítása és a cseh király, valamint Ulászló lengyel király közötti veszélyes viszály lecsendesítése volt.[117] Ez utóbbi célt ekkor még nem lehetett elérni. A cseh király — mint alább látni fogjuk — a német lovagrendet támogatta Lengyelországgal szemben. Ellentét dúlt Cseh- és Lengyelország között a cseh király kezére kerülő Szilézia feletti hatalom kérdésében is, s ezt az ellentétet részben a pápa és a német lovagrend még szította is.[118] 1331-ben, mikor Lengyelország élet-halálharcot vívott a német lovagrend ellen, Lengyelország létérdeke volt Csehország lekötése. Ezt a célt szolgálta Károly Róbert fellépése Csehország ellen. A cseh udvari körök világosan látták ezt. 1331 október végén a cseh király tárgyalást kezdett Károly Róberttel a magyar-cseh határon. Ezt

115 Sopron vm. oklt. I. 117. sz.

116 J. Emler: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III. (Pragae, 1884.) 1817, 1849, 1850, 1858. sz.; Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 283. sz.; Anjou II. 473. sz.; Zichy I. 385—388. sz.; Fejér VIII. 3. 305. sz.; Lichnowsky i. m. 925, 929, 930. sz.

117 Theiner i. m. I. 798, 800. sz. — Károly Róbert 1328-as beavatkozása a cseh királynál Ulászló érdekében: Chron. Aulae Reg. (i. h.) 417. o.

118 Emler: Reg. III. 1535, 1546, 1548, 1558. sz.; F. W. Sommersberg: Siles. RS. I. 336. o.;Codicis Silesiae diplomatici specimen (Sommersberg i. m. I.) 27, 28, 68, 126. sz.; Diplomatarii Bohemo-Silesiaci continuatio (F. W. Sommersberg: Silesiorum rei historicae et genealogicae accessiones. Lipsiae, 1732.) 67, 120. sz. Vö. Emil Werunsky: Geschichte Kaiser Karls IV. und seiner Zeit. I. (Innsbruck, 1880.) 133, 236. o.

cseh forrás azzal köti össze, hogy Károly Róbert segítséget szándékozott nyújtani a cseh király ellen — Lokietek Ulászló „krakkói királynak".[119] S cseh értesülések szerint a magyar és „krakkói" király összefogtak az osztrák herceggel, hogy a cseh király ellen segítsék.[120] S hogy ez a lengyel-lovagrendi küzdelemmel összefüggött, azt mutatja, hogy a cseh, magyar és lengyel király — lovagrendi forrás szerint — 1331 novemberében a béketárgyalásokba a német lovagrend ügyét is be akarták vonni.[121] A cseh király csak november végén szabadult az osztrák és a még nagyobb erejű magyar nyomástól, s indulhatott vissza a harctérről hazájába.[122] János cseh király Lengyelország ellen tervezett támadását csak mintegy két hónappal azután indíthatta meg, hogy a lengyelek megverték a német lovagrend dúló és hódítani akaró csapatait. Ez volt Károly Róbert 1331-es állásfoglalásának célja és értelme. A pillanatnyi Habsburg-kapcsolat itt alárendelt volt. János cseh király évekkel később adományt téve a mikulovi földesúrnak 1331-i szolgálataiért, arra a „nagy nélkülözés"-re emlékszik vissza, amikor ellenségei „Magyarország királya és Krakkó királya s ehhez Ausztria hercegei voltak".[123] A döntőnek tehát a magyar-lengyel kapcsolatot tartotta ő is.

Károly Róbert azonban nemcsak közvetve, hanem közvetlenül is segítette Lengyelországot a német lovagrend elleni harcában. Károly Róbert területegyesítő politikájával egyidőben ugyanis Lokietek Ulászló lengyel király, a nemesség széles rétegeire támaszkodva, hasonló harcot vezetett a lengyel tartományok egyesítéséért. Ulászló haladó politikájának alapja bizonyos mértékig már a városi élet fejlődése és az egyes lengyel országrészek közti gazdasági kapcsolatok erősödése volt. Az egy uralkodó alatt egyesülés folyamatát meggyorsító külső tényező pedig a német lovagrend támadó politikája volt.

A lovagrend támadásának kiindulópontja az a Poroszország volt, amely „a 13. század végén virágzó országból vadonná változott, a falvak és megművelt földek helyén erdők és mocsarak, a lakosokat részben megölték, részben elhurcolták, részben kivándorlásra kényszerítették Litvániába" — állapítja meg Marx — „Ahol a lakosokat nem irtották ki, *rabszolgává tették.*"[124] Ezt a sorsot szánta a lovagrend a lengyel népnek is.

A német lovagrend támadása még veszedelmesebb volt Lengyelországra, mint a Habsburgok és a nyugati tartományurak szövetsége hazánkra. A lovagrend komoly eredményt ért el a lengyel területegyesítés folyamatának lassításában Pomeránia elfoglalásával a 14. század

119 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 453. o.
120 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 454. o.
121 Die Chronik Wigands von Marburg (Th. Hirsch—M. Töppen—E. Strehlke: Scriptores Rerum Prussicarum. II. k. Leipzig, 1863.) 484. o. Vö. Długoss i. kiadás I. 1022. hasáb.
122 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 454—456. o.; Emler: Reg. III. 1856. sz.
123 1334: Emler: Reg. IV. 12. sz. — 1331 őszén János király haditevékenysége Ulászló király ellen: Werunsky i. m. I. 133. o.
124 Marx und Engels über das reaktionäre Preussentum. (Moskau, 1946.) 14. o.

első évtizedének végén. 1309-ben a német lovagok elfoglalták Gdańskot, s a város erődeit teljesen lerombolták.[125] A város elfoglalásakor a lovagok vadul kegyetlenkedtek: kivégezték a foglyul ejtett katonákat, lemészárolták a lengyel polgári lakosságot és a katonák családját, a nőket, gyermekeket sem kímélve.[126]

A lovagrend az 1320-as évek végén újabb támadást indított, újabb lengyel területeket pusztított. 1328 végén és 1329 tavaszán János cseh király is támogatta a rendet azzal, hogy velük együtt hadat indított a porosz-litván részekre, litván várakat foglalt el s öldökölte a lakosságot. Ezzel lengyel ellentámadást idézett elő.[127] János azzal is segítette a lovagokat, hogy 1329 tavaszán Toruńban időzve, a német lovagrendnek adományozta — mint lengyel trónigénylő — Pomerániát, valamint Dobrzyn és Mazóvia felét, majd 1330-ban egész Dobrzynt eladta a lovagrendnek.[128]

Nemcsak a lengyel területek jogtalan, formális trónkövetelési igényre alapozott eladományozása jelentett támadást Lengyelország ellen, de maga a litvánok elleni támadás is, hiszen Litvánia ekkor Lengyelország szövetségese volt. Litvániát dinasztikus kapcsolat is fűzte Lengyelországhoz, s épp azt a tényt, hogy Ulászló lengyel király „kedveli a litvánokat", használta ürügyül János király a német lovagrenddel való formális szövetségkötésre Ulászló ellen(1329 március 12.)[129]

Még 1329 nyarán és őszén a német lovagrend betört Kujáviába, elfoglalta és feldúlta Wloclaw, Plock, Brzesc városokat, miután ostromgépekkel (hajítógépek, faltörők) támadta azokat. Brzesc ostrománál a város felgyujtására a lovagok fenyőforgáccsal és szurokkal megtöltött és belül meggyujtott lövedékeket is hajítottak. A lovagok az elfoglalt városokban öldösték a lakosságot. Elfoglaltak több erődöt is.[130] Hosszas harcok után 1331 szeptember 27-én Ulászló király seregének Plowcze falu

125 De prima fundatione monasterii Olivae (Script. Rer. Pruss. I.) 707. o.

126 Egyházi tanuvallatás 1320-ban (Script. Rer. Pruss. I.) 779, 780, 783—785. o.; pápai megbízottak tanukihallgatása 1339-ben (u. o.) 790—793. o.

127 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 431. o.; Chron. Przibiconis (i. h.) 285—286. o.; Petri de Dusburg Cronica (Script. Rer. Pruss. I.) 215, 216. o.; Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie (u. o.) 287. o.; Di Kronike von Pruzinlant (u. o.) 615—616. o.; a lengyel évkönyvekből (u. o.) 770. o. (a lengyel ellentámadásra); Annales Ronneburgenses (Script. Rer. Pruss. II.) 146. o.; Die Chronik Wigands von Marburg (u. o.) 462—463. o.; Anonymi archi-diaconi Gneznensis brevior chronica Cracovie (Sommersberg: Siles. RS. II.) 96. o. (a lengyel ellentámadásra.)

128 Cod. dipl. Moraviae VII. 3. 255, 257, 270, 271, 273. sz.; Emler: Reg. III. 1532, 1539. sz.; Johannes Voigt: Geschichte Preussens IV. (Königsberg, 1830.) 439. o.

129 Emler: Reg. III. 1533. sz.; Petri de Dusburg Cronica (Script. Rer. Pruss. I.) 193. o.; Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie (u. o.) 283, 287. o.; Anonymi archi-diaconi Gneznensis brevior chronica Cracovie. (Sommersberg: Siles. RS. II.) 96. o.

130 Petri de Dusburg Cronica (Script. Rer. Pruss. I.) 216—217. o.; Di Kronike von Pruzinlant (u. o.) 617—618. o.; a lengyel évkönyvekből (u. o.) 770. o.; Die Chronik Wigands von Marburg (Script. Rer. Pruss. II.) 463—464. o.; lengyel tanuvallatásokból 1339-ben (u. o.) 720—722. o.; Długoss i. kiadás, 994—995. hasáb; Anonymi archi-diaconi Gneznensis brevior chronica Cracovie (Sommersberg: Siles. RS. II.) 79, 96. o.

mellett sikerült nagy diadalt aratnia a támadó lovagrend németországi zsoldosokkal is megerősített seregén.[131]

A hódító német lovagrenddel viaskodó Lengyelországnak Litvánia segítsége mellett nagy — nemcsak közvetett, hanem közvetlen — *segítséget nyujtott Magyarország is.* Több esetben is (1329, 1330, 1332) magyar haderő indult Lengyelország segítésére.[132] 1329 őszén Lokietek Ulászlót Kulm tartomány elleni támadásában sok magyar is kísérte. Ezek élén Vilmos magyarországi comes (más variáns szerint „nagy gróf" = nádor) állt. Ez bizonyára Druget Vilmos lehetett, aki ezekben az években a Lengyelországgal szomszédos Szepes és Sáros megyék ispánja volt, s így könnyen eshetett rá a király jelölése az északi hadjárat vezetésében. A forrás talán azért címzi már ekkor nádornak, mert a nádor ekkor is egy Druget volt, s nemsokára Druget Vilmos is az lett.[133]

1330 késő őszén, szeptember-november hónapokban a lengyel-litván lovasságot Ulászlónak Toruń vidéke, Kulm tartomány elleni támadásában nemcsak német zsoldoshad, hanem — korabeli lovagrendi források szerint, amelyek valószínűleg túloznak számadatukban — 8000 olyan harcos is kiegészítette, akiket a magyar király küldött népéből segítségül. A magyarok vezetője most is Vilmos volt, aki azonban ellenezte a litvánokkal való együttműködést. A támadás során éppen ezért Lengyelország és szövetségesei nem tudták elérni hadicéljaikat, csupán váraikba bírták visszaszorítani a német lovagokat. A hadjáratot magyar oklevél is említi: eszerint a felvidéki Csirke István fiait sok más harcossal együtt a lengyel király segítségére küldte Károly Róbert a poroszországi rendtartományhoz tartozó keresztesek ellen.[134]

Majd 1332-ben, újabb lovagrendi támadás idején Ulászló hadaiban ismét ott volt többezer olyan katona is, akiket Károly Róbert küldött neki segítségül. Talán ide küldte Károly Róbert azokat a *zsoldosokat,* akik miatt 1332 májusában collecta-adót vetett ki.[135] Magyarország ezekben a harcokban játszott szerepével elősegítette, hogy a német lovagrend átmenetileg kénytelen volt felhagyni hódító terveivel s a Lengyel-

131 A lengyel évkönyvekből (Script. Rer. Pruss. I.) 770. o.; Kurze Reimchronik von Preussen (Script. Rer. Pruss. II.) 6. o.

132 Vö. Pór Antal: Magyar-lengyel érintkezés a XIV-ik században. (Századok. 1903.) 321—323, 325, 326. o. és Domanovszky Sándor: Károly Róbert és Lokietek Ulászló. (Huszár Károly szerk.: Magyarország és Lengyelország. Budapest—Warszawa, 1936.) 44. o.

133 Die Chronik Wigands von Marburg (Script. Rer. Pruss. II.) 466—467., 470—471. o.; Chronica principum Poloniae (Stenzel: SR. Siles. I.) 154. o.; Długoss i. kiadás I. 994. hasáb (tévesen 1328-ra.) Vö. Wertner: Adalékok (Tört. Tár, 1907.) 27, 49, 64. o.

134 Petri de Dusburg Cronica (Script. Rer. Pruss. I.) 218. o.; Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie (u. o.) 283, 287. o.; Di Kronike von Pruzinlant (u. o.) 620. o.; Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae (Script. Rer. Pruss II.) 65. o.; Die Chronik Wigands von Marburg (u. o.) 471—472. o.; Długoss i. kiadás I. 1000—1001. hasáb; Stanislai Sarnicii Annales (Długoss i. kiadás II. Függelék) 1129. hasáb; a lengyel támadás időpontjára (november) a lengyel évkönyvek adata vet fényt (Script. Rer. Pruss. I.) 770. o.; Csirke István fiaira Anjou II. 443. sz. (1330 november 29.)

135 Długoss i. kiadás I. 1024. hasáb; Anjou II. 507. sz.

országgal való megegyezés lehetőségét kellett keresnie. Károly Róbert most is egyik előmozdítója lett a megegyezésnek, mint már előbb lengyelcseh vonatkozásban is.

A Habsburgokkal való szembekerülés, a két szomszédos szláv országgal való szövetség fokozatos kialakulása Károly Róbert idején nem pusztán dinasztikus és országos *politikai* tényezők következménye volt. Megvoltak e külpolitikai fejlődés *gazdasági* okai is. Ebben az időben a feudális alapon belül új elemek kezdtek fejlődni mindhárom baráti országban. Lassankint növekedett a városi kézműves termelés, komolyan fejlődött a bányászat és a mezőgazdaság egyes ágai (így hazánkban a bortermelés). Mindez fokozta a három ország közötti kereskedelmi forgalmat, ill. nagyobb forgalmat eredményezett a fejlettebb, erősebb nyugati kereskedőtőkésekkel. Ezek a tényezők bizonyos mértékig közvetlenül is hatottak a külpolitikára. Feltétlenül így áll ez pl. a Habsburg—Anjou viszony tekintetében. A 14. század első negyedében ellentét alakult ki Magyarország és a Habsburgok között külkereskedelmi téren is. Abban az időben ugyanis Bécsnek már árumegállító jogát realizáló fejlett kereskedelme volt. E jogát 1312-ben kibővítették.[136] Bécs így éket tudott verni a nyugateurópai kereskedőtőkések és hazánk közé. Gátolta továbbá a Csehország és Magyarország közötti áruforgalmat is. A külföldi kereskedők nem tudták áruikat egyenesen Magyarországra hozni, viszont a hazánkból kimenő termények árát a bécsiek bekapcsolódása drágította. Éppen ezért a nyugati kereskedőtőkések és az érdekeiket figyelembe vevő Károly Róbert is más kereskedelmi utak kialakulását egyengették, amelyek Bécset megkerülik. Ismét megélénkült a közvetlen magyar-cseh kereskedelem és erősödött a magyar-lengyel kereskedelem is. Kassa, az északra irányuló magyarországi kereskedelem központja, már 1324-ben szerződésre lépett Krakkóval.[137]

Éppen 1324-ben történt az is, hogy Károly Róbert helyreállította a Lajta menti megrontott határt. Ugyanekkor gazdasági összeütközésre is sor került Károly Róbert és az osztrák hercegek között éppen a magyar-lengyel-cseh külkereskedelem zaklatása miatt.[138] Károly Róbert uralmának utolsó évtizedében szilárdan együttműködött a cseh és lengyel királlyal, sőt a magyar-cseh együttműködési szerződésre hivatkozva, következetesen előmozdította a régóta viszálykodó cseh és lengyel királyok közötti ellentétek békés kiküszöbölését is.[139] Ez felelt meg a három ország politikai és gazdasági érdekeinek egyaránt.

136 Domanovszky S. i. m. 43. o., vö. Mitteilungen d. Inst. f. Öst. Gesch. forsch. 1949. 252. o.

137 Domanovszky S.: A szepesi városok árumegállító joga. (Bp. 1922.) 5. o.

138 A határ helyreállítására Ráth Károly: Mosonmegyei regesták a vegyes házakbóli királyok korából (Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. II. 1863.) 142. o.; a gazdasági összeütközésre Házi: Sopron sz. kir. város tört. I. 1. 86. sz.

139 Ezt maga Károly, a cseh király fia mondja el. Vita Karoli Quarti imperatoris ab ipso Karolo conscripta. 1316—1346. (Joh. Friedrich Boehmer: Fontes rerum germanicarum I. Stuttgart, 1843.) 250. o. A visegrádi kongresszus előzménye: Joseph Chytil: Codex Diplomaticus et Epistolaris Moraviae VII. 1—2. (Brünn, 1858.) 76. sz.

Ezt a legjobban az 1335. évi *visegrádi kongresszus fejezte* ki, amelyen Károly Róberten kívül résztvettek Kázmér lengyel, János cseh király, Károly morva őrgróf, valamint Wroclaw város követei is.[140] A kongresszuson a három országnak nemcsak együttes külpolitikáját építették ki, hanem fontos külkereskedelmi megállapodásokat is kötöttek. A lengyel király részéről Károly Róbert mint döntőbíró szerepelt — a lengyel király és a német lovagrend 1334. évi döntőbírósági megállapodása alapján — a kongresszuson eldöntésre kerülő lengyel-lovagrendi vitában. Károly Róbert kompromisszumos megoldást ért el, e mellett továbbra is fenntartotta a lengyel álláspont támogatását.[141]

Nem kevésbbé voltak jelentősek a gazdasági megállapodások. A három király együtt lépett fel Bécs árumegállító joga ellen. E várossal szemben magyar-lengyel-cseh gazdasági együttműködést alakítottak ki. E megállapodások — a királyi kincstárak érdekeit szem előtt tartva — nagymértékben szolgálták a kereskedelem biztonságának érdekeit, még a helyi feudális urakkal szemben is. Kázmér lengyel király Csehországgal való megállapodásában pl. megígérte, hogy Boleslavic vár lerombolása után új várat azon a helyen nem enged emelni, szem előtt tartva Lengyelország és Csehország nyugalmát, valamint annak a közútnak biztonságát, amely Lengyelországból Wroclaw városba vezet. A cseh királlyal kötött szövetségben Kázmér kikötötte, hogy a rabló várurakat elégtételre kényszerítik, akár ostrommal is s a rablóvárakat lerombolják.[142] A kongresszus után az új, királyi védelemben részesített, a jogtalan vámoktól megtisztított kereskedelmi utak vonalát is szabályozták. Erre megállapodás jött létre. Az egyik kereskedelmi út Bécs megkerülésével vezetett nyugat felé Budán, Esztergomon, az északnyugati Felvidék városain és a Morvaország határán levő Holics helységen át Brno városába, a második útvonal pedig észak felé Kassán és a Szepességen át Lengyelországba. Ez utóbbi vonalon is egyre erősebb forgalmat bonyolítottak le. Károly Róbert és János király megállapodása a két ország közötti utak forgalmáról ugyancsak tekintettel volt a kereskedelem biztonságára. Károly Róbert ezért meghagyta a várnagyoknak és officiálisoknak, hogy az utaknak minden akadályozástól biztosnak és békésnek kell lenniük, a kereskedőket nem szabad zaklatni.[143] Károly szövetségese, János király már 1336-ban értesítette Frankfurt an der Oder városát, hogy a három király megegyezése alapján Bécs helyett Brno városban fogják ezután lerakni az árukat. A Brnoba vezető utak biztonságáról saját országaikon keresztül a szerződő királyok gondoskodnak.[144] 1337-ben Károly Róbert beavatkozására az esztergomi érsek kénytelen-kelletlen

140 Pór Antal: Tót Lőrinc, a királyi tárnokok és zászlótartók mestere. (Századok, 1891.) 363. o.

141 Diplomáciai emlékek az Anjou-korból I. 327. sz. Vö. Obál i. m. 32—35. o. és (helyesebb értékeléssel) Domanovszky S.: Károly Róbert és Lokietek Ulászló 44. o.

142 Emler: Reg. IV. 225. sz.; Cod. Dipl. Moraviae VII. 1—2. 91. sz.

143 Dipl. eml. Anj. I. 339. sz., Dipl. Moraviae VII. 1—2. 102. sz.

144 Domanovszky S. i. m. 44. o.

a cseh úton érkező áruk kedvezményes vámját állapította meg.[145] A nyugat- és középeurópai kereskedőtőkések most kedvezőbb kapcsolatokat tudtak Magyarországgal kiépíteni és elsősorban nekik volt hasznos, hogy Bécset ki tudták kapcsolni. Igy az esztergomi vámkedvezményben nemcsak cseh (prágai), hanem mainzi, nürnbergi, augsburgi kereskedők érdekeit is figyelembe vették. A csehországi kereskedők számára Károly Róbert külön védlevelet is adott ki 1336-ban.[146] Ugyanebben az évben viszont Pozsonynak szóló rendeletében megtiltotta az Ausztriába irányuló kivitelt.[147] A király 1338-ban is intézkedett a külkereskedelem érdekében: mivel Pozsony városa és a határszéli ispánok nagy vámokat zsaroltak a soproniak borai után, amikor azokat a soproni vagy magyar-, cseh-, lengyelországi kereskedők kivitték, utasítást adott a mérsékelt vámszedésre.[148] S valószínűleg összefüggött a bajor kereskedők magyarországi kapcsolataival is, hogy 1338-ban Károly morva őrgróf megerősítette a nürnbergi polgárok kérésére apja 1326. évi kiváltságát az országán átutazó kereskedőknek nyujtandó biztos kíséretről.[149] A cseh király és Brno városa egyideig I. Lajossal is kapcsolatban állott a kereskedőkaravánok biztonságának megóvása érdekében.[150]

Károly Róbert azonban nemcsak a külföldi kereskedők érdekeit tartotta szem előtt, hanem a magyarországi polgárokét is. Jellemző erre, hogy az osztrák bárókkal való határmenti harcok során Károly Róbert lefoglalta egy harcban elfogott német báró. vagyonát, mert az nemeseket és *kereskedőket* megbírságolt.[151] Sőt arra is van példa, hogy nem külföldi, hanem zólyomi polgárok vagyonának elrablása miatt Károly Róbert hűtlenségi pert indított feudális urak ellen a Felvidéken, s az elkobzott nemesi birtokból előírta a károsultak kárpótlását.[152]

Az elmélyült politikai és gazdasági kapcsolatok alapján ezekben az években igen erős *katonai kapcsolatok* fejlődtek ki a három baráti ország között. 1335-ben a cseh és magyar király katonai szövetséget kötött a Habsburgok ellen, ebbe Henrik bajor herceg is belépett. Károly Róbert és János király szerződésükben minden ellenség ellen segítséget ígértek egymásnak, kivéve Kázmér lengyel király ellen. A szerződő felek kötelezték magukat, hogy a másik fél kérésére páncélos (armigere) és íjász (sagittarie) erőiket küldik segítségül. Egyben kötelezték magukat arra is, hogy a Habsburgokkal való háború esetén nem kötnek különbékét.[153] S cseh elbeszélő forrás szerint a visegrádi kongresszus

145 Cod. Dipl. Moraviae VII. 1—2. 183. sz.
146 Dipl. eml. Anj. I. 340. sz.
147 Fejér VIII. 7. 221. sz.
148 Házi i. m. 129. sz.
149 Cod. Dipl. Moraviae VII. 1—2. 202. sz.
150 Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 356. sz.; Bedřych Mendl (szerk.): Knihy počtů města Brna z let 1343—1365. (V Brne 1935.) 15—16. o.
151 Sopron vm. oklt. I. 155. sz.
152 Palásthyak oklt. I. 60. sz.
153 Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 232. sz., Cod. Dipl. Moraviae VII. 1—2: 81. sz.; Specimen codicis diplomatici Moravici 139. sz. (Dobner: Mon. Hist. Boemiae IV.); Vita Karoli Quarti (1. h.) 250. o. Vö. Adalbert Obál i. m. 12—13, 22, 23. o.

eredményeképpen nemcsak a szerződést kötő két király, hanem velük a lengyel király is szövetkezett minden fejedelem elleni kölcsönös segítésre.[154] Valóban, a visegrádi megegyezés előkészítette a három király szövetségét.

1336-ban az osztrák hercegek a Henrikfiakkal és más nyugati és déli feudális lázadókkal Bécsben katonai szövetséget kötöttek és támadást intéztek Károly Róbert ellen. E szövetségkötések röviddel azután következtek be, hogy a terjeszkedésre törekvő Albrecht és Ottó Habsburg hercegek Bajor Lajos császárral 1336 január 5-én oklevelet állíttattak ki, amely szerint Magyarországon minden „császári hűbért" ők adományozhatnak. (A császár jogtalan adománya éppúgy a hódítás igazolására szolgált volna, mint ahogyan Bajor Lajos 1337 évi kiváltságlevele is, amellyel a német lovagrendnek adta hűbérül a soha meg nem hódított Litvániát.[155])

Az osztrák hercegek 1336-ban ugyan 2000 páncélos („sisakos") és 20.000 gyalogos katonával rendelkeztek, mégis vereséget szenvedtek. János cseh király 2300 „sisakos" és 15.000 válogatott gyalogos (nagyrészt fizetett zsoldos) katonája és Károly Róbert 600 „sisakos" és többezer könnyű íjász harcosa mellett résztvett a harcban 300 „könnyű" és 200 „sisakos" krakkói harcos is. Ezeket a Habsburg-ellenes erőket a hercegek hátában bajor hercegi erők, valamint tiroli lovas és gyalogos sereg is támogatta. Károly Róbert úgylátszik az egész országból összeszedte fegyveres erőit, seregében Abauj és Szabolcs megyei nemesek is résztvettek. Valószínű, hogy ebben a hadjáratban is kényszerítette Károly Róbert a magyarországi főpapokat is, hogy bár kelletlenül, az osztrák hercegek ellen is elküldjék bandériumaikat. Károly Róbert hadainak zöme bizonyára a magyarországi lázadók ellen harcolt. 1337-ben a magyarországi lázadók kénytelenek voltak a Habsburgokhoz menekülni, vagy megadni magukat. A király ekkor elvette tőlük — csere formájában— nyugati váraikat.[156]

Károly Róbert gazdasági, politikai és katonai együttműködése a cseh és lengyel királlyal komoly eredményekkel járt tehát. A távolabbi

154 Chronicon Francisci Canonici Pragensis (G. Dobner: Monumenta Historica Boemiae VI. Pragae, 1785.) 270. o.

155 1336: Cod. Dipl. Moraviae VII. 1—2. 101. sz.; vö. 1337: Historische Zeitschrift 175. k. (München, 1953.) 635—636. o.

156 A lázadók és a Habsburgok szövetségére G. Pray: Annales Regum Hungariae II. (Vindobonae, 1764.) 39—40. o.; Pór Antal: Pecséttani apróságok. (Turul, 1893.) 181. o.; Pór Antal: Déli szláv történeti tanulmányok. (Századok, 1894.) 22. o.; Lichnowsky i. m. 1060, 1061. sz. reg. — Cseh támadás Ausztria ellen. Chron. Aulae Reg. (i. h.) 490. o.; Iohannes Victoriensis (J. F. Boehmer FRG. I.) 420. o.; Vita Karoli Quarti (i. h.) 250—251. o.; utóbbi beszél Károly morva őrgróf Tirol felől kiinduló Ausztria elleni gyalogos és lovas sereggel való támadásáról és Henrik bajor herceg Habsburg-ellenes harcáról is. A magyar haderő harcára Anjou III. 190, 193, 194, 250, 276. sz. (Utóbbi regesztája hibás); Zichy I. 477, 479, 490. sz.; Hazai O. IV. 119. sz.; Anjou V. 254. sz. (Az ebben az osztrák herceggel vívott harc említése 1336-ra vonatkozik, ez az időpont felel meg Lóránd fia Lóránd Vas megyei ispánsága idejének, vö. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. k. Bp. 1901. 6—7. o., Wertner: Adalékok Tört. Tár, 1907. 341. o.); vö. Hóman Bálint: Magyar tör-

eredmények közé tartozik a bécsi árumegállítás 1351-ben bekövetkezett enyhítése is.[157] A három ország összefogása Károly Róbert utolsó éveiben tovább mélyült. Károly Róbert lehetővé tette pl., hogy Károly morva őrgróf Ausztriát megkerülve kijusson az Adriai tengerhez, mikor Lombardiába igyekezett.[158] S bár 1338-ban a csehek s 1339-ben Károly Róbert is megegyezést kötött a Habsburgokkal,[159] párhuzamosan 1338-ban megerősítették a cseh-magyar szövetségi szerződést is, sőt 1339-ben Kázmér lengyel király is örök barátsági szerződést kötött Csehországgal.[160] Károly Róbert e szövetségi rendszer kiépítése mellett a nyugati határ biztosítását is fokozta, pl. 1339-ben Moson megyei őrök lovaskatonai szolgálatát szabályozta az osztrák határon.[161]

*

A 11—14. század története világosan mutatja, hogy milyen nagy volt a keleteurópai népek összefogásának szerepe a feudális német hódítók támadásainak elhárításában, a keleteurópai államok függetlenségének megőrzésében. Nagyjelentőségű volt ez, a kor — Károly Róbert halála után különösen erősen érvényesülő — feudális korlátai, az egymásrautaltság inkább csak ösztönös érzése, a feudális uralkodóosztályok politikai következetlensége ellenére is. E közös küzdelmek és a keleteurópai országok fejlődésének a fentiekben vázolt, több vonalon is megnyilvánuló párhuzamossága ma történeti hagyományává válik a szocializmus építésében és a béke védelmében együtt küzdő keleteurópai népek közös munkájának és fegyverbarátságának.

ténet II. (Bp. 1936.) 654. o. A főpapi bandériumok bevonását valószínűsíti a röviddel ezutáni főpapi panasz, vö. Székely Gy. i. m. 67—68. o. — A magyar-cseh-lengyel katonai összefogásra: Epitome Chronicae Bohemicae Joannis Neplachonis abbatis Oppatovicensis (Dobner: Mon. Hist. Boemiae IV.) 121. o. — A seregek létszámára Chron. Aulae Reg. (i. h.) 490—491. o.

157 Domanovszky S. i. m. 45. o.

158 1337-ben. Vita Karoli Quarti (i. h.) 253. o.

159 U. o. 256—258. o.

160 U. o. 256—257. o.; Specimen codicis diplomatici Moravici (Dobner i. m.) 144, 145, 147. sz.

161 Fejér VIII. 4. 185. sz.

A FEGYVERNEMEK KÉRDÉSE ZRINYI KATONAI MUNKÁIBAN

Cserne Tibor őrnagy

Zrínyi korában az európai hadseregek már központi vezetés alatt álló zsoldos hadak voltak, sőt Gusztáv Adolf szabad parasztokból sorozott hadsereg élén aratta diadalait.

Egyre nőtt ezeknek a zsoldoshadseregeknek társadalmi alapja: a parasztság tömegesen szegényedett el és gyorsan nőtt a városi plebejus réteg is.

Ezekben a hadseregekben már a gyalogság volt a főfegyvernem. A gyalogság azért vált főfegyvernemmé, mert az uralkodóházaknak, uralkodó osztályoknak hódításaikhoz szakadatlanul növelniök kellett hadseregüket; elsősorban tehát a legolcsóbb és legnagyobb ütőerejű fegyvernemet — a gyalogságot — növelték.

Hogy a gyalogság főfegyvernemmé válhasson a feudális lovassággal szemben, azt a kézi lőfegyverek ezidőszerinti fejlettsége tette lehetővé. Bár a XVII. szd. elején a muskéták még feleslegesen nagy ürméretű, 18—22 mm-es, és ennek megfelelően tetemes súlyú, 10—12 kg-os fegyverek voltak, lőtávolságuk már elérte a 200 m-t. Ezeknek a fegyvereknek a tűzgyorsasága — ahogyan a kanócos fegyvert a kovás puska kiszorította, — egyre nőtt. Gusztáv Adolf fegyelmezett, jólképzett lövészei kovás puskájukkal, a kanócos puskával kialakult tűzgyorsaság háromszorosát is elérték. Már általában véve is az volt a helyzet, hogy a lövészek harcrendje, amely a töltés lassúsága miatt 10 sornál is mélyebb volt — hat sor mélységű vonallá nyúlhatott.

Ez a gyalogság tüzével már könnyen szétszórta, sőt megbénította az amúgy is lassan mozgó nehézlovasságot. A gyalogság tüzének hatására könnyíteni kellett a lovasság fegyverzetén, új lovas harceljárásnak kellett kialakulnia

A Habsburg-megszállta Magyarország Európa fejlettebb országai mögött a gyalogság fejlődése terén súlyosan lemaradt. A végvári őrségek gyalogosai csak védőfeladatot teljesítő, gyengén felfegyverzett szegénylegények voltak, jelentőségük lényegesen kisebb volt, mint a végvárrendszer portyázó könnyű lovasságáé, amely adott esetben várvédelemben is megállta a helyét.

A Habsburgok által megszállt Magyarországon korszerű hadsereg és ezen belül korszerű gyalogság nem alakulhatott ki. Ha ilyen hadseregünk lett volna, ez a magyarországi Habsburg-uralom végét jelentette volna. A császár még a kisszámú, rosszul felfegyverzett, kétségbeejtő anyagi helyzetben élő, de hősiesen harcoló végvári őrségekben is állandó veszedelmet látott és mindent megtett annak érdekében, hogy megszabaduljon a végváriaktól.

Zrínyi, kora rendkívül súlyos és bonyolult körülményei között világosan felismerte, hogy a magyar nép csak korszerű nemzeti tömeghadsereggel űzheti ki a törököt az országból, csak saját erős hadseregével rázhatja le a Habsburgok igáját. Nézzük meg, hogy Zrínyi, aki lelkiismeretesen tanulmányozta kora katonai irodalmát és minden gyakorlati tapasztalatát az ország felszabadítása érdekében igyekezett felhasználni, hogyan képzelte el ezt a hadsereget?

„... Az én fundamentumom békességes időben 12.000 ember, holott hadakozás ha lenne, (az mint hogy legyen is az én tanácsom szerint) legalább annyi gyalog, úgymint 12 ezer és lovas is annyi legyen pro fundamento, akkor, amint mondám, az egész nemzetünket fegyverezve vegyük rendbe, legyen elegendő ágyúnk és mindenféle hadiszerszámunk" — írja az Áfiumban. Nyilvánvaló, hogy a „fundamentom" mellett felfegyverzett nemzet — amelyen Zrínyi, mint máshonnan kiderül, elsősorban a parasztságot érti, — leginkább gyalogot tud adni a harchoz. Zrínyi a gyalogság és a lovasság egymáshoz való arányát másutt számszerűleg is megadja és ki is fejti, miért kell a gyalogságnak a főfegyvernemnek lennie.

A Tábori kis tractában ezt írja:

„... a németek, francúzok, spanyorok s több ahhoz jobban értő nemzetek, a had erejét a gyalogságban teszik. Rendszerént két, három, négy annyi a gyalog, mint a lovas, mely szokás messze jobb a másiknál, mert nem olyan költséges s több hasznot teszen mind harcokon s mind ostromokon; sőt hegyes, völgyes, s árkos, vizes helyen szükségesebb is a gyalog, mint a lovas."

A Vitéz Hadnagyban így ír: „Legyen őneki [a magyarnak] számos lovasa: nem elég az, mert nem mindenkor kell prédálni avagy csatázni, néha szemben is kell az ellenséggel menni, ahol a te lovadnak futása nem használ. S mivel vészesz várat, mivel őrzöd meg aztat, mivel vered ki sáncából az ellenséget? ezeket te lovad nem visz végben, hanem a gyalog, akinek nem a lófutás a reménysége, hanem a maga embersége."

Ebből a két idézetből is kiviláglik, hogy Zrínyi miért a gyalogságot tekinti főfegyvernemnek és a sereg „kezének"? A két fő-szempont, amelyek alapján erre a megállapításra jut: „mert nem olyan kölséges" és mert „nem a lófutás a reménysége, hanem a maga embersége".

Ezt mi ma úgy fejezzük ki, hogy területet elfoglalni és megtartani csak a gyalogos képes; — „mivel vészesz várat, mivel őrzöd meg aztat,

mivel vered ki sáncából az ellenséget?" — ha nem a gyaloggal — mondja Zrínyi.

Ezek után nézzük meg tervbevett gyalogsága fegyverzetét és szervezetét. A Tábori kis tracta szerint „egy zászló alá esik 120 legény, kinek 40 kopjás, 80 muskatélyos". Gyalogosainak fegyverzete még nem lehet egységes, mert a szuronyt korában még nem ismerik. A kopjások — védik a lövészeket és ők hajtják végre a lovasokkal együtt a rohamot. A puska fejlettségére, használhatóságára mutat az, hogy a lövészek és a kopjások aránya 2:1. Kezdetben ez az arány 1:2 is volt, a lándzsások javára.

A puska fejlettségét mutatja az is, hogy gyalogosai már csak sisakot és mellvasat viselnek. Ez teszi lehetővé azt, hogy a korabeli gyalogság a nehézpáncélzatú, nagypajzsú, hosszú lándzsás védő gyalogságból mozgékony, támadó gyalogsággá — főfegyvernemmé váljon.

Hogyan látja Zrínyi a gyalogság mellett a lovasság szerepét? Egy pillanatra sem tér le a reális valóság talajáról, nem épít légvárakat; nem téveszti szem elől a gyalogság jelentőségét a végvári harcokban.

„Ha azokban az időkben volnánk, mint eddig voltunk, hogy nem volt ugyan nyilvánvaló hadakozás, ... a magyar nemzet tartana négyezer gyalogot, ... nyolcezer lovast... holott a gyalog az ereje a hadakozásnak... és jobbára őrajta fordul minden operáció" — írja Zrínyi az Áfiumban.

A dogmát nem tűrő Zrínyi a három részre szakadt ország viszonyait és a török szembenálló csapatait tekintetbe véve jut erre a gondolatra. Világosan látja, hogy „míg jobban rendbe nem hozzuk magunkat", az előnyösebb helyzetben lévő, belső vonalon védő törökkel szemben, amelynek „az ő ereje mely a végekben vagyon, lovasokból áll" — külső vonalról csak lovassággal manőverezhetünk megfelelően; az ő szavaival „az gyalogságot nem opponálhatnánk mindenfele, hanem a lovast hamar elküldhetnénk, valahová szükség volna".

Emellett többször hangsúlyozza azt is, hogy milyen nagy jelentőségük van a lovasoknak sík, nyílt terepen vívott harcokban. Ilyen körülmények között a 3:1 arány helyett 2:1 arányt ajánl. „Ha hegyes... helyen viseli az ember a hadat, ... elég 24 ezer, kinek 6 ezer lovas, 18 ezer gyalog; megtartván mindenkor az tekintetet 3:1, tágas helyen pedig 36 ezer, kinek 24 ezer gyalog, 12 ezer lovas; ott tartván mindenkor ez tekintetet 2:1" — mondja a Tábori kis tracta.

Lovassága fegyverzetét szemügyrevéve, azt látjuk, hogy egészen könnyű, csak mellvassal védett lovasság szervezését tartja célravezetőnek. A lovasokat karddal és karabéllyal fegyverezné fel: „kopja a lovas kezében semmirekellő". Ezt a lovasságot már nem a páncél, hanem a gyalogság és tüzérség tűztámogatása mellett saját lőfegyverei védik. Egészen könnyű lovasság ez, amely bonyolult manőverekre és az ellenség üldözésére is képes.

Ezek után nézzük meg, hogy hogyan vélekedik Zrínyi a harmadik fegyvernemről — a tüzérségről? Világosan látja rendkívüli jelentőségét: „azok [a lövegek] nélkül nem lehet várakat venni és oltalmazni" — írja a Vitéz Hadnagyban. Ennek — látszólag — ellentmondanak a következők: „ha azt fogom mondani, hogy a lövőszerszámnak nincsen annyi haszna, mint híre és rettenetessége, talám megvetnek az okos emberek és régi hadviselők" — írja ugyancsak a Vitéz Hadnagyban, de mindjárt ki is fejti a következőket: ha a harcrend előtt állnak a lövegek, csak rövid ideig használhatja őket és az ellenség könnyen le is rohanhatja. Ha a lövegek a harcrendből tüzelnek, megbontják a harcrendet — nehezítik a vezetést. Harmadik esetben a szárnyakon állíthatná fel a tüzérséget, ekkor azonban nehéz megfelelő védelmükről gondoskodni, érzékenyen veszélyeztetik a szárnyakat.

Az, hogy miért nem becsüli sokra Zrínyi nyilt csatában a lövegeket, csak akkor válik világossá, ha megvizsgáljuk a korabeli lövegek legfontosabb adatait. Ezek az előltöltő, símacsövű, tehát csekély lőszabatosságú fegyverek kedvező esetben is csak harmincat lőttek naponta; lőtávolságuk legfeljebb 300 méter körül járhatott, tehát a gyalogság könnyen védekezhetett tüzük ellen. „... a kapitány, amely álgyuk ellen megyen hadával... soha jobban nem cselekedhetik, mint hogy időt ne adjon neki, hanem tüstént menjen az ellenségre, így elvész hatalma, elvész ideje az álgyúknak".

És bár, Zrínyi nem ír munkáiban erről, látnunk kell azt is, hogy korában a legkönnyebb lövegcső súlya is három métermázsa körül járt; az akkori földutakon tehát alaposan lefékezhették a sereg mozgását. Zrínyi, aki a korában uralkodó katonai elmélettel, a methódizmussal szemben, gyors rajtaütésszerű támadásokkal akarta az ellenséget megverni és következetes üldözéssel megsemmisítésükre törekedett, nem áldozta fel a mozgékonyságot a lövegek — nyilt csatában — kétes értékéért. Erről beszélnek a Tábori kis tracta számai is. A seregben „legyen húsz *aprószerű* álgyú, ki nyolc, ki hat lovú, *ismét két lovú seregrendelő 80*" — írja. Míg az „aprószerű", tehát a legkönnyebb lövegeket is 6—8 lóval kellett vontatni; felismeri a „seregrendelők", a seregbontók, a géppuskák ősének jelentőségét, melyek nagyobb hatásúak, tűzgyorsaságuk ellenére is jóval könnyebbek — tehát mozgékonyabbak a lövegeknél.

A három főfegyvernem kérdése mellett Zrínyi nagy gondot fordított a műszaki szolgálat megszervezésére. A tábor „fundálói" — erődítő szakemberei, „pattantyúsai" — a mai tüzértechnikusok ősei és a „művesek, kiket francúzok pioners hínak", feltűnően nagy számban, „summa együtt: személy 702" szerepelnek terveiben. Zrínyi műszaki katonáinak szerepét — erről nem sokat ír, — különösen harcainak történetéből értjük meg. Ujzerinvárnak állandó tűzben, rajtaütések között való felépítése, a Dráva hídjának felégetése, a Vág vonalának védelme — mind a műszaki harcosok bátor, újszerű felhasználásáról beszélnek.

Zrínyi fundálói és művesei — nem egyszerű mesteremberek, hanem harcos katonák.

Összefoglalva: a gyalogságot tekinti a fő fegyvernemnek, de emellett a lovasság rendkívüli értékét is látja ott, ahol mozgékonyságra van szükség: a manőverekben, a rajtaütésben, üldözésben. A tüzérséget — kora tüzérségét — szintén a legmegfelelőbben, várostromban és várvédelemben szándékozik felhasználni, mivel a mozgást akadályozza, tűzhatását nyílt csatában a seregbontó tüze pedig nemcsak pótolja, hanem túl is szárnyalja. Műszaki szolgálatára — harci feladatokat bíz.

Zrínyi munkáinak legfontosabb tanítása — a fegyvernemek kérdésében — a ma harcosa számára: a körülményektől függően, a legnagyobb hatásra képes fegyvernemnek kell a győzelem érdekében a súlyfeladatot kapnia; minden körülmények között rendeltetésszerűen kell a fegyvernemeket felhasználnunk.

RÁKÓCZI DUNÁNTÚLI HADJÁRATÁNAK TERVE 1705-BEN

Esze Tamás, a történettudomány kandidátusa

Tanulmányunk mindössze huszonkét napot ölel fel a Rákóczi-szabadságharc történetéből. A fejedelem 1705. június 19-én indult el Egerből a Dunántúl visszaszerzésére, s július 11-én Vácnál mondott le tervének megvalósításáról. E három hét alatt nagy változás történt a kurucok helyzetében: Rákóczi kezéből kihullott a katonai kezdeményezés, viszont a belpolitikában nagyjelentőségű lépést készített elő: országgyűlés összehívását határozta el.

Ez az időszak a második válságperiódus a nagy nemzeti küzdelem történetében. Az első 1704 nyarán állott be: a császár höchstädti győzelme[1] következtében meghiúsult Rákóczi stratégiai terve, hogy valahol Bécs táján összefogjon az előnyomuló bajor-francia hadakkal és így kényszerítse az udvart a nemzet követeléseinek teljesítésére. Höchstädt után szétfoszlott a háború gyors, győzelmes befejezéséről táplált remény. A kurucoknak be kellett rendezkedniök egy hosszú háborúra, melyben a múló idővel egyre csökken a teljes siker reménysége is. A belső erővel kivívott teljes győzelem reménye 1705 júniusában, Rákóczi egri készülődéseinek napjaiban, intett utoljára a hazájuk szabadságért felkelő magyaroknak.

Rákóczi *Emlékiratai*-ban[2] csak néhány mondattal emlékezik meg azoknak a napoknak a történetéről, amelyekről most szólani akarunk. Voltaképpen csak kezdő- és zárómozzanatát említi. Ennyit mond indulásáról: „Minthogy közeledett a hadjárat ideje, utasításokat adtam, hogy végrehajthassam szándékomat és átkelhessek a Dunán olyan hadsereggel, amelyről meg lehettem győződve, hogy követni fog."[3] Így számol be tervének összeomlásáról és egy új haditerv első felbukkanásáról: „Budá-

[1] Az egyesült császári-hollandi-angol seregeknek Marlborough és Savoyai Eugen vezetésével 1704. augusztus 13-án aratott megsemmisítő győzelme a Tallard marsall vezetése alatt álló francia-bajor hadak felett. — A vereség hatásáról így számol be Rákóczi: „Ez az esemény megfosztott a bajor választó-fejedelemmel tervezett egyesülésemnek minden reményétől, pedig ez volt az egyetlen alap, amelyre támaszkodva háborút kezdettem."

[2] Rákóczi a magyarországi háború történetét *Mémoires du prince F. Rákóczy sur la guerre de Hongrie, 1703—1711.* című munkájában írta meg. Ötödik része a következő gyűjteménynek: *Histoires des Révolutions de Hongrie ou l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement.* Hága, 1739.

[3] *Mémoires,* 212—213. l.

val egyvonalban voltam, amikor majdnem egyidőben két futár érkezett hozzám. Az egyik Eszterházy altábornagytól, a másik Bercsényi főtábornoktól. Az első tudtomra adta, hogy ... az ellenség szétrombolta a hidat. ... Bercsényi gróf tudtomra adta, hogy ... az ellenség élelmet szándékozik vinni Lipótvárba. Azt hitte, nem használhatom fel jobban hadseregemet, mint ha megelőzöm az ellenséget a Vágnál, „mert ha megakadályozom az élelmezést, az erőd nemsokára elesik. Biztos, hogy nem tudott volna rávenni erre a lépésre, ... ha nem vesztettem volna el a híd helyreállításának és szándékom megvalósításának reményét".[4] A döntés azonban csak hetek multán érlelődött meg benne: „Vác püspöki városnál ütöttem tábort, Buda fölött, mert még azon gondolkoztam, ne veressek-e hidat a ráclakta szentendrei szigetre."[5] Azt akarjuk tisztázni, mi történt a két esemény között, Rákóczi Egerből való kiindulásától addig a napig, mikor végleg lemondott a dunántúli hadjárat tervéről és Bercsényi tanácsára megindult Vácról a Felvidékre.

I.

Először a tervezett dunántúli hadjárat előzményeiről szeretnénk szólani.

Rákóczi 1704. augusztus 20-án érkezett meg délvidéki hadjáratának befejezése után Gyöngyösre a fegyverszünetet előkészítő tárgyalások megkezdésére. Szeptember 14-én létrejött a három hónapra szóló fegyvernyugvás. A selmeci béketárgyalások eredménytelensége után a hadjárat mindjárt kezdetben nagy eredményt hozott a kurucok számára: november 16-án megadta magát Érsekújvár. A vár megvétele után a fejedelem Lipótvár alá szállott hadaival. December 26-án Nagyszombatnál megütközött az erősség felmentésére előnyomuló Heister császári tábornaggyal. Vereséget szenvedett, az ellenség azonban nem tudott élni győzelmével. Mindjárt utána december 28-án meghódolt a kurucoknak Szatmár vára, s ezzel létrejött a Felső-Tiszavidék biztonsága, a tiszántúli földnek már csak déli részein: Váradon, Gyulán, Aradon tartotta magát az ellenség. Az 1705. év két nagy kuruc támadással kezdődik. Szatmár megvétele után Forgách Simon generális Erdély elfoglalására indult, s midőn 1705. június 15-én hosszú ostrom után kapitulációra bírta Medgyest, már szinte csak három erősség: Szeben, Fogaras és Brassó maradt a császári hadsereg birtokában. A február 20-án meginduló dunántúli hadjárat azonban megint a kurucok vereségével végződik: Károlyi Sándor március 31-én Kilitinél vereséget szenvedett Heistertől, s megint — most már harmadízben — kiszorul a Dunántúlról. A dunántúli kuruc hadjáratnak mégis lett valami gyakorlati haszna: „Károlyi csapatai megzavarták Heister pihenőjét és miután Heister gyalogságát Bazin, Modor és Szentgyörgy fallal kerített és a Fehér-hegyek lábánál fekvő városaiban szál-

4 *Mémoires*, 214—216. 1.
5 *Mémoires*, 217. 1.

lásolta el, lovasságával Károlyi után rohant. Bercsényi nagyon jól felhasználta ezt az alkalmat: Eszterházy Dániel altábornagyot a helyőrségekből összeszedhető gyalogsággal elküldte e városok bombázására. Alig támadta meg a németeket, máris megadták magukat."[6] Rákóczi *Emlékiratai*-ban így foglalja össze az 1704 őszétől folyó felvidéki hadakozás eredményét:[7] „Ezt a győztes hadsereget annyira megverték a tél folyamán, hogy a dán segédcsapatok[8] nélkül a németek nem is tudták volna a hadjáratot folytatni." A Dunántúl és néhány agonizáló vár kivételével Rákóczit uralta egész Magyarország és Erdély.

A fejedelem 1705. február 28-tól egészen június 18-ig Egerben tartózkodott.[9] „Béketárgyalásokkal foglalkoztam, az ország igazgatásával és rendeztem a csapatokat, amelyeknek zsoldját megállapítottam" — írja az egri napokra való visszaemlékezésében.[10] Itt töltött 112 napja a kuruc szabadságharc delelője. Események és alkotások teszik emlékezetessé.

Rákóczi egri tartózkodásának első eseménye Des Alleurs tábornagynak, XIV. Lajos rendkívüli követének megérkezése volt. Március 11-én vonult be a városba, Rákóczi udvarához illő pompával kísértette és fogadta.[11] Itt Egerben bontakozott ki mintegy a nemzeti királyság ígérete gyanánt a sok színben csillogó fejedelmi udvar. Az *Emlékiratok*-ban csak ennyit olvasunk róla: „Nagy udvart tartottam, hogy magamhoz vonzzam... a nemességet. Nem korlátoztam... udvari nemeseim számát."[12] Midőn az utolsó ínséges években visszagondolt egri udvarának pompájára, fejedelmi méltóságát kiemelő szertartásaira, Rákóczi így emlékezett meg udvaráról: „Nemzetem dicsőségéért, nem a magam büszkeségéért volt."[13] Des Alleurs titkárja, Chamillard szép sorokban hagyta reánk a fejedelemről és udvaráról szerzett tapasztalatait: „Nagy és jól megtermett ember, körülbelül harmincnégy éves. Haja gesztenyeszínű, telt arcú, élénk tekintetű szép ember és jó lovas. Nagyon szellemes, éleselméjű és józan ítéletű, amit, úgy látszik, a sok szerencsétlenség fejlesztett ki

6 Az elmondott eseményekre nézve elsőrendű forrás a *Mémoires*. Gazdag adatbőségű, de kritikátlan feldolgozást nyujt Thaly Kálmán: *A székesi grófi Bercsényi család*. Harmadik kötet: 1703—1706. Bp. 1892. V. ö. Márki Sándor munkájával: *II. Rákóczi Ferencz*. I. kötet: 1676—1707. Bp. 1907. (*Magyar Történeti Életrajzok*. XXIII.)

7 *Mémoires*, 201—202 l.

8 Stepney bécsi angol követ jelenti 1705. június 3-án Harley miniszternek: „A dán csapatok Magyarországba fognak küldetni Bajorországból vagy két hét mulva, ezek száma 6.00. Igen jó katonák." (*Archivum Rákóczianum*, II. o. II. k. 106—107. l.) — Június 17-én közli: „A dán király beleegyezett abba, hogy hadserege a magyarok ellen alkalmaztassék." (*U. ott*, 133. l.)

9 Első fennmaradt leveleskönyvének bizonysága szerint: *Protocollum Expeditionum ab Anno 1703. ad. Annum 1706.* (Országos Széchenyi Könyvtár. Fol. Hung. 978.)

10 *Mémoires*, 212. l.

11 L.: Márki Sándor tanulmányát: *Desalleurs altábornagy Rákóczinál*. (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1917. 1—12., 219—259. l.

12 *Mémoires*, 210. l.

13 1710. március 8-án Jászberényből Bercsényinek írt levelében. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. III. k. 62. l.)

benne, ami őt érte, s ami rokonszenvet ébreszt iránta mindazoknál, akik először közelednek hozzá. ... Általánosan szeretik és becsülik egész Magyarországban, különösen tábornokai, akiket testvéreinek tekint, s akik úgy tisztelik, mintha ő volna a királyuk. ... Gyöngéden parancsol és szigorúan büntet... Mindennap igen korán kel fel, négy-öt óra hosszat dolgozik, azután megszemléli csapatainak gyakorlatait s őket arra a vitézségre és nemeslelkűségre buzdítja, amely az ő természetes tulajdonsága."[14]

Des Alleurs jelenléte emelte a fejedelmi udvar fényét, de sem személye, sem tanácsa nem segítette előre a szabadságharc ügyét. Néhány hadimérnököt hozott magával, s egy igéretet, a francia segélypénz 50.000 livre összegre való felemeléséről. Midőn Rákóczi mindjárt megérkezése napján titkos kihallgatáson fogadta, emlékiratot nyujtott át, amelyben a háború állásáról érdeklődött. A választ már két óra mulva megkapta, a fejedelem ama nyilatkozatával együtt, hogy a békekötést meg fogja akadályozni.

„Mentül hamarébb az köz operátiókhoz kezdeni kívánunk, könnyen ki-ki által láthatván, mely kevés bizodalmunk lehessen az jó békességhez, ha csak fegyver kezünkben nem lesz" — írta Károlyi Sándornak a dunántúli hadjáratra való készülődés közben.[15] Tisztán látta, hogy a nemzet érdekeit kielégítő békére csak kényszeríteni lehet az udvart, sem a nemzet, sem a közbenjáró hatalmak érvelésére nem fog engedni, s nem állítja vissza a külföldi kezességgel is biztosított nemzeti függetlenséget. Ezért a francia követ érkezését követő hetekben kidolgozta dunántúli hadjáratának tervét, hogy a dunántúli föld birtokbavétele után az egész ország birtokában, az egész magyarság nevében léphessen fel az esedékes békeértekezleten.

Legfőbb gondja a dunántúli átkelő biztosítása volt. Gondolt arra is, hogy Pentelénél veret hidat,[16] végülis a Kömlőd és Imsód között összeszűkülő Duna-kanyarulatban jelölte ki a híd helyét. Március 26-án Fényszarun kelt a hídfők készítésére szóló rendelete: „A Dunán túl felől... az Dunán túl való föld népével igen serényen és sietve mentül hamaréb Bottyán János Generális Uram fog erigálni sáncot. Innen pedig Török András — a helyettes udvari kapitány — Uramnak az incsenérek által hasonlóképpen való delineátiója szerint igen hamar és serényen kell erigáltatni. ... hogy minekelőtte az ellenségnek tudtára lenne, addig el

[14] Márki idézi Chamillard kiadatlan naplójából említett tanulmányában. V. ö. a kassai ferencesek *Historia-Domus*-ában található feljegyzéssel: „Rákóczi Ferenc ugyan fejedelemnek termet szép ember volt. Magas termetű, szép ábrázatú, gesztenye színű bodor hajú. Ha egy nehány ezer lovas egyben álot is, ki látszott közülük, mint régenten Saul." *(Adatok az Egri Egyházmegye Történelméhez.* IV. Eger, 1908. 525. 1.)

[15] Egerből 1705. június 7-én. *(A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára.* V.: II Rákóczi Ferenc fejedelem korabeli oklevelek és levelezések. 1703—1707. Bp., 1897. 215. 1.

[16] Ezt a tervét 1705. március 27-én Egerből írt levelében említi Vay Ádámnak: „A hidat nem Paxnál, hanem Pentelénél kötesse által." *(Protocollum Expeditionum,* 236/b.)

készülvén."[17] Heteken át éber figyelemmel kísérte a sáncok és a híd építési munkálatait és keményhangú levelekkel intézte el azokat a vitákat, amelyek Bottyán és a francia hadimérnök között merültek fel.[18]

Maga egy olyan hadsereg összeállításán és kiképzésén fáradozott, melyben egészen megbízhatik, amely a Dunántúlon, ezen a kurucok számára „végzetes" földön, követni fogja és alkalmas a győzelem kivívására. *Emlékiratai*-ban arról is beszámol, milyen fáradhatatlanul dolgozott a táborában lévő katonaság kiképzésén és gyarapításán. Mihelyt elolvadt a hó, maga is táborba szállott és csapatai között élt.[19] A hadsereg rendjének és fegyelmének kialakítása érdekében hadiszabályzatok készítésével is foglalkozott. Egerben május 1-én bocsátotta ki első nyomtatásban is megjelent hadiszabályzatait: az *Instructio*-t azoknak, „a' kikre valamelly várnak 's erősségének igazgatása bizattatik", és a *Hadi Regulá*-t, amely az 1707-ben az ónodi országgyűlésen törvényerőre emelt „Articulusok, Edictumok és Törvények" alapszövege.[20] Az egri tábor a kuruc hadsereg regularizálásának legfontosabb állomása.

Egerben keresték fel Rákóczit az udvar követei: Széchenyi Pál, Viza János és Okolicsányi Pál „az békességre czélozó tracta" folytatása érdekében.[21] A Selmecnél megszakadt tárgyalások felvételét a közbenjáró hatalmak: Anglia és Hollandia megbízottai is sürgették, és kérték: vegye igénybe újból szolgálatukat. „Önök igazságtalanok lennének irányomban — írta a fejedelem Hamel Bruyninx bécsi holland követnek a megbízottak útján[22] — ha azt hinnék, hogy csak halasztás végett nem fogadom el önök mediatióját. Ennek egyedüli oka a kevés őszinteség a császári miniszterek részéről, kik soha sem szólnak a biztosítékról." Az udvar követeinek Rákóczi világosan megmondotta, hogy „biztosíték nélkül sem a mediatiót el nem fogadják, sem alkudozásokba nem bocsátkoznak".[23] Már

17 Még ezen a napon belátta, hogy „Pentelénél nem lehet az hidat által kötni, hanem az solti sánczon alól". (Rendelete Török András udvari vicekapitánynak: *U. ott*, 237/a) — Töröknek instructiójában azt szabta feladatául, hogy Bottyán János generálistól és „már ezelőtt Egerbül elküldött incsenértül — Saint-Just — értekezzék: Solthon alól holott intéztek hídnak való helyet és sánczot". (Az utasítás dátuma: Fényszaru, 1705. március 26. — *Archivum Rákóczianum*, IX. 15—177. 1.) Tehát visszatért eredeti tervéhez. — A híd és a védősáncok helyét Markó Árpád pontosan meghatározta a *Josephinische Aufnahme* dunaföldvári térképlapja alapján: *Bottyán János tábornok harcai Dunaföldvár és a kömlődi „Bottyánvár" körül 1705. júniusában.* (*Magyar Katonai Szemle*, 1933. IX. füz. 203—217. 1.)

18 Leveleskönyvében 1705. március 10. és május 30. között következő rendeleteit találjuk: Március 10. Bottyánnak, 11. Szalontai Kárándy Jánosnak, 15. Csajági Jánosnak, 18. Bottyánnak, 19. Berthóty Istvánnak, 23. Bottyánnak és Vay Ádámnak, 27. Vaynak, 31. Török Andrásnak. Április 2. Bottyánnak, 18. Id. Barkóczy Ferencnek és Bottyánnak, 22. Bottyánnak, 29. Csajáginak. Május 6. Barkóczynak, 9. Bottyánnak, 23. Bottyánnak, 30. Vaynak. (*Protocollum Expeditionum*, 229/b—270/) A hídra és a sáncokra vonatkozólag más forrásokban is találkozunk Rákóczi parancsaival, v. ö. *Archivum Rákóczianum*, IX.

19 *Mémoires*, 211. 1.

20 Mind a kettő megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban.

21 L.: *Márki*, I. 391—393. 1. — Stepney május 20-i értesülése szerint.

22 Levelét Stepney idézi Harley számára május 27-i levelében. (*U. ott*, 97. 1.)

23 *U. ott*, 96. 1.

a selmeci béketárgyalások idején leszögezte: a rendek tudta nélkül nem bocsátkozik tárgyalásokba a békekötés felől és a külhatalmak kezességéhez is hozzájárulásukat fogja kérni.[24] Április 25-én valóban megkérdezte a megyéket: kívánjon-e kezességet az udvartól és kérje-e reá a külső hatalmakat? A „kezesség felállítása minden jövendőbeli haza tractáinak s megegyezésének legyen első fundamentuma és egy igaz oly istápja, hogy a nélkül csak valami tractához s transactióhoz is kezdenünk nem egyéb, hanem mint egy a fövényen építtetett háznak bizonyos, óránként történhető leomlását rettegve elkerülehetetlenül várnunk" — figyelmeztette a rendeket.[25]

Ekkor merült fel határozottan országgyűlés összehívásának már régen kísértő terve is. „Az mezei gyűlésnek, igenis, ideit, szükségét is látnám" — írja Bercsényi a fejedelemnek[26] — mert „az hazánk s nemesi szabadságunknak fölvött ügye... hazánk lakosival, de kiváltképpen minden nemességű atyánkfiával... köz, ...azért az mi köz mindnyájunkkal... légyen s lehessen tudós maga ügyének sorsárul és... senki balvélekedést ne vehessen sziviben, hogy Nagyságod vagy elmulatásával békessíg tractájának, vagy az hertelen és elégtelen békéllésnek végzésivel maga privátumát a közjónak eleiben tette." Az Egerben járt követek azt is hírül hozták, hogy a fejedelem a békesség és a mediáció dolgában országgyűlést akar tartani. E tudósításból látjuk: Rákóczi magában már a gyűlés helyéről is döntött, a követek szerint „valahol Pest vidékén" akarja megtartani.[27]

Rákóczi szemében a magyar függetlenségi törekvések jelképe egy puszta mező egy elnémetesedett kis magyar város falai alatt: a rákosi mező, ahol a patakon dohogó malmok és a pusztábavesző baromjárás már senkit sem emlékeztetett a Habsburg uralmi törekvésekkel szembenálló hajdani országgyűlésekre. Az 1505-ös rákosi végzésre, amelyben 10 főpap, 53 főúr és 125 megyei követ a Habsburg-királyság közelgető lehetőségével szemben, konföderációba szövetkezve, leszögezte a nemzet szabad királyválasztási jogát. Az utolsó nemzeti király megválasztásakor az ország bírája lándzsahegyén mutatta fel a rendeknek az idegen király ellen tiltakozó rákosi végzést,[28] s ez az okirat alapirata a nemzeti felkelésnek is. Olvassuk el Rákóczi vádiratát az *Emlékiratok*-ban a Habsburg-királyok zsarnoki uralmáról, benne a Rákoson megütött hang zeng tovább: „S minthogy annyiszor akadtak királyai között olyan pásztorok, akik juhaiknak gyapjával idegeneket akartak ruházni és zsírjokkal ide-

24 Bercsényi írja 1705. április 22-én Ujvárból a fejedelemnek: „Nagyságod még Selmeczen is azt resoválta: nem lehet Nagyságodnak az ország híre nélkül még csak az quarantiát is nomine Regni acceptálni, annyival is inkább tractálni." (*U. ott*, I. o. IV. k. 471. 1.)

25 A Szatmár vármegyének küldött példányt l.: *Károlyi-Oklevéltár*, V. 185—187. 1. — V. ö. Stepney május 13-i jelentésével: *Archivum Rákóczianum*, II. o. II. k. 80—81. 1.

26 Bercsényi április 22-i leveléből való idézet.

27 L.: Stepney május 23-i jelentését. (*U. ott*, 90. 1.)

28 L.: Szabó Dezső, *Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505—1526*. Bp. 1917. 94—99. 1.

geneket hizlalni, mindig a királyok szegték meg először a törvényt, ők kényszerítették a magyarokat a törvényes védekezésre", a magyar nemzet nemzedékről nemzedékre megújuló szabadságharcaival „arra akarta megtanítani ... az ausztriai ház királyait, hogy ... nem hagyja magát szolgai félelemtől vezettetni".[29] A fejedelem ama szándéka, hogy a rákosi mezőre hirdeti meg az ország „tábori gyűlés"-ét, színvallás volt: a rákosi határozat szellemében akar dönteni a haza sorsáról.

Rákóczi tervezett hadjáratával a leendő országgyűlés biztonságát is szolgálni akarta. Bizonyára elgondolkozott Bercsényi figyelmeztetésén: „Gyönyörűségnek tartaná penig az ellenség, ha azt megoszlathatná valami motusával."[30] A rákosi terv valóban merész terv volt, s csak úgy lehetett volna megvalósítani, ha előbb a kurucok elfoglalják Pestet, Budát pedig a Dunántúl birtokbavételével és Érsekújvár felől elzárják a császári csapatokkal való érintkezéstől. Buda legfontosabb bázisa volt az osztrák hadviselésnek. Innen tartották szemmel a Duna vonalát, ide vonultak be a kurucoknak meghódolt várak helyőrségei. Gyakran volt kiinduló és befejező állomása a kurucok ellen való hadműveleteknek. Mintegy ellensúlya a kuruc Érsekújvárnak, valóságos sarkpontja a császári hadviselésnek. Zárlata nélkül veszedelemben forgott volna az ország gyűlése.

A rendek összehívását egyszerre szükségessé és sürgőssé tette az uralkodó halála is. I. Lipót 1705. május 5-én húnyt el 48 esztendőre terjedő dicstelen uralkodása után.[31] Hogy halála mekkora örömet jelentett a nemzet számára, erre nézve Bercsényi egyik levele jó bizonyítékul szolgál: „Istennek megfoghatatlan ítíleti: midőn az császár különbkülömb szín és közbenjárók által folytatná már békesség szerzését, ime interregnumot mutatott az Isten!" Most már ő sürgeti a rendek összehívását: „Azt ítélném, ezen interregnumnak declaratioját igen jó volna időhalasztás nélkül patensek által publicáltatni és egyszersmind a gyűlés hirdetését ... ad Campum Rákos siettetni." Leveléből látjuk: már ekkor — május 16-án — készen volt az országgyűlési meghívó, a regalis fogalmazványa is.[32]

A kurucok közjogi felfogása szerint Lipót halálával a trón megüresedett, beállott az interregnum, mert az 1687-es országgyűlésen megkoronázott Józsefet nem ismerték el törvényes királynak. A királyválasztó országgyűlés mindjárt József megválasztása után eltörölte a szabad választást és törvénybe iktatta a Habsburg-ház örökös királysá-

29 *Mémoires*, 94—95., 105. 1.

30 Április 22-i levelében írja, s Hatvant javasolja a gyűlés helyéül: „Az concursusnak az hatvani mezőben gondolván nem rosznak lenni, sine armistitio kiváltképpen. Oly helyen van, az kit mostani operatióinkra nézve közhelynek mondhat az ember, ... alább az tábor, fölötte az tábor." (*Archivum Rákóczianum* IV. 473. l.)

31 Betegségéről, haláláról, temetéséről 1. Stepney április 25-én, 29-én, május 2-án, 5-én, 6-án, 9-én és 13-án írt jelentéseit: *Archivum Rákóczianum*, II. o. II. k. 68—84. 1.

32 Nyitrán írt levele: *U. ott*, I. o. IV. k. 518. 1. — „Rádai Uram communicálta velem az conceptust."

gát. Ez az országgyűlés törölte el az Aranybulla ellenállási záradékát is.[33] Az új király megesküdött ugyan a királyi hitlevél megtartására: alattvalóit kiváltságaikban és jogaikban meg fogja őrizni, de csak olyan értelemben „amint ezeknek értelmezése és használata iránt a király és a rendek országgyűlésileg közösen megegyeznek". Rákóczi már első kiáltványában rámutatott arra, hogy a nemzet jogait biztosító törvények eltörlését „rettentéssel élvén" vitte keresztül. József királyságáról pedig így gondolkozott: „Amore et timore: az elfajzottaknak színes szerelmével és az igaz haza fiainak méregtül, ... kínzás és haláloktul származott félelmével tette fejében koronákot."[34] Ezért mondotta Bercsényi: itt a „rediviva libertas", a csaiárdul kicsikart törvények érvénytelenek, nemzetre visszaszállott a királyválasztás joga.[35]

„Amore et Timore" József császár jelmondata volt. Kétségtelen, hogy uralkodása első napjaiban közeledett a magyarokhoz, megigérte a sérelmek orvoslását és koronázási esküjének teljesítését, de minden biztosíték nélkül és ragaszkodva az 1687-es országgyűlés határozatainak érvényességéhez. Viszont azt is kinyilatkoztatta: inkább elzálogosítja örökös tartományai utolsó faluját is, de uralkodói jogaiból nem fog engedni, s kezdetben ő is elutasította a mediatorok ajánlkozását.[36] József és Rákóczi között áthidalhatatlan ellentét tátongott. A fejedelem a külhatalmak garanciája mellett egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított a belső, közjogi biztosítékoknak, s az ellenállási jog és a szabad királyválasztás visszaállítását követelte, mert — mondotta — „ha fegyverünknek élével és erejével az örökös uraságott el nem ronthattyuk és viszont az nemesi szabattságott, az mely leg inkább az András király privilegiumábul áll, helybe nem állíthattyuk, hijjába fárasztyuk elméinket, hogy kellessék nyomorúságunkat tsak vontatni is, ... egy színű magyarságunk s haza fiuságunk által egy el szánt magyarhoz illendő akaratbul ezek nélkül meg nem békéllünk ..."[37]

Mikor a császári követekkel tárgyalt, Rákóczi már döntött a rendek összehívásáról. Lipót halála után világosan kialakult előtte az öt kérdéscsoport, amellyel a rendeknek foglalkozniok kell: az interregnum kimondása, az új király megválasztása, illetve ideiglenes államfő

33 Az örökösödésre és az Aranybulla ellenállási záradékának eltörléséről szóló 1687. évi 2—3. és 4. törvénycikket 1.: Marczali Henrik: *A magyar történet kútfőinek kézikönyve.* Bp., 1901. 677—681. l. — Az országgyűlésre nézve: Fraknói Vilmos, *A Habsburgház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/88-i országgyűlésen.* Bp. 1922.

34 Rákóczi fejtegetését I. József királyságáról l. a szécsényi országgyűlés elé terjesztett propozíciójában. Sajtó alatt Ráday Pál iratainak gyüjteményében.

36 1705. május 16-i levelében: „Az király non fuit integer, et nequitiae ac fraudi reservata clausula defraudavit illum."

36 L.: Stepney jelentéseit május 16-án Harleynek és Marlborough hercegnek. Harleynek küldött 20-i jelentéséhez mellékeli a nádor kiáltványát, melyben biztosítja a magyarokat a császár jóindulatáról és azon ígéretéről, hogy koronázási esküjét megtartja és hitlevelét a legközelebbi országgyűlésen törvénybe iktatja. (*Archivum Rákócziánum*, II. o. II. k. 84—88. l.)

37 L. a fejedelem szécsényi propozícióját.

kijelölése, az ellenállási jog csonkítatlan visszaállítása, a katolikusok és a protestánsok jogviszonyának rendezése, a jezsuiták megrendszabályozása.[38]

Egyre súlyosabb vált ebben az időben a vallási kérdés, felborulással fenyegette a szabadságharc alapjául szolgáló nemzeti egységet. A századfordulón a jezsuiták bujtogatására egyre kíméletlenebbül folyt az országban a protestánsok üldözése és templomaik erőszakos elfoglalása. Rákóczi azt írja *Emlékiratai*-ban, hogy hadseregének kilenctized része református hiten volt.[39] A protestáns katonák a szabadságharc első hónapjaiban visszafoglalták templomaikat és megtorolták sérelmeiket. 1704. augusztus 12-én kelt rendeletével a fejedelem mindenkinek szabad vallásgyakorlatot biztosított,[40] de eltiltotta a templomfoglalásokat,[41] sőt bizottságokat küldött ki a templomok visszaadására. Működésük nyomán roppant nyugtalanság támadt, hiában magyarázták a biztosok, hogy az országgyűlés igazságosan fogja megosztani a templomokat.[42] A kérdést rendezni kellett, míg a nyugtalanság át nem harapódzik a katonákra is.

Nagy feladatok és még nagyobb lehetőségek tárultak fel a fejedelem előtt egri tartózkodásának ideje alatt. Világosan látta: a feladatokat, az országgyűlés ügyét is, csak akkor tudja megoldani, a lehetőségeket csak abban az esetben valósíthatja meg, ha győzelmes hadjáratot vezet a Dunántúlon, utána pedig, Erdély birtokában, beiktattatja magát ősei fejedelmi székébe.[43] Ha egész Magyarországot bírja és Erdélynek valóságos fejedelme, formális szövetséget köthet a franciákkal, vagy a nemzet érdekének megfelelő békére kényszerítheti Bécset. Az országigazgatás, a béketárgyalás és a belpolitika dolgainál ezért sürgősebb és fontosabb nagyobb gondja: hadjáratának előkészítése, megindítása, s mindenek előtt az immár elkészült dunai átkelő biztosítása.

38 V. ö. Szécsényi Pál érsek öt pontjával. Idézi Stepney: *U. ott*, 90. 1.

39 *Mémoires*, 112. l.

40 A rendelet Győr vármegyéhez intézett példánya: *Károlyi-Oklevéltár*, V. 121—122. 1.

41 Miskolcon 1704. január 24-én kiadott rendeletével. (O. L. Rákóczi-szabadságharc levéltára.)

42 A vallási kérdésnek katonai tekintetben is fontos voltára rávilágítanak: Rákóczi keltezetlen levele a Hadtörténelmi Levéltárban és Gerhart György 1705. június 17-i jelentése a fejedelemnek: O. L. Rákóczi-szabadságharc levéltára. — A protestáns katonák megnyugtatására azért is szükség van, mert éppen ebben az időben kezd kiélesedni a fejedelem és a klérus viszonya. A kurucokat gyalázó semberi és szentmiklósi plebános ügyében Rákóczi érvényt szerzett annak a felfogásának, hogy az „országunknak és édes nemzetünknek javára célozó állapotok ellen tusakodó" egyházi személyek ügye világi fórum elé tartozik. (Keményhangú levele 1705. június 21-én Balassa Pál esztergomi vikáriusnak 1705. június 21-én az árokszállási táborról: *Protocollum Expeditionum*, 291/b.)

43 L. 1705. június 21-én írt levelét Árokszállásról Pekry Lőrincnek: „Bemenetelünk iránt vagyunk oly szándékkal, hogy rövid időn be menvén, az nemes statusok dolgát kezünkre vegyük és azon haza dolgait mindenekben tehetségünk szerint régi jó folyására reducálhassuk." Ilyen értelemben is ezen a napon Gyürky Pálnak és Teleki Mihálynak is. (*U. ott*„ 291/b, 292/a-b.) Különösen fontos Rákóczi erdélyi terveire nézve Rádaynak május 23-án írt levele, amelyet még idézni fogunk.

II.

A fejedelem május 13-án Eszterházy Dániel altábornagyot küldötte át a Felvidékről a Dunántúlra azzal a paranccsal, hogy — addig is, míg maga hadseregével átkel a Dunán — a kömlőd-imsódi hídtól tartsa távol az ellenséget, ha ez a Csallóközből átnyomulna a Dunán túl való földre, „mert ugyanis azon diversiót lehetetlen, hogy az ellenség béhunt szemmel nézze."[44] A híd őrzése Bottyán feladata maradt.

Rákóczi nagy hibát követett el azzal, hogy a beteges és tehetetlen Eszterházy[45] alá rendelte Bottyánt, pedig jól ismerte Eszterházy alkalmatlanságát az irányításra: „Naponkint jobban-jobban kitetszik Dániel úrnak gyengesége, az ki is mindeneket a hadak tanácsábul viszen végh-hez" — mondotta, mikor újból meggyőződött alkalmatlanságáról.[46] El volt készülve Bottyán ellenmondására. Midőn udvari kapitányát, Vay Ádámot küldötte a dunai átkelő ellenőrzésére, nyomatékosan figyelmeztette: „Bottyán János generálist úgy disponállya, hogy Esztorás Dániel úrtul legyen dependentiával, mivel taval Újvárnál is positive volt dependentiával."[47] A figyelmeztetésre nem volt szükség, Bottyán „mindenre offerálja magát".[48] Bottyán alárendeltségének azonban a továbbiak folyamán végzetes következményei lettek.

Az *Emlékiratok*-ból is látjuk, de Bottyánhoz intézett leveleiből még jobban kitűnik: a fejedelmet felingerelte az öreg generálisnak a híd és a sánc építésénél tanúsított magatartása. „Beleavatkozott az erődépítésbe is és sajnos, azt hitte, ért hozzá, annyira, hogy sohasem hallgatta meg azt a mérnök-hadnagyot akit elküldtem oda, hogy erődöt építsen a híd-főnél."[49] Április 18-án szinte kíméletlenül leckéztette meg: „Nagy kedvetlenséggel értvén, hogy az oda küldött insinerrel nem csak bestelenül bánt, hanem delineatióit is félre vetvén, mindenekben ellenkezőt cselekedett, mely actusával alig orvosolható kárt tett, parancsoltatik: másszor olyanokban, a mihez nem tanult és nem ér, hivatallyán kívül való állapotban magát ne avassa, hanem aszerint, a mint insenirünk deli-

44 Rákóczi ordere Bercsényihez intézett 1705. május 13-i levelének mellékleteként maradt fenn. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 509—511. 11.)

45 Eszterházy Dániel rövid életrajzát és jellemzését l. Thaly kiadványának bevezetésében: *Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve. 1706—1709. Függelék: Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve, 1708.* Bp., 1901. XIV—XVI. l. „A török háborúkban súlyos sebeket szenvedett, s úgy látszik egyik lábát is elveszité. Bercsényi „csonka-béna" embernek nevezi őt, ... lovagolni többé nem tudott, ... csak „lektikán" vezényelheti csapatait." — A dunántúli hadjáratra valószínűleg Bercsényi javasolta, mert Rákóczi május 12-i levelében ezt olvassuk: „Maga ... izente Kegyelmed, mely regularis ember, s micsoda készületekkel kell által küldeni." (Hadtörténelmi Levéltár.)

46 Idézet Rákóczi Bercsényinek szóló keltezetlen, a főgenerális június 24-i levelére adott válaszából. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 355. l.)

47 Vay 1705. május 17-én jelenti, hogy „tegnap dél tájban" megérkezett az imsódi sáncba. (*U. ott*, I. o. IX. 87. l.) — Rákóczi május 30-án küldötte néki az idézett utasítást. (*Protocollum Expeditionum*, 270/a-b.)

48 Vay idézett levele találó, rajzát adja Bottyán jellemének és magatartásának.

49 *Mémoires*, 214. l.

neálta, építesse. Ez után, ha oda megyen, mintegy brigadérost, magánál nem aláb való embert, úgy becsüllye."[50] Az *Emlékiratok* bizonysága szerint a sánc mégis Bottyán terve alapján készült el: „Saját elképzelése szerint építtette fel és vállalkozott rá, hogy megvédi."[51] Valóban megérdemli tehát a *Bottyán-vára* nevet. Az Alföld felől eső hídfőt az imsódi erdőben, a víz partján építették. Az imsódi sánccal szemben Bottyán két sáncot emeltetett, egyiket közvetlenül a folyam partján, a híd kijáratánál, a másikat pedig egy erősítésre alkalmas dombon, Kömlőd mellett.[52] Az erődítés az első támadást jól kiállotta a május 13-át megelőző napokban, az ellenség szégyent vallva tért meg alóla.[53]

Közvetlen és állandó veszély Bottyán-várát Dunaföldvárról fenyegette. Bottyán jól látta, hogy a jobbparti hídfő mindaddig veszélyben forog, míg Földvárról, ebből a nehezen megvívható erősségből, ki nem verik a császári őrséget. Érvelését Eszterházy végre elfogadta, s június 4-én ostrom alá fogta a várat.[54]

Az ostrom folyamán következett be Bottyán-várának katasztrófája. Földvárt Eszterházy serege dél és délnyugat felől, Szekszárd és Simontornya irányából vette körül, hozzá csatlakozva Bottyáné észak és északnyugat felől. Az ostrom június 4-től 9-ig tartott, de csak Bottyán serege vett részt benne.[55] Részleteivel most nem foglalkozunk, csak az eredményét vesszük tekintetbe: Bottyán a sáncokat megtisztította az ellenségtől, a külső védelem embereit beszorította a várba, de magát a várat nem tudta elfoglalni.[56] Pedig Budáról már indulóban volt Glöckelsperg tábornok felmentő serege. Bercsényi június 13-án megírta Eszterházynak: a csallóközi német seregből 22 lovasszázad ment erősítésül Budára, „hogy az ott valókkal megegyezve Kegyelmetek földvári operatióját turbálja". [57] A hír megzavarta Eszterházyt, nyilván attól tartott, hogy Simontornyáról is kimozdul ellene az őrség és így két tűz közé kerül. [58]

50 *Protocollum Expeditionum*, 284/b. — L. még: Rákóczi levelét id. Barkóczy Ferencnek április 18-án: *Archivum Rákóczianum*, I. o. IX. 184. 1.

51 *Mémoires*, 214. 1.

52 L. Markó leirását a 17. jegyzet alatt idézett tanulmányában.

53 A támadást Bercsényi május 13-án Ujvárból írt levele említi: *Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 506. 1.

54 „Udvari Kapitány Uram javallásából s mind peniglen Generális Bottyán János Uram unszolásából" — írja június 6-án a fejedelemnek. (*U. ott*, I. o. IX. k. 194. 1.)

55 L. Eszterházy most idézett levelét.

56 L. Markó Árpád említett tanulmányában.

57 *Archivum Rákóczianum*, I. o. IX. k. 567—568. 1.

58 Bercsényi június 19-én Szeredről jelenti a fejedelemnek: „Ezen órában veszem de dato 16. Földvár elhagyása iránt stafétáját Eszterházi Uramnak. Azt tudtam Nagyságod méltóságos leveléhez képest, hogy az lovas hadakkal eleiben fog menni, ugyanis talán jobb lett volna s az rácz nagyobb tartózkodással gyült volna, hanemha hát megül félt ő Simontornyától." (*U. ott.* I. o. IV. k. 585. 1.) — A Simontornyánál gyülekező ellenségről Vay május 17-én tudósítja Rákóczit: „Simontornyára ment rácz s labancz s német több ezernél", s kifejezi azt az aggodalmát, hogy ezek Földvár ellen készülnek. (*U. ott*, I. o. IX. k. 187. 1.) — Rákóczi május 30-án helyesli, hogy „Kisfaludit által külte a Dunán", „igyekezzék oly modalitással lenni, hogy Simon Tornyánál összve gyült németeket és ráczokat fel veresse". (*Protocollum Expeditionum*, 270/a.)

Június 16-án lovasságával elvonult Földvár alól Kömlődre, majd a hídon át a túlsó partra, Ordasra. [59]

A Bottyán-vára körül lejátszódó eseményeknek részletei még mindig homályosak, a források nem világítanak be a kuruc parancsnok, Eszterházy és Bottyán szándékai közé sem. Elgondolásaikat nem ismerjük, ezért ítéletünk is bizonytalan, mikor felvetjük a történtekért a felelősség kérdését. Mindjárt az első felvetődő kérdés is válasz nélkül marad: miért csak Bottyán serege vett részt Dunaföldvár ostromában, mivel magyarázható Eszterházy tétlensége, volt köztük erre nézve valami megállapodás? Még rejtélyesebb Eszterházy hirtelen elvonulása. Botyyán nem követte őt a tulsó partra, hanem sáncában bevárta az ellenséget. Tudott-e parancsnokának szándékáról, előre megállapított terv szerint történt-e Dunaföldvár ostromának megszüntetése, tiltakozása ellenére vonult-e át Eszterházy a tulsó partra, s ő Eszterházy akarata ellenére maradt-e az innensőn? — mind olyan kérdés, amelyre a kutatásnak még ezután kell világosságot derítenie.[60]

Glöckelsperg június 18-án ért Földvár alá, s onnan másnap egyenesen a felső sáncok ellen indult.[61] Huszadika reggelén Bottyán a várból kitörve, lovasezrede élén harcba bocsátkozott a császáriakkal. Ez a vállalkozás majdnem életébe került: arcán és egyik lábán nehéz sebet kapott.[62] E harcának indítéka és lefolyása is homályos, Rákóczi *Emlékiratai*-nak tudósítása még fokozza a zavart. Igy emlékezett vissza az eseményekre: „Glöckelsperg tábornok...elindult Bottyán megtámadására négyszáz lovassal és a budai gyalog-helyőrséggel, néhány tábori ágyúval és fegyveres hajókon leereszkedő rácokkal. Bottyán lovasezrede élén elindult felderíteni őket, összecsaptak, s ez alkalomból Bottyán két súlyos zúzódást kapott az orrára és az egyik combjára, s azután vissza-

59 Rákóczi írja június 23-án a dányi tó mellől Bercsényinek: „Esztorás Dániel teljességgel megbódulván, az hidat ott hagyván, Solthoz nyomult, ... mellyet teljes alkalmatosságot adott az ellenségnek az általjövetelre, hacsak akarja." (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 353. 1.)

60 Markó ezt írja: „A hadtörténetben nagyon ritkán találunk példát arra, hogy egy harccsoport parancsnoka seregének tetemes részével minden nyomósabb ok nélkül elvonul a várható küzdelem színhelyéről, kitéve alvezérét a sereg töredékével a biztos pusztulásnak." Thaly szerint (*Bercsényi-család*, III. 381. 11.) elvonulása „Bottyánnak minden kérése, tiltakozása ellenére" történt. Markó is úgy véli, hogy Bottyán „többet nem törődött erélytelen főparancsnokával, nem követte a hídon át a tulsó partra, hanem bezárkózott várába, hogy legalább azt megvédhesse Glöckelsperg várható támadása ellen." A rendelkezésünkre álló forrásokban azonban nincs adat arra, hogy Eszterházy parancsa ellenére maradt volna vissza a sáncban, sőt majdnem bizonyos: parancsának engedelmeskedett, mikor átvette a sánc védelmét. — Eszterházy a vélt túlerő elől vonult el, átjövetelét Rákóczi is menthetetlennek találta. L. Arokszállásról június 21-én írt sorait: „Nem is gondolhatjuk, hogy az ellenség annyi számu légyen, elgondolván: mennyinek lehetett volna confluálni, de ha látták, ámbár légyen úgy." (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 434. 1.) — A szemben álló erők mérlegelése még a további kutatás feladata.

61 L. Csajági János levelét a fejedelemnek az imsódi sáncból június 21-én: „A felső sáncot az ellenség pénteken, tehát június 12-én „mindjárt formaliter obsideálta". (*U. ott*, I. o. IX. k. 198. 1.)

62 Eszterházy Dániel június 21-én az ordasi táborban ír Rákóczinak Bottyán sebesüléséről. (*U. ott*, I. o. IX. k. 198. 1.)

vonult erődjébe. ... Amint az ellenség közeledett, a tábori ágyúk első golyója áthatolt a sáncon s a puskagolyók kilyukasztották a mellvédeket, melyek mögött a gyalogság már nem tarthatta magát. Bottyán visszavonult, de előbb felgyujtotta várát. Miután átjött a hídon, az ellenség szétrombolta a hidat, felégette a hajókat és visszavonult Budára."[63]

Rákóczi találkozó-harcról ír, történetírásunk szerint „kitört a várból, azzal a merész elhatározással, hogy Glöckelsperget még Bottyánvára előtt, nyílt mezőn kényszeríti harcra", bár „sok reménye nem lehetett a győzelemre", s harca szerencsétlenül is végződött. A magyar források szerint a generális nem szenvedett vereséget, valamennyi „szerencsés harcáról" beszél. Bercsényi táborán, a Felvidéken, az a hír járta, hogy a németek a harc után, megriadva, segítséget kértek.[64] A kurucok veresége Bottyán súlyos sebesülése volt, mert ennek következtében nemsokára kimaradt az eseményekből. Semmi sem igazolja az *Emlékiratok* tudósítását arról, hogy sebesülése után is irányította a hadműveleteket, s miután meggyőződött vára tarthatatlan voltáról, azt maga ürítette ki. Csupán annyi igaz, hogy június 21-én, sebesülését követő napon, még ott volt egy Eszterházy részvételével tartott haditanácskozáson.[65] Bercsényi egy szállongó hír után június 21-én úgy tudja, hogy „Bottyán Kecskeméten fekszik".[66]

63 *Mémoires*, 215—215. l.

64 Rákóczi Bottyán ütközetéről Eszterházy Bercsényinek szóló, de „occasionaliter kezéhez deveniált" leveléből értesült. „Bottyán Uramnak szerencsés ütközésit és az vizen is az ellenség sajkáinak meggátolását, — írja Árokszállásról június 21-én Eszterházynak — ezelőtt egynéhány órával értettük, melly actio hogy szerencsésebb lett volna, ha Kegyelmed nem praecipitálta volna az lovas hadak átjövetelét, consequentiáibul is conjiciálhatta Kegyelmed. ... Csudáljuk, hogy ily notabilis actiónak particularitásirul nem informál: hol és mi formán esett, és az actus után hová retirálta magát az ellenség?" (*Archivum Rákócziánum*, I. o. I. k. 433—434. l.) — Vay Ádámnak is hasonló módon ír június 22-én: „Értettük immár, Bottyán Uram a sánczra reá ment ellenségnek resistált és a Dunán le szándékozó sajkák is repelláltattanak." (*Protocollum Expeditionum*, 307/a-b. l. — V. ö. *Károlyi-Oklevéltár*, V. 234. l.) — Bercsényi június 23-án és 24-én ír Bottyán harcáról a fejedelemnek: „Megvolt már híre ... előttem Bottyán Uram actussának. ... De úgy veszem eszemben, hogy nem volt még együtt sem mi, sem ő hadok. Elég az, hogy az ellenség között is híre van, annyira, hogy innen segétsége is mégyen." — „Valóban, nagy lélek-óhajtva várnám minden órán: mi lett az Bottyán actusa után? s annak is particularitássit. Elég az, hogy ott is az a híre, úgy foly: 60 szekér testet vittek Budára, Fehérvárban is sokat és az német tábor visszaczafolt." (*U. ott*, I. o. IV. 591—593. l.) — Stepney július 1-én kelt jelentése viszont vereségről beszél: „Június 26-án egy kapitány érkezett Paksról azzal a hirrel, hogy ... a felkelők ütközetet vívtak, amelyben 80 embert vesztettek, míg ők 24 császárit öltek meg. Félszemű parancsnokuk, Bottyán megsebesült, s ez a szerencsétlenség arra késztette őket, hogy éjtszaka átmeneküljenek a hidon, egy kisebb erődbe, melyet a Duna tulsó partján építettek." (*U. ott*, II. o. II. k. 154. .l) — Erre épülhet Markó Árpádnak a magyar forrásokat mellőző előadása is. Amit a csata színhelyéről mond Cziráky (*A duna-földvári vár ostroma és bevétele 1705-ben.* Dunaföldvár, 1893. 24—25. l.) után, puszta feltevés.

65 Csajági említi június 21-én „Generális Uraimék conferentiájá"-t az imsódi sáncban. (*U. ott*, IX. k. 199. l.) — Eszterházy és Bottyán tanácskozása is arra vall, hogy a két generális között nem került kenyértörésre a dolog, s egyetértve, mindenesetre együttműködve jártak el.

66 Ujvárból június 25-én. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 596. l.)

Megsebesülése után várának védelmét Csajági János gyalogos ezereskapitány irányította.[67] Június 21-én kelt, Rákóczinak szóló leveléből nagyjából rekonstruálni tudjuk az eseményeket: mi történt a kömlődi sáncban június 19-től 21-ig, illetve a 22-re virradó éjtszakáig, mikor a kurucok az erődítményt kiürítették.[68] A lovasság Bottyánnal átment a hidon a tulsó partra az imsódi sánchoz. Legalább is erre kell következtetnünk Csajági soraiból: „Által jövén az mi hadunk az Dunán sokunknak intentiója és akarata ellen, az ellenség utánok jött az felső sánczot pénteken — tehát 19-én — mindjárt formaliter obsideálta." Rákóczi úgy értesült — a német szökevények vallomásából is — hogy „eszében sem volt az németnek, azon sánczot, hogy megvehesse", s csak akkor próbálta az imillyen-amollyan ostromot, mikor egy árulóvá lett kuruc tiszt jelentéséből „a mi hadainknak bódulásokat értette".[69] Bódulásoknál sokkalta nagyobb baj mutatkozott a kuruc hajdúság soraiban: a védelmet irányító főtisztek kivételével teljesen demoralizálódott. Rákóczi méltán beszélt „Duna mellett lévő hadainak gyalázatos magokviselésé"-ről. 20-án Glöckelsperg tüzérségét felvonatta a felső sánccal szemben lévő hegyre és a sáncot „mindjárt keményen lőni és bombázni kezdette". Másnap „két három hajdut az bomba megért, ki miatt is az hajduság igen megrémült". „Az Szinay hajdui tegnap, az étszaka s ma is leszaladtak a sáncz előtt való hegyről — jelentette Csajági a fejedelemnek — én fegyverrel űztem vissza, az mint nekik meg is mondottam, hogy ellenség módjára mind tisztit s magokat megöltem, de most utóljára megizenék, hogy ők... mind lejönnek. Ha én őket öletem, vágatom, ők is azt cselekszik; ha pedig nem resistálhatnak nekem, készebbek lobonczokká lenni. Arra példát adott nekik Farkas Sándor Uram főstrázsamestere: Durcsányi, kiis ma lobonczá lött. Benn lévén generális uraimék conferentiáján, mihelyt onnan kijött, mindjárt lobonczá lött."

„Én nem tudom, mit gyalázatoskodnak — tört ki Csajágiból a méltatlankodás — kesereg az lélek bennem, ki ezeket az consequentiákat így megmondottam az átköltözéskor. Sok emberekben csalatkoztam meg, kiknek is mondottam szemében: Miért változott el a te orczád? Én, az míg magamat bírom, nemcsak hazámért, de Nagyságodért bizony életemet letenni is kész vagyok. Mondják meg mások is, mit cselekszem."

67 Csajági János gyalogos ezredes-kapitány már a híd építésekor is jelen volt. Rákóczi március 27-én arra utasította Vay Ádámot, hogy „az alá rendelt gyalogságot Török András Urammal és Csajági Jánossal küldgye híd mesterünk mellé". (*Protocollum Expeditonum*, 236/b.) — A fejedelem május 30-án „a sáncza commendánsnak" rendelte. *U. ott*, 270/b.)

68 A kuruc ellenállás összeomlásának fő forrásai Eszterházy Dániel ordasi és Csajági János imsódi levele június 21-én. (*Archivum Rákócziánum*, I. o. IX. k. 197—200. l.)

69 Levele Bercsényinek a dányi tó mellett lévő táborról június 23-án. (*U. ott*, I. o. I. k. 353. l.) — Az áruló, Csajági levele szerint: „Farkas Sándor Uram főstrázsamestere, Durcsányi". Turcsányi Lászlónak hívták, Bercsényi ezt írja róla június 28-án: „Régen közinkben szökött Ujvárbul, azelűtt Tököli Uramnak bennháló inassa, mie volt." (*U. ott*, I. o. IV. k. 606. l.)

Azért idéztük a fenti sorokat, hogy rávilágítsunk a kömlődi kudarc okára: a hajdúság morális összeomlása idézte elő. Csajági nyomatékosan kiemeli: kezdeteiben már az átköltözéskor is jelentkezett a vitézek meghasonlása. Eszterházyt seregének rossz hangulata is befolyásolta, mikor Glöckelsperg közeledésének hírére elvonult lovasaival Dunaföldvár alól. Cselekedetét Rákóczi elítélte, de katonáival szemben tanusított gyengeségének tulajdonította, ezért nem vonta felelősségre, pedig — példák bizonyítják — megtette volna, ha gyávaság vagy hűtlenség vádja terheli. Eszterházy már régen a tulsó parton volt, midőn ordasi táborából június 21-én ezt írta Rákóczinak: „A mi hadaink, kiváltképpen a gyalogság, szörnyen confundálta magát, reméntelen bátortalanságba esvén Generális Bottyán Uram megsebesedésével, kiket is szép szóval és ajándékkal nehezen lehete reducálnom." Ime, saját vallomása bizonyítja, mennyire alkalmatlan vezére volt seregének és milyen nagy hiba volt reá bízni a dunántúli sereg parancsnokságát. Rávilágít Bottyán nagy katonai tekintélyére és személyi varázsára is. Az ő gyalogsága között is kitört távozása után a pánik, mert az elkeseredés mélyen gyökerezett a vitézek lelkében. A kömlődi katasztrófa igazi okait azokban a viszonyokban kell keresnünk, melyek a katonaság belső összeomlását előidézték. Itt is, a kuruc-szabadságharc történetében igen gyakran, katona-pszihológiai problémákkal kerülünk szembe, s magyarázataink azért elégtelenek, s következtetéseink azért hibásak nem egy esetben, mert nem terjed ki figyelmünk a katonák és az alakulatok lelkiállapotának, s az ezt befolyásoló körülményeknek vizsgálatára. A hiányos ellátásnak, melyről Vay is szót emelt a fejedelem előtt,[70] része volt a vitézek elkedvetlenedésében, de önmagában ez még nem magyarázza meg Eszterházy és Bottyán hajdúságának viselkedését. A kérdés külön tanulmányt érdemel.

Csajági hiába volt jó katona, hiába szánta el magát a védelemre, végül is nem tehetett mást, mint amit cselekedett: a június 21-ről 22-re virradó éjtszaka kivonta csapatait Bottyánvárából és átvonult a tulsó partra, az imsódi erődítménybe. Az ellenség csak a hajnali szürkületben vette észre, hogy a sáncot a kurucok kiürítették. Reggel azután Glöckelsperg ágyúi az innenső sáncból is kilőtték őket. 22-én tehát mind a három sánc az ellenség birtokába jutott.[71]

A visszavonulás története sem egyezik az *Emlékiratok*-kal. Nemcsak hogy Bottyán nem vett részt benne, de az sem valószínű, sőt lehetetlen is, hogy a kurucok távozásuk előtt felgyujtották volna a kömlődi erődítményt, hiszen ha ezt cselekszik, zavartalan költözésüket akadályozzák

70 Az imsódi sáncból május 17-én írt jelentésében: „Bottyán Uram igen fél az kenyérbéli fogyatkozástul. Igaz dolog, nyomorult dispositiók voltak eddig. Én bizony nem csudálom, ha haragszik a commissáriusokra." (*U. ott*, I. o. IX. 188. l.)

71 A sánc elfoglalásának történetét Markó Glöckelsperg, június 22-én az elfoglalt Bottyánvárából Savoyai Eugénnek írt, jelentése alapján mondja el. Megtalálható a *Wiennerisches Diarium* 1705. évi 189. számában.

vele: a fellobbanó tűz figyelmeztette volna távozásukra az ellenséget. Majd látni fogjuk, a híd sorsára is rosszul emlékezett vissza.

A fejedelem már elindult Egerből dunántúli hadjáratára, mikor hírét vette a kömlőd-imsódi erődítmény: a sok gonddal, vesződséggel és költséggel épített dunai átkelő romlásának. Nem várt akadály tornyosult nagy terveinek megvalósulása elé.

III.

Rákóczi Egerben számbavette a szabadságáért felkelő Magyarország egész haderejét. A fizetési jegyzékekből megállapította, hogy 75.000 vitéz van fegyverben. Ezentúl már csak rendesen fizetett, fegyelemben tartott és a hadakozáshoz értő csapatokkal akart hadakozni.[72] A kezdeti népfelkelés mindenütt katonai rendbe tagolódott, s a hadkiegészítést most már nem az önként fegyvertkötő jobbágyok adták, hanem a jobbágytelkekre kirótt portális gyalogság és a nemességre kivetett zsoldos katonaság szolgáltatta.

Nem sokkal hadjáratának megkezdése előtt, június első napjaiban tanácskozást tartott Bercsényivel Egerben a vármegyék hadainak rendbenvételéről,[73] s az eredménnyel igen meg volt elégedve: „Lehívattam magamhoz generális gróf Bercsény Miklós uramat — írta június 7-én Károlyinak — és az hadat már is annak rendi szerint subrepartiálván, találtam oly erőt, mely is az elmult esztendőbelieknél az vármegyék praestálandó hadai által sokkal augeáltatott, az Tiszán innen való vármegyék már is hadaikat alkalmasint felállítván."[74] Számított arra,

72 *Mémoires*, 212—213. l.

73 A főgenerális június 5-én Egerből írja Károlyinak: „Én ide fáradtam egy kis időre a Méltóságos Fejedelem parantsolatjából." (*Rákóczi Tár*, II. 113—114.l.) — Június 10-én már Gyöngyösről ír a fejedelemnek. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 560. l.)

74 *Károlyi-Oklevéltár*, V. 215. l. — A kuruc hadsereg szervezete voltaképpen Egerben alakult ki. 1705. április 11-én szabta meg Rákóczi „a portális hajduknak limitatióját oly formán, hogy a Nemes Vármegyék egy portától négy-négy jó fegyveres hajdukat állítsanak az haza szolgálattyára". A hajdukat a jobbágyok állították. A nemesség portánként két lovas zsoldossal tartozott. Bercsényi tervezete szerint pl. Bereg 64 portája után 128 lovast és 256 gyalogot, Ung 65 portája után 130 lovast és 260 gyalogot tartozott állítani. Zemplén, Bereg és Ung portális gyalogságát egy ezerré szervezték Sennyey Pongrác parancsnoksága alatt, — így alakult lovasezreddé Abauj, Sáros, Zemplén, és Ung zsoldos katonasága, ifj. Barkóczy Ferenc kezében. S hasonlóan a többi megyék portális és zsoldos katonasága, hajdusága is ezredekbe szerveződött Bercsényi tervezete szerint. Rákóczi azonban az ezredparancsnokok kinevezésének jogát magának tartotta fenn. A megyékhez és az ezeres-kapitányokhoz Egerből 1705. június 9-én kibocsátott rendeleteit l. *Protocollum Expeditionum*, 278—281. l. — V. ö. Takács János, *Köztehervíselés II. Rákóczi Ferenc korában*. Zalaegerszeg, 1941. — A Bercsényivel folytatott egri tanácskozás eredménye az Országos Hadi Főcommissariatus is, élén Bercsényi sógorával: gr. Csáky Istvánnal. (*Protocollum Expeditionum*, 277/a.) — Bercsényi „az hadakra szükséges quottát" is felvetette, 2,505.000 forintra rugott. (Levele Rákóczinak: Gyöngyös, június 10. — *Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 561. l.)

hogy a „vármegyék portális hadai, kik is rész szerint már marsban vannak", útközben csatlakozni fognak seregéhez.[75]

Egyelőre azonban még kevés katonaság volt keze alatt, jóformán csak a tavaszi hónapok alatt begyakorolt udvari ezredek. „Kegyelmed ne gondolja — üzente titkos írással, tiszántúli generálisának —, hogy az Dunán innen sok had legyen, ne talán megcsalattassék".[76] Ezért Károlyit egész seregével együtt táborára rendelte.[77] A generális ezidőtájban Gyula várát vívta[78] és nehezen akart kimozdulni a Tiszántúlról s azt javasolta a fejedelemnek, a tiszai részek biztonsága érdekében seregét hagyja a Tisza mögött. Rákóczi néki is kemény hangon válaszolt, majdnem olyan kemény levelet írt néki, mint korábban a rendeletét mellőző Bottyánnak: „A mikor... parancsolatunkat onnan való eljövetelérül vészi, annak véghez vitelét némelyeknek bevett szokása szerint ne vitassa Kegyelmed, mi tartozván számot adni az ország dolgai folytatásárul mind Isten s mind hazánk előtt. Vagy ha Kegyelmed külömben cselekszik, ez is, sok más dolgokkal együtt, Kegyelmedre fog redundálni. ... Kedvesen vennénk Kegyelmedtül, ha azon confidentiája volna személyünkben, hogy az hadi operatiókat nem... habahurgyaságból... folytatjuk."[79] Ekkor már tudott arról Bercsényi jelentéseiből, hogy Glöckelsperg Budára érkezett és a csallóközi német lovasság Buda felé nyomul.[80] Mikor Herbeville, az új magyarországi főparancsnok, hivatalát átvette, Glöckelsperget bízta meg a Szebenbe beszorított Rabutin felszabadításával és a császár erdélyi uralmának visszaállításával. Rákóczi azonban még nem látta világosan, hogy e távolabbi hadászati cél megvalósítása előtt, a császáriak dunai átkelőjét akarják

75 „Nem is kell mind összevárnyi az ezeret, az kit föl állétanak, csak menjen táborára Nagyságodnak" — írja Bercsényi Lévárói június 12-én. (*U. ott*, 564. l.)

76 Június 18-án. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 227. l.) — Bercsényi május 13-i tervezete szerint a tervezett dunántúli hadjáratra „Eszterházy Dániel Urammal előremehetne: Budai Uram, Majos, Balogh Ádám, Bezerédi, Helepront, Szekeres, Szabó Máté, Ebeczki István, Eszterház Antal Uram ezere, mert ugyis odaszükik. Maradna az Méltóságos Fejedelem körül: Deák Ferencz, Guldenfinger, Jászság, Kunság, Ilosvai, Eszterház Dániel Uram erigálandó ezere, Vármegyék és az udvari hadak." (*U. ott*, 589. l.)

77 Június 7-én. „Kivántatik az serénység, hogy annál hamarább velünk magát az Duna mellyékén conjungálhassa és az következendő nagy operatiókhoz foghassunk. Mely is mely hamar lehessen meg, Kegyelmednek opinióját elvárom és reménlem, maga hazafiusága szerint dolgait ugy fogja kormányozni, hogy az hadat csoporton tartván, operatiói végezése után utját hozzánk admaturálhassa." (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 214—216. l.)

78 Forgách Simon erdélyi generális is arra kérte Károlyit, hogy hagyja abba Gyula ostromát, s Andrássy István seregével egyesülve fordítsa erejét az Alföld felé eső erdélyi szorosok védelmére, nyilván azért, mert ő is értesült a császáriak támadó szándékáról, a Glöckelspergnek adott utasításról. (*U. ott*, 220—221. l.))

79 Június 15-én. (*U. ott*, 221—224. l.)

80 L. Bercsényi június 13. és 15. között Rákóczinak írt leveleit: *Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 566—578. l. — Károlyit június 15-én értesíti arról, hogy „Kleökösperg nem csak személyében Budára érkezett, de az németnek egész lovas corpusa is Buda felé túl a Dunán nyomakodik." (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 223. l.)

lerontani, s lehetségesnek tartotta, hogy Glöckelsberg Szegednek és Aradnak fordul. „Mely casusban — figyelmeztette a Tiszántúlt féltő Károlyit — könyebb s jobb is lesz annak a Tisza s Duna közt resistálni, mint sem a Tiszán által menetelre alkalmatosságot adni."[81] Károlyi azonban még ekkor sem nyugodott bele Rákóczi parancsába, hanem felbiztatta a debrecenieket: ők is kérjék a tiszántúli hadsereg helybenmaradását. A fejedelem ekkor még keményebben oktatta ki okoskodó tábornokát: „Az ilyenek én előttem bizony semmit sem használnak, s ha azt gondolja Kegyelmed, hogy némelyeket praeveniálván, az hadi dispositiókat változtathatjuk, nagyon megcsalja Kegyelmed magát s mások is. Más az, hogy se nem illendő, se nem hasznos, hogy dispositióim az debreczeniek által kitrombitáltassanak."[82] Idéznünk kellett itt ezeket, a maguk helyén, hogy megérthessük majd a kényszernek engedelmeskedő tiszántúli kuruc sereg későbbi magatartását.

Két nappal indulása előtt Rákóczi arról értesült, hogy „bizonyos ellenségünk érkezett Szegedhez". Erre mégis megváltoztatta Károlyinak küldött hadiparancsát. „Noha előbbeni orderünk az vala, hogy Szolnoknál által költözvén, velünk megegyezhessen, de ne talán míg Kegyelmed Szolnoknál abban munkálkodnék, az említett ellenség túl a Tiszán nagy csapásokat és más intentióját effectuálná, annak okáért válasszon Kegyelmed oly statiót a Tiszához nem messze, hogy ha úgy kívántatik, velünk hamar megegyezhessen. ... Legyen azért Kegyelmed oly reflexióval, hogy ha az Buda körül lévő németre notabiliter kellene vigyáznunk, Szolnoktul nem igen messze lévén, azonnal conjugálhassa magát velünk. Mindezekre nagy punctualitás és vigyázás kell, melyet singulariter recommendálunk Kegyelmednek."[83] Rákóczi a „punctualitás"-t nem csupán követelte, hanem gyakorolta is. A késői szemlélő méltán csodálkozik gondosságán, mellyel hadjáratát előkészitette, s ugyanekkor kezében tartotta országának minden ügyét. Megerőltető menetek pihenőiben, új táborhelyein, máris írásai mellé telepedett, írt vagy diktált, egy pillanatra sem engedte ki kezéből az ország szekerének igazgatását.[84] Nehéz, gondokkal terhelt napokban is volt türelme egészen kicsiny dolgokkal foglalkozni. Mikor a dunántúli átkelő katasztrófája terveit összetörte, gondjait megnövelte, tépelődései között tudott időt

81 Herbeville császári marsallt I. József 1705. május 10-én nevezte ki a magyarországi hadműveletek főparancsnokává, Heister utódjává. (*Márki*, I. 412. l.) — Stepney június 6-án jelenti: A császár tudatta az erdélyi rendekkel trónralépését. Rabutint biztosították, hogy rövid idő alatt segélyt kap. Glöckelsperg megy oda 5000 rácz és 2000 német katonával." (*Archivum Rákóczianum*, II. o. II. k. 110. l.) — Rákóczi feltevésére nézve l. Károlyinak szóló június 15-i levelét.

82 Június 17-én. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 224—226. l.)

83 Június 18-án kelt rendelkezését 19-én írott levelével változtatta meg. (*U. ott*, V. 226—228. l.)

84 L. leveleskönyvét (*Protocollum Expeditionum*), pedig nem találjuk meg benne valamennyi levelét. Június 21-én Árokszállásról harmincnál több levelet küldött szét. Tanulságos számbevenni pl. a szolnoki Tisza-híd anyagának összeszedésére nézve kiadott rendelkezéseit.

szakítani arra, hogy egy Veres András nevű hive házassági ügyével foglalkozzék.[85] Az éber lelkiismeret és a kötelességteljesítés egyik legszebb példája történetünkben.

Június 20-án indult el Egerből, s még aznap Tarnabodon ütött tábort, s másnap indult tovább. Az útirány tekintetében eleinte bizonytalankodott: Hatvannak forduljon-e vagy Jászberénynek, s valamivel később indult el, ahogyan szerette volna, nyilván azért, mert a budai és a szegedi ellenség mozdulását várta. Mikor úgy döntött, hogy Károlyi egyelőre mégis maradjon a Tiszántúlon, a vele járó egyesülésre nem kellett gondolnia, Hatvannak vette útját.[86]

A bodi táborban értesült Eszterházy Dániel cselekedetéről. Csodálkozással, de szokott tárgyilagosságával írt róla Bercsényinek: „Mi okra nézve kellett azon lovas hadnak által jüni, nem tudjuk." De kifejezést adott aggodalmának is, hogy Eszterházy megint a hadak fejével gondolkozott, nem a magáéval, „a' miképpen tanácskozásra szoktatta azon hadat, valamely confusió ne érje őket".[87] Ilyen nyilatkozataira figyelve értjük meg, miért használt szokatlanul kemény hangot tábornokaival szemben. Sem Károlyi, sem Eszterházy nem értették meg, amit Rákóczi egész valójával átérzett: most nem csak hadműveletekről, hanem a haza sorsáról van szó. Bottyán sikeres harca megnyugtatta, magatartását példaképpen állította az Ordason táborozó Eszterházy elé: „Kegyelmed levelét vettük Botyán uram... szerencsés ütközetirül, melly is... szerencsésebb let volna, ha Kegyelmed az lovas hadat által nem hozta vólna" és „ha ezen actussal szivek erőssödött, most is javalljuk, költöztesse által és az ellenséget erős portázással fárassza."[88] E soraiból azt látjuk, hogy Bottyán lovasharcának jelentőségét túlbecsülte, mert nem vette tekintetbe: ez a harc Bottyán súlyos sebesülésével járt, tehát a vezérlő akarat, a lelkesítő és összefogó erő hullott ki dunántúli seregéből. Vay Ádám sem volt az az ember, bármily tiszteletreméltó alakja is a szabadságharc történetének, aki válságos pillanatokban kezébe tudta volna venni az események irányítását. A kömlődi események történetéből azonban nyilvánvaló: erre nem kerülhetett sor, mert Glöckelsperg mindjárt a Bottyánnal való ütközet után megkezdette a sánc ostromát, s 22-én el is foglalta.

Rákóczi jól érezte: jelenlétére van szükség. Vaynak ezt írta: „Az imsódi sáncot megtekintjük, Kegyelmed informállyon statióknak való

85 Ócsán, június 27-én. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 357—358. l.)

86 „Én Hatvan felé holnap indulok, avagy Káták felé; Szolnoknál által költözvén Kegyelmed, könnyü az conjunctiónk" — írja június 17-én Károlyinak. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 226. l.) — Majd 19-én: „Holnap magunk is innét megindulunk Jászbrén felé, observálván ellenségünknek igyekezetit, és experiálni: Budához érkezett valamely német hova fordétja szándékát." (*U. ott*, 228. l.) — „Akarván az Jászságnak kedveznünk, ... magunk is Hatvan felé veszünk utunkot" olvassuk Vaynak szóló levelében. (*Protocollum Expeditionum*, 306/b.)

87 Június 20-án. (*U. ott*, 305/a.)

88 Június 21-én. (*U. ott*, 306/b.)

hellyekről."[89] „Ha lehetne, repülnénk" — mondotta Bercsényinek szóló levelében. Nem csak a híd sorsa aggasztotta, hanem az a hír is, mely Glöckelsperg szándékáról jutott a füléhez, mely megmagyarázta számára a Szeged környékén zajló ellenséges készülődést is: „Jobban confirmáltatik, ... hogy Klekespergnek ordere vagyon, hogy szegediek megegyezésével Erdélynek succurállyon",[90] ezért sürgette meg a megyék portális gyalogságának és zsoldos lovasságának „mentül hamarébb" „az haza szükséges szolgálatjára" való előállítását.[91]

Vaynak és Károlyinak szóló levelét már Árokszállásról írta 21-én. Még Egerből, az indulása előtt való napon küldött parancsot Baranyay Ferencre, Eszterházy Dániel ezredének vicekolonellusára: gyüjtse össze regimentjét és Hatvan táján csatlakozzék táborához.[92] 20-án viszont, mikor Eszterházy áthúzódásáról értesült, sietve küldte az imsódi sáncba, a gyalogság nélkül maradt Eszterházy támogatására, a vár és a sánc védelmére Bremer Károly német gyalogezredét. Hogy a segítség idejében oda érkezzék, előreküldötte Páter Andrássy Miklós kapitányt: állítson elő kocsikat számukra, s ha „az kocsikban valamelly fogyatkozás lenne", inkább hagyja el „némely pagacsiáját", de a parancsot késedelem nélkül teljesítse.[93]

E napok történetének egészen homályos részlete, miként hajtotta végre Bremer a néki adott parancsot. Mindenütt azt olvassuk, azonban források megjelölése nélkül, hogy a német katonaszökevényből lett kuruc ezredes már ekkor árulója volt a kurucok ügyének: összejátszott a császáriakkal és szándékosan elkésett az imsódi sánc védelméről.[94] Az a kép, amelyet Rákóczi az *Emlékiratok*-ban a zsoldján szolgáló volt császári katonák lelkületéről és viselkedéséről rajzol, bizonnyal Bremer után készült. „Az ilyenfajta emberekre — mondja — sohasem lehet számítani, csak amikor fölényben vagyunk az ellenséggel szemben.

89 Június 21-én. (*U. ott*, 306/b.) — Vay ezekben a napokban a solti sáncnál tartózkodik. 20-án ezt írja neki a fejedelem: „A solthi sáncz iránt légyen olly készülettel, hogy valamely kárunk ne következzék." (*U. ott.* 305/a.) — 23-án Dánynál csatlakozott a fejedelem seregéhez, innen akarta Rákóczi Eszterházy helyébe küldeni. (Keltezetlen, de bizonyosan június 23-án vagy utána kelt levele Eszterházynak: *Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 354. l.)

90 Bercsényinek írja Bodról június 20-án. (*Protocollum Expeditionum*, 305/a.)

91 Károlyinak írt levelében június 21-én. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 231—232. l.) V. ö a portális gyalogság kiállítása érdekében Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bihar és Arad, a zsoldos lovasság érdekében Ung, Sáros, Zemplén és Abauj vármegyéhez intézett rendeleteit: *Protocollum Expeditionum*, 301/a., 306/a. — Hogy mennyire számított a megyei hadakra, erre nézve jellemző június 1-én írt levele Károlyinak: „Conjungálja magát velem corpusával csak addig is, a meddig az vármegyék praestálandó hadai, kik rész szerint már marsban vannak, conjungálják velem magokat." (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 226.)

92 *Protocollum Expeditionum*, 304/b. — 22-én Vay Ádámnak küldött levelében már úgy rendelkezett, hogy „Kegyelmedhez mennyen, s ide ne fáradgyon". (*U. ott*, 307.)

93 *U. ott*, 291/a.

94 Markó is id. tanulmányában Thalyra (*Bercsényi-család*, III. 383. l.) hivatkozva.

Amint kénytelenek vagyunk védekezésre szorulni, akkor, már egy kis vereség után is, azoknak száma, akik fegyverrel a kezükben meghalnak, mintsem felakasszák őket, sokkal kisebb azokénál, akik élni akarnak, a nélkül, hogy felakasszák őket. Ilyen körülmények között... azon gondolkodnak, hogyan tarthatják meg rangjukat, s nyilvánvaló áruláson törik fejüket, hogy bocsánatot és jutalmat nyerjenek. Ilyen volt... Bremer ezredes."[95] Meggondolandó azonban, hogy Bremernek a fejedelem július 6-án két ízben is küld parancsot: „Azon Dunán túl való ellenségnek szándékát investigállya." Sőt még augusztus 2-án is küld neki rendeletet. Tehát mindaddig, míg adatok nem bizonyítják, puszta feltevésnek kell tekintenünk Bremer imsódi árulását.[96] Hűtlensége, mellyért a szécsényi táboron életével fizetett, Rákóczi 1705. évi felvidéki hadjárata során következhetett be.

Árokszállásról Rákóczi táborával Hatvanhoz szállott, 22-én, s még részben 23-án is, itt várta a Duna felől érkező híreket,[97] egyre nagyobb nyugtalansággal. 22-én este Darvas Ferenc kerületi kommisszáriustól tudta meg, hogy Bottyánvárát „megszállotta" az ellenség, de a hírnek még nem akart hitelt adni. Másnap reggel a táborába érkező kuruc főtiszt, Ampruster szájából „nem kevés keserűséggel" hallotta „az oda való dolgoknak folyását és azon hajdúságnak, melly a' várban vagyon, maga rossz alkalmaztatását".[98] Feszült lelkiállapotára vall, hogy 23-án, ezen a napon három levelet is írt Károlyinak.[99] Bercsényit is azonnal tudósította: „melly gyalázatosan viselli magát azon hajduságh, kihez biztunk". Még valamennyire reménykedett a vár megmaradásában, mert parancsnokuk példásan viselkedett: „Személlyében resolválta magát, hogy — a várat — fel nem adgya, míg ki nem vonszák belőlle, és az ellenség kérésére azt felelte: a' kulcsa nincsen nála a' várnak, hanem mi nálunk és most viszük magunkkal. De egy ember magában mit

95 *Mémoires*, 209—210. l.

96 A rendeletet Rákóczi Csabán, illetve Veresegyházán adta, azzal, hogy „ha azon ellenség Buda felí nyomul bizonyosan, eő is keze alatt lévő hadainkkal siessen jőni táborunkban". Még teljesen bizott Bremerben, mert ezt irta neki: „Eötven jó hadi személyt hadgyon Horváth Tamás keze alatt a' solti sánczban ollyat, a' kinek hüsségekhez bizhatik és ellenséggel általok intentálandó collusio iránt semmi suspiciója ellenek sem suboriálhat." (V. ö. Horváth Tamásnak küldött rendeletével; mind a kettő: *(Protocollum Expedtionum*, 314/a.) — Bremer tehát Imsód elesése után a solti sáncban volt, bizonyára Eszterházy Dániellel ment oda. A generális sehol sem említi késését, pedig — ha valóban késett — felhozhatta volna mentségére. — Rákóczi augusztus 2.-i rendeletét l. *U. ott.* 427/b. 427/b.

97 Rákóczi vonulásának, táborbaszállásának dátumait leveleskönyve alapján állapítottuk meg.

98 L. Eszterházy Dánielnek küldött levelét június 23-án. *(Protocollum Expeditionum*, 311/b.)

99 Károlyihoz intézett leveleit l. a *Károlyi-Oklevéltár* V. 233—235. l. — A levelek sorrendjét Géresi Kálmán hibásan állapította meg. Időrendben a CLXXXII. számú az első, az előtte lévő a második, az utána következő a harmadik levél.

tehet?"[100] Kemény és határozott utasítást küldött Eszterházynak: „Hogy ha Kegyelmed magunk kezünkel írott levelét vette, által láthatta dispositiónkat, hogy többet hat száznál benne — a várban — ne hadgyon. ... Kegyelmed se pénzt, se ígéretet, se példát, se fenyegetést ne kiméllyen, ... inkább hadgya ki menni azokat, a' kik utolsó desperátiótul viseltetvén, oltalmazni magokat nem akarják, rabul vétetvén. A' mint az odavaló hajduságnak számát, állapattyát tudgyuk, lehetetlennek gondollyuk lenni, hogy közöttök legalább 400 resolutus hajdú a' németeken kívül ne találtassék, bár tsak Brémer regimentyének el érkezéséig." Károlyit is figyelmeztette a küszöbönálló veszedelemre: „Jűjjön Szolnokhoz a munitiókkal együtt, a gyalogságot beszállétván a várban, ezer embert rendeljen vigyázásra Szeged felé, maga penig ... oly készen legyen, hogy a mikor veszi parancsolatunkat, velünk magát conjungálhassa. De, ha csak a szükség nem hozza, Kegyelmedet által nem hivatjuk a Tiszán." A szükség néhány óra mulva elkövetkezett, Rákóczi még Hatvannál értesült Bottyánvára elvesztéséről. Azonnal parancsot adott Károlyinak a költözésre, mert számított az imsódi sánc elvesztésére is, s ebben az esetben Glöckelsperg átkelésére, hogy parancsa értelmében megindúljon Erdély felé. Elhatározta, hogy Károlyi seregével eléje megy az ellenségnek. Tervéről ezt írta Bercsényinek: „Ha a' sánczot addigh megh tarthattyák, annak manutentiójában fortificállyuk magunkat; ha pedigh oda hadták, Pestet petárdával próbálván, aggrediállyuk és az ellenséget distrahállyuk, — Kelkösperg intentumát observálván, hogy véghez ne vihesse."[101] „Kérjük, ne várjon egy órát is, jöjön Kecskemét felé" — üzente Károlyinak, Eszterházynak pedig megparancsolta: „Kegyelmed azon legyen, hogy a sánczot meg óltalmazza, ... hogy ha penig az hajdúk a sántzot fel adnák is, a' mostani helybül Kegyelmed parancsolatunk nélkül meg ne indullyon. Bízunk azért mindeneket hazájához való szeretetiben, és reménlyük, tészen olly dispositiókat, hogy azon erősséget, mellynek meg tartásán egész operatiónknak dereka áll, Kegyelmed munkája s fárattsága által meg tarthattyuk."[102] A parancsok szétküldése után felszedette táborát, s még ezen a napon a dányi tó mellett ütötte fel. Innen figyelte mi történik az imsódi sánccal?

100 Június 23-án írt levelében. (*Protocollum Expeditionum*, 309/a.) — Szinay valószínűleg Csajági János kommendáns helyettese volt a várban, aki június 21-i levelének bizonysága szerint az imsódi sáncból igazgatta a gyalogság hadműveleteit. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. IX. k. 198—200. l.) Rákóczi egy mondatából arra következtethetünk, hogy felkereste a fejedelmet a hatvani táboron és a fejedelem általa küldött parancsot Eszterházynak az imsódi sánc megtartására. „Tsak meg sem várta Kegyelmed Csajági által tett parantsolatunkot" — írja Dányról június 24-én a generálisnak. (*Protocollum Expeditionum*, 311/a.)

101 E haditervét csak Bercsényivel közölte. A június 23-án írt levelében a keltezés helye nincs feltüntetve, de ha összevetjük azzal a levéllel, amelyet Rákóczi ezen a napon „Hatvantul" irt Eszterházynak, látjuk, hogy e két levél egyidőben készült. (*U. ott*, 309/a.)

102 Június 23-án kelt levelében. (*U. ott*, 311/b.)

A 24-re virradó éjtszakán vette a lesújtó hírt, hogy „Esztorás Dániel teljességgel megbódulván, az hídat ott hagyván, Solthoz nyomult, idébb két mélyföldnyire, mellyel teljes alkalmatosságot adott az ellenségnek az átköltözésre, ha csak akarja".[103] A bódulást a hajókon érkező ellenség okozta, „holott tsak a' gyalogság is valamelly lovassal impediálhatta volna azon sajkás ellenséghnek impetitióját". A fejedelem némi gúnnyal ír Eszterházynak lovasságáról: „Nem tarthattván Kegyelmed semmit az solthi sáncznál ellenségnek operatiójától, mert ott csak gyalognak lehett agálni és azt ugyan gyalogal reprimálhatni, azért azon meg bódult hadanak elméjét erősítse." Parancsot adott néki, hogy azonnal térjen vissza Ordashoz, elhagyott táborhelyére, akadályozza meg az ellenség átkelését, Brémert pedig küldje a sánc visszafoglalására, mert „vala olly intentiója, hogy az innekső sánczot recuperálhassa, melly is nagy importantiájú dolog lenne az haza szolgálattyában".[104]

Itt a dányi táboron egyesült Vay Ádám mintegy ezer emberből álló seregével.[105] Ide érkezett be Eszterházy Dániel alakulóban lévő regementjének három kompániája.[106] A fejedelem számba vette az ellensége erejét is, a hírek és a jelentések alapján 2.000 németre és 3.000 szerbre becsülte, tehát majdnem annyira, amennyi valójában volt.[107] A számbeli fölény a kurucok oldalán volt, de számítaniok kellett arra, hogy a Csallóközből kimozdult német ezredek erősíteni fogják Glöckelsperg seregét,[108] s figyelemmel kellett lenniök a szegedi rácok mozgolódására is.[109] Tábori podgyászát Szolnokba küldte, „hogy könnyebb szerrel lévén, jobban folytathassuk az operatiókat".[110]

103 Bercsényit azonnal futár által értesítette erről. (Levele *Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 353—354. l.)

104 Parancsa Eszterházynak június 24-én: *Protocollum Expeditionum*, 311/a. V. ö. a Bercsényinek szóló 23-i levéllel, ahol a fejedelem azt írta Eszterházyról: „Megparancsolván ugyan, hogy megint lemenjen, de kevés operátiójokhoz bizhatunk, bódulásokat látván."

105 *U. ott*, 353. l.

106 „Három nagy-honti compania, kettő nógrádi jelen vagyon, a pestit most fogadják, — csak Kegyelmed a többit is mentül hamarább összeszedvén küldje utánnunk." (*U. ott*, 353. l.) Tehát egy alakulóban lévő reguláris lovasregimentről van szó. V. ö. Rákóczi ifj Barkóczy Ferencnek adott pátensével: „Emlétett colonellus uri hivünk alatt lévő tiszt hiveink azon regularis militiának egy corpusban való öszve szerzésében szabad akarat szerint *fogadván* és conscribálván az ollyanokat, kiknek . .. be állani kedvek lészen, fáradoznak." (1705. február 7-én kelt Kistapolcsányban. — *Thaly Kálmán kuruckori okmánygyüjteménye*, III. 17. Országos Széchenyi Könyvtár. Fol. Hung. 1389.)

107 Stepney június 6-i jelentésében 2.000 németről és 5.000 rácról van szó. (L. a 81. jegyzetet.) Rákóczi azonban még horvátokat is említ.

108 Bár — mondja a fejedelem — Bercsényi Miklós Uram levelébül értyük, hogy a tájján semmi olly motusa nem láttatik az ellenségnek, hogy ide alá jőne ezeknek erősétéssére". (Levele Eszterházynak június 24-én: *Protocollum Expeditionum*, 311/a.) De nyilván csak azért nem, mert az ellenség még nincs tisztában Rákóczi szándékával.

109 A szegediek nyilván azért voltak csendben, mert Glöckelsperget várták.

110 Bercsényinek szóló június 33-i levele szerint. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 354. l.)

Nehogy vakhír támadjon a rossz hírek nyomán, a Gyöngyösön tartózkodó Széchényi érseket megnyugtatta: „Ezek mind az által nem olly dolgok, hogy valamelly insecuritást ítélhetne Kegyelmed."[111]

Hogy Rákóczi mennyire készült Erdélybe, s mennyire tartott Glöckelsperg erdélyi diversiójától, ez június havi diplomáciai levelezéséből is kitűnik. A lándorfejérvári basának Bottyán-várának elvesztése után is így ír.[112] „Magunk iten vagyunk Pest előtt, szándékozunk nagyobb erővel táborunkat általköltözni a' Dunán és ellenségünk ellen győzelmet venni s...oda Erdéllybe be menvén, megh foghjuk találni a Fényes Portát." A Lengyelországban tárgyaló Rádayhoz a sánc katasztrófája előtt, még a hatvani táboron írt levelében Erdélybe való bemenetelének tervét említi, mint egészen közeli lehetőséget. „A' Duna mellyékire táborostul szándékozván, hogy nem tsak resistállyunk, hanem jobb formában hadainkat a' Dunán túl való operátiókra expediállyuk. ...Ezen állapotokkal mind az által Erdélyben menetelünket nem tollállyuk, az honnét való követek most is itten nálunk vadnak, sollicitállyák bemenetelünket, hanem két hét alatt reménlvén itten a' dolgoknak jó rendben való hagyását, az ország kívánságának eleget tészünk."[113] E levélben félreérthetetlen a diplomáciai szándék: követe útján Rákóczi arról beszél a világnak, hogy küszöbön áll az erdélyi fejedelemségbe való beiktatása, s akkor a francia király, amint követe útján igérte is, követét az „európai békesség tractájában .. admittálni és admittáltatni fogja", de a hírverés mögött ezekben a napokban ott volt a reális lehetőség, sőt a kényszerűség is, hogy egész dunántúli tervét el kell ejtenie és ha Glöckelsperg Erdélybe nyomul, ott kell keresnie a kibontakozást.

Glöckelsperg azonban nem kelt át a Dunán, pedig Rákóczi még napokig számított átköltözésére, s ezért továbbra is délnek tartott, s 25-én Tápiószögön ütött tábort.[114] Itt már azt hallotta, Eszterházy üzente néki, hogy az ellenségnek nincs szándékában átjönni, mert a hídat és az imsódi sáncot lerontotta. Mivel azonban a hírben kételkedett, Tápiószögtől délnyugatnak fordult, s erőltetett menetben Ócsának tartott, mert

111 Június 24-én. (*Protocollum Expeditionum*, 308/b.)

112 Június 24-én, Dánynál. (*U. ott*, 310/b.)

113 Június 23-án Hatvantól. (*U. ott*, 304/b—310/a. L. még fogalmazványát is: 308/a.)

114 Innen sürgette meg Károlyit: „Sem órát, sem napot Kegyelmed ne várjon, annyival is inkább több parancsolatunkat, hanem az lovas haddal, mennél nagyobb corpussal, Szolnoknál által jövén, siessen Kőröshöz, avagy az hol magunkat táborostul fog hallani, hogy velünk együtt megegyezhessen mentül hamarébb. A mi penig gyalogja vagyon Kegyelmednek, szállítsa be Szolnokba." (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 235—236. l.) — Innen utasítja Berthóty István szolnoki kommendánst, hogy a „Tiszát kötesse által, hogy Generális Károlyi Sándor Ur alkalmatosan és késedelem nélkül jöhessen azon által". *Protocollum Expeditionum*, 311/b.) Továbbá Keczer Sándort, hogy „mind vizen 's mind szárazon" szállítson hadai számára élelmet, főként lisztet. (*U. ott*, 3311/a.)

el akarta pusztítani a hídat az ellenség elől.[115] „Tegnap igen nagy marsunk vala, ki miatt fáradt állapottal vannak hadaink" — írta 27-én Ócsáról Eszterházy Dánielnek. Parancsot adott néki a solti sánc megerősítésére, „hogy oda érkezésünkig hasonló gyalázatos dolga azon sánczunknak ne történjék", s oda küldötte a munkálatok irányítására De la Motte ezredest. Ócsáról másnap tovább akart menni Kunszentmiklósra, hogy ott Eszterházy seregével egyesüljön.[116] A június 27-ről 28-ra virradó éjtszaka azonban Eszterházy futárja jó hírt hozott: az Imsódhoz küldött gyalogság a sáncot visszafoglalta és a hídat „két felé szakasztotta".[117] „Igy nem látjuk, mi operatiót tehetnénk ottan, — írta a fejedelem 28-án Bercsényinek — hanem inkább értvén, hogy az ellenség Buda felé szándékozik, alkalmatossabbnak ítéltük itten subsistálnunk,[118] oly közhelyen, hogy ha Szegedhez szándékozott volna: Kőrösnek menvén, az Károlyival való conjunctio és per consequens ellentállás meg lehetet volna."[119]

Glöckelsperg Kömlődtől északnak fordult. Földvárnál megállott és a Duna szigetéről bombázni kezdte a kurucok solti sáncát, de azután félbehagyta és „magát nagyobbára Buda felé vette", hat kompániát azonban délnek fordított, Veresmart felé. Rákóczi attól tartott, hogy ezek a szegedi rácokkal akarnak megegyezni, s veszélyeztetni fogják a Duna-Tisza közét. Károlyit ezért utasította: Szücs János ezereskapitányt ezeredmagával küldje le Halasra, de csak vigyázásnak okáért, a rácokkal ellenségeskedést ne kezdjenek.[120]

Június 30-án értesült először a fejedelem arról, hogy Károlyi is „útban vagyon a velünk való megegyezésre".[121] Eszterházynak még az előző napon parancsot küldött, igyekezzék egész hadával táborába, csak a solti sáncban hagyjon őrséget.[122]

A nagy terv összeomlott. Az imsódi sánc állapota mintha Rákóczi elromlott terveit jelképezte volna: árkait elborította víz, erődítéseit a Kalocsán őrködő Hellepronth János ezredes vonatta le a fejedelem parancsolatjából.[123] A kuruc szabadságharc vezére, ki nem régen még azzal a meggyőződéssel indult el Egerből, hogy dunántúli hadművelete

115 Bercsényinek írt keltezetlen, de nyilván Ócsáról június 26-án kelt levele szerint. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 355—356. l.) — 26-án már Ócsáról írt leveleket, a hadjárattól távoleső ügyekben is. Itt bízta meg, levelére válaszolva, Páter Andrássy Miklóst Ilosvay Imre elszéledt katonáinak összegyüjtésével, s az ezeres-kapitány helyettesítésével. (*Protocollum Expeditionum*, 294/a.)

116 *Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 356—357. l.

117 L. a fejedelem Eszterházynak írt június 28-i levelét. (*U. ott*, 358. l.)

118 A levél keltezetlen, de kétségtelenül 28-án írta Rákóczi. (*U. ott*, 358—359.

119 A 115. jegyzetben említett, Bercsényinek szóló levél szerint.

120 L. a fejedelem levelét Károlyinak Ócsáról június 29-én: *Károlyi-Oklevéltár*, V. 236—237. l. — V. ö. június 30-án írt levelével: *Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 360. l.

121 Június 30-án írja Bercsényinek.

122 *U. ott*, 359. l.

123 Kalocsán július 6-án kelt levele szerint. (*U. ott*, IX. k. 200—201. l.)

„hadakozásának mintegy végső decisiója" lesz, most a fűvetlen, fátlan pusztán, szűkös körülmények között vesztegel, elienségének mozdulataira figyelve. Fáradhatatlan elméjében azonban már is új tervek zsonganak, s már is asztala mellett ül, s munkálkodik az ország szolgálatában a haza javán.

IV.

Rákóczi ócsai tartózkodását örökké emlékezetessé teszi, hogy innen keltezte a szabadságharc első országgyűlésének regálisát.[124] Szövegét Ráday Pál még lengyelországi útja előtt elkészítette, Rákóczi kész szöveget hozott magával. Sőt a Rádaynak írt leveléből tudjuk: kibocsátásának idejéről még Egerben döntött. „Az ország gyűlésének publicatióját prorogáltuk ad primam Julii, terminussa lészen prima Septembris."[125]

Ha összevetjük Ráday fogalmazványát[126] a szétküldött példányokkal, látjuk: a kudarc ellenére sem változtatott a regális kemény hangján és változatlanul vitatta benne József királyságának törvényességét. Közjogi érvelésének alaptétele az, hogy József „kirekesztvén magát az törvénynek hathatóságibul, nyilvánságosan elégtelenné tötte magát az országlásra", midőn csak feltételesen igérte meg a nemzet jogainak és kiváltságainak megtartását a „prout conventum fuerit" clausulának beiktatásával. „Az Austriai Háznak hajdani szabadságink ellen való számlálhatatlan tusakodási között is" ez volt a legcsalárdabb mesterkedés, mert a törvények megsemmisítésére irányult.

A regális keletkezésének idejére az a mondata világít rá, melyben Rákóczi Viza és Okolicsányi egri követségéről emlékezik meg: „Az ellenkező Austriai Ház maga követjeinek leküldésével... a békességre való hajlandóságát láttatik mutogatni." Jöjjön össze a nemzet, győződjék meg az udvar igéreteinek értékéről, mert „valamint eddig országunk dolgainak folyamatját a nemes haza lakositul nem titkoltuk, úgy most is a fen forgó békesség elő kelésének alkalmatosságával az ország dolgait tegyük minnyájoknak nyilvánságossá". Éppen ezért a regális elrendeli: a rendek „nemcsak követjek által, hanem ugyan személy szerint" jelenjenek meg az országgyűlésen. „Ha kik egy vagy más szín alatt színes hazafiúságokhoz képpest minden helyes ok nélkül attul magokat elvonnák, valamit az olyanokrul az jelen levő statusok végezni fognak és ahhoz képest rajtok történik, hazájokhoz való maguk habozásának tulajdonítsák."

Ócsa azonban csak *keltezési*, nem pedig kibocsátási helye az országgyűlési meghívóknak. A történetírásunkban általánosan elterjedt téve-

[124] Károlyi Sándornak küldött példányát l.: *Károlyi-Oklevéltár*, V. 239—241. l.
[125] L. a 113. jegyzetet.
[126] A Ráday-levéltárban maradt fenn. Sajtó alatt Ráday Pál iratainak gyüjteményében.

déssel szemben reá kell mutatnunk arra, hogy csak július 16-án küldötték szét a fejedelem kéméndi táboráról.[127] Valószínűleg a béketárgyalások ügyének új fordulata miatt történt a késedelem. Július 1-én a császár a minisztertanácsban elfogadta Stepney angol és Bruyninx hollandi követ javaslatát az alkudozások újrafelvétele iránt.[128] 3-án megjelent Rákóczi ócsai táborán Szirmay István nádori ítélőmester titkárával együtt, a császár döntésének hírével,[129] s nyilván a tőle szerzett információ alapján írta meg még ezen a napon a fejedelem Anna angol királynőnek és a hollandi rendeknek, hogy közbenjárásukat elfogadja, de kérte: közbenjárásuk eredményét annak idején jótállásukkal is biztosítsák.[130] Viza és Okolicsányi július 12-én indultak el Magyarországra az udvar új békeajánlatával, de mivel ez is csak a korábbi igéreteket tartalmazta,[131] s mert Rákóczi maga is tudta, amiről a mediátorok is meg voltak győződve, hogy az udvar csak port hint a világ szemébe s közben a szabadságharc leverésére törekszik, Kéménden szétküldette „minden Egyházi s Világi Uri és Nemesi Rendeknek" az országgyűlés meghívóját. A sok huzavonának egyelőre egyetlen gyakorlati következménye mutatkozott: a *cartella*, a hadifoglyok kicserélésére vonatkozó egyezmény.[132]

Rákóczi dunántúli tervének kudarca után, a kedvezőtlen hadihelyzetben, mikor Glöckelsperg Buda felé tartott, még mindig Rákos mezejére hívta össze az ország gyűlését, mert ragaszkodott ahhoz, hogy „a régi hajdani országgyűlések formája szerint" menjen végbe.[133] Éppen ezért nem mondott le Pest elfoglalásáról sem. „Pestrül való conceptusomat még félben nem hadtam, csak a vizsgálásra beküldött embe-

127 „Az Rákos mezejére pro. l. 7mbris Anno 1705. vindicált Ország Gyülésére invitáló regálisok": *Protocollum Expeditionum*, 419—420. l.

128 Stepney ezen a napon jelenti Harleynek: „Ma a császár ministeri tanácsban elfogadta az ő és Bruyninx javaslatát az alkudozások újra felvétele iránt, s ők megbizattak, hogy ez értelemben írjanak Rákóczinak s a kalocsai érseknek." (*Archivum Rákóczianum*, II. o. II. k. 253. l.) — A döntés a közvetítés elfogadása tekintetében már június 24-én megtörtént a császár részéről, s erről Szirmayt futár — saját titkára — utján értesítették. (*U. ott*, 144—152. l. — Szirmay ekkor Széchényi érsekkel együtt Gyöngyösön tartózkodott. (L. a fejedelem június 23-i levelét Bercsényinek június 23-án: *U. ott*, I. o. I. k. 351. l.)

129 A fejedelem is éppen június 24-én fejezte ki készségét — nyilván dunántúli tervének kudarca miatt — Széchenyi érsek előtt az alkudozások felvételére. (*Protocollum Expeditionum*, 308/b.) Július 2-án írja, hogy másnapra Szirmayt táborába várja (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 361. l.) — Stepney július 8-án jelenti, hogy előző este Bécsbe érkezett Szirmay titkára, aki 4-én hagyta el Rákóczi táborát. Magával hozta Szirmay levelét arról, hogy Rákóczi a közvetítést maga is elfogadta. (*U. ott*, II. o. II. k. 157—158. l.)

130 Anna királynőnek szóló levelét l.: *U. ott*, 174—175. l.

131 *U. ott*, 160—161. l. — Nem sokkal később Rákóczi „figyelemre is alig méltatta" az udvar Szirmay által küldött javaslatát. (*Mémoires*, 229. l.)

132 Június 29-én Nyitráról jelenti Bercsényi a fejedelemnek: „Ma reggel érkezett Szároz Bécsből postán, ki is szombaton reggel indult az cartellának confirmátiójával." (*Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 607. l., V. ö. a fejedelem július 3-án a gyömrői táboron kelt levelével. *U. ott*, I. o. I. k. 376—377. l.)

133 L. Thökölynek írt keltezetlen levelét. (*U. ott*, I. k. 375. l.)

reimnek relatióját várjuk" — írta június 26-án az ócsai táborról Bercsényinek.[134] A főgenerális nem lelkesedett a tervért: „Hát Kegyelmes Uram, nem jó volna-i, ha Nagyságod Pest helyett Lévához gyűne?... Pest, ha meglesz is, — nem tudom, mit használ. Azt ot kell hadni."[135] Három nap mulva megint megpróbálta lebeszélni Pest elfoglalásáról: „Ma várom nagy óhajtva alázatossan parancsolatját Nagyságodnak. Talán Pest? — gondoltam én. De mi hasznára lesz Nagyságodnak ez in quem finem?"[136]

Pest megvételét az udvari kapitány, Vay Ádám annál inkább javasolta a fejedelemnek. Már elindult Eszterházy Dániel táboráról, hogy seregével Rákóczihoz csatlakozzék, midőn valahol Pest táján kézhez vette Rákóczi levelét: „Jól emlékezünk, nem régiben is javallotta Kegyelmed Pestnek meg vételét, mellyet mindenkor halasztottunk magunk jelen létére. Azért Kegyelmed minden módon fel keresvén a' circumstantiák ki tanulásában, mitsoda város beliek, 's mennyi számúak, 's minémű modalitású állapattal őrzik a' kapukat és város fallyait? Jó is volna azomban egy tisztet paraszt ruhában expediálnunk, a' ki rationabiliter az állapatokrul informálhatna bennünket."[137] Rákóczi június 22-én hatvani táboráról küldötte ezt az utasítást Vaynak, július 10-én a *Wiennerisches Diarium*-ban már megjelent a lap pesti levelezőjének tudósítása a várost fenyegető veszedelemről: „Rákóczi... Pest felé megy, annak elfoglalására, miután a várat Lamotte francia mérnökkel megvizsgáltatta. Különböző helyeken német nyelvű cédulákat helyeztetett el, amelyekben nagy igéretekkel bíztatja a pesti lakosságot a várost átadására. Klöckelsperg csapataival ismét Budára tart, hogy ezt a tervet megakadályozza."[138]

A Rákóczi-korabeli Pest és Buda képe így él a köztudatban: „A belháború nyolcesztendei tartama alatt az erődített két város, mint valóságos sziget a kisebb-nagyobb csapatokban körülötte táborozó vagy szállongó magyar hadak között, tökéletesen zárt erősséggé lett."[139] Álta-

134 *U. ott*, I. k. 355—356. l.

135 Ujvárból írja június 25-én. (*U. ott*, IV. k. 595. l.)

136 Kéren június 28-án kelt levelében. (*U. ott*, IV. k. 603. l.)

137 A levél június 22-én Hatvannál kelt. (*Protocollum Expeditionum*, 307.) — Igen érdekes Rákóczi terve Pest elfoglalásának módjára: azt írja 23-án Bercsényinek, hogy „petárdával próbálván" akarja ostromolni. (*U. ott*, 309/a.) V. ö. Károlyinak írt, de el nem küldött rendeletével az előző napon: „A' melly petárdákot Kegyelmednek küldöttünk, mivel azokra Kegyelmednek ottan szüksége nincsen, be lévén a' kapu töltve, ellenben penig bizonyos specialis operatiót akarván tennünk, más egyéb requisitumok nélkül, tulajdon tsak azon petárdákat éjjel 's nappal külgye Szolnoknál által ide Hatvan felé és valahol táborunk hallatik, Kegyelmed olly dispositiót tegyen, hozzák egyenesen táborunkba hozzánk." (*U. ott*, 307/b.)

138 L.: Hanskarl Erzsébet, *Budai, óbudai és pesti hirek a „Wiennerisches Diarium" első ötven évfolyamában. 1703—1752. (A Fővárosi Könyvtár Évkönyve*, VIII/1938. 190. l.)

139 Ballagi Aladár, *Császári kormányzat Budán és Pesten. 1686—1711. (Élő tanitások* című gyüjteményében. Cegléd, 1934. 570—579. l.)

lában ez a kép alakult ki azokról a városokról is, amelyek vagy egyáltalán nem, vagy csak igen rövid időre láttak kurucot falaik között. Mintha Pestnek, Győrnek, Esztergomnak nem is volna kuruc multja.[140]

Kutatásaink eredménye azt bizonyítja, hogy Pest magyar lakossága kivette a részét Rákóczi harcaiból. A századfordulón már sok magyar él a városban: az 1696-ból származó összeírás szerint 192 polgári háza közül 65 magyar ember tulajdona. A lakosságnak mintegy fele magyar. A két adat összevetéséből azt látjuk, hogy inkább a szegénység magyar nemzetiségű.[141] Hogyan viselkedtek a nagy nemzeti küzdelem idején? Ha ilyen sok magyar élt Pesten, Vay Ádám miért nem gondoskodott arról, hogy Rákóczi felhívása magyar nyelven is megjelenjék a pesti házak falán?

Korábban a kurucok már két ízben próbálkoztak Pest elfoglalásával. Először 1703. október 2-án szólították fel a várost meghódolásra, de a falakról ágyúval feleltek nekik. A legfontosabb bástya ágyúját azonban nem tudták a kurucok ellen fordítani, mert azt egy magyar ötvösmester beszegezte. 1704 januárjának első napjaiban Szabó Máté ezredeskapitány küldözgeti hódoltató-leveleit a városra. 1704. december 23-án egy nagyobb kuruc csapat az éj sötétjében eljutott a falakig, már ostromlétráit is felállította, de az őrséget vizsgáló tiszt észrevette a létrákat, fellármázta a várost, s puskatűzzel visszaszorította a támadókat. A kurucok hajnali három óráig tüzeltek a városra, s csak akkor vonultak vissza, mikor a budai császári helyőrség erősítést küldött át Pestre.

1705 nyarán a kuruc érzelmű magyar lakosság javarésze már a kurucok táborában volt. Erdős Imre mindjárt az elein ment ki Rákóczi hűségére, mindenét a városban hagyta, felesége csak nehezen tudott kiszökni utána. Hadnagyságot viselt egy Pestre figyelő kuruc ezredben, s egy környékbeli falu védelmében vesztette el fiatal életét 1705 tavaszán. Pataky Gáspár 1704 végén „Pest városából egész cselédestül, minden jószágának ott hagyásával jött ki" Rákóczi szolgálatára. Dékányi János főhadnagy seregében „pesti katonák" harcoltak, sőt pesti seregről is találunk említést.[142] Ilyen adatokat még többet is idézhetnénk annak bizonyítására, hogy Pestnek és a többi „labanc" városnak is van kuruc multja. Győrről két sereg került ki. Magyarnyelvű felhívásokra már nem volt szükség, mikor Vay Ádám a meggyőzés eszközével harcolt Pest város birtokáért, a magyar férfiak a kurucok között voltak. Csak ezek a városból való kuruc katonák nézték feszültebb figyelemmel az udvari kapitány akciójának eredményét, mint Rákóczi. A propaganda nem járt

140 A Hadtörténelmi Levéltár kiadásában megjelenő II. Rákóczi Ferenc-korabeli katona-folyamodványokban értékes adatok találhatók labanc várak és városok magyar lakosságának a szabadságharcban való részvételére.

141 L.: Horváth Gyula, *Pest város XVII. és XVIII. századi magyar lakossága.* (*Történetírás*, 1937. 272. l.)

142 Az elmondottakat a *Hanskarl*-nál közölt adatok és a fejedelemhez benyujtott folyamodványok iktatókönyve (*Extractus Instantiarum*, O. L. Rákóczi-szabadságharc lt.) alapján először a *Rákóczi kurucai Pest-Buda falai alatt* című tanulmányomban (*Budapest*, II/1946. 89—93. l.) foglaltam össze.

sikerrel, a városba küldött kém sem jelenthetett biztató dolgokat, mert Rákóczi június 30-án ezt írta Bercsényinek: „Pest felől tett conceptusunk is aligha effectuáltatik, nem reménlhetvén jó successusát."[143]

A fejedelem jól látta, hogy Glöckelsperg azért tért vissza Budára, mert Pest megvételétől tartott. Ha a kurucok terve kitudódott, s még a bécsi újságba is belekerült, hogyne tudott volna róla Glöckelsperg? A kömlődi sánc megvétele után azért nem kelt át a hídon, mely sértetlenül került birtokába, mert Pest biztonságára kellett vigyáznia. A császárnak igen kellemetlen lett volna, ha Rákóczi megvalósítja tervét és a kurucok „tábori gyűlése" éppen Rákosra gyülekezik egybe. A hely hagyománya még jobban kiemelte volna, legrosszabbkor, a béketárgyalások tekintetében létrejött elvi megállapodás idején, Rákóczi közjogi felfogását az interregnum kérdésében. A hadműveletek ekkortájban nem szorosan vett katonai célok elérésére irányulnak, hanem politikai célok szolgálatában állanak, olykor a katonai érdek rovására is. Forgách erdélyi győzelme: Medgyes elfoglalása azért volt nagyjelentőségű, mert a franciákkal való formális szövetségkötés érdeke feltétlenül megkívánta a fejedelemség birtokbavételét. XIV. Lajos csak az „erdélyi fejedelem nevezeti alatt" fogadhatta volna el Rákóczi követeit a béketárgyalásokon. Viszont éppen azért, mert az udvar számára egyre égetőbbé vált az erdélyi kérdés, Glöckelspergnek nem csupán arra kellett volna törekednie, hogy a Szebenben szorongatott Rabutint megsegítse, főfeladata bizonyára Rákóczi fejedelmi beiktatásának akadályozása volt. A Pest elfoglalására irányuló kuruc terv, bár nem valósult meg, kézzelfogható eredménnyel járt Rákóczi számára: rá tudta kényszeríteni akaratát Glöckelspergre, terve miatt kellett lemondania Erdélybe vonulásáról. Ennek következtében az erdélyi probléma mind a két fél szemében egyelőre háttérbe tolódott, s a politika és a hadvezetés súlypontja Magyarországon maradt. A főkérdés az udvar számára most József, az új király magyarországi katonai és jogi helyzetének biztosítása, Rákóczinak viszont mindent el kellett követnie, hogy mind a kettőt vitássá tegye.

Ezért Glöckelsperg a Duna túlsó partján ekkor nem is gondol másra, csak Rákóczi táborának mozdulását figyeli. Míg a kuruc tábor július 3-ig Ócsán pihen, ő Paks és Dunaföldvár között vesztegel,[144] s csak akkor mozdul el Vecse, majd Adony[145] „irányában", mikor a kuruc sereg hirtelen Pest felé kanyarodik. Vele szemben a túlsó parton kialakult a védelem: Károlyi négy tiszántúli lovasezrede Halas és Kecske-

[143] *Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 360. l.

[144] L. Rákóczi Bercsényinek szóló keltezetlen, július 3. után kelt levelét. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 362. l.)

[145] Július 7-én írja a fejedelem Veresegyházáról Bercsényinek: „A földvári sánczbul általszökött német relatiójábul bizonyosan értjük, hogy a mellette lévő corpus Vecse irányában szállott, lévén még actu is háromezered magával, jóllehet gyülevész néppel." (*U. ott*, I. k. 363. l.) — „Július 14-i jelentés szerint Klöckelsperg csapatai Adonynál vannak, hogy szemmel tarthassák Rákóczit, ki még mindig Pest körül táborozik." (*Hanskarl*, i. m. 190. l.)

mét táján vigyáz, Gundelfinger és Brémer gyalogezrede Soltnál, Hellepront János lovasai lent Kalocsán.[146] Rákóczi nem tartott ellenfelétől, mert tudta, hogy — hacsak az elrontott hidat meg nem építi — nem kelhet át máshol a Dunánál, mint lent Péterváradnál, fent Budánál.[147] Attól azonban nagyon tartott, hogy Budán átjön és mégis megindul Várad felé. Ez az aggodalma mutatja: mennyire foglalkoztatja Erdély biztonsága, különösen most, mikor a Dunántúl kihullott a kezéből. Néhány hónappal később, mikor Erdély elvesztésével kellett számolnia, a Dunántúl megszerzésére gondolt ekkora aggódással. Lehetségesnek tartotta Glöckelsperg cselvetését: hátha „Budánál alkalmas corpussal kicsap és kimutatja magát", s közben háta megett „elillan" Erdélynek.[148] „Azt szígyenleném — írta Bercsényi —, ha az ellenség azt tartaná, hogy Nagyságod az Kleckelspergre nézve defensióban localta magát',[149] holott valójában a császári és a kuruc tábor mintegy megkötöztette, mozdulatlanságra ítélte magát a másik által: Glöckelsperg Pestet féltette Rákóczitól, Rákóczi Erdélyt Glöckelspergtől, ezért olyan lassú a vonulásuk. „Én itt heverni nem kívánok, se gyönyörűségünk, se hasznunk nem lévén benne, de valameddig meg nem tudjuk Klekkisperg Budának elhaladásának, úgy látjuk, odanyomulásunkkal nem hirtelenkedhetünk" — válaszolta a fejedelem Bercsényinek,[150] aki most minden erejével arra igyekezett, hogy erről a holtpontról elmozdítsa a kuruc hadviselést.

V.

A dunántúli hadjárat tervének összeomlása után az volt a kuruc hadvezetés nagy kérdése: merre, ki ellen forduljon seregével a fejedelem? Július 3-án Bercsényi így számol be tűnődéséről Rákóczi előtt: „Megvallom, Kegyelmes Uram, sokat gondolkodom én is, Nagyságodnak mit kellessék cselekedni... Az mi táborunk kettő: de sem egy, sem kettő, egynek jó, kettőnek kevés." Azt javasolta: egyesüljenek, menjenek rá az ellenségre, s akkor „cum gloria lehetne akár armistitium, akár tractához nyúlni". Attól tartott, hogy a tétlenségben desperálódik a had, s szétszéled az aratásra. A Rákóczi gyömrői táborán lejátszódott megrázó jelenet bebizonyította, mennyire igaza volt.[151]

146 L. Rákóczi Bercsényinek szóló keltezetlen, de bizonyosan július 2-án Ócsánál kelt levelét. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 361. l.)

147 L. a 144. jegyzetben említett Rákóczi-levelet.

148 Bercsényi írta ezt Nyitráról július 2-án a fejedelemnek. (*U. ott*, I. o. IV. k. 613—614. l.) — Erre válaszol Rákóczi a 144. jegyzetben idézett levéllel: „Való, hogy leghitelesebb előttem Klekkispergnek lárma alatt Erdélybe iktatása."

149 Vecsénél július 8-án írja. (*U. ott*, 627—630. l.) „Az a kérdés: ha ő nyomul-i Nagyságoddal, vagy Nagyságod vile? ha ő vigyáz-i Nagyságodra, vagy Nagyságod ő reá? Én ugy hiszem, hogy ő vigyáz inkább Nagyságodra, s ő nyomul Nagyságoddal."

150 Veresegyházáról július 7-én. (*U. ott*, I. o. I. k. 364. l.) — Erre válaszol Bercsényi az imént idézett sorokkal.

151 A köbölkuti mezőben írt levelét l. *U. ott*, I. o. IV. k. 615—618. l.

Ha hihetünk Szirmay István titkárának, Száraznak, aki urával ott volt Rákóczi ócsai táborán, mikor a mediáció kérdéséről tárgyalt a fejedelemmel, serege 15.000 emberből állott.[152] Eszterházy Dániel serege július 1-én egyesült Rákóczi hadinépével, Károlyi Sándoré egy nappal később.[153] Károlyi serege a maga ezredén kívül Bóné András, Nyiri András és Ibrányi lovasezredeiből állott, gyalogsága: Öllyüs János gyalogregimentje és egy német zászlóalj. Szücs János, Kárándi Mihály, Nyuzó Mihály és Ilosvay Imre lovasezredei már elváltak tőle és a Duna—Tisza közét őrizték délebbre.[154] Bihari, szatmári, szabolcsi katonák és hajdúk voltak vele, annak a földnek a népe, melyen 1703 tavaszán fellobbant a kuruc szabadságharc. De még csak nem is hasonlítottak azokhoz, akik két esztendővel korábban Esze Tamás, Bóné András, Öllyüs János serkentő szavára felkeltek a „hazáért és szabadságért", pedig közülük sokan még akkor állottak hadba: kedvetlenek voltak, morogva engedelmeskedtek, visszakívánkoztak a Tiszántúlra; senogy sem tetszett nekik, hogy aratási időben itt rostokolnak. Az ezredek sorai megritkultak, sokan elmaradtak közülök a Tiszánál. A tiszántúli megyék nem bírtak a rengeteg katonaszökevénnyel. „Irja Kegyelmed — olvassuk ama levélben, melyet Károlyi július 7-én írt a szabolcsi alispánnak, — hogy a katonaságot váltig űzeti s kergetteti. Jobban szeretném, ha azt írná Kegyelmed: itt annyit akasztattam fel, amott annyit, mert ha csak kergetik, azzal ide nem gyün, aminthogy eddig sem gyütt egy is."[155]

Rákóczi tábora július 3-án megindult Ócsáról. Gyömrőnél telepedett meg. A gyömrői táboron is megfigyelhetjük a kuruc katonaság demoralizálódását, mint ahogyan rámutattunk a kömlődi sánc hajdúságának „gyalázatos magaviseleté"-re. Ezzel azonban nem elégedhetünk meg, okait is fel kell derítenünk. Egyik történetírónk szerint azért voltak csüggetegek és elégedetlenek, mert „a békepárt hatalmas befolyást gyakorolt reájok".[156] Kétségtelenül igen erős volt a békevágy. Orosz Pál tiszántúli generális megfigyelte, hogy a kezén lévő hadnak „minden esze csak a békességen vagyon".[157] Nem tudjuk, volt-e békeagitáció a hadak között, valószínű, hogy nem volt, de nem is volt rá szükség, mert oly-

[152] L. Bercsényi levelét Rákóczinak a vecsei táborból július 6-án. (*U. ott*, I. o. IV. k. 624. l.) V. ö. Rákóczi nyilatkozatával: „Vagyok oly táborral, bizony a német egész ereje előtt is tartózkodva nyomulnék" (A 144. jegyzetnél említett levelében.)

[153] Rákóczi június 30-án írja Ócsáról Bercsényinek: „Gróff Eszterhász Dániel uram corpussával holnap itten megegyezünk." — Július 2-i keltezetlen levelében pedig: „Már gróff Esztehász Dániel urral, ugy Generális Károlyi Sándor urral megegyeztünk, holnap innét indítjuk táborunkat." (*U. ott*, I. o. I. k. 359—360. l.)

[154] Szalay László, *Magyarország története*. VI. (Pest, 1859.) 248. l. — V. ö. Rákóczi Bercsényinek írt július 2-i levelével. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 361. l.)

[155] Szalay idézi a 248. l. 3. jegyzetében.

[156] *Szalay*, i. m. 248. l.

[157] L. a *Két szegénylegény egymással való beszélgetése* című tanulmányomat. (*Irodalomtörténet*, 1949. 254—262. l.)

kor még Bercsényi is kérlelte a fejedelmet: „Béküljék Nagyságod!" A francia segítség elégtelensége, Des Alleurs viselkedése naponta növelte a békét kívánók táborát a hadseregben is.[158]

A tiszántúliak kedvetlenségének okát nem ebben kell keresnünk. Igazi okára azok a sorok világítanak rá, melyeket Rákóczi Egerben június 15-én, a hadbaszállást megelőző napokban írt Károlyinak: „Az parasztságnak nyakasságát, úgy látjuk, némellyek okozzák izgatásokkal, hogy a katonaságot is terhekre imponálni céloznák intentiónk ellen. Ha az parasztság azt allegálja, hogy fia vagy báttya immár a hadban vagyon, Kegyelmed azt felelheti: acceptálják azokat, de nem fog az ország neki fizetni."[159] A Tiszántúlon ezidőtájt kulminált a jobbágykatonák harca a megyékkel és a földesurakkal. A vitézek azoknak a kedvezményeknek a kiterjesztését követelték a velük egy kenyéren lévőkre, melyeket Rákóczi 1703 szeptember 28-i rendelete a szűkebb család számára biztosított, s a parasztok, ha családjukból valaki katonának ment, sem a közterheket, sem a földesúri szolgáltatásokat nem akarták teljesíteni. Viszont a megyék a katona adó- és szolgáltatásmentes feleségére is ki akarták terjeszteni a terheket, a földesurak pedig a telekről is elűzték a jobbágykatona házanépét.[160] Hogy valóban ez a harc volt a katonák kedvetlenségének legfőbb oka, erre nézve hadd említsük meg Forgách erdélyi hadseregét, amelyben a katonák a hazulról érkező hírek hatása alatt dobot akartak ütni a hazamenetelre.[161] Világos, hogy nemcsak ez volt a baj oka, de gyökerét itt kell keresnünk.

Rákóczit mélységesen megrázta, hogy a tiszántúli hadsereg, a várvavárt segítség, ilyen állapotban került szemei elé. A gyömrői táboron a katonákhoz intézett beszédében kitört belőle a sok keserűség: fájdalma dunántúli hadjáratának kudarca miatt, méltatlankodasa tábornokai és vitézei magaviselésén és a hetek óta visszafojtott, a nagy testi és lelki megpróbáltatások között felgyűlt nyugtalansága is.[162]

„Nem tudom, vitézek, szívemnek fájdalmait jelentsem-e előttetek, vagy pedig méltó bosszúságra gerjesztett elmémet adjam előtökbe?...

158 Bercsényi 1705. március 27-én ezt írja Rákóczinak Nagytapolcsányból: „Édes Nagyságos Uram ... ne várjuk az extremitást in his circumstantiis! Addig jobb, mig utánunk járnak. Mint az darabolt grádicson, állapodjunk meg, ha lehet. Könnyen lehet s jobban lehet az után is följebb mennünk. Hazámot, nem magamot nézem." *Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 424. l. — Javaslatát mintegy megindokolja Tornócról március 29-én kelt levelében: „Az franczia segétségben soha bizonyos nem lehet Nagyságod, hanem egyedül csak ipsa conjunctura és occasióbeli, az jó, hogy másként hiszi az német." (*U. ott*, I. o. IV. k. 430. l.)

159 *Károlyi-Oklevéltár*, V. 224.l.

160 L. Esze Tamás, *II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata*, 83—88. l. (Bp., 1951. *A Történettudomány Kérdései*. 12.) — Okleveles anyagát l. a 140. jegyzet alatt említett kiadványban.

161 Forgách Simon erdélyi vezénylő generális 1705. július 21-én a balásfalvi mezőről írja a fejedelemnek. (O. L. Rákóczi-szabadságharc levéltára.)

162 Először Toldy István adta ki *A magyar politikai szónoklat kézikönyvében* .Pest, 1866.), Rákóczi fogalmazványából, a kézirat hasonmásával is a *Magyar Irodalmi Szöveggyüjtemény* I. kötetének 1022—1023. lapján adtam ki.

Elég okom lehet a panaszra: az ügyünkön általatok ejtett csorba. Ti voltatok azok a vitézek, kik hazátokat velem együtt régi szabadságához oly közelgető állapotba helyheztettétek. És most a közöttetek levő lágyszívűek, a dicsőséges magyar nevet nem érdemlők, az elfajzottak hírünket, nevünket, dicsőségünket csaknem eltapodták! Lettem volna inkább oly szerencsés, hogy hazánk oltalma mellett veletek együtt gyarló testemet halomba rakattam volna, mintsem becstelenségteket okozó cselekedetekről kell emlékeznie most élő, de csaknem eltemetett vezéreteknek. Mit akartok? Vérkíméléssel, harckerüléssel, erősségek elhagyásával, egy szóval: szaladással akarjuk édes hazánkat megnyerni? Békéljetek meg inkább csalárd ellenségetekkel, hogy én is, szerencsétlen hadi vezéretek... tengereken s pusztákon valo bujdosásommal gyalázatba hozatott életemet végezhessem. ... Engedjétek, hadd keressem ellenségem fegyverét inkább, mintsem veletek haldokló, gyalázatos életet éljek. Vagy ha van bennetek magyar vér és hozzám, nem uratokhoz, de atyátokhoz és társatokhoz, véretekhez való szeretet, bosszuljátok gyalázatunkat azon hazánk árulói büntetésével, kik bús nemzetünknek s mindnyájunknak becsületét gyászba öltöztették! ... Nem kívánok birodalmat, nem kincset tőletek, nem egyebet az igaz magyar bátor szívnél, hogy azt a magaméval összekapcsolván, veletek éljek és haljak!"[163]

A gyömrői beszéd a tiszántúli vitézeknek szólott, de az egész nemzet felfigyelt rá. A Rákóczi-nótán kívül nincs még egy olyan szövegünk ebből a korból, amely annyi másolatban maradt volna fenn korunkra, mint ez a beszéd.

Ilyen nehéz körülmények között, ekkora feszültségben érlelődött ki Rákócziban Bercsényi hatására a felvidéki hadjárat terve. Bercsényi idézett szavai döntő fontosságúak számunkra, mikor Rákóczi elhatározásának indokát akarjuk feideríteni. *Emlékiratai*-ban azt írja a fejedelem, hogy Budával egy vonalban volt, mikor csaknem egyidőben két futár érkezett hozzá, az egyik Eszterházy jelentését hozta Bottyán-vára elvesztéséről, a másik Bercsényi híradását: Herbeville császári főparancsnok élelemmel akarja megsegíteni Lipótvárat. „Bercsényi gróf tudtomra adta, hogy a hatezer dán gyalogossal erősödött ellenséges hadsereg vezérletét Herbeville tábornokra bízták. Ez a hadsereg a Csallóközben, Komáromnál táborozott, s Bercsényi jó helyről hallotta" a hírt. „Azt hitte, ... ha megakadályozom az élelmezést, az erőd elesik."[163] Ha Rákóczi jól emlékezett, a dányi táboron találta meg Bercsényi üzenete. Az *Emlékiratok* tudósítását azonban Bercsényi leveleiből és más forrásból nem lehet igazolni.

Harboe és Gerstorf dán tábornokok katonaságát csak július 5-re várták Bécsbe. Bercsényi 6-án kapott újabb hírt róluk: „Feladatuk magokat az csalóközi némettel conjungálván... *Érsek-Újvárt* intendal-

163 *Mémoires*, 214—216. l.

nák megszállanyi."[164] Rákóczi nem sokat tartott a dánoktól: „Dánusnak nagyobb lesz a füsti, mint pecsenyéje, nem imaginálhatván magunknak, hogy a bécsi udvar annyi ezer lutheranust rendeljen Magyarországban."[165] Rákóczi és Bercsényi levelezésében július 7-én Lipótvárról szó sem esik, csak azt látjuk, hogy a főgenerális mind nyomatékosabban sürgeti seregük egyesítését. Rákóczi azonban július 7-én már ezeket írja az ellenségről: „Supponálják azt, hogy teljes tehetségével azon lészen, hogy Leopoldban az élést bevihesse, a kiért is méltó volna considerabilis próbát teni, ha azon intentióját akarja véghez vinni."[166] Levelére másnap Bercsényi így válaszolt: „Egész hazánk s ügyünk sorsa forog úgy előttem, hogy ezen operatiótul függni látom, mert ennek szerencséje végét veti az erdélyi succursusnak, ha itt rosszul leszünk, soha nem tartok rosszabbat annál, minthogy az egész hazának reménsége meghül."[167] Mikor Rákóczi most említett levelét írta, seregével Veresegyházánál állott, itt, s nem Dánynál, vette Bercsényinek üzenetét Lipótvár megsegítésének híréről, tehát az *Emlékiratok* időrendjét ennél a részleténél is helyesbítenünk kell.

Az *Emlékiratok* adatai gyakran tévesek, de mindig teljesen megbízható forrás a fejedelem gondolatairól. Megmutatja most is, milyen nehezen, mennyi tusakodás után tudott csak lemondani dunántúli hadjáratáról. Mikor hírét vette a kömlődi sánc elvesztésének, mindjárt így döntött: „Váchoz igyekezünk, a hol a szentendrei szigetet elvévén, hídnak csináltatásához kezdetek."[168] Gyömrőről mindjárt július 3-án megindult. Úgy tervezte, hogy másnap már Csabán, 6-án Vácnál lesz.[169] Útirendjét nem tudta megvalósítani: Gyömrőről még 3-án Csömörre ért,[170] 4-én valóban Csabán volt, de még 6-án is itt tartózkodott. Még ezen a napon átment Veresegyházára s itt két napot töltött. 9-én ért Vácra, s még 12-én is itt volt. „Itteni marsaim nehezek, mivel a víznek ritka léte miatt hol egy mélyföldet, hol hármat is kell mennem" — írta Bercsényinek indulása kezdetén.[171] „Alkalmatos marsot tévén", jutott el Csabáról Veresegyházára is.[172] Nem félt a fáradalomtól, s szívesen osztotta meg katonáival.

164 Gilligh András leveléből, pozsonyi hír nyomán: „Hogy tudnyillik az főtisztek, avagy vulgo Generál-Staab, az dánusoktul már elérkezett volna Bécsben, akiket subsequálna brevissime 6 vagy 7 regiment." (*Archivum Rákóczianum*, I. o. II. k. 624—625. l.)

165 Bercsényinek. (*U. ott*, I. o. I. k. 361. l.)

166 Veresegyházáról Bercsényinek. (*U. ott*, I. o. I. k. 364. l.)

167 Vecsésnél lévő táboráról. (*U. ott*, I. o. IV. k. 629. l.)

168 Június 26-án az ócsai táborról. (*U. ott*, I. o. I. k. 356. l.)

169 L. Bercsényinek írt levelét a gyömrői táborról július 3-án. (*U. ott*, I. o. I. k. 371. l.)

170 Itteni tartózkodását Ráth Károly említi (*II. Rákóczy Ferencz fejedelem utazási, hadjárati és tartózkodási helyei*) Kaprinay kéziratgyüjteményére (X. 375.) hivatkozva. (Melléklet a *II. Rákóczi Ferencz fejedelem Emlékiratai* 2. kiadásához. Pest, 1866. 307. l.)

171 A 169. jegyzet alatt említett levélben írja.

172 Július 7-én írja innen Bercsényinek. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 363. l.)

Veresegyházára érve már elfogadta Bercsényi javaslatát a felvidéki hadjáratra nézve, tehát nem Vácnál, hanem itt mondott le a Dunántúl visszaszerzéséről. Bercsényi nyilván azzal győzte meg, hogy érvelése során felvetette Erdély biztonságának kérdését is. Mind a ketten tudták: Herbeville Lipótvárra való vonulása csak rövid ideig tartó kitérés, mert Erdély visszafoglalását kapta feladatául. Ha a Felvidéken vereséget szenved, a császárnak nem lesz kéznél újabb hadserege az erdélyi expedícióra, Erdély Rákóczi hatalma alatt marad, s megtörténhetik régóta esedékes beiktatása a fejedelmi székbe. S ezzel esedékessé válhatik a magyar-francia szövetség megkötése is.

Óvatossága és körültekintése ekkor is jellemezte őt. Nem vette le szemét a Duna túlsó partján vonuló Glöckelspergről. „Igenis, kívánnánk a Kegyelmed intentióját mind a Duna mellyékére szállásunkkal, mind felsietésünkkel secundálnunk" — írta Veresegyházára érkezésekor Bercsényinek —, de, megvalljuk, nem contentálhatjuk elménket, hogy lehessen Klökkispergre való vigyázást abbanhagyni, kevesebb rosszat látván még a Vágon túl való földnek elvesztésében is, mintsem Klökkisperg általcsapásában Pestnél."[173] Csak mikor Bercsényi kémei meghozták a hírt, hogy az ellenség Karvához fordult,[174] indult meg Vácra, s azután Szokolyán[175] át a Felvidékre.
mára küldte.[176]

Károlyi hada ekkor már nem volt vele, a Duna—Tisza-köze oltal-

★

E néhány hét eseményeiben, mintha összesűrűsödött volna a kuruc szabadságharc minden nagy kérdése. 1705 nyara sorsdöntő idő a nagy nemzeti küzdelem történetében. Fejlődése ekkor éri el legmagasabb fo-

173 *U. ott.*

174 A főgenerális július 8-án Vecsétől jelenti a fejedelemnek. (*U. ott,* I. o. IV. k. 62. l.) — Glöcklsperg mozdulatairól Károlyit ő tájékoztatja. Előbb egy keltezetlen levelében: „Vagyon bizonyos relatiónk, hogy ő Budát is odahadta és nyomul felfelé, hogy a Csallóközben conjungálhassa magát." Majd Kéméndtől július 16-án: „Maga is Klökösperg Komáromhoz érkezett." (*U. ott,* I. o. I. k. 365., 367. l.)

175 Július 12-én Szokolyától értesíti Bercsényit, hogy holnap Kéméndnél találkoznak. (*U. ott,* I. o. I. k. 378. l.)

176 „Ha az ellenség Budát elhaladja, őtet Pest elein oly helyütt hadjuk, hogy mindenfelől vigyázhasson a ráczra. Az hada csoporton lévén, könnyen elérhet bennünket" — írja Bercsényinek július 7-én Veresegyházáról. (*U. ott,* I. o. I. k. 364. l.) — Tiszántuli helyettesévé Barkóczy Ferenc generálist tette: „Mivel Generális Károlyi Sándor urat fel fogjuk hivatnunk más operatiókra, Kegyelmed Tiszán tul és innét is lévő földre intentus lévén, keze alá végye a tájon levő hadainkat." (Rendelete keltezetlen, július 5-én írhatta Rákóczi. *U. ott,* I. o. I. k. 366. l.) — Károlyit július 5-én megajándékozta egy Szatmár város határában lévő udvarházzal és az ott levő malmokkal. (Rendelete Ramocsaházy Györgynek Csabáról: *Károlyi-Oklevéltár,* V. 242—243. l.) 7-én Veresegyházánál még vele volt a generális.

kát, de már félreérthetetlenül mutatkoznak a hanyatlás jegyei is. Bomlani kezd a nemzeti összefogás, a katonáskodó jobbágyok és a nemzeti érdekekkel szembehelyezkedő nemesek harca gyengíti a hadsereg harci szellemét, a hadsereg regularizálása nem tud lépést tartani a hadviselés követelményeivel, egyre jobban kitűnik a főúri tábornokok dilettantizmusa: sem fegyelmet nem tudnak tartani, sem vezetésre nem alkalmasak, jelentkezik a szabadságharc elszigeteltsége, a feladatok és a rendelkezésre álló erők aránytalansága, feltűnnek az első árulók. De a fény még sokszor legyőzi az árnyékot. A történetíró a hűség és a kitartás szép példáira is hivatkozhatik. Minél közelebbről nézi, minél szigorúbban mérlegeli az eseményeket és az embereket, annál inkább kitűnik: népünk történeti tudata helyesen vallja, hogy Rákóczi és Bottyán a kuruc szabadságharc legkiemelkedőbb alakjai.

A FEGYVEREK SZEREPE A HADMŰVÉSZET FEJLŐDÉSÉBEN.*

Csillag Ferenc alezredes

> ... a hadseregek egész szervezete és harcmódja, és ezzel egyetemben győzelem és vereség, anyagi, azaz gazdasági feltételektől, az ember- és fegyveranyagtól, vagyis a népesség minőségétől és mennyiségétől és a technikától függőnek bizonyul.[1]

Az ember már a vadság korában rájött arra, hogy az állatokkal vagy embertársaival vívott küzdelmeiben alkalmas eszközt felhasználva, erejének hatását megsokszorozhatja. Kezdetben háziszerszámait és vadászeszközeit használta fel fegyverként.

Fegyverei már a legkezdetlegesebb korban is közelhatókra és távolhatókra oszthatók fel, elsőhöz a kőbalta, dorong sorolható, a távolihoz az íj.

Az első, eredetileg is fegyvernek készített eszköz azonban a k a r d. A bronzkor embere készítette az első kardot és ezzel olyan fegyvert alkotott, amely évezredeken át a katona fő fegyvere volt és amely alakbeli változásokkal napjainkig is fennmaradt. A kezdetben 40—60 cm hosszú bronzból készült pengével bíró kard a későbbi évszázadokban a hadviselésnek megfelelően meghosszabbodott és a technika fejlődésének megfelelően vasból, majd acélból készült. Azonban még a XIX. században is a műszaki és utászalakulatoknak tökéletesen olyan formájú és méretű kardjaik voltak, mint a bronzkorban vagy a római birodalom virágzásának idején.

Azonban, hogy a bronzkori ember kardot, lándzsahegyet és bronzfokost tudjon készíteni, ahhoz meg kellett ismernie a bronz összetételét és öntését. Ez már a technika magas fokát jelenti. De kialakult az embereknek olyan csoportja is, akik mint vándoriparosok bronzöntéssel foglalkoztak.

* Engels az „Anti-Dühring"-ben gazdasági okokra visszavezetve zseniális tömörséggel levezette a fegyverek fejlődésének történetét és a fegyverek átalakító hatását a hadművészetre. A következőkben egy-egy elvi jelentőségű meghatározás alapján taglaljuk a kérdéseket.

1 Engels: „Anti-Dühring". Szikra: 1950. 175. o.

Már a fegyverek ezen kezdetleges fejlettségi fokánál is látható, hogy a fegyverek fejlődése gazdasági feltételektől, a termelés fejlettségi fokától függ.

A kard és a hosszú lándzsa alkalmazása, valamint a hadviselésben mind nagyobb és nagyobb tömegek tervszerű mozgatása és alkalmazása megteremtette a szervezett harcászatot. Ennek fejlődését az ókori népek közül a görögöknél és a rómaiaknál figyelhetjük meg.

A görögöknek kezdetben nem volt hivatásos hadseregük, az egész felfegyverzett nép képezte a hadsereget. Fő fegyvernem a nehéz gyalogság, ennek fegyvere a 2 méter hosszú lándzsa és a rövid kard. Védő fegyverzetéhez tartozott a vért, sisak és a pajzs. A könnyű gyalogság fegyverzete íj és parittya. Kezdetben a görög hadseregben lovasok nem voltak.

A harcalakzat a phalanx; ezalatt zártsorú, tömör felállítású alakzatot kell érteni. Az első sorban álltak a lándzsával ellátott gyalogosok, hátsó sorban a könnyű gyalogság, akik az előttük álló sor felett lőtték ki íjaikat, vagy hajították ki a parittyából a köveket.

Támadásnál 150 méternyire megközelítve az ellenséget, az egész phalanx futólépésbe ment át, majd az ellenséggel való érintkezés után kialakult az egyéni harc, miközben a lándzsások zárkózottsága felbomlott. A keletkezett üres helyekre a könnyű gyalogosok tódultak be, feladatukhoz tartozott a saját sebesültek összeszedése és a megsebesült ellenség ártalmatlanná tétele.

A görög hadsereg teljes kialakulása idején egy phalanx arcvonala 256 emberből, a mélységbe 16 emberből állott. Ehhez csatlakozott a könnyű gyalogság és a szárnyakon az ekkor már kialakult lovasság is. Egy teljes phalanx létszáma 6500 főre tehető. A harcászatban csak annyi változás történt, hogy az eddigi arccsatán kívül kialakult a ferde harcrend, amikor is a phalanx egyik szárnya az ellenség szárnyát igyekezett bekeríteni, hogy a másik szárny feladja a harcot.

A rómaiak fegyverzete és harcászata kezdetben hasonló a görögökéhez, később azt tovább fejlesztették. A phalanx átalakult 3 sorból álló légióra, a sorokat szolgálati évek és a harcászati edzettség figyelembevételével állították össze. A hátsó sorokban álltak a tapasztaltabb, idősebb katonák.

Az első két sor, amely 1200—1200 gyalogosból állott, hosszú lándzsával és karddal volt felfegyverkezve. A harmadik sor 600 gyalogosból állott, ennek lándzsája már nem volt. A gyalogságot még kiegészítette 1200 könnyű fegyverzetű gyalogos és 300 lovas. A légió teljes létszáma tehát 4500 fő. Többnyire 4 légió alkotott egy konzuli sereget.

Támadáskor a felállított légió előbb rendes, majd az ellenséghez közel érve, futólépésben, harci rivalgás közben támadt az ellenségre. A harcot a szárnyakon lévő könnyű gyalogság kezdte meg s amikor az ellenséghez közel ért, oldalt kitérve helyt adott a lándzsával felfegyver-

zett első sornak. Az a harcát előbb lándzsával, majd kivont karddal vívta meg.

Védelem esetén a légió hasonló módon állt fel, mint támadásnál. Az ellenséget először az első sor igyekezett felfogni. Ha az ellenség szorongatta, akkor hátrált és beállt a második sor üres térközeibe. Most már ezzel együtt folytatta a harcot. Ha így sem sikerült az ellenséget feltartóztatni, akkor visszavonultak a harmadik sor széles térközeibe, az itt pajzsuk mögött térdeplő kisebb számú, de vénebb és tapasztaltabb harcosok soraiba. Az így egybeolvadt három sor azután teljesen zárt csatarendben támadt az ellenségre.

A római légiókban a lovasok szerepe alárendelt jelentőségű. Változás csak akkor következett be, amikor a germánok térhódítása a hadseregben kezdetét veszi. A germán lovasság hatásos rohamai lassan kialakították a lovasságot, mint fő fegyvernemet, amellett a gyalogság lassan, lassan háttérbe szorult.

A lovasságnak fő fegyvernemmé válásában nagy szerep jutott a páncélzatnak, mint védőfegyvernek a kialakulása. A városokban gyorsan fejlődő ipar már vasból készült teljes páncélöltönyökkel tudta ellátni a lovasokat. A kezdetben páncélsisakból és gyenge bőrvértből kialakul a teljes vértezet — a lovasból a középkori lovag. Ezek páncélzata ellen a gyalogság szúró és vágó fegyverei hatástalanok maradtak, ezért a gyalogság jelentősége is elveszett.

A vértes lovagok fegyverzete sem felelt meg már a célnak, a súlyos páncélzat megkövetelte az eddig rövid és könnyű kardnak a megváltoztatását. Kialakult a lovagok „másfélkezes" vagy „kétkezes" kardja, amely hatalmas súlyánál fogva alkalmas volt a vértezet beszakítására vagy behorpasztására. A lovas másik fegyvere a lándzsa, ugyancsak nagy változáson ment keresztül, a régi könnyű lándzsa hatástalan fegyver a nehéz vértezetű lovaggal szemben. Kialakult a karvastagságú nehéz lándzsa, melynek feladata már nem az ellenfél megsebzése, hanem annak a nyeregből való kivetése.

A vértezet és a súlyos fegyverzet magas ára eleve kizárta, hogy nagy tömegeket lehessen felfegyverezni. A feudális államok hadseregei osztályhadseregek voltak, mindössze néhány ezer lovagból és a súlyos fegyverzet szállítására, valamint a lovagok öltöztetésére szolgáló gyalogos kísérőkből állott. A gyalogosok csak a lovagokat szolgálták ki, a harc nem tartozott feladatuk közé.

A vértes lovagok nehéz fegyverzetük miatt egyéni harcot vívtak, nem is alkottak szerves harcászati köteléket. A középkor elején hadművészetről Európában beszélni alig lehet, az ókor hadművészete feledésbe merült. Csak a középkor közepén alakul ki új harcrend, a lovagok tömör vonalalakzata. A nehéz lovasság többsoros vonalban felállva páncélfalként rohant ellenfelére és igyekezett azt feltartóztathatatlan rohammal elsöpörni. A vonalalakzat mellett a nehéz lovasság az ékalakzatot is gyakran alkalmazta.

Az ázsiai népeknél a fegyverzet, ezzel együtt a harcászat más úton alakult ki. Az örökös vándorlásban lévő állattenyésztő nomád népeknél nagy szerepet játszott a lovas. A harcmodor a gyorsan mozgó lovaskatonára épült fel.

Honfoglaló őseinknél is az ázsiai népekre jellemző fegyvereket és harcmódot találjuk meg. A haderőnek minden fegyvert forgató férfi tagja, külön hadsereg nincsen. Fegyverük a rövid görbe szablya, az íj, a kopja és a bőrlemezekkel borított vértezet. Igen fontos a kengyel használata is, ami egyik előfeltétele a lóhátról való visszanyilazásnak. Ez nagy előnyt jelent a középeurópai népek lovassága felett, akik a rómaiakhoz hasonlóan a kengyelt nem ismerték.

A honfoglaló magyarok szablyája Európában új fegyver volt, az európai népek a vágásra vagy inkább zúzásra alkalmas egyenes és igen súlyos kardokat használták. Ez a fegyver feltételezi, hogy a harcoló álló helyzetben harcoljon. Ezzel ellentétben a szablya görbe pengéjénél, könnyűségénél fogva alkalmat ad arra, hogy a lovas megállás nélkül vágtázás közben ellenére suhinthasson.

Ép állapotban lévő honfoglaláskori szablya nem maradt fenn számunkra. A sírleletekben talált szablyák közül legépebb a demkóhegyi, ennek pengéje gyengén görbülő, markolata viszonylag kicsiny és a pengével ellentétes irányban hajlik. A keresztvasa 9 cm hosszú, szárai lefelé hajlanak. A pengén kivehetők a rátapadt fahüvely maradványai.

A honfoglaló magyarok legrettegettebb fegyvere azonban az íj és a nyíl volt. Őseink vágtázás közben már nagy távolságról tökéletes biztonsággal kezelték ezt a fegyvert. A vértes lovagok íjat nem használtak, azt bizonyos mértékben lenézték, mint a köznép egyszerű fegyverét.

A honfoglaló magyarok kalandozásaik során a nyugati vértezett lovagokkal kerültek szembe. A nyugaton dúló feudális anarchia akadályozta az egységes fellépést, ez a körülmény a kalandozók sikereinek egyik magyarázata. Azonban az elért sikerekben szerep jutott az újszerű fegyvereknek és harcmódnak is. Harcukban két főmozzanatot különböztethetünk meg: nagyobb távolságról a nyíllal való előkészítést és a karddal kivívott közelharcot. A kopját akkor használták, amikor az ellenfélhez már dobásközelbe értek, de még nem került sor a közelharcra. A közelharccal kapcsolatban megjegyzendő, hogy kerülték a nehéz páncélzatú lovasság elleni közvetlen arctámadást, mivel kevés kilátás lehetett volna a vértesek ellen győzelemre. Inkább kedvelték az ügyes taktikai fogásokat és tartózkodtak a vak nekirohanástól.

Nyilazás közben az ellenséget megközelítve, gyors lovaikon hirtelen megfordulva hátrálást színleltek. Erre a vértes lovagok üldözése következett, miközben a biztonságot nyujtó eddigi zárt soraik felbomlottak. Hátrálás közben is nyilaztak, majd előre megállapított helyen ismét szembefordultak és megkezdődött a harc második szakasza, a

már szétszóródott lovagokkal való közelharc. Ha az ellenség megfutamodott, következett az üldözés.

Őseink harcmódját tehát a támadás jellemezte, az arctámadást azonban átkarolással és hátbatámadással kombinálták. Ez mindig sikerrel kecsegtetett, mert a nyugati államok hadseregei csak az arctámadást ismerték, az ércfalként álló vértes lovaság csak nekirohanással érhetett el sikert. A nem szemben való támadást nem is tartották lovaghoz méltó harcmódnak.

Amikor nyugaton erős központi hatalmat sikerült létrehozni, a kalandozások kora is lejárt. I. Madarász Henrik német király már a magyarokhoz hasonló könnyű lovasságot szervezett és ezzel sikerült első ízben megverni a magyar csapatokat.

István király az állam megalapítása után német és frank lovasokat hozott az udvarba, akiktől a főurak átvették a nyugati lovagvilág szokásait, öltözetét és fegyverzetét. Ekkor kezdenek hazánkban először vasból készült vértezetet és nehéz lovagi kardot viselni. A régi könnyű szablya és íj csak a köznemesség használatában maradt meg.

A nyugatról átvett nehéz fegyverzetnek az árát 1241-ben a muhi pusztai ütközetben kellet megfizetni. A tatár könnyű lovasság ugyanazon fegyverekkel és harcmóddal verte meg a magyar hadsereget, mint annakidején a honfoglaló magyarság a nyugati vérteseket.

> A XIV. század elején a lőpor az araboktól eljutott a nyugateurópaiakhoz, és ahogy ezt minden iskolásgyerek tudja, teljesen átalakította az egész hadviselést... A nemesi várak eddigelé megközelíthetetlen kőfalai leomlottak a polgárok ágyúi előtt, a polgári kézipuskák golyói átütötték a lovagi vérteket. A nemesség vértes lovasságával együtt a nemesség uralma is összeomlott.[2]

A fekete lőpornak a megismerése mérföldkövet jelent a hadviselésben, azonban nem hozott azonnal észrevehető változást. Az első kézi lőfegyverek hatása és főleg tűzgyorsasága messze alatta maradt az íjnak, ezért csak lassan szorította ki a gyalogság fegyverei közül különösen nálunk, ahol a török hatása miatt még a XVII. században is használták. A gyalogságnak a lőpor megismerése után még sokáig fő fegyvere a 4—5 méter hosszú lándzsa maradt, azt a puskával való felszerelés után is még évszázadokig megtartották.

Kezdetben néhány lőfegyver vagy ágyú egy-egy városnak volt a birtokában. Csak miután a XV. században megnövekedtek az olvasztók, lett mind több és több a tűzfegyverek száma és ezzel együtt jelentőségük is megnőtt.

A lőfegyverek, ha lassan és fokozatosan is, térthódítottak és mindenütt átalakították az egész hadviselést. Amint Marx megállapította:

2 U. o.: 171. o.

„A lőfegyvernek, ennek az új hadiszerszámnak felfedezése szükségképpen megváltoztatta a hadsereg egész belső szervezetét, megváltoztak a viszonyok, amelyeken belül egyének hadsereget alkotnak és mint hadsereg működhetnek, megváltozott az egyes hadseregek viszonya is egymáshoz." (Marx: Bérmunka és tőke. 25. old.)

Az első lőfegyverek a XIV. századból maradtak fenn. A szerkezetnélküli, kezdetleges lőfegyver tulajdonképpen egy arasznál alig hosszabb,17—18 mm-es ürméretű bronzcső. A könnyebb markolhatóság végett a csőhöz egy rövid egyenes tusa is csatlakozott. A csövet a torkolata felől töltötték meg, az elsütés a cső felső felületén lévő gyúlyukon keresztül történt égő kanóc, vagy izzó faszén segítségével.

A lőfegyvereket már kezdetben is különböző ürméretűre gyártották, lassan a kis ürméretű és a nagyobb elvált egymástól, a nagyobb ürméretű fegyverek lettek az ágyúk. A XV. századból fennmaradtak vasból gyártott kézi lőfegyverek és ágyúk is.

A XV. század folyamán még inkább az ágyú, mint a kézi lőfegyver fejlődött és terjedt el. A kézi lőfegyverek viszonylagos lassabb elterjedése részben a gyalogságnak, mint fegyvernemnek másodrendűségével, azonkívül a lőfegyverek csekély átütőerejével magyarázható.

Amíg a kézi lőfegyvereknél alig-alig tapasztalható valami fejlődés, az ágyúk méretei hatalmas arányban növekszenek. A XV. század derekán kialakulnak a mai szemmel nézve is óriási ürméretű ágyúk, melyek gyakran többszáz kg-os kőgolyókat lőttek ki. Hazánkban Zsigmond király idejében kezdett kifejlődni a tüzérség és már ekkor egy Orbán nevű ágyúöntő többszáz fontos ágyúóriást készített. A legnagyobb méretű ágyú azonban Oroszországban készült a XV. század második felében, ennek ürmérete közel 60 cm.

A kézi lőfegyverek fejlődésénél mindenek előtt a csőnek meghosszabbodását figyelhetjük meg, ezzel együtt nő a lövedék kezdősebessége és átütő ereje is. Az eddig a cső felső felületén lévő gyujtólyukat most már a cső jobboldalára helyezték el és a felporzó lőpor számára serpenyőt is kezdenek alkalmazni. Ez az újítás igen nagy jelentőségű, mivel a cső felületén lévő gyulyukon lövés közben kiáramló tűz és gáz a célzást lehetetlenné tette. A mai értelemben vett célzásról azonban az oldal-gyulyukas lőfegyvernél is alig lehet beszélni, mert a lövésznek teljes figyelmét a kezében lévő égő parázsra és a gyujtás műveletére kellett irányítania. Ily módon a célpontnak szemmeltartásáról természetesen szó sem lehetett. A kézi lőfegyverek hatása inkább csak morálisnak volt mondható.

A gyalogság újjászületése nem is a kezdetleges lőfegyver feltalálásának köszönhető. A gyalogság csak akkor kezdett újra jelentőségre szert tenni, amikor a svájciak megtalálták a lovagok elleni eredményes harceljárást. A svájci gyalogság vonalban vagy sakktáblaszerűen elhelyezett szabályos négyzet alakban harcolt a lovagok ellen. A négyzet külső soraiban a gyalogosok páncélt viseltek, fegyverük a hosszú lándzsa volt.

Ezzel tartották fel a lóháton rohamozó lovagokat. A belső sorokban lévő gyalogosoknak a fegyvere az alabárd — új fegyver. Amikor a lovagok zárt sora megingott, az alabárdosok jöttek az előtérbe és fegyverük kampója segítségével lerángatták a lovagokat a lóról, majd a súlyos bárddal a könnyen horpadó vértezetet bezúzták.

Hazánkban a gyalogság fejlődése nagyjában hasonló a más európai államokban végbemenő fejlődéssel, azonban a törökökkel folytatott háborúk következtében eltérések is mutatkoznak.

A kézi lővegyverek nagyobbmérvű elterjedése előtt különös jelentőséggel bír Hunyadi János hadjárataiban alkalmazott szekérvárakon harcoló gyalogság.

A szekérvár huszita eredetű találmány, mind védelemben, mind támadásban egyaránt használták. Menetközben a szekerek egymáshoz láncolva 4 sorban haladtak, támadás esetén az ellenfél arcvonalát igyekeztek áttörni vagy bekeríteni. A várnai csatától kezdve Hunyadi a törökök ellen áttörési szándékkal a szekérvárat alkalmazta s ezzel a gyalogságnak döntő szerepet juttatott.

Kétségtelen azonban, hogy a fő fegyvernem még ekkor a hűbéri jellegű nehéz lovasság, azonban a szekérvárak alkalmazása miatt a nehéz lovasság harcrendben a második sorba került. Akkor kezdődött el a tulajdonképeni szerepe, amikor a szekérvár gyalogsága áttörte az ellenség arcvonalát és kezdetét vehette a lovasság mindent elsöprő rohama.

Újítást alkalmazott Hunyadi a tüzérségnél is, könnyebb ágyúkat szekerekre helyeztetett el, ez tekinthető a tábori ágyú ősének. Ekkor még az ágyúknak külön lövegtalpuk nem volt, a csöveket gerendából összeácsolt alapzatra állították.

Hunyadi Mátyás tovább fejlesztette a hadsereget. A hűbéri banderiális lovasságot is zsoldos hadseregnek szervezte át, így az egész hadserege haladóbb jellegű, zsoldos hadsereg lett. A könnyű török lovasság ellen megszervezte a huszárságot. A gyalogság önálló fegyvernemmé lett, feloszlott páncélosokra, pajzsosokra, puskásokra és könnyű gyalogosokra.

Az első sorban álltak a páncélos és pajzsos gyalogosok, mögöttük a puskások és a könnyű gyalogság. A harcot a puskások és a nyilazó könnyű gyalogosok nyitották meg. Ha az ellenség a sorokat elérte, akkor a pajzsosok és a páncélosok vették fel a küzdelmet.

Mátyás korában és az őt követő időkben is, a gyalogság szerepe inkább védelemre korlátozódott, a támadást továbbra is a lovasság hajtotta végre s így az volt a fő fegyvernem.

A gyalogság a kézi lőfegyverek tökéletesedése folytán jutott igazi szerepéhez. Már a XV. század végén egy jelentéktelen része tűzfegyverrel volt ellátva, azonban a kezdetleges fegyverek átütőereje még kevés volt a lovagi páncél átütéséhez. Az ebben a korban használt számszerij súlyos nyílhegye biztosan átütötte a vértezetet, a muskéta kő- vagy ólomlövedéke legfeljebb csak behorpasztotta.

A lőfegyver és a páncél közti párbajban mégis a lőfegyver győzött — a páncélzat mindinkább védelmet nem nyujtó, felesleges teherré vált. Kezdetét vette az eddig tetőtől-talpig páncélba bujtatott lovag fokozatos levetkőzése és ezzel együtt a könnyű lovasságnak az újraszületése.

A páncélfelszerelésből legelőször elhagyták az alsó lábszárak vértezetét, majd a combot borító vért elhagyására került sor. Utóbb elmaradt a felső testet védő vértezetből a háton lévő rész, majd végül az 1870-es években sor kerülhetett a vértesek utolsó darabjának, a mellvértnek az elhagyására is.

A XVI. század az az időpont, amikor a kézi lőfegyver a gyalogság egy részének állandó fegyvere lesz. Ettől kezdve fegyverzet szempontjából a gyalogság két csoportra oszlik: lándzsásokra és lövészekre.

A lőfegyver általánosabb elterjedését a fegyver tökéletesítése tette lehetővé. A XV. század végén feltalálták a kanóc megfogására szolgáló kakas szerkezetet, majd nem sokkal később az elsütésre szolgáló billentyűt. A kanócos závárzatú fegyverrel való tüzelésnél a lövésznek már nem kellett az égő kanócra figyelni és így a célzás is sokkal pontosabb lett.

A kanócos muskéta azonban még mindig kezdetleges és a teljes gyalogság felfegyverzésére alkalmatlan fegyver volt. A kb. 20 kg súlyú fegyvert csak úgy lehetett kézben tartani, ha a cső végét egy előzőleg a földbe leszúrt villára fektette fel a lövész, az erős hátralökés miatt pedig a vállát ki kellett párnázni. Egy lövéshez mintegy negyedórára volt szükség és a muskéta csak 300 lépés lőtávolságra hordott, hatásos lőtávolsága legfeljebb 100 lépés volt. Ezzel szemben az íjász 1 perc alatt 10—12 nyilat tudott kilőni, melyek a célba biztosabban beletaláltak és az átütőerejük is sokszor nagyobb volt.

A lőfegyver elterjedésével arányban szorul ki a lándzsa a hadseregből. A XVI. század végén a gyalogságnak már kétharmada lőfegyverrel volt felfegyverezve és csak egyharmada lándzsával.

Még ebben az időben is a fő feladat — a támadás — a lándzsával felszerelt gyalogosoké volt, a lövészek csupán a lándzsások védelmét szolgálták. A lándzsával felfegyverzettek zárt alakzatban álltak fel, a század két szárnyán pedig a lövészek 8—10 sornyi mélységben elrendezve. Ennyi mélységre volt szükség, mert a sorok felváltva lőttek és ahhoz, hogy az első sor töltsön és újra tüzelhessen 8—10 sor tüzelésének megfelelő idő kellett. Miután az ellenség 200 lépésre megközelítette a felállított sorokat, az első sor össztüzet adott le, majd a tűz leadása után oldalt húzódott és az utolsó sorba ment, hogy ott puskáját megtölthesse. Ugyanígy következett a második, majd a többi sor is. Végeredményben egy sor csak 8—10 össztűz után lőtt újra.

A kanócos muskéta további fejlődése a 30 éves háború idején következett be. A hosszú háború tapasztalatai megmutatták a súlyos muskéta hátrányait, követelménnyé vált a muskéta súlyának csökkentése.

A svéd hadseregben a tapasztalatok nyomán leszűkítették a cső ürméretét az addig 20 mm-ről 18 mm-re és a falát is jelentősen vékonyították. A tusa is erősebb görbületet nyert, ezzel a célzás könnyebbé vált. Most már a módosított muskéta súlya 5—7 kg között mozgott, a cső feltámasztására szolgáló villaállvány is elhagyható lett. A muskéta megtöltéséhez csak 2 perc kellett, viszont a hatásos lőtávolság 250 lépésre növekedett.

A könnyített muskéta bevezetése után az eddig 8—10 ember mélységű lövészalakzat 4—6 ember mélységűre csökkent le, mert a muskéta gyorsabb kezelhetősége miatt ennyien tudtak tüzelni az újabb töltésig. A lándzsások sem állhattak már fel a korábbihoz hasonló mélységben, mert a 30 éves háború alatt először alkalmazott könnyű tábori lövegek megnövekedett tűzhatásában a sűrű sorok alkalmazása lehetetlenné vált. A harcrend korábbi négyszög formája mindjobban elnyúlt és vonal alakzatot vett fel.

A muskéta tökéletesedése folytán a lándzsák szerepe méginkább háttérbe szorult, most már nem a támadás a fő rendeltetésük, hanem csak a muskétás lövészek védelme lovas támadásokkal szemben.

A XVII. század első felében a harcrend általában 2 vonalból és 1 tartalékból állott. Mindkét harcvonal legtöbbször 6 ember mélységű vonalban állt fel. Az ágyúk és a lovasság részben a zászlóalj közepén, részben a szárnyakon helyezkedett el. Harcegység a század volt, azonban 30—40 századot is egyesítettek egy-egy zárt tömegben. Kezdetét vette a csak lövészekből álló zászlóaljak szervezése is.

> Több, mint 300 évig tartott, míg olyan fegyver jött létre, amely alkalmas volt az egész gyalogság felfegyverzésére. A bajonettel ellátott kováspuska csak a XVIII. század elején szorította ki végleg a dzsidát a gyalogság fegyverzetéből. Az akkori gyalogság keményen gyakorlatozó, de teljesen megbízhatatlan, csak bottal kordában tartható... toborzott katonákból állott és az egyetlen harcászati alakulat, melyben ezek a katonák az új fegyvert alkalmazni tudták a vonaltaktika volt.[3]

A XVII. század közepén két olyan találmány született meg, amelyek a fegyverek fejlődésére és ezzel a harcászat átalakítására korszakalkotó jelentőségűek voltak: a kovás zárszerkezet és a szuronyt.

A szuronnyal ellátott kovás závárzatú puska forradalmi jelentőségű a hadtörténelemben. Egy fegyverben egyesítette a távolról ható lövőfegyvert és a közelharc eszközét, a lándzsát. Ezzel elérkezett az idő a fegyverzet egyszerűsítésére, már nem kellett a katonának lőfegyvert, lándzsát és kardot is hordania, a menetelésben legalkalmatlanabb fegyvert — a hosszú lándzsát — letehette. Ettől az időtől kezdve a lándzsa már csak a lovasság fegyverei között maradt meg.

[3] U. o.: 171. o.

A kovás závárzatú puska több mint 200 esztendeig volt használatban igen csekély módosításokkal, az ürmérete is mindvégig átlag 18 mm volt. Erről a fegyverről nagy hadvezérek — köztük Napoleon is — úgy nyilatkoztak, hogy az a legtökéletesebb fegyver, melyet az ember feltalált és legalkalmasabb a hadsereg felfegyverzésére.

A korábbi kanócos gyujtású muskétának igen nagy hibája volt, hogy ütközet előtt — esetleg már órákkal — égő kanócot kellett készenlétben tartani, amivel a katonák lövés előtt a saját puskájuk elsütésére szolgáló kanócot meggyujtották. Minden lövésznek a felszereléséhez tartozott néhány rőf hosszúságú, salétromsavval különlegesen kezelt, illetve lassan égővé tett, kenderkócból készült zsinór. Amikor a csata megkezdése már nyilvánvalóvá lett, századokon belül minden nyolcadik-tizedik katonának meggyujtották a puska elsütésére szolgáló kanócát, a többi katonák pedig a vállukon átfektetett kanóctekercsnek a végét karjukra csavarták s így várták a lövés megkezdését. Közvetlenül a tűzparancs kiadása előtt az égő kanóccal rendelkező katona társai kanócát meggyujtotta, így várták a tűzparancsot. Időnként a puska kakasának szájába szorított kanócot kijjebb kellett húzni, mert a vége elparázslott.

Az időjárás erősen hátráltatta, illetve kétségessé tehette a kanócos puska működését. Erősebb szélben a kanóc végéről elrepülő szikrák kívánt idő előtt begyujthatták a lőportöltetet. Esős időben lőni nem lehetett, mert a kanóc átázott és kialudt.

A kovás závárzatú puska az említett hiányosságokat — kivéve a szél és eső hatását — kiküszöbölte.

A puska lőportöltetének begyujtása a kakas-szerkezet szájába rögzített kovakődarabnak a serpenyőfedélhez való csapódása közben keletkezett szikra által történt. Lövés előtt a katona az erre a célra szolgáló lőportartó szaruból meghatározott mennyiségű feketelőport öntött a csőtorkolat felől a csőbe, majd a golyóalakú lövedéket is „leeresztette" a csőbe. A töltés egy másik módja volt az ebben a korban már ismert tölténnyel való töltés, amikor az előre kimért lőpor és az ólomgolyó egy papírhüvelybe volt foglalva — a tölténybe. Töltés előtt a papírhüvelyt fel kellett tépni és a lőport, valamint a golyót azután lehetett a csőbe tölteni. Ezt követően a katona felhúzta a puska kakasát és a serpenyőbe külön kis lőporpalackból kevés felporzó lőport öntött. Ezután megtörténhetett a puska elsütése. A lecsökkentett fogások következtében a tűzgyorsaság jelentősen megnőtt, begyakorlott katona percenként már egy lövést tudott leadni.

A szurony feltalálásának ideje az 1640-es évekre esik, kb. arra az időre, amikor a kovás závárzatot is feltalálták .

Kezdetben a hengeres nyelű szurony markolatát szorították be a csőtorkolatba. Természetesen „feltűzött" szuronnyal lőni nem lehetett. Az ilyen formájú szuronyt nálunk „szentpéter késének" nevezték és Budavár 1636. évi ostrománál használták először.

A szurony fejlődése során később olyan markolatot készítettek, amely lehetővé tette a szurony feltűzését úgy, hogy a cső torkolata lövésre szabadon maradjon.

A szuronyos puska a XVIII. század elején szorította ki teljesen a lándzsát a gyalogság fegyverzetéből. Az új fegyver megváltoztatta az eddigi hadviselési módot is. A változáshoz azonban kétségkívül a hadseregek új szervezése és ezzel együtt az új emberanyag is hozzájárult.

A 30 éves háború befejezése után egyes államokban a zsoldosokat nem engedték széjjel, megteremtették a békében is szolgáló állandó hadsereget. Kezdetét vette a katonáknak egész életükre szóló erőszakos toborzása — a kötéllel fogdosás. Az erőszakkal toborzott, többnyire munkát kerülő vagy züllött elemekből álló hadsereget csak a legkeményebb fegyelmezéssel és folytonos gyakorlatozással lehetett egybetartani. Még ilymódon is a szökések száma sok esetben elérte a létszám 40—50 százalékát. A kiképzésben elsőrendű szerepe jutott a bottal fegyelmező tizedesnek. Egyébként a pálca tizedestől kezdve minden rendfokozatban a hatalom jelvényévé vált. És a hatalmon lévők a pálcát nemcsak viselték, hanem használták is!

A vonal mélységét 6 emberről 3-ra, vagy 2 emberre csökkentették. A hadsereg azonos létszáma mellett így a vonal egyre hosszabb és hosszabb lett és egyre több tűzfegyver léphetett egyidejűleg működésbe. Minden vonalban a tizedek között álltak a tizedesek, hogy a parancsok végrehajtását ellenőrizzék. Az alakulatok parancsra — célzás nélküli — össztüzet adtak, az ellenség megközelítése dobpergésre, lépésben történt. A soroknak még akkor sem volt szabad felbomlani, ha az ágyúgolyó felpattanás után a sorok felé gurult. Csak ezzel a merevséggel volt megakadályozható, hogy a sorok végleg fel ne boruljanak. A kigazodott, szigorúan lépést tartó, össztüzeket leadó vonalak csak sík területen mozoghattak és a mozgatásuk egyre nehezebb lett.

Harcalakzatban a gyalogság 2 harcvonalat alakított úgy, hogy az első a másodiktól 200—250 lépésre állt fel. A két szárnyat gyalogság zárta be fedezetül, az egész alakzat egy hatalmas üres négyszöget alkotott.

Az alakzat mozgatható volt előre teljes egészében, vagy szükség szerint csak a centrumot vagy a szárnyakat mozgatták. Részmozgás mindössze csak abban állott, hogy a szárnyat az ellenség szárnyainak bekerítésére előretolták, miközben a másik szárny fenyegetően visszamaradt.

Csata közben a harcalakzatot megváltoztatni nem lehetett, mert az ellenség a gyenge oldalt azonnal megtámadhatta és az egyet jelentett a vereséggel. Amelyik félnek sikerült a másik vonalát áttörnie, az rendszerint a csatát már meg is nyerte.

Az állandó hadseregek az államfő tulajdonát képezték, érthető, hogy mindenképpen óvták hadseregüket a veszteségektől. Kialakult a hadászatnak az az irányzata, amely a nyílt csatát egyenesen hibának tartotta.

A methodista felfogás a siker előfeltételét az óvatosságban, kiszámított mozdulatokban, az ellenség mozgással való kimerítésében látta. Egészen jelentéktelen hadműveleti célokat tűzött ki, semmibe vette a katona szerepét, a hadakozást olyan számtani műveletnek tekintette, melyben feltétlenül mindig az a hadsereg győz, amelynek nagyobb a létszáma. Ennek az irányzatnak egyik képviselője az osztrák hadseregben Montecuccoli volt, Zrinyi Miklós kortársa.

Zrínyi elvetette a methodizmus merevségét, a rugalmas vezetés híve volt. Átvette a nyugati formákat, azonban összekötötte a magyar harcmodor hagyományaival. A támadás, állandó aktivitás, meglepetés, nyilt döntő csatákra való törekvés, nagyjelentőségű hadműveleti célok kitűzése jellemezték stratégiáját és taktikáját.

> Ezekkel a nehézkes vonalakkal az amerikai függetlenségi háborúban felkelő csapatok szállottak szembe, amelyek nem tudtak ugyan gyakorlatozni, de annál jobban tudtak vontcsövű puskáikból lőni, akik saját ügyükért harcoltak, tehát nem is dezertáltak, mint a toborzott csapatok és nem tették meg az angoloknak azt a szívességet, hogy ugyancsak vonalban és szabad síkon szálljanak velük szembe, hanem szétszórt, mozgékony lövészrajokban, erdők fedezete alatt támadtak.[4]

Az előltöltő símacsövű puskák legnagyobb hibája az igen nagy szórás és kis hatótávolság. A könnyű tölthetőség végett a cső ürmérete és a lövedék átmérője között általában 1·5 mm különbségnek kellett lenni, mert máskülönben a cső torkola felől betöltött lövedék a csőben lévő levegőoszlop ellenállása miatt nehezen lett volna a töltőürbe leszorítható. A katona a lőport és ólomgolyót magában foglaló papírhüvely végét a fogával feltépte, a lőport a csőbe a torkolat felől beöntötte, majd az ólomgolyót a csőbe beejtette. Ezután következett a golyónak a töltővessző segítségével való teljes lenyomása. Ez a művelet azonban csak azt célozta, hogy a katona meggyőződjön arról, hogy a lövedék, tényleg lement a csőben a lőportöltetig. Ha a lövedék nem ment le teljesen, a fegyvernek igen nagy lett a rúgása. Egyébként az ólomgolyó olyan lazán helyezkedett el a csőben, hogy vízszintesnél alacsonyabb csőállás mellett akár ki is gurulhatott. A csőfuratnál kisebb átmérőjű ólomgolyó nem kapott a csőben biztos vezetést. A löporgázok nyomásának hatására hol a cső egyik oldalához, hol a másikhoz csapódott — gurulva repült ki az csőből. Ennek eredménye lett a nagy szórás.

A kísérletek azt mutatták, hogy egy 1.8 méter magas és 36 méter széles falra 75 méterről leadott lövésekből 75%, 225 méterről 29%, 300 méterről 16%, 375 méterről 14.5% és 450 méterről 7% volt a találat.

A nagy szórás miatt a katonák 150 lépésnél nagyobb távolságra általában nem lőttek, csak a kiváló lövészek lőttek 200 lépéses lőtávolságra is. A lövedék átütőereje 300 lépésen túl gyakorlatilag megszűnt.

[4] U. o.: 172. o.

A nagy szórás kiküszöbölése és a kezdősebesség fokozása csak a cső huzagolásával volt elérhető. A huzagolt fegyvereket már a XVI. században ismerték és a nagyobb lőtávolság miatt már irányzékkal is ellátták. A 30 éves háború alatt katonai célokra is felhasználtak ilyen fegyvereket, azonban a kedvező lőeredményei mellett sem terjedt el nehézkes tölthetősége miatt.

A töltés úgy történt, hogy a katona a lőportöltetnek a csőbe való „berázása" után köralakú és egyik oldalán bezsírozott bőrlapocskát vagy rongydarabot helyezett a cső torkolatára, erre rátette a gömbölyű ólomgolyót és azt hüvelykujjával a csőbe betólta. Majd a töltővessző segítségével a lövedéket az azt körülvevő lapkával együtt leverte egész a lőportöltetig. Azonban ez nem volt könnyű feladat. A cső huzagaiba most már szorosan beleillő lövedék maga előtt összesűrítette a levegőt s így mindnagyobb és nagyobb erőt kellett kifejteni a lövedék leverése közben. Végül is a katona arra kényszerült, hogy a fegyvert térde közé fogva, két kézzel verje le a csőbe a mind nehezebben és nehezebben mozgó lövedéket. Néhány töltés után a megerőltetés következtében célzott lövés leadására képtelen lett. Ezen úgy igyekeztek segíteni, hogy hárman töltöttek meg egy puskát. Az egyik katona betöltötte a lőport és a lövedéket leverte a csőbe. Majd átadta a puskát a következő katonának, aki a kakast felhúzta és a serpenyőbe feltöltötte a felporzó lőport. Végül a harmadik katona vette kezébe a fegyvert és lőtt.

A hosszadalmas betöltés igen időrabló volt, még az első lövéseket sem sikerült 3 percnél hamarabb leadni. A következő lövések a katona kifáradása következtében természetesen még lassúbbak lettek.

A lassú tölthetőség mellett a huzagolt csövű fegyverek elterjedését a katonák ellenszenve is akadályozta. Pontosságuk és nagy lőtávolságuk miatt gyilkos fegyvernek tartották, huzagolt csövű puskával fogságba került ellenségnek kegyelmet nem adtak.

Annál inkább elterjedtek a huzagolt csövű puskák a vadászok körében, éppen a nagy pontosságuk miatt.

Ilyen fegyvereket nagyobb mennyiségben először az amerikai függetlenségi háborúk idején alkalmaztak a szabadságharcos csapatok az angolokkal szemben. A felkelő csapatok nem voltak kiképzett katonák, nem ismerték a vonalalakzatot, szétszórt kis rajokban, minden fedezéket kihasználva harcoltak. Emellett kitűnően tudták kezelni huzagolt vadászfegyvereiket.

A nehézkes, vonal alakzatban mozgó angol katonaság tehetetlennek bizonyult a mozgékony, lövészrajokkal harcoló csapatokkal szemben, kiknek pontos lövései hatalmas pusztítást végeztek a sűrű, zárt rendben lévő alakzatokban. A gyilkos tűz hatására a vonal alakzatok felbomlottak és hasonlóan a felkelő csapatokhoz, kisebb csoportokban, rajokban harcoltak.

A lövészrajok továbbfejlesztése a francia forradalom alatt következett be. A forradalmi tömegek nem voltak begyakorolva a nehézkes

vonal harcmódra, inkább tudták alkalmazni a mozgékony lövészraj alakzatot. Emellett azonban nagy tömegeket is kellett mozgatni. A mozgathatóság végett új formát kellett találni s az az oszlop alakzat lett. Nagy előnyt jelentett abból a szempontból is, hogy oszlopalakzatban gyorsan lehetett a terepen mozogni és nem is volt annyira sík területhez kötve. Szükség esetén az oszlop gyorsan lövészrajokra bomolhatott fel, majd a rajok ismét oszlopba tömörülhettek. A tűzharcot főképpen a lövészrajok vívták meg, az oszlopoknak a szuronytámadás végrehajtása lett a feladata.

A lövészrajok és a hadoszlopok összekapcsolásán kialakult új harcmódot Napoleon dolgozta ki teljesen. Újítást hozott a szervezésben is, minden fegyvernemből összeállított önálló hadosztályokat szervezett. Ennek oka az élelmiszerbeszerzésnek újabb formájában keresendő. Napoleon előtt a hadviselő felek az élelmiszerutánpótlást úgy oldották meg, hogy több napi út távolságán élelmiszerraktárakat szerveztek. Napoleon szakított ezzel a rendszerrel és hadseregének élelmezését a harc területén lévő lakosságra hárította át. Az élelmezési terület nagy kiterjedése miatt, a hadsereget most már részekre kellett bontani és hogy azok önálló harcot tudjanak vívni, vált szükségessé a többféle fegyvernemből összeállított önálló hadosztályok megteremtése.

A vonal harcrend azonban nem szűnt meg teljesen, azt csatár harcmóddal kiegészítve egyes hadseregek tovább alkalmazták. Ugyanis a vonal alakzatnak egy kétségtelen előnye, hogy a tüzelésben valamennyi fegyverét, rohamban pedig egyidőben valamennyi szuronyát használhatja.

Az 1848/49-es szabadságharc alatt a honvéd csapatok is a csatárlánc és a vonal alakzat egyesítéséből származó harcmódot alkalmazták.

Az 1830-as évektől mindjobban elterjedő csappantyús gyujtású puska és a vontcsövő fegyverek mind szélesebb körben való alkalmazása már nem engedte meg, hogy a zárt vonalak közvetlenül álljanak egymással szembe, ezért a harc bevezetésére laza csatárláncokat vetettek előre. A harceljárást a zászlóaljnyi erők váltakozó lökése és ellenlökése jellemezte. Nagy tömegek harcánál a zászlóaljak, mint harcászati vezetés egységei, zárt alakzatban, háromsoros vonalban egymás mögött álltak fel. A nagy mélységben való felállás volt jellemző, mert az újabb lökemekhez szükséges erőt a mélységben lévő tartalékokból vették.

A harcot a vonal előtt felállított laza csatárlánc indította meg. Minden láncszem három csatárból állt, ezek a terep fedezékeit felhasználva, lépcsőzetesen haladtak előre. A elől lévő csatár célzott tüzet adott le mindenekelőtt az ellenség tisztjeire. A második csatár fedezetül a puskáját lövésre készen megtöltve tartotta. A harmadik csatár eközben töltötte a kilőtt puskáját. Ez a hármas tagozódás a fegyverek lassú tölthetősgével magyarázható. A csatárnak mindig számolnia kellett váratlan lovastámadással, ekkor már a puska megtöltésére ideje nem volt. Erre az eshetőségre tartotta az egyik csatár állandóan megtöltve a fegyverét.

A csatárláncot menetlépésben követte a zászlóalj háromsoros vonala. Mielőtt a két csatárlánc összeért volna, — szuronyharcot nem vívtak — oldalt kitért és az utána következő vonalalakzat szárnyait megkerülve, azok háta mögé került és ott tartalékot képezett.

A két vonalalakzat egymáshoz menetlépésben 200 lépés távolságot elérve, soronként tüzet adott le, majd ismét menet következett újabb sortűzzel. Az utolsó tüzelés az ellenség előtt 50 méterre történt és ekkor következett a szuronyroham. A harcot a szurony döntötte el. A tűz csupán eszközül szolgált arra, hogy az ellenség megközelítését megnehezítse, az eldöntés azonban mindig kézitusával történt.

A lovasság támadása ellen a gyalogság kizárólag zárt rendben védekezett. A lovasság közeledtére a rajláncok futólépésben egy helyre gyülekeztek és ott négyszög alakzatot, vagy sündisznó-állást vettek fel. Középen foglalt helyet a dobos és a tüzet vezető parancsnok. Amikor a lovasok az alakzatot mintegy 20 lépésre megközelítették, akkor vezényszóra az első sor, majd a második és a harmadik sor tüzet adott le. A túljutó lovasokat szuronnyal hárították el.

Védelemben, hasonlóan a támadáshoz, a harc bevezetése a csatárláncok harcán kívül tüzérségi előkészítésből állott.

> Delvigne előmunkálatait Thouvenin pecekfegyvere és Minié expanziós lövedéke követte, amely utóbbi a vontcsövű fegyvert tölthetőség szempontjából tökéletesen egysorba állította a simacsövű fegyverrel úgy, hogy ettől fogva messzehordó és pontosan lövő, vontcsövű fegyverekkel láthatták el az egész gyalogságot. Mielőtt azonban a vontcsövű előltöltő a neki megfelelő taktikát megteremthette volna, már ki is szorította a legújabb hadifegyver, a vontcsövű hátultöltő.[5]

Már az amerikai szabadságharc megmutatta a huzagoltcsövű fegyver előnyeit. A szabadságharcosok huzagolt vadászfegyverükkel olyan távolságokra hatásosan tüzelhettek, amilyen távolságra az angolok simacsövű fegyvere lőni sem tudott. A francia csapatok is tapasztalhatták a beduinokkal való harcaikban, milyen előnyt jelent a tűznek nagyobb távolságról való megnyitása. A beduinok hosszúcsövű puskái jóval messzebbre lőttek, mint a francia gyalogságé.

A francia hadvezetőség a szerzett tapasztalatok alapján kísérleteket folytatott egyszerűen és könnyen tölthető, előltöltő huzagolt fegyverekkel. Delvigne olyan puskát készített (1826), melynek a töltőüre kisebb átmérőjű volt, mint a cső ürmérete. A kisebb átmérőjű sima töltőür a lőportöltet befogadására szolgált, a lőport a csőtorkolat felől a szokásos módon a csőbe beöntötték. A golyóalakú lövedék töltéskor a függőlegesen felállított huzagolt csőbe egyszerűen beejthető volt, mi-

[5] U. o.: 383. o.

vel az átmérője a cső ürméreténél kisebb. A lövedék simán lement a szűkebb töltőürig, annak peremén megállt. Ezután következett a súlyos töltővesszővel való szétdöngölés. Az ütések következtében a lágy ólomgolyó a töltőür peremén szétterült, lencseformát vett fel, közben beszorult a cső huzagaiba. Kilövéskor a lencsealakúvá vált lövedék forgómozgással hagyta el a csövet, az eredményt azonban lényegesen lerontotta a deformálódott lövedékforma.

Jobb megoldás volt a Thouvenin által feltalált tüskés puska (1840). Ennél a fegyvernél a töltőürből egy kb. 6—8 mm vastag tüske áll ki és a csőtorkolat felől betöltött, most már hosszúkás formájú lövedéket erre a tüskére verték rá a töltővessző segítségével. A szétnyomódó hosszlövedék ilyenformán a huzagokba beleszorult.

A gyakorlatban legjobban bevált a Minié által feltalált expanziós lövedék (1849). A hosszalakú lövedéknek a belső részét üregesre készítették úgy, hogy a lövedék falvastagsága mintegy 1.5 mm legyen. Töltéskor (a lőportöltet betöltése után) a lövedéket a függőlegesen álló csőbe egyszerűen beejtették, az simán lement a töltőürig. Lövés közben a gázok feszítőereje a vékonyfalú lövedéket belesajtolta a cső huzagaiba és a kívánt forgómozgást a huzag megadta.

Ugyancsak a gázok feszítőerejét használta fel Wilkinson az általa feltalált lövedékformánál (1852). A hosszalakú lövedéken körben futó mély árkok vannak. Kilövés pillanatában a gázok lökőereje a lágy ólmot a mély árkok következtében összenyomja, a megvastagodott lövedék a huzagokba besajtolódik. Ez az utóbbi rendszer lett a legáltalánosabban használatos.

Külön megemlítendő az Oroszországban 1843-ban bevezetett huzagolt fegyver, melynek a csövében mindössze két széles huzag volt. A golyóalakú lövedéken lévő, a barázdaszélességnek megfelelő széles hevederszerű megerősítés vezette a lövedéket a csőben. Oroszországban ilyen fegyvereket 1864-ig használtak.

A huzagolt fegyverek lőportöltetének begyujtása már csappantyú segítségével történt. A csappantyút a XIX. század elején találták fel, használata az 1830-as évektől kezdve általános lett. A csappantyús závárzatú fegyvernél a kakas kalapácsként működve, ráütött a csőfaron lévő kúpra helyezett csappantyúra, a lőportöltetet a felrobbanó csappantyú lángja gyujtotta meg. A csappantyús závárzatú fegyver az időjárással szemben teljesen érzéketlen volt.

Az új találmány minimálisra csökkentette a „csütörtökök" számát is. Amíg a kovás závárzatú fegyvereknél 100 lövésből az el nem sültek száma átlag 20—25, addig a csappantyús závárzatúnál csak 8—10 lövés volt.

A simacsövű, golyóalakú lövedéket lövő előltöltővel szemben ugrásszerű haladást jelentett a hosszúkás alakú lövedéket lövő huzagolt fegyver. Kezdősebesség, lőtávolság és átütőerő szempontjából már alig lehetett kívánnivaló. Kifogásolni lehetett, hogy az előltöltő fegyverek

függőleges csőtartással voltak tölthetők, fekvő testhelyzetben tölteni nem lehetett. A minden fedezék felhasználását lehetővé tevő, vízszintes csőállás melletti töltés csak a hátultöltő fegyverek feltalálása után vált lehetővé.

Az előltöltő huzagolt fegyverek mindössze egy évtizedig (1850—1860) voltak használatban. Ezeknek a fegyvereknek a töltése már csak egy percet vett igénybe, a hatásuk pedig még 1000 méterig is kielégítő volt. Mielőtt azonban ez a fegyver neki megfelelő taktikát megteremthette volna, feltalálták a vontcsövű hátultöltő fegyvereket és ez az előltöltőket néhány év alatt a használatból teljesen kiszorította.

> A német-francia háborúban elsőízben szállott két hadsereg egymással szembe, melyek egyaránt vontcsövű, hátultöltő fegyverrel voltak felszerelve, éspedig mindkettő lényegileg ugyanazon taktikai alakzatokkal, mint a régi simacsövű kovás fegyverek idejében. Amikor... a harcban leginkább résztvett öt ezred legfeljebb két óra leforgása alatt állományának több mint egyharmadát vesztette el, ettől fogva századoszlop, mint harcalakulat éppúgy el volt vetve, mint a zászlóaljoszlop és a vonal.[6]

A hátultöltő lőfegyver gondolata majdnem olyan régi, mint maga a puska vagy ágyú. A lőpor felhasználásának legkezdetibb időszakában is megpróbáltak hátultöltő fegyvereket készíteni, azonban a tökéletlen megmunkálás következtében nem sikerült a hátrafelé kiáramló lőporgázokat elzárni. Ezért készítettek kényszerűségből előltöltő csöveket.

Hadihasználatra alkalmas hátultöltő puskák és ágyúk gyakorlati kivitelezésével a XIX. század közepe óta foglalkoznak. A technika tökéletesedése, a mind pontosabban dolgozó szerszámgépek ezt ekkor tették lehetővé.

Az első hadihasználatra alkalmas, nagy tömegben gyártott hátultöltő fegyver a Dreyse gyútűs puska volt. Évtizedes kísérletezés után, 1841-ben kezdték tömegszerű gyártását, először az 1866. évi porosz-osztrák háborúban került alkalmazásra. Azonnal nyilvánvaló lett, hogy a gyorsan tölthető és fekvő helyzetben is használható hátultöltő puska óriási fölényben van a csak állva tölthető előltöltővel szemben.

A Dreyse-puska alapvető hibája, hogy a lőporgázok egy része a még mindig nem kielégítő tömítés miatt a zárdugattyú mellett hátrafelé kiszökött. A lőportöltetet és az ólomlövedéket egybefoglaló papír töltényhüvely nem tömített megfelelően. A gázelzárás kérdése csak a fém töltényhüvely feltalálása után oldódott meg tökéletesen. A rugalmas töltényhüvely a gázok nyomásának hatására nekiszorul a cső falának, közben a szükséges tömítést megadja.

A tapasztalatok után a hadseregek azonnal áttértek a hátultöltő fegyverekre, még a meglévő előltöltőket is egy-két év leforgása alatt

[6] U. o.: 173—174. o.

hátultöltőkre alakították át. Ezzel egyidőben az újonnan gyártott fegyvereknél kezdetét vette a korábban 18—15 mm-es kaliber lecsökkentése 11 mm-re. Ezt a nagyobb pontossággal dolgozó szerszámgépek tették lehetővé.

A történelem folyamán első esetben az 1871. évi német-francia háborúban álltak szemben egymással hadviselő felek mindkét oldalon hátultöltő, huzagolt puskával. A franciák 11 mm-es Chassepot gyútűs puskával, a németek 15 mm-es Dreyse gyútűs puskával voltak felszerelve. A francia puska hatásos hordtávolsága 1500 lépés volt, a német puskáé 700 lépés. Az 1866. évi háború még nem alakította ki az új fegyvernek megfelelő új harcászatot, úgyhogy mind a francia, mind a német hadsereg még a kovás fegyverek idejében kialakult vegyes oszlop és lövészcsatár taktikát alkalmazta.

A németek megkísérelték, hogy az ellenséges tűzkörletbe, amikor még az ő kisebb távolságra ható fegyverük nem érvényesült, századoszlopokban gyorsan átnyomuljanak. Azonban a gyorsan lövő francia fegyverek tüzében az egység felállítása lehetetlenné vált, a felbomlott oszlopok lövészrajokban folytatták a harcot. Ezenkívül még egy jelentős változás is történt, az eddig lépésmenet kényszerből futólépésre alakult át, nem a hadvezetőség engedélyével, hanem kényszer hatása alatt.

A gyorstüzelő fegyverek tüze egycsapásra megszüntetett minden korábbi zárt alakzatot, megmaradt mint egyetlen lehetséges harcászati alakzat, a lövészraj. „Nem zseniális hadvezérek eszének szabad alkotásai hatottak itt átalakítóan, hanem jobb fegyverek feltalálása és a katonai emberanyag megváltozása..."

A német-francia háború után kezdődött el a fegyverek fejlődésének a legújabb korszaka. Addig, amíg régebben egy-egy újabb, jelentősebb találmány megszületéséig évszázadok teltek el, addig most rövid egynéhány év alatt új fegyverek sokasága látott napvilágot. Ez a rohamos fejlődés a nagyiparnak hatalmas növekedésével függ össze.

A hátultöltő egylövetű lőfegyver még alighogy megszületett, már elavulttá is vált az ismétlő fegyverek feltalálása következtében. Időrendi sorrendben az első ismétlő fegyver az 1860-ban szerkesztett Spencer tusaágytáras puska. A töltényeket a tusaborító lemezen lévő furaton keresztül töltötték be a tusában lévő csőalakú tárba. A rendszer hibája, hogy a lövedék hegye nekifeküdt az előtte lévő töltény csappantyújának, adogatás közben az adogató rúgó lökésének hatására gyakran a tárban lévő töltény elsült és a tusát szétvetve, a lövő arcát megsértette.

A tusaágytáras fegyver rövid ideig tartó, de kedvezőtlen tapasztalatai után áttértek az 1867-es években az előágytáras rendszerre, a szerkesztőjéről Henry-rendszerű fegyvereknek nevezték. A cső alatt elhelyezett egy második cső képezte a tárat. A töltények betöltése elölről történt és csak Winchester módosítása után a závárzat felőli oldalról.

Az előágytáras fegyverek nagy hátránya, hogy a betöltött tár mellett a fegyver eleje igen súlyossá vált és így a hosszasabb célzás fáradságossá lett. Emellett még továbbra is fenállt a tölténynek a tárban való elsülési lehetősége, amin úgy igyekeztek segíteni, hogy a töltény csappantyúját kettősfalú csészikébe helyezték el, hogy érzéketlenebb legyen.

Az ismétlő rendszerek időrendben legkésőbb kialakult formája a középágytáras rendszer. Lee készített először középágytáras fegyvert az 1885-ös években. Ez a rendszer terjedt el leginkább, különböző módosításokkal. A töltények a zárdugattyú alatt az ágy középső részében elhelyezett szekrényben foglalnak helyet. A megoldásnál nem növekszik meg a fegyver elősúlya, a töltények sem kerülnek egymás mögé, így a tárban elsülés nem lehetséges.

A fegyverek eddigi 11 mm-es ürmérete is tovább csökkent, 1885-től kezdve általános a 8 mm-es ürméret. Az ismétlő fegyverek nagy lőszerfogyasztása tette szükségessé a mind kisebb és kisebb ürméret bevezetését. A megnövekedett lőszerfelszereléssel a katona a lőszer méretének és súlyának egyidejű csökkentése nélkül — a túlterhelés miatt — nem tudott volna menetelni. Ettől a szándéktól vezetve, egyes államokban lementek az ürmérettel 6.5 mm-re, azonban a gyakorlat megmutatta, hogy a 8 mm-en aluli lövedék hatása a harcképtelenné tételhez nem elegendő.

Az 1880-as években feltalálták a gyérfüstű lőport, ennek jelentősége a hadviselésben óriási jelentőségű lett. Eddig a feketefüstű lőpor használata mellett a csatatér a legrövidebb idő alatt sűrű fekete füstbe borult, eltakarva a célpontokat. A gyérfüstű lőpor használatánál a célok mindvégig tisztán kivehetők maradnak és tűzhatás alatt álló területen a mozgás szerfelett megnehezedett.

A szórólövegekkel történt sikertelen kísérletezés után Hiram Maxim megszerkesztette az első géppuskát. Már az 1904/5. évi orosz-japán háború megmutatta ennek az új fegyvernek a jelentőségét, igazi jelentősége azonban csak az 1. világháború alatt domborodott ki.

Hatalmas fejlődés következett be a tüzérség területén is. Az 1850-es években kialakultak a hátultöltő ágyú első típusai, azonban a gyakorlatban ezek még nem váltak be. Ismét visszatértek az előltöltőkre, azonban most már huzagolt csövű ágyúkat gyártottak, melyek hosszúkás lövedéket lőttek. Végül a laposékzár és a vörösréz tömítőgyűrű feltalálása után, sikerült a gázelzárást biztosítani és kezdetét vehette a hátultöltő ágyúk gyártása. Az 1900-as évek elejére minden állam tüzérsége a legkülönbözőbb űrméretű gyorstüzelő lövegekkel fegyverkezett fel.

Az ágyúkkal párhuzamosan a tüzérségi lőszer is nagyot fejlődött. Addig, amíg az elmúlt évszázadok alatt változatlanul csak egyféle lövő- és robbanótöltetet ismertek — a fekete lőport, most a kémia fejlődése lehetővé tette, hogy néhány évtized alatt a robbanóanyagok egész sorát lehessen felhasználni. A döntő lökést az 1846-ban feltalált nitroglicerin adta meg, ezt követte az ekrazit és a trotil feltalálása. Az új robbanó-

anyagokkal megtöltött gránátok hatása sokszorosan felülmúlta a régi, fekete lőporral töltött gránátok hatását, amellett a tolóhatású gyérfüstű lőpor alkalmazása azelőtt elképzelhetetlennek gondolt lőtávolságokat tett lehetővé.

A nagyipar termékeinek tömege nagymértékben az 1. világháború alatt került kipróbálásra. A tapasztalat azt mutatta, hogy a tűzgépek hatása és számuk annyira megnövekedett, hogy tűzhatásos területen a mozgás még csatárrajban is alig lehetséges. A tűzgépek megállásra kényszerítették a hadviselő feleket és kialakult a hosszadalmas állóharc. Kialakult az a vélemény, hogy arctámadással döntést elérni már nem lehetséges, átkarolás hozhat csak döntő sikert.

Az 1. világháború tapasztalata azonban azt is megmutatta, hogy nemcsak a fegyverek befolyásolják a harcászatot, hanem a harc igényei is újabb harceszközök feltalálására ösztönöznek. Az állóharc megszüntetésére irányuló törekvés teremtette meg az új fegyvert, a harckocsit. Bár az első alkalmazása nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket, mégis éppen a harckocsi lett egyik tényezője az állóharc megszüntetésének.

> ... Esetről, esetre láttuk, hogy a technika vívmányai, ha katonailag felhasználhatók voltak és fel is használták azokat, miként kényszerítették ki azonnal, csaknem erőszakosan, méghozzá sokszor a hadvezetőség akarata ellenére, a harcmód változásait, sőt forradalmi átalakulásait.[7]

A burzsoá államok katonai teoretikusai a multban és a jelenben is azt igyekeznek bebizonyítani, hogy egy ismeretlen ujfajta fegyver váratlan bevetése a háború sorsát eldöntheti. Ismeretes, hogy a 2. világháború idején a német fasiszta hadvezetőség „csodafegyverek" bevetésétől várta a háború sikeres eldöntését. Napjainkban USA imperialista urai az „atomfegyver"-ben látják azt a csodaerőt, ami a háború sorsát biztosan eldönthetné.

A történelem tanúságai azonban azt mutatják, hogy az új fegyverek váratlan alkalmazása legfeljebb egyes csaták sorsát dönti el, de a háborúk végső kimenetelét nem. Az új fegyvereknek megfelelően azonnal kialakulnak a nekik megfelelő új harcászati elvek is. Amint Engels mondja, az új fegyverek kikényszerítik a harcmód változásait sokszor a hadvezetőség akarata ellenére is.

A háborúk kimenetelét eldöntő tényezőkre csak a sztálini haditudomány tud tudományosan megalapozott választ adni. A technika, a fegyverzet csupán egyike azoknak a tényezőknek, amelyek együttesen eldöntik a háborúk kimenetelét. Amint Sztálin elvtárs 1942 február 23-i, 55. számú történelmi jelentőségű parancsában meghatározta: „A háború sorsát most már nem olyan mellékkörülmények fogják eldönteni, mint a váratlanság mozzanata, hanem az állandóan ható tényezők ..."

[7] U. o.: 175. o.

A MAGYAR HADTÖRTÉNELEM HALADÓ KATONAI SZABÁLYZATAIBÓL[1]

Rohonyi Gábor hadnagy

„Fegyelem nélkül a had nem had, hanem zűrzavar" — mondotta a magyar függetlenség 17. században élt lánglelkű harcosa, Zrínyi Miklós, a költő, hadvezér és hadtudományi író.

Zrínyi e szavai örökértékűek és örökérvényűek. „A had nem had, hanem zűrzavar" akkor, ha nincsenek olyan törvények, amelyek megszabják a tisztek és katonák feladatait és kötelességeit a hadsereg életének legkülönbözőbb és legváltozatosabb helyzeteiben. E törvények gyűjteményei a szabályzatok. A szabályzatok foglalják magukban a katonák mindenkori kötelességeit. A szabályzat — a hadsereg életének alaptörvénye! Ezt az alaptörvényt ismerni kell és ezek szellemében kell élni, mert különben mit ér a legkiválóbb szabályzat is? A magyar történelem nagy hadvezérei, haladó alakjai mind fontosnak tartották, hogy megfelelő törvényekkel szabályozzák katonáik, hadseregük életét, működését. Megkövetelték azt is, hogy a tisztek és közkatonák egyaránt alávessék magukat e rendelkezéseknek.

A régi katonai szabályzatokat ne képzeljük olyanoknak, mint a maiakat. Ezek gyakran csak rövid utasítások és — különösen a legkorábbiak — főleg a fegyelem, az alá- és fölérendeltségi viszony és a polgári lakossággal való kapcsolat kérdéseit érintik. Történelmünk nem minden korszakában találjuk meg a katonai szabályzatokat, de amikor megtaláljuk, akkor ezek fontosságára, betartásuk kötelezettségeire is becses adatokat nyerünk.

Történelmünk korai századaiból semilyen nyomát nem találjuk katonai szabályzatoknak. Ennek oka részint a korabeli hadsereg még fejletlen viszonyaiban keresendő.

1 Jelen tanulmány nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a haladó magyar katonai szabályzatok áttekintését vagy elemzését adja. Célja, hogy — kísérletképpen — képet fessen arról, hogy történelmünk egyes korszakaiban a haladó magyar hadvezérek és politikusok milyen jelentőséget tulajdonítottak a magyar katonai szabályzatoknak és hogyan igyekeztek ezeket elterjeszteni. A katonai szabályzatok feldolgozása további kutatások eredményeként születhetik meg, kiindulva az adott korszak gazdasági, társadalmi, általános- és fegyver-technikai, valamint hadseregszervezési problémáiból. A szerző hangsúlyozni kívánja, hogy ebben a tanulmányban ezt nem tűzte ki feladatul.

A korai középkorban csak ritkán beszélhetünk reguláris hadseregről és egyrészt éppen ez magyarázza a szabályzatok hiányát. A gyakorta csak sebtiben csoportosított haderő viszonyai nem is tették lehetővé az általános érvényű szabályzatok megszületését. De e mellett jórészt magyarázza az is a katonai szabályzatok hiányát, hogy az írásbeliség nincs elterjedve, az írás és olvasás tudománya — néhány ember kivételével — ismeretlen.

Nem jelenti ez azonban azt, hogy a hadsereg kiképzetlen, gyakorlatlan, fegyelmezetlen emberek zagyva tömege volt. Voltak ekkor is olyan törvények, olyan szabályok, amelyeket jól kellett ismernie minden harcosnak. A vezérek és tisztek feladata volt az, hogy ezekre kioktassák a katonákat és begyakorolják azokat. Ez már csak azért sem volt olyan nehéz, mint azt ma gondolnánk, mert a hadseregek létszáma viszonylag kicsiny volt. Különösen a korai középkorban néhány száz fegyveres már jelentős haderőnek számított. A hadviselés szabályainak ily módon történt oktatására számos adatunk maradt fent. A korabeli források leírják ezt már a honfoglaló magyarokról, de még később Hunyadi János és Mátyás korában is számos helyen emlékeznek meg erről;[2] pedig Hunyadi János, de különösen Mátyás hadserege a korabeli Európában kiemelkedő helyet foglalt el.

A 16. században a magyar nép létét fenyegető török veszedelemmel szemben minden erőt mozgósítani kellett. Az erős, ütőképes hadseregre talán sohasem volt nagyobb szükség, mint ebben a korban. Nem véletlen, hogy első katonai szabályzataink éppen a 16. században, a török elleni harcok során születtek meg, noha e korban szervezett magyar hadseregről nem beszélhetünk. A magyar haderőt lényegében az egymással szervezett, szoros összeköttetésben nem lévő végvárak katonasága képezte. E végvárak rendszerint valamely főkapitány (supremus capitaneus) hatáskörébe voltak rendelve, azonban legtöbbnyire önálló feladatot, szerepet töltöttek be. Ez alól csak az egyes végvárak kapitánysága alá tartozó kisebb palánkok, kastélyok, őrhelyek képeztek kivételt. Éppen ezért a korai szabályzatoknak jellemző sajátossága az, hogy — kevés kivétellel — nem az egész haderő, hanem csak egyes csapatok, várőrségek számára, gyakran valamely meghatározott harci cselekmény végrehajtására készültek. Mégis többnek kell tekintenünk ezeket egyszerű parancsoknál, mert sok olyan kérdést is tartalmaznak, melynek általánosabb jelentősége is volt. Igy intézkednek az alá- és fölérendeltségi viszonyról, a fizetések rendjéről, az ellátás kérdéseiről, a fegyverek gondozásáról, az őrszolgálat ellátásáról, stb. Példának megemlíthető az a katonai utasítás, melyet 1567-ben adtak ki a veszprémi várparancsnok-

[2] Csak példaképpen említem meg a népfelkelők kiképzését Nándorfehérvár (Belgrád) 1456-ik évi ostromakor, vagy Sabác várának 1476-ik évi ostromát.

nak, aki egyúttal Tihany kapitánya is volt, Tihany vára védelmének ellátásáról.[3] Nem ilyen, hanem általános jellegű a 16. század második felében készült „Hadiszabályok a magyar lovasság és hajduk számára".[4] Az ilyen szabályzatok azonban igen ritkák voltak. Meg kell jegyezni még azt is, hogy e szabályzatok jelentős részét a bécsi Haditanács adta ki. Ennek ellenére ezeket a szabályzatokat magyar katonai szabályzatoknak tekinthetjük, mert a török elleni harcok speciális magyar viszonyait tükrözik.

Ez mutatja, hogy a Habsburgok felismerték a török elleni harcban a magyar haderő szerepét és ez különös erővel világít rá arra, hogy mekkora felelősség terheli a bécsi udvart, amely a felismerés ellenére sem igyekezett létrehozni a szervezett magyar hadsereget.

Ritkák voltak az általános érvényű szabályzatok még a 17. század elején is, amikor megindultak az erdélyi fejedelmek, Bocskai, Bethlen, Habsburg-ellenes nemzeti függetlenségi mozgalmai. Pedig az erdélyi fejedelmek hadseregei szervezettség tekintetében össze sem mérhetők a végvári katonasággal, ez utóbbinál sokkal fejlettebbek. Bocskai és Bethlen is felismerte, hogy a hadsereg megszervezésében milyen jelentős helyet foglalnak el a jó szabályzatok. A katonák és tisztek jelentős része azonban még nem látta a katonai szabályzatok szükségességét a hadsereg életében. Ez a felismerés csak Zrínyi Miklós fellépése és működése után vált általánossá.

Bocskai 1606-ban hadiszabályzatot adott ki.[5] Szabályzata már általános érvényű volt és az első ilyen jellegű, kifejezetten magyar hadiszabályzatok közül való. Szabályozza az egyes csapatok létszámát, a tisztek kinevezési jogát, a hadsereg fegyelmét, a katonáknak a polgári lakossággal való viszonyát, stb. A csapatok létszámára vonatkozóan elrendeli: „... az lovas hadnak az ő regulája rendtartása ez, hogy az lovas kapitány legfellyebb ött száz lóval lehessen, és a kapitány fellyeb való hadnagyot száz lovasnál ne tartson alatta és mind az kapitánynak, mint pedig az hadnagyoknak az alatta való vitézeknek számok és nevek rend szerint felírva legyen." A lakossággal való jó viszony érdekében megparancsolja: „Az jobbágyoknak lovát, barmát, bármi ingó-bingó jószágát akármi legyen az, senki el ne vegye, valaki pedig ezt általhágja, tartozzék az kapitánnya visszaadni az marhát és őt magát afféle cselekedetért erősen megvasalni: ha pedig az kapitány meg nem míveli, elveszejje tisztességét, ha pedig az marhát eladta volna, elégicse meg az szegény embert."

Bocskainál még sokkal jelentősebb hadseregszervezői tevékenységet fejtett ki a magyar hadtörténelem egyik legkiemelkedőbb alakja, Bethlen Gábor. Bethlen hadserege a korabeli Európa egyik legnagyobb, legszer-

[3] Hadtörténelmi Közlemények 1889. 320. old.
[4] Hadtörténelmi Közlemények 1891. 148—152. old.
[5] Hadtörténelmi Közlemények 1890. 115—117. old.

vezettebb, legütőképesebb hadserege volt, mely sok fényes győzelmet aratott a császári seregek felett. Hogy Bethlen hadseregének európai jelentőségét megértsük, vessünk egy pillantást a Habsburg-ellenes szövetség hadseregeinek 1626-ban készült kimutatására:[6]

Dánia — — — — — —	30.000 gyalogos	8.000 lovas
Gábor (t. i. Bethlen) — —	30.000 gyalogos	20.000 lovas
Franciaország — — —	20.000 gyalogos	3—4.000 lovas (Elzászban)
Franciaország — — — —	10.000 gyalogos	3.000 lovas (Flandriában)
Hollandia — — — —	20.000 gyalogos	6.000 lovas
N.-Britannia — — — —	30.000 gyalogos	4.000 lovas
Olaszország — — — —		
Savoya — — — — —	25.000 gyalogos	5.000 lovas
Velence — — — — —	20.000 gyalogos	3.000 lovas

E pár számadat meggyőző képet ad Bethlen hadi erejéről. Bethlen gyalogságának számát a szövetség egyetlen hadserege sem múlta felül; lovassága pedig az egész szövetséges lovasság kétötödét tette ki. Hatalmas munkát kellett azonban kifejtenie, amíg ezt a hadsereget megteremtette. Bethlen szigorú fegyelmet honosított meg, nem tűrte a katonák rablását, pusztítását. Számos olyan levele maradt ránk, amelyben a fegyelem és a szabályok pontos, feltételnélküli betartására hívja fel a figyelmet. A hadsereg fegyelmének és egyöntetűségének megteremtése érdekében már 1614-ben kiadta „Tábori parancsolatá"-t.[7]

Azonban Bethlen legtöbb szabályzata is magán viseli még a 16. századi szabályzatok jellegét: egy-egy csapat számára készültek vagy egy-egy meghatározott harci cselekmény elvégzésére vonatkoznak. Igy Rédey Ferenchez 1616. jan. 9-én írt levelében[8] szabályozza a hadfölkelés ügyét és utasításokat ad Rédeynek a szemle (mustra) végrehajtására vonatkozólag. Meghatározza ebben, hogy kinek hány fegyverest kell kiállítania, sőt a fegyverzetet is szabályozza. Ilyen jellegű utasítása és tanácsa Rákóczi Györgyhöz is, annak homonnai csatavesztése után.[9] Ilyen 1621-ben Thurzó Imréhez írt levele,[10] amelyben a hadi rendtartást szabályozza. Hasonló még I. Rákóczi György 1634. évi hadiszabályzata is,[11] mely ugyan az egész hadseregre vonatkozott, de kimondottan havasalföldi hadjáratára való felkészülés során készült.

6 Közli: Wittmann: Bethlen Gábor mint hadseregszervező. Budapest. 1952. 10. old.

7 Erdélyi Múzeum 1815. 179. old.

8 Török-magyar államokmánytár. Pest, 1868. I. 142. old.

9 Szilágyi: Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. Budapest 1879. 158. old.

10 Szilágyi: i. m. 229. old. E levélben Bethlen vázolja hadászati elveit is és utasításokat ad Thurzónak feladata végrehajtásához.

11 Hadtörténelmi Közlemények 1894. 143—148. old.

A magyar történelemben először Zrínyi Miklós ismerte fel világosan azt, hogy az efajta szabályzatok és utasítások nem pótolhatják az általános érvényű szabályzatokat.

A 17. század egyik legjelentősebb alakja volt Zrínyi Miklós, a költő, hadvezér és hadtudományi író. Zrínyi az önálló nemzeti hadsereg megteremtésének lánglelkű apostola volt. Ezt az önálló nemzeti hadsereget Zrínyi a legmagasabbrendű katonai erényekkel rendelkező haderőnek képzelte el. Zrínyi idején minden objektív lehetősége meg volt a török kiűzésének az országból. Zrínyi nagy történelmi érdeme az, hogy felismerte a lehetőségeket. Hangoztatta, hogy ha a magyar nép nem akar újra rabláncra kerülni, akkor önmagának kell felszabadítani önnönmagát: létre kell hozni az önálló nemzeti hadsereget. E célok érdekében írta elméleti hadtudományi műveit. Hogy a szabályzatoknak milyen fontosságot tulajdonított, az mutatja, hogy ő maga írt ilyen szabályzatokat. Ilyen a Tábori Kis Tracta és a Vitéz Hadnagy is, ez utóbbi harcászati és hadászati szabályok gyüjteményének tekinthető. Műveinek két sajátossága van. Az egyik sajátosság az, hogy szinte minden lapja politikai jelentőségű kérdésekkel van teletűzdelve. Ugyanakkor nagy politikai jelentőségű műveiben sok olyan kérdést vet fel, amelyeknek hadtudományi művekben vagy éppen katonai szabályzatokban volna a helye. Ez arra mutat, hogy Zrínyi a politikát és a hadtudományt nem tartotta elválaszthatónak. A másik sajátosság az, hogy szabályzatai nem valamely meglévő hadsereg számára készültek, hanem egy elképzelt, ideális magyar haderő részére, amelyet majd hadtudományi műveiben lefektetett elvei alapján kell megszervezni, kiképezni és irányítani.

Műveinek pontos keletkezését nem mindig tudjuk megállapítani, mert hosszabb ideig, egymással párhuzamosan írta őket. Általában azonban prózai művei (a már említett Tábori Kis Tractán és Vitéz Hadnagyon kívül a Mátyás Király Életéről Való Elmélkedés és a Török Áfium Ellen Való Orvosság) 1655—1662 között keletkeztek.[12] Keletkezési sorrendben az elsők: A Tábori Kis Tracta és a Vitéz Hadnagy.[13]

A Tábori Kis Tracta befejezetlen mű. Lényegében — mai kifejezéssel — a hadsereg szolgálati szabályzatául készült. Zrínyi alaposan foglalkozott az ilyen jellegű irodalommal. Erre mutat az is, hogy hasonló jellegű külföldi művekről készült részletes — jegyzetekkel ellátott — kivonatok maradtak fent hagyatékában. A Tábori Kis Tracta mindenekelőtt a hadsereg egészével foglalkozik. Zrínyi fejtegeti a hadsereg szükséges létszámát, hogy mennyi legyen a gyalogosok és lovasok helyes számaránya. Továbbiakban a tisztekkel foglalkozik, az egyes fegyvernemek csapatbeosztásával, a fizetéssel, ellátással, szállítással, a beszerzés módjával. Külön tárgyalja a tábor helyes beosztását, a csapatok, tisztek, stb. elhelyezését, a csapatok és tisztek szállását, stb. Ez az egy-

12 A Tábori Kis Tractát valószinűleg már korábban megírta.
13 Zrinyi prózai munkáinak legújabb — kritikai — kiadása Markó Arpád: Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái. Budapest 1939.

szerű felsorolás is mutatja azt, hogy Zrínyi e műve milyen széles skálán mozog, a problémáknak milyen hatalmas tömegét öleli fel. Még nagyobb jelentőséget kap azonban műve, ha tartalmi szempontból is kissé megvizsgáljuk.

Nagy jelentőségű az, amit a hadsereg felszereléséről és ellátásáról ír. Ezt „közönséges gondoskodás"-ból (vagyis állami, kincstári javakból) kell fedezni. A korabeli hadseregek felszerelése és ellátása nem ilyen volt. Ruházatáról, lováról, fegyveréről, sőt még lőszeréről, golyóról, puskaporról is mindenkinek magának kellett gondoskodnia. Zrínyi ezt a gyakorlatot elveti és egységes ruházatot, fegyverzetet ír elő a katonáknak, melyről az államnak kell gondoskodnia. Az emberek és állatok élelmezésének sajátos, de egyszerű és olcsó módja uralkodott a 16—17. században. A hadsereg, amerre járt, összerabolta a szükséges készleteket. Így a föld népe ugyanúgy félt saját katonaságától, mint az ellenségtől, mindkettőt egyforma csapásnak tekintette. Zrínyi a nép és a hadsereg közötti szoros kapcsolatokat akarta ápolni. Kifejti, hogy az élelmet a kincstár kereskedőktől, vagy parasztoktól vásárolja meg. Szigorúan tiltja a rablást. Ha a katonák másképpen nem tudnak élelmet szerezni és elveszik a lakosság készleteit, ezt feltétlenül meg kell téríteni. Mielőtt a hadjáratot megindítják, megfelelő utánpótlási bázisokat, raktárakat kell felépíteni.

Mindkét álláspontja messze megelőzte korát. A korabeli nyugati hadvezérek gyakorlatában ezeket nem találjuk meg. Egyedül a 17. század elejének kiváló svéd hadvezére, Gusztáv Adolf valósította meg ezeket az elveket hadjárataiban.

Másik művében, a Vitéz Hadnagyban, lényegében hadászati és harcászati elveit fekteti le. Emű minden bizonnyal az 1650—57-es évek között készülhetett. Munkájában a gondolatok nem szervesen kapcsolódnak egymáshoz, ugyanazon kérdésre több helyen is visszatér. Ennek oka az, hogy Zrínyi e művét történelmi és katonai szakkönyvek olvasásakor, mintegy ezekhez készített jegyzetek formájában írta. Így tehát lényegében hadászati és harcászati gondolatok gyüjteményének tekinthető. Műve három fejezetre oszlik, címeik: Discursusok, Aphorismák, Centuriák.

Ha figyelmesen tanulmányozzuk Zrínyi munkáját, annak egyes fejezeteiről a következő képet kaphatjuk.

Discursusok. Zrínyi hosszabb-rövidebb katonai, politikai, történelmi feljegyzéseit nevezte discursusoknak. Hat ilyen discursusa van művében.

Az első a vitézségről szól. A vitézség alatt Zrínyi soha nem egyedül a bátorságot és hősiességet érti, hanem idesorolja a vezér elméleti képzettségét és ennek szükségességét is. A katonának szorgalmasan kell tanulnia, mert a helyzetek helyes megítélésére csak ekkor lesz képes.

A harmadik és negyedik discursus egymás kiegészítői. Itt fogalmazza meg elméleti és a maga katonai gyakorlatában is kipróbált hadviselési alapelveit. Rugalmas, a helyzethez mindig alkalmazkodó képességet kíván

a vezértől. A vezér ne kapkodjon, legyen előrelátó. Mindig a végcélt tartsa szeme előtt és módszereit ehhez szabja.

Az ötödikben arról értekezik, hogy győzelem még nem jelenti a háború végét, egy győzelem még csak pillanatnyi siker és nem a végső győzelem az ellenség felett. A vezér feladata, hogy teljesen kiaknázza a győzelem adta kedvező hadihelyzetet és megsemmisítse az ellenséget. Zrínyi tehát világosan látta a stratégia és taktika közötti döntő különbséget, hiszen jól fogalmazta meg a hadászati és harcászati siker közötti különbséget is.

Aphorismák. A könyv e fejezete lényegében a római történetíró Tacitus, valamint Julius Caesar munkáinak olvasása közben készült. Zrínyi az Aphorismákban nem egyszerű példákat merít a római történelemből e művek alapján, hanem kifejti azokat a gondolatokat, amelyeket benne e klasszikus íróknak a gondolatai ébresztettek. Valamennyi gondolatát egy alapgondolat köré csoportosítja: a hadviselés nem csupán a nyers erők mérkőzése, nem kizárólag matematikai számítások tudománya. Zrínyi e rövid fejtegetésekben több új hadműveleti elvet állított fel. Teljesen újszerű hadműveleti elv volt pl. az, amit Zrínyi erősen hangsúlyoz, hogy az ellenséget saját földjén kell megverni. Érdemes, — hogy fogalmat alkothassunk a gondolatok sokrétűségéről — néhány aphorisma címét megemlíteni anélkül, hogy tartalmi ismertetésébe belemennénk: Hírnév; Egyenetlenkedés; Gondatlanság; Hírszerző; Biztonság; A csapatok megosztása; Gyorsaság; Helyismeret; Tapasztalat; Állhatatosság; A túlzott önbizalom; Hadicsel; A vezér helye; Büntetés; Engedelmesség; Gyalogság; Titoktartás, stb.

Centuriák. Ez a fejezet Zrínyi apróbb gondolatainak összefoglalása.

A Vitéz Hadnagy nagy jelentősége, hogy szakít a kor általános katonai elméletével és gyakorlatával, a metodizmussal, melynek egyik legismertebb képviselője volt Zrínyi ellenfele, Montecuccoli. A metodizmus hívei nem akartak csatát vívni. Félremagyarázták Gusztáv Adolf hadművészetét. A hadműveletek aprólékos, gondos előkészítéséből, a manőverezésből azt a következtetést vonták le, hogy a hadsereg akkor győzhet, ha kerüli az ellenséggel való megütközést, kerülgeti az ellenséget, hogy azt kifárassza.[14] Zrínyi e művében azt fejtegeti, hogy az ellenségre döntő csapást kell mérni, a hadjárat céljának az ellenség megsemmisítését tekinti.

Már önmagában az a tény, hogy Zrínyi saját maga írt szabályzatokat mutatja, hogy milyen jelentőséget tulajdonított a szabályzatok ismeretének. Ő a fegyelmezett, tanult, katonai ismeretekkel rendelkező magyar katonát akarta látni seregében. A fegyelem az, amit mindenekelőtt meg kellett szilárdítani. Fegyelem nélkül semilyen eredményt sem lehet elérni. A Török Áfium ellen való orvosság-ban a következőket írja:

[14] Jellemző, hogy Montecuccoli hadvezéri pályafutásának mintegy 40 éve alatt mindössze egyszer engedte magát jelentősebb csatára kényszeríteni.

„Másik impedimentuma (akadálya) a mi igyekezetünknek amint mondám, a felettébb való szabadság vélekedése. Azt tanítják a mi magyarink: non bene de toto libertas venditur auro (a szabadság még aranyért sincs jól eladva). Igaz bizonyára az, hogy nincs a szabadságnál szebb dolog, de viszont, aki az ilyen militaris disciplinát (katonai fegyelmet) szabadsággal ellenkező dolognak tartja, vagy bolond, vagy tunya, rossz és rest. Mert én azt vallom, és assecuralom (biztosítom) az én magyarimat, hogy ha jó militaris disciplinát instituálnak (honosítanak meg, rendszeresítenek), semmi ez világon nem leszen, ami az ő libertásokat (szabadságukat) jobban megtartsa és conserválja, (megőrizze) mint az,"[15] A fegyelemsértést meg kell büntetni, de a büntetést nem szabad összetéveszteni a kegyetlenséggel: „... nem kegyetlenség az, aki büntetés; kegyetlenség a bűnösöket nem büntetni, mert a jónak ártanak. Ha te az te népedet meg nem bünteted, az gyalázatos szaladásért, vajki hamar szokásul vesz aztat. Igen meg kell azért büntetni: egy rossznak szaladása gyakorta az egész sereget megtébolitja. Rómaiak, ha valaha az ő seregek szaladott, minden tizediket, amelyre a sors esett, gyalázattal megölték."[16] Nem egy helyen beszél arról, hogy fel kell eleveníteni a régi, feledésbe ment, katonai regulákat. Ezeket, kiegészítve az újakkal, meg kell tanulni a vezéreknek is, a katonáknak is. De ki tanítsa meg e szabályokat? — veti fel a kérdést Zrínyi — hiszen nincsenek tanult, képzett tisztjeink. „Vagyon bizonyára országunkban jó és elég nép, ha erre ilyenképpen viselünk gondot, és kiválasztván, megfogadjuk, jól megtanítjuk, jó tudós tisztviselők[17] által. Ugy vagyon abbul is, egy legnagyobb fogyatkozásunk vagyon, hogy nincsenek jó tisztviselőink, kiknek ugyan számosan kellene lenni, akik a hadi regulákra taníthatnák a népet... én a hadinépet magyarbul akarom csinálni, de mivel a hosszú békesség elszoktatta nemzetünket a disciplinától, kell mestereket találnunk, akik által ismég in usum jöhessünk az elfelejtett reguláknak (az elfelejtett-hadiszabályokat ismét feleleventsük); azért nem szégyen attul tanulni, aki többet tud, szégyen megkötni magát tudatlanságban és nem tanulni."[18]

Igen érdekesen kapcsolja össze Zrínyi a katonák között végzendő politikai munkát a szabályzatokkal és a szabályzatok betartásával. A vezér kötelessége, hogy a sereg erkölcsi szelleme olyan legyen, hogy a katonák biztosak legyenek a győzelemben. De ezt csak úgy érheti el, ha seregében betartják a jó szabályzatokat. „Szükséges, hogy a sereg, mikor ellenségre megyen, nemcsak jó reménségben legyen a győzedelem felől, hanem igen álhatatosan el is higyje, hogy meggyőzi az ellenséget; mert ebből az okból neveledik kedve a harcoláshoz, és következendőképpen szive és ereje. Hogy penig ez a magahitel avagy confidentia (önbizalom) benne találtassék, a kapitány mestersége az; azonkívül az

15 Markó: i. m. 294. old.
16 Vitéz Hadnagy. Markó: i. m. 151. old.
17 Zrinyi „tisztviselők" alatt a tiszteket érti.
18 Török Áfium. Markó: i. m. 293. old.

maga jó rendtartása és végzése: mert ha a had rendetlen lészen, miképpen lehessen az, hogy elhitesse magával, hogy megveri a jó, rendes ellenséget."[19]

A szabályzatokat, a jó „regulákat" nem elég azonban összeállítani, még csak az ismerete sem elég. Ezeket be kell gyakorolniok a katonáknak. „Ha békesség és félelem nélkül való időkben a te hadad nem istrázsál, nem vigyáz, nem fárad, vajmi nehéznek fog tetszeni neki, mikor a háborúságos és félelmes idő eljön; minden dolog újnak és szokatlannak tetszik neki."[20]

Zrínyi azonban soha sem követeli, hogy betűszerint alkalmazkodjanak a szabályokhoz. A szabály oly keret, melyet az élettel kell kitölteni. „Nincs a hadakozásnak oly regulája, kit okvetlenül megtarthasson mindenkor a hadnagy. Különböztetni kell és változtatni a dolgokat, az mint az idő és az alkalmatosság parancsolja.[21] Zrínyi is azt tartotta tehát: a szabályzatnak nem a betűje, hanem a szelleme a fontos!

A Wesselényi-féle összeesküvés leleplezése után, az 1670-es évektől kezdve császári katonaság ült a nép nyakára, fosztogatta, rabolta, pusztította országunkat. A magyar végvárak katonaságát szélnek eresztették, mert féltek, hogy újabb összeesküvés fegyveres támasztékát fogják jelenteni. A parasztok, az elszegényedett nemesek és elüldözött végvári vitézek ezrei bujdostak el az erdélyi határszélekre. E „bujdosók" állandó, aktív harcot folytattak a megszállók ellen. Nem volt szervezett, reguláris hadseregük, mégis szükségesnek látták, hogy kiadják a „Bujdosók hadiszabályzatá"-t.[22] Persze a kiadott szabályzat még nem jelentette, hogy annak rendelkezéseit be is tartják, mert a bujdosóknak nem lévén kiépített szervezetük, nem volt, aki ellenőrizte volna ezek szigorú betartását. 1678-ban Thököly Imre állt a bujdosók élére. A bujdosók most már nagyobb csapatokban szervezkedtek. Thököly is fontosnak tartotta, hogy hadseregében rend és fegyelem legyen. 1681-ben kibocsájtotta hadiszabályzatát: az Edicta Militaria"-t.[23] Ebben intézkedik arról, hogy megszünjenek a fosztogatások. A fosztagatókra halálbüntetést szab: „Senki az othon lakos szegénységet ne háborgassa, nyomorgassa, marháját, ne haitsa, falujok el ne puszticsa. Malmokat, házakat ne égesse más rendelt Quártélyát fel ne verje, vagy gazdáját meg ne fosztya vagy károsittya, hanem ellenséghtől nyerien a mire Isten segéti, különben meg hall." Majd alább: „Valaki mesterembereket, lakatosokat, kovácsokat és egyébféle mesterembereket is háborgat, müvszereiben megkárositja, ki miatt is az egész vitézlő rendeknek nagy fogyatkozása esik, meghal érette." Hasonlóképpen halállal bünteti a szabályzat azt, aki az ellenséggel cimborál, vagy a kapott parancsnak ellenszegül: „Senki előljárójára ne támadjon, ellene

19 Vitéz Hadnagy. Markó: i. m. 203. old.
20 Vitéz Hadnagy. Markó: i. m. 127. old.
21 Vitéz Hadnagy. Markó: i. m. 107. old.
22 Hadtörténelmi Közlemények. 1894. 569—570. old.
23 Országos Széchenyi Könyvtár. Kézirattár. 3.763./fol. lat.

fegyvert ne fogjon, ne szidja, ne verje, mert meghal érette." „Valaki strázsára, csatára, egyéb szolgálatra küldetik, ha el nem menne, vagy abban el nem járna hiven, meghaljon érette." Az egész szabályzat általában a felkelők seregei fegyelmének megszilárdítását tűzi ki célul. Ez a szabályzat azonban nem volt képes arra, hogy reguláris hadsereggé kovácsolja össze a kuruc csapatokat.

Thököly Imre szabadságharca elbukott, de a bujdosók nem tették le a fegyvert. Hol itt, hol ott robbant ki a mozgalom. Végül 1703-ban a tiszaháti parasztfelkelők vezérei, Esze Tamás és társai a Lengyelországba menekült Rákóczi Ferenchez fordultak. Rákóczi a felkelő parasztok hívó szavára átlépte az ország határát és a felkelők élére állott.

Rákóczi kibontott zászlója alá tömegesen gyülekeztek a parasztok, a tönkrement kisnemesek, a Habsburg-elnyomás ellen immár évtizedek óta harcoló bujdosók, a nép fiai. Ezek a rongyos, rosszul felfegyverzett csapatok hihetetlen lelkesedéssel harcoltak; hősies elszántságuk meg is hozta a gyümölcsét. A felkelők sorozatos győzelmei egyre több nemest állítottak Rákóczi zászlaja alá. Széles Habsburg-ellenes nemzeti összefogás alakult ki. A szabadság híveinek száma megsokszorozódott. De a szabadság kivívásának egyik legfontosabb feltételét létre kellett hozni: meg kellett teremteni egy olyan hadsereget, mely helytállhatott a fegyelmezett, reguláris császári katonasággal szemben. Nem volt könnyű feladat, mert a bujdosók nem voltak hozzászokva az erős hadsereg szilárd bástyájához, a katonai vasfegyelemhez. A kuruc hadsereg másik döntő hiányossága az volt, hogy a hadsereg vezetői nagyrészt nem értették a nagyobb csapatok, egységek hadmozdulatait, a manőverezést. Ezeken kívül is még egy sereg nehézséggel kellett megküzdeni Rákóczi hadseregszervező munkájának. Rákóczi munkája azonban nem volt eredménytelen. Hamarosan megszületett az erős, ütőképes kuruc hadsereg. A reguláris kuruc haderő létrehozása során nagy szerepük volt Rakóczi hadiszabályzatainak és katonai rendeleteinek. Rákóczi hatalmas jelentőséget tulajdonított a regulamentumoknak és edictumoknak.

Már a szabadságharc megindulásakor megkezdte regulamentumainak szerkesztését, így az első regulamentumok és edictumok már 1703-ban megjelentek és ezeket sorozatosan követték a többiek is. E szabályzatoknak, a „jó rendtartásoknak" nagy szerepük volt a már megteremtett kuruc haderő megszilárdításában. Nem ment azonban ez egyik napról a másikra. Maga Rákóczi beszél arról a Regulamentum Universale előszavában 1707-ben, hogy milyen nehéz volt fegyelmezett, rendezett haderőt teremteni. A fegyelemhez nem szokott felkelők seregeit csak bizonyos idő után sikerült megfegyelmeznie. Igen érdekesek ezek a szabályzatok, de hosszasabban nem foglalkozhatunk mindegyikkel.

Rákóczi szabályzatszerkesztő tevékenysége különösen az 1705. évtől bontakozott ki. 1705. máj. 1-én kelt a Hadi Edictum, melyet Rákóczi a szécsényi országgyűlés elé terjesztett. Ezzel is ki akarta hangsúlyozni a szabályzat nagy jelentőségét, melyet ő a következő szavakkal jellemzett:

e szabályzat célja a hadsereg „zsinór mértéke szerint való igazgatásának világ elejibe terjesztése". Ezzel egyidőben több más szabályzatot is kiadott Rákóczi. 1705 fontos dátum a magyar katonai szabályzatok történetében: ekkor jelentek meg az első nyomtatott szabályzatok; de az 1705. év fordulópontot jelentett a kuruckori szabályzatok fejlődésében is. Ezt aláhúzza még az a tény is, hogy 1705 őszén Rákóczi nyomtatásban kiadta Forgách Simon előszavával Zrínyi „Török Áfium Ellen Való Orvosság"-át.

Az 1705. máj. 1-én Egerben jóváhagyott „Utasítás a várparancsnokok részére"[24] általános határozatokból és öt fejezetből áll. Az általános határozatokban szerepel, hogyan gondoskodjék a parancsnok a vár biztosításáról, a vár felszerelésének megszervezéséről, a szükséges élelemtartalékokról. Foglalkozik azzal az utasítás, hogyan védekezzék a lakosok és idegenek árulása ellen. Részletesen szabályozza az őrszolgálat — mind a nappali, mind az éjszakai — rendjét. Pl. az őrök csak a kiküldetéskor tudhatják meg, hogy melyik őrhelyen lesznek; az új őrök a régiektől szabályosan vegyék át a szolgálatot, stb. A kapunyitás és kapuzárás idejéről és a riadókról is rendelkezik. Sőt azzal is foglalkozik, hogy a vár milyen körülmények között adható fel és milyen feltételeket kell kikötni.

Az 1705-ös Hadi Edictumot rövidesen viszavonták, de már 1705 őszén elkészült az alapszövege az Általános Hadiszabályzatnak, amely azonban csak 1707-ben látott napvilágot. Rákóczi 1706-ban Nagyszombaton kiadta a hadi törvényeket.[25] Ez az 1705-ben már elkészült, de csak két évvel később kiadott szabályzat lerövidítése és így mintegy összekötő láncszemet képez az 1707. évi Regulamentum Universale és az ónodi haditörvénytár felé.

Az 1706. évi szabályzat kizárólag tábori használatra készült. Ez is bizonyítja, hogy a szabályzatnak milyen komoly szerepe volt a csapatok életében. Az előszó hangsúlyozza, hogy ez csak ideiglenes rendszabály, a részletesebbek elkészültéig. Ezért bővebben nem is foglalkozunk vele, csak az előszavának egy részét idézzük, mely jól világít rá arra, hogy Rákóczi milyen jelentőséget tulajdonított a szabályzatoknak. „...s annyival inkább már tapasztaltuk is, hogy a jó rendtartás és annak bizonyos igazgató Regulái nélkül, a hadakozásnak, hasznossan folyni nem lehet. Ahoz képest akarván ebben, más Keresztyén hadakozó Nemzetek dicsiretes példáját is követnünk, minek előtte több dolgoknak, s állapotoknak — is bővebb leírásával készülni kezdett Hadi Törvényeink, és egyéb Rendszabályaink fel-tett szándékunk szerint ki-adatnának, akartuk azoknak némely főrészét, rövidebb formában a dolognak hamarébb voltáért előre-is közönségessé tennünk, (hogy az alatt-is hadaink jó rendben foglalván magokat, minden tilalmas dolgokat, s rendetlenségeket el-távoztathassanak, és az tudatlansággal senki magát ne menteget-

[24] HIL. Kuruckori gyüjtemény. Dessewffy Ferenc eperjesi várparancsnoknak címzett példány.
[25] Országos Széchenyi Könyvtár R. M. K. I. 1718.

hesse, s ahoz való bizodalombul a gonosz cselekedetre okot ne vehessen magának)..."

1707-ben adta ki Rákóczi az általános hadiszabályzatot, a Regulamentum Universale-t. Minthogy ez a legjelentősebb a kuruckori katonai szabályzatok közül, ezzel kissé részletesebben kell foglalkoznunk.

A Regulamentum Unversale[26] foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy miért kell a hadseregnek szabályzat? A császári csapatok gyakran győznek. Mi az oka? Talán vitézebbek, számosabb a császári haderő? Nem! A magyarok vitézebbek, jobban bírják a fáradalmakat. A császári hadsereg győzelmeinek oka az „ő hadakozásának kemény rendtartásá"-ban rejlik. Ki kell tehát venni az ellenség kezéből annak legfőbb fegyverét „...s azon eszközt, azon fegyvert... kivévén kezéből; az önnön maga fegyverével emésszük meg felfuvalkodott hatalmát... tudniaillik, midőn a Hadi jó rendtartásnak erejét kezünkbe vesszük, s ahoz honnyi szült természetünknek türhetőbbségét, népünknek számosabb, frissebb; s virgonczabb, munkatehetőbbségét, a magyar ugyan született vitézkedő vérmes indulatot intézzük; igen-is, ki-vesszük hatalmaskodó eszközinek s fegyverének erejét kezökből ellenségünknek." Mindez jól mutatja, hogy — amint ezt Rákóczi maga is világosan felismerte — a kuruc haderő számára jó, általános érvényű szabályzatokra volt szükség, hogy összekovácsolódva, sikeresen vehesse fel a harcot a császári hadsereggel.

A Regulamentum Universale hét részre oszlik. 1. Részletesen szabályozza mindenekelőtt a fizetést, a tisztekét és közvitézekét fegyvernemenként külön-külön. A továbbiakban a következő kérdésekről intézkedik. Ezredek létszáma, tiszti kinevezések és elmozdítások, mezei és kerületi tábornokok hatásköre, „udvari avagy testőrző hadak", tüzérség és helyőrségek, általános határozatok. Az olyan századost, akinek hanyagságából a század szétoszlik és két egymást követő hadiszemlén is létszámának több mint fele hiányzik, a haditörvényszék megfosztja tisztségétől. A hadellátás megkönnyítése végett az ország három generalátusra oszlik, minden generalátusnak külön szervezete van. Mindegyikben külön hadbiztosság működik.

2. A csapatok fizetéséről, ellátásáról szól. Igen érdekes, hogy ezredenként pénztárt állítanak fel. A nyári hónapokra kijáró fizetésből minden forint után egy garast levonnak. Ebből az ezred pénztára a tisztek kiszállási díjait és a szerencsétlenül járt katonák és tisztek segélyeit fizeti.

3. Intézkedik a hadi szemlékről, az újoncállításról. Minden ezredet májusban és novemberben általános szemle alá vesznek, azonkívül kéthavonként felülvizsgálják, az ezred tényleges létszámát pedig havonta kimutatásban kell közölni. Csak a tényleges létszámra szabad felvenni az élelmiszert és abrakot. A szemlékre az ezredeket kiállító vármegyék is elküldik megbizottjukat. A hiányokat a megye a téli hónapok alatt

[26] U. o. R. M. K. I. 1733.

köteles pótolni. Az elesett katonák lovait és fegyvereit számon kell tartani és más katonáknak kell adni. A szemlebiztosok minden kihágás, panasz ügyében nyomozhatnak. A kihágásban találtakat fogságra vethetik.

4. A téli szállásolás szabályait tartalmazza. Az őszi szemle után az ezred téli szállásaira vonul. Itt nyugodalmasan kell viselkednie. Élelmet csak az őszi szemlén megállapított létszám után vehet fel. Ha a téli szállásról hirtelen kell távoznia, a vezénylő tábornok értesíti a hadbiztosságot, hogy hány napi élelemre van szükség. Téli szállásra vonuláskor vagy onnan távozáskor a hadbiztosság a vonulási irányban megállapítja az élelmező állomásokat.

5. A hadi pénztárak és a csapatok fizetésének rendjét szabályozza.

6. Igen fontos kérdéssel, a hadbiztosságok feladataival foglalkozik. Három hadbiztosi kerület van. Gondoskodnak a hadak élelmezéséről, a raktárak megtöltéséről. A várakban mindenkor legalább egy évi élelemnek kell lennie. Az éléstárak felügyeletére megbízható élésmestereket rendeljenek és állandó szállító szekerekről gondoskodjanak. A beszolgáltatott élelmiszerekről pontos kimutatást kell vezetni számadással.

7. Végezetül a katonai törvénykezésről intézkedik.

A Regulamentum Universale a Rákóczi-szabadságharc delelőjén készült. Ez tükrözi tehát, hogy a kuruc hadsereg szervezete milyen volt fénykorában. A Regulamentum Universale megszerkesztése kétségkívül Rákóczi hadvezéri pályafutásának egyik legjelentősebb állomása volt. A Regulamentum Universale betartására Rákóczi nagy súlyt fektetett. Megküldötte a magasabb katonai egységeknek. A tisztek és alárendeltjeik kötelesek voltak e szabályzat pontjai szerint eljárni. Még a polgári hatóságokra is vonatkozott — amennyiben ezek ügykörét érintette — betartási kötelezettsége.

Röviden kell még foglalkozni a hadi törvénytárral is, melyet 1707-ben a Regulamentum Universaleval együtt terjesztettek az ónodi országgyűlés elé.[27] Ez ugyan zömmel a büntetéseket tartalmazza, de egyúttal, mint azt látni fogjuk, szabályzat jellege is van. A hadi törvénytár elsőnek az emberöléssel foglalkozik. A tiszt elleni támadást halállal bünteti. Szigorúan, legtöbbször halállal bünteti a tolvajlást is. Részletesen taglalja a katonák kötelező magatartását. Érdekesebb pontjai: Fellebbvalók iránti függés és engedelmesség; Amíg a harc tart, tilos zsákmányolni kezdeni; Aki a táborban ok nélkül lövöldöz, azt megpálcázzák; Aki eskütételkor vagy hadiszabályok és parancsok olvasása idején nincs jelen, azért reá is kötelezők azon eskük és parancsok

Nagy teret szentel az őrszolgálat ellátása kérdéseinek. Strázsán, aki ok nélkül lő, kiáltoz, vagy hangosan beszél és ebből baj származik, azt agyonlövik. Aki strázsán századával nem jelenik meg, háromnapi fogságot kap. Aki strázsától elfut — kivéve, ha ellenség űzi — meghal.

[27] A Magyar Országi confoederalt nemes Statusok és Rendek Részéről szabott Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok, és Törvények. U. o. R. M. K. I. 1734.

Ha valaki leszáll strázsán lováról, vagy sétál, megpálcázzák. Ha valaki strázsán lerészegedik, ha tiszt, lefokozzák, ha közlegény, megpálcázzák. Ha ebből baj támad, meghal. A strázsán nem szabad kiállítani senkit a kijelölt időnél hosszabb ideig. Tiltja, hogy bárki is elhagyja zászlaját tisztje tudta nélkül. A szökevényekre halálbüntetést szab ki. Hasonlóképpen tiltja az összeköttetés fenntartását az ellenséggel. Az ellenséggel való cimborálást, az árulást halállal bünteti. Igen részletesen szabályozza a fegyverek és hadiszerek karbantartását.

1. Fegyverét mindenki tisztán tartsa. Fegyvert csak annak rendeltetésére szabad használni.

2. Akinek fegyvere a szemlén nem sül el, megpálcázzák.

3. Aki szükségtelenül lövöldöz vagy rongálja fegyverét, a fölött haditörvényszék ítél.

4. Aki fegyverét elveszti, vagy ellopatja, azt első ízben kisebb, második ízben nagyobb mértékben megpálcázzák és a táborból elcsapják.

5. Aki más puskaporát, stb. ellopja, azt első ízben megpálcázzák, második ízben főbelövik.

Ugyancsak részletesen szabályozza a hadiszemlék, a mustrák rendjét. Szemle legyen minden hónapban, melyen minden tiszt és közlegény megjelenjék hópénze elvesztése terhe alatt. Ha valaki a szemlén nem saját fegyverével vagy lovával jelenik meg, azt megbüntetik. Az elszököttek és távollevők neveit jegyzékbe kell venni. A szemlebiztosok a szemléről a vezénylő tábornoknak jelentést tesznek.

Végezetül pedig a hadbíróság intézményéről és a haditörvényszék eljárásáról intézkedik.

E rövid ismertetésekből is képet lehet alkotni arról, hogy milyen szerepük és jelentőségük volt a szabályzatoknak, a regulamentumoknak, a kuruc hadsereg megszervezésében és összekovácsolásában. Rákóczi és legközelebbi munkatársai felismerték ezt. Szigorúan megkövetelték, hogy tisztek és katonák ne csak tudjanak a szabályzatokról, hanem azt is, hogy ismerjék is és ezek pontjai és szelleme szerint tevékenykedjenek. Bercsényi téli szállásolási utasításának[28] 21. pontjában olvashatjuk a következőket: „Mind ezen Punctumok pedig minthogy nem csak úgy téttetnek föl, hogy azok csak új hirül olvastassanak, hanem azoknak megtartásával az Ország Lakosi és Hadviselők között a jó rendtartás gyökkereztessék, az egy értelem és szeretet nevekedhessék, az Hadviselők az engedelmességre szoktathassanak. És a szabad szárnyon járók zaklatási megszünnyenek, és a föl és alá járók, s csavargók, Istentelen kártékonyok megzaboláztassanak." Ha pedig valaki önkényesen túltette magát a szabályzatokon, azt súlyosan megbüntették: keményen megpálcázták, súlyosabb esetben „meglövöldözték", azaz agyon is lőtték. A kuruc hadseregben megvalósult Zrínyi Miklós álma: az önálló magyar

[28] Rákóczi Ferenc Particularis Regulamentumának Punctumi 1706. U. o. R. M. K. I. 1723.

nemzeti hadsereg. Rákóczi, e hadsereg szervezője, magáévá tette Zrínyi felismerését, hogy egy hadsereg csak akkor érhet el komoly eredményeket, ha általános érvényű, részletes és jó szabályzatokkal rendelkezik.

A Rákóczi-szabadságharc elbukott. A nagymajtényi síkság, ahol Károlyi áruló módon letette a fegyvert, nemcsak a kuruc hadsereg, hanem közel százötven évre az egész magyar nemzeti haderő temetője lett. 1715-ben a magyar országgyűlés elfogadta a közös, osztrák-magyar hadsereg felállításáról szóló törvényjavaslatot. A magyar nép fiai most már német ruhában, német vezényszóra, a Habsburg-dinasztia érdekeiért ontották vérüket. Ez alatt az idő alatt magyar katonák számára úgyszólván nem jelent meg magyar nyelven szabályzat, kizárólag latin — és főként — német nyelvű szabályzatok láthattak napvilágot. Ez a hadsereg nem volt magyar hadsereg. De 1848-ban, amikor győzött a magyar forradalom, a forradalom legjobb vezetői, élükön Kossuth Lajossal, nagy küzdelmet folytattak, hogy a forradalom vívmányainak védelme céljából életre hozzák az önálló magyar nemzeti hadsereget.

Az 1848—49-es katonai szakirodalomnak jelentős szerepe van az új magyar hadsereg megteremtésében. Hogy megfelelően értékeljük a szabadságharc katonai szakirodalmát, meg kell állapítanunk, nogy az 1848-as forradalom előtt közel 150 éven keresztül magyar szerzőtől származott, magyar katonai szakirodalom nem létezett. Sőt még a korábbi időkből származó magyar hadtudományi hagyományok is már-már feledésbe mentek. 1848—49-ben tehát mindent elölről kellett kezdeni. A hadsereg megszervezésében és a hadsereg kiképzésében nagy szerep hárult a magyar katonai szabályzatokra. Felismerte ezt a kormány is és felismerték a hadsereg tisztjei is. Igy nem egészen másfél év alatt a katonai szakmunkáknak és szabályzatoknak egész tömege, mintegy húsz katonai szabályzat készült el.

Két kérdést kell előljáróban felvetni. Az egyik az, hogy e szabályzatok nem csekély része egyszerűen az osztrák szabályzatok fordítása, más része, még az eredeti munkák is, erősen támaszkodnak a császári hadsereg szabályzataira. Ez azonban nem meglepő, hiszen szerzőik mind a monarchia hadseregében kapták kiképzésüket. A másik kérdés az, hogy 1848—49-ben — a korábbiakkal ellentétben — már az egyes fegyvernemeknek külön-külön is volt szabályzatuk, pl. a Huszárok kézikönyvecskéje, vagy a Kézikönyv a honvéd tüzérség számára, stb. Ez már egy újabb fejlődési fokot jelent. Az egyes fegyvernemek fejlődése, fontosságának növekedése megkövetelte azt, hogy külön-külön alapos fegyvernemi kiképzésben részesüljenek a katonák.

Gál Sándor, az egyik legjelentősebb szakíró leszögezte, hogy az új honvédség kiképzésénél milyen alapelvet állítsanak fel. Ezt írja a Szuronyvítan a gyalogság számára c. szabályzatában: „Mivel a háborúban csak az egyszerűt lehet haszonnal alkalmazni, ollyankor pedig kevés idő jut az ujoncok oktatására, annál fogva a szuronyvívásbani oktatást is a legegyszerűbb s föltétlen szükséges műveletekre kell szorítani s

minden mesterkélést mellőzni. Nem lehet tehát célunk vívómestereket képezni, hanem csupán oda törekedni, miszerint a katona megtámadásnál s védelemnél olly egyszerű döféseket, s védleteket tanuljon meg, mellyeket még a terhesen felmálházott s hadmenetben kifáradt gyalog is képes legyen végbevinni."[29] Az idő sürgetett, tehát a katonának gyorsan kellett megtanulnia a legszükségesebbeket. De Gál egyúttal szakított a már erősen elterjedt porosz szoldateszka mutatós, de értelmetlen formaságaival is. Ha már a „Szuronyvitannál" tartunk, meg kell jegyezni, hogy Gál ajánlja a szuronyharcot lovasság ellen is, amelyet — és az e korban nagy újításnak számított és nagy csodálatra adott okot — a 48-as honvédsereg gyakorta sikeresen alkalmazott.

Gál más helyen arról is beszél, hogy miért van szükség a szabályzatokra: „Hogy a jelen európai átalakulási mozgalomnak következtében a bel- és külbátorság fenntartására alakuló magyar nemzeti őrsereg dicső rendeltetésének tökéletesen megfelelhessen, ezen szabályzatok ideiglenesen, t. i. míg a nemzeti őrsereg országosan és törvényesen rendeztetik, és a legterjedelmesb szabályzatok a sajtó alól kiszabadulva közre bocsájtatnak, zsinórmértékül ajánltatnak. Ennélfogva feltétetik, hogy a nemzeti őrsereg, század-osztály, s zászlóalj-vezérlői azon vezényszavakat s elveket, mellyek a legkorszerűbb magyar hadi munkálatok nyomán ezen szabályzatokban foglalvák annál is inkább útmutatásul használandják, mivel világtörténelmileg való, miként csak egység és teljes összefüggés által lehet az illy őrsereget nagyszerű hivatásához, millyen a csend és közbátorság fenntartása — tökéletesen kiképezni. Továbbá, hogy minden a közbátorság és csendet veszélyező erőhatalom ellenében a hős magyar nemzeti őrsereg a többi bekebelezett nemzetekkel egyesülten mintegy eldöntő súlyerő mérlegbe vethese magát, mindenekfelett szükséges, hogy a fegyverhez álló s harcolható nemzeti őrsereg testülteit... még a rend és fegyelem szelleme is — mint akármelly harczerőnek talpköve — áthatja."[30] Majd ismét más helyen a következőket írja: „A katona célszerű és sikerdús kiképzésének első föltétele abban áll, hogy megfelelőleg erényessé neveltesék, és becsületteljes pályáról kellő fogalma legyen. E végett már az eskü letételénél kell őt ezen tény fontosságáról és annak egész terjedelméről, mellynek teljesítésére magát ünnepélyesen kötelezte, tökéletesen felvilágosítani; a különféle szolgálati szabályokat, mint a hadiczikkeket is, fel kell neki gyakran olvasni és anyanyelvén megmagyarázni. E fölött az ujoncz huzamosabban szolgált derék katonának fölvigyázata alá adatik ki őt jóakarattal és nyájasan kötelességeivel megismerteti és reá tanítja: miként kell ruházatát, fegyverzetét és puskáját kitisztogatnia, és ezeket mindig használható állapotban tartani."[31]

[29] Gál Sándor: Szuronyvitan a gyalogság számára, t. i. a puskának vifegyver gyanánti használata gyalog és lovas ellen. Pest, 1848. IV. old.
[30] Gál Sándor: A nemzeti őrsereg oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabálzata. III—IV. old.
[31] Gál Sándor: Oktatási szabályzat a magyar gyalogság számára. Pest, 1848. II. old.

A továbbiakban kifejti, hogyha az előljárók a szabályzatok oktatását mindig szem előtt fogják tartani, nem marad el a siker: a katonai kötelességtudás, a szabályzatok előírásai, és szelleme minden beosztottjuk vérévé fog válni.

A fiatal magyar honvédseregben az egyik legfontosabb feladat a szilárd, de öntudatos, minden igaz hazafira kötelező fegyelem megteremtése volt. „A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai" 2. fejezete a hadi fegyelemről a következőket mondja: „... minden alattvaló köteles fegyver alatt, úgy szinte a nemzeti őrseregi intézet érdekében eléforduló minden körülményekben, az előljárók parancsát nyomban minden ellenvetés nélkül teljesíteni, azért a legcsekélyebb visszaszólamlás, a vett parancs halogatása vagy annak bonczolgatása, már magában véve is fenyítésre érdemes. A közjó előmozdításának óhajtása és saját becsülete ösztönözzön mindenkit a rendeletek pontos telijesítésére. Minden rendszerető férfinek kivált a fegyveresnek, a főjelleme: az előljárók tiszteletbentartása és azok iránti engedelmeség, a legjobb törvények is sikertelenek, ha azok áthágóit a fenyítés nem sújtja."[32] Nem akármilyen fegyelmet követeltek meg a 48-as honvédtől, nem a császári hadsereg pálcára és kikötésre alapozott vakfegyelmét, hanem a forradalmár öntudatos vasfegyelmét. A 48-as honvédek meg is értették ezt. Bem tábornok, katonáinak rajongásig szeretett Bem apója, pl. híres volt arról, hogy tisztjeitől és katonáitól milyen feltétlen fegyelmet követelt meg. Parancsmegtagadásáért vagy a parancs nem pontos végrehajtásáért haditörvényszék, börtön, sőt főbelövés járt. Szigorú, kemény katona, energikus, erélyes parancsnok volt és mégis sokkal népszerűbb volt, mint az ilyen kérdésekben liberális Görgey, aki a parancsok megtagadása vagy rossz teljesítésében maga mutatott példát.

De vajjon csak a katonák ismerték-e fel a szabályzatok jelentőségét és a kormányzat vagy a politikusok nem? A kormányzat és maga Kossuth is világosan látta ezek nagy szerepét és jelentőségét. Erről tanuskodik 1849. máj. 12-én Görgeyhez intézett levelének egy része: „Kimondhatatlanul fogok örvendeni, ha Hadügyminiszter ur szives leszen akkint intézkedni (s ezért semmi materialis áldozatot nem sokalandok), hogy legyen katonai törvényünk és legyenek megállapított szolgálati szabályaink — hadd tudja minden ember, minő kötelességeket vállal magára, mily törvények alatt él, s mi vár reá, ha egy vagy más kötelességet nem teljesít."[33] De nemcsak ez a kis levélrészlet tanuskodik erről, hanem Kossuth egész életműve is. Irathagyatékának egyik csomója őrzi Kossuth hadtudományi dolgozatait.[34] E munkákban több elkészült szabályzatot és szabályzattervezetet találunk. E munkák nemcsak hadászati és harcászati kérdésekkel foglalkoznak (Had- és Csata-tan elemei), hanem az egyes fegyvernemek problémáival is (Gyalogsági iskola, A tüzéri kar

32 A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. Pest 1848. 11—12. old.
33 Országos Levéltár. OHB 1849: 6628. Idézi Kossuth Emlk. I. 362. old.
34 Országos Levéltár. Kossuth turini irathagyatéka 555—580. számok.

csatarendi felosztása; Vezéreszmék a lovassági csatatanból; stb.). E művei ma még feldolgozatlanok és kiadatlanok.

Munkái főleg emigrációja korai időszakában készültek, de az, hogy a szabadságharc leverése után is foglalkozott a katonai szabályzatokkal, mutatja, hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak azoknak. Minthogy Kossuth korábban alapos katonai kiképzésben nem részesült, a korabeli nyugati katonai szakirodalom tanulmányozása után írta hadtudományi dolgozatait, de nem egy helyen érvényre juttatta bennük a szabadságharc tanulságait. Ebben az iratcsomóban található Kossuth egyik jelentős hadtudományi munkája, a „Had- és Csata-tan elemei",[35] melyet 1850-ben Kutahiában (Törökországban) írt. E műve Übel: Kurs der Taktik und Strategie c. Svájcban megjelent munkájának tanulmányozása után készült. E mű ismertetése és méltatása külön tanulmányt igényelne, melyhez alaposan kellene tanulmányozni Übel és más korabeli nyugati katonai szakírók munkáit. Igy meg kell elégednünk szerkezetének ismertetésével. Két részre oszlik (Támadás, Védelem) és mindkét rész 2—2 fejezetre (Stratégia, Taktika). Ezen belül következnek az egyes alfejezetek, melyekben mondanivalóját pontokba szedi. Mindössze két gondolatát olvassuk végig figyelmesen, mert mindkettő mutatja Kossuth haladó, előremutató álláspontját. Az első:

„§. 4. Már a hadsereg száma, felszerelése, szervezete is mindenek felett a nép áldozatkészségétől, ez viszont ismét a háború erkölcsi indoka iránti rokonszenvtől függ. Tehát már a hadsereg előteremtésében legtöbb függ ezen erkölcsi rúgónak felhasználásától.

§. 5. Csak így lehetséges, hogy a nép a hadsereget nem nyommasztó tehernek; hanem azon népérdekek biztosítójának s képviselőjének tekintse, mellyeknek valósításához boldogságát köti, s azért irántuk lelkesedve van. Csak így lehetséges, hogy a nép a háborút nem reákénszerített tehernek, hanem önkéntes erőködésnek tekintse, s annak áldozatai alul magát kivonni ne iparkodjék.

§. 6. Hogy pedig ezen áldozatkészség a népben meg ne csökkenjen, erre nem elég a háború indoka iránti rokonszenv. — Erre a hadsereg szellemének kell folyvást elevenítőleg hatnia."

Tehát — mint azt Kossuth kifejti — ha a háború legközvetlenebb jelenségeiben anyagi természetű is — az mégsem egyszerűen matematikai számítások tudománya. Gondolataiban az igazságos és igazságtalan háborúról szóló tanítás fedezhető fel és a hadseregben folytatandó politikai munka fontosságának felismerése.

Másik gondolata: „§. 13. Katonai szempontból a háború célja: az ellenséges hadsereget megsemmisíteni." Majd alább: „Az ellenséges hadseregnek nemcsak meg kell veretnie, (tacticai győzelem), hanem úgy kell megveretnie, hogy magát ne restaurálhassa (stratégiai győzelem) különben nem lesz megsemmisítve s ez nem lévén, a háború czélja nem lesz

[35] U. o. 560. szám.

elérve." Ezeket az elveket a szabadságharc alatt nagyon sokan, mindenekelőtt Görgey, nem vallották magukénak. Amikor arról beszélünk, hogy a szabadságharc bukásának a többi között a katonai vezetés hibái is okozói voltak, mindenekelőtt e kérdésre kell gondolnunk.

A szabadságharc bukása után ismét megszünt az önálló magyar hadsereg. A kiegyezés után létrehozott magyar honvédség is lényegében csak a monarchia hadseregének egy részét képezte. Ez a hadsereg az I. Világháborúból csaknem teljesen szétverve és teljesen demoralizálva került ki. A polgári köztársaság, a Károlyi-kormány idején a hadsereg — ha ez lehetséges — még tovább dezorganizálódott és demoralizálódott. A Károlyi-kormány, amely nem hozott létre erős magyar hadsereget, az entente hatalmak nyomásának nem tudott ellenállni és önként kiadta kezéből a hatalmat.

Ezzel bekövetkeztek a Magyar Tanácsköztársaság napjai, a magyar munkásosztály addigi harcainak leghősibb négy hónapja. A Magyar Tanácsköztársaság egy szétzüllesztett, megvert, demoralizált hadsereg maradványait kapta örökül és e romokból kellett megteremtenie a magyar proletárdiktatúra védelmezőjét, az új forradalmi hadsereget. Ezen törekvés megvalósítása során szilárd alapot talált a magyar munkásosztály forradalmi lendületében. Ezt a hadsereget gyorsan kellett megszervezni, gyorsan kellett kiképezni, hogy a proletariátus államára mindenfelől acsarkodó intervenciós fenevadak ellen fel lehessen venni a küzdelmet. Ezek a feladatok nem mindennapi erőfeszítéseket követeltek, mert — hogy ezek sikeresen megvalósulhassanak — meg kellett teremteni az új parancsnoki kart is.

E feladatok megoldásában súlyos hiány volt az, hogy hiányoztak a forradalmi hadművészet oktatására megfelelő új szabályzatok. Vajjon nem feleltek volna meg a régiek ideiglenesen? Nem! Az osztrák-magyar hadsereg hadművészetéről már a világháború során kiderült, hogy még a burzsoá államok hadművészete között is elmaradott volt. Az új forradalmi hadművészet elterjesztésére tehát annál kevésbbé lehettek volna alkalmasak. A Hadügyi Népbiztosság azonnal hozzáfogott tehát az új szabályzatok kidolgozásához, ezek azonban egy kivételével az idő rövidsége miatt már el nem készülhettek. Igy meg kell említeni a harcászati szabályzatnak szánt Tábori Kézikönyvet, melynek első fejezete elkészült, 10.000 példányban ki is nyomták, azonban a csapatokhoz már nem tudták eljuttatni.[36].

A szabályzatok hiányát esetenkénti utasításokkal és úgynevezett szabályrendeletekkel pótolták. Ha a Rendeleti Közlönyt végignézzük, akkor tucatjával találunk ilyen szabályrendeleteket. Érdemes néhány ilyen utasítást és szabályrendeletet megemlíteni: Fegyelmi fenyítőhatalom gyakorlása; Utasítás a keleti hadseregparancsnokság által kinevezett poli-

[36] A Tábori Kézikönyv I. fejezetét 1919. jún. 14-én terjesztették fel jóváhagyásra, majd kinyomtatták. Nyomtatott példánya eddig még nem került elő, csak eredeti kézirata ismeretes. HIL. VHP./52. csomó. 217. sz. okm.

tikai megbízottak részére; Általános irányelvek a csapatok gyakorlati kiképzéséhez; Védőutasítás a II. védőszakasz részére; A harcászati (alsóbb) vezetés technikája; stb.

Az utasítások általános alapgondolata: a katonákat a legrövidebb idő alatt a legfontosabbakra kioktatni. Ennek érdekében a kiképzési anyagot a minimálisra csökkentették. Ezt példázzák a puskával történő kiképzés követelményei: tüzelés álló, térdelő, fekvő testhelyzetben; célbaemelés állva, fekve, menet közben; zárcsapó kinyitása, zárdugattyú ki- és betolása, zárcsapó becsukása állva, fekve, menet közben; billentyű elcsattantás; puska töltés, különböző testhelyzetekben

Az egyetlen elkészült szabályzat „A menetzászlóaljak kiképzési módja" mindössze 20 oldal terjedelmű. E szabályzat 3 részre oszlik:

1. Már kiképzettek kiképzési fokának megállapítása.
2. A kiképzettek továbbképzése.
3. Ujoncalakulatok kiképzése.

A kiképzési időre a szabályzat hat hetet állapít meg. Ez alatt kellett elsajátítani az anyagot az egyes harcos harckiképzésétől egész a századharckiképzéséig. Ennek is a már fent ismertetett alapgondolat a vezérelve: a legrövidebb idő alatt a legszükségesebbeket.

Igen fontos volt a hadsereg forradalmi fegyelmének megteremtése. Ennek érdekében április 16-án a Forradalmi Kormánytanács kiáltványt bocsátott ki a vörös katonákhoz.[37] A kiáltvány röviden a következőket tartalmazza: „Fegyelem nélkül a forradalom nem egyéb anarchiánál. A forradalmi fegyelem az a betonalapzat, amelyre a forradalom alkotásai felépülnek. Minden forradalomnak, amely nemcsak győzni, hanem élni és véglegesen berendezkedni is akar, legelső gondja az egységes, szilárd, harcrakész, vasfegyelmű hadsereg." A hadseregnek kell sakkban tartani az országon belül az ellenforradalmi elemeket. A megdöntött uralkodó osztályok, ha meglapulnak is, nem nyugszanak bele véglegesen a vereségbe. A vörös hadseregnek minden reményről le kell szoktatni a régi rendszer uralkodó osztályait és rétegeit. Másrészt azért van rá szükség, hogy lehetetlenné tegyen minden külső támadást, amely meg akarja dönteni a proletárdiktatúra eredményeit. E hadsereg minden katonájának tökéletesnek kell lennie testileg, lelkileg, szellemileg.

„A Vörös Hadsereg minden egyes katonája féltékenyen őrizze az egész hadsereg tiszta forradalmi erkölcsét és szeplőtlen becsületét." Aki nem oda való, azt el kell távolítani. „Az a katona, aki kívül-belül nincs acélból, az összeroskad a forradalom vasfegyelme alatt... feltétlen fegyelmet követel ebben a hadseregben mindnyájunk ura: a forradalom." Mindenki a Tanácsköztársaság parancsát teljesíti ebben a hadseregben. „Ezek a parancsok kemények, szigorúak, mint a proletár ökle. Ezeknek engedelmeskedni, ezeket követni kell. A Vörös Hadsereg fegyelme nem tűr ellentmondást, sem habozást. Aki a fegyelmet sérti, az ellenforra-

[37] Szabályrendeletek. 25. szám.

dalmár!" A jó vörös katona gondoskodik arról is, hogy minden bajtársa teljesítse a kapott parancsot. A vörös katona tartózkodik minden kicsapongástól, nem lop, nem rabol. Aki ilyenről tud, köteles arról gondoskodni, hogy a Vörös Hadsereg megszabaduljon az ilyentől s a „bűnös forradalmi törvényszék elé kerüljön!" A Vörös Hadsereg hivatása a nép védelme, amely a dolgozók boldog, új országát építi. „VÖRÖS KATONÁK! FEGYELMET KÖVETEL TŐLETEK A FORRADALMI KORMÁNYZÓTANÁCS."

A forradalmi vasfegyelem megteremtése érdekében szabályrendeletet adott ki a Hadügyi Népbiztosság a parancsnokok fenyítő hatalmának gyakorlásáról.[38] Mindenféle esküdtszék azonnal megszünik, a fenyítő hatalmat kizárólag a parancsnok gyakorolja. A politikai megbízottnak ellenőrző joga van, de kötelessége e téren támogatni a parancsnokot. A fronton a parancsnoknak jogában áll az engedelmességet szükség esetén fegyverrel is kierőszakolni.

Ezeknek az utasításoknak meg is lett az eredménye: a magyar Vörös Hadsereg fegyelme egyre jobban megszilárdult.

Külön utasítások jelentek meg a politikai megbízottak részére. Érdemes tehát ismertetni az egyiket, a keleti hadseregparancsnokság által 1919 ápr. 26-án a politikai megbízottak részére kiadott utasítást.[39]

1. A politikai megbízott mindig erélyes legyen, ha kell vegye igénybe a büntető rendelkezéseket.

2. A parancsnokkal egyetértve a legmegbízhatóbbakból szervezzen fegyelmi gárdát, ezekkel gondoskodjék a fegyelem megtartásáról.

3. A politikai megbízott legyen a katonák jóléti gondozója.

4. Ismerje a hadihelyzetet és segítse a parancsnokot a feladatok megoldásában.

5. Kötelessége fenntartani a fronton vagy a front mögött lévő csapatok harci készségét.

6. Mindent el kell követnie a fegyelem megszilárdítása érdekében. Agitációs munkával meg kell értetnie a katonákkal, hogy a proletárhaza csak lelkesedéssel meg nem védhető.

7. A parancsnokok kötelesek a politikai megbízottakat e tevékenységükben a legmesszebbmenőkig támogatni. A politikai megbízottak egyetértésben működjenek a parancsnokkal. A vörös katonákkal és a parancsnokokkal a legudvariasabbak legyenek. Ez azonban nem azt jelenti, hogy szükség esetén ne a legnagyobb eréllyel lépjenek fel.

8. Ahol fegyelemsértést vagy ellenforradalmi akciót tapasztal, ott foganatosítsa a legerélyesebb intézkedéseket.

9. A politikai megbízottaknak nem szabad a hadműveleti ügyekbe beleavatkoznia.

[38] Szabályrendeletek. 35. szám. 1919. máj. 31.
[39] HIL. VHP/44. csomó. 206. sz. okm.

10. Kötelessége gondoskodni, hogy a parancsnok parancsait és utasításait haladék nélkül végrehajtsák. A parancsot nem teljesítők a proletariátus diktatúrájával helyezkednek szembe és ezekkel úgy kell eljárni, mint a proletárdiktatúra árulóival és ellenségeivel.

A Magyar Tanácsköztársaság idején a politikai megbízottak számára más utasítások is jelentek meg, de ez az, amelyik a legsokoldalúbban foglalkozik feladataikkal.

Ezek az esetenként kiadott utasítások ideiglenesen helyettesíthették a kidolgozott szabályzatokat, de azokat semmi esetre sem pótolhatták. A Magyar Tanácsköztársaság vezetői felismerték ezt és nem rajtuk, hanem az idő rövidségén múlt, hogy az új szabályzatok nem jelentek meg.

★

Az eddigiek alapján tehát a haladó magyar katonai szabályzatok fejlődésének vonalát a következőképpen rajzolhatjuk meg.

Legkorábbi szabályzataink nem általános érvényű szabályzatok voltak. Ennek oka az, hogy nem volt szervezett magyar hadsereg, az egyes várőrségek pedig önálló szerepet töltöttek be. Mindaddig nem jöhettek létre általános érvényű szabályzatok, amíg az önálló nemzeti hadsereg megteremtése nem vált égető szükségszerűséggé. Kemény küzdelmet kellett vívni, hogy e szabályzatok fontosságát elismertessék a harcosokkal és tisztekkel. A szabályzatok terjesztésének és terjedésének fontos feltétele és eszköze volt a könyvnyomtatás elterjesztése. A Rákóczi-szabadságharc idején jelentek meg történelmünkben először tömegesen a katonai szabályzatok és ez a szabályzatok nyomtatásának eredménye volt. Az újkor kezdetéig, még inkább az ipari forradalomig, a technika fejletlensége miatt az egyes fegyvernemek nem válhattak szét és éppen ezért ezt megelőzőleg csak általános érvényű szabályzatok jöhettek létre. Az 1848—49-es szabadságharc idején megjelent fegyvernemi szabályzatok már a fegyvernemeknek a technika fejlődése alapján bekövetkezett szétválását jelzik. Természetesen az 1848—49-es fegyvernemi szabályzatok nem előzmények nélkül, hanem az osztrák-magyar hadsereg 18—19. századi fegyvernemi szabályzatai nyomán készültek. Hasonló a helyzet 1919-ben is. Az 1919-es szabályzatok, illetve szabályrendeletek és utasítások is a burzsoá katonai szabályzatok nyomán készültek. Legfeljebb arról beszélhetünk, hogy ezeket az adott körülményekhez alkalmazták és kísérlet történt ezek továbbfejlesztésére. Az új forradalmi hadművészet oktatására alkalmas szabályzatok szerkesztésére azonban megfelelő tapasztalatok és idő hiányában nem volt lehetőség.

Az ellenforradalom és a fasizmus ideje alatt a haladó katonai hagyományokat igyekeztek eltitkolni vagy meghamisítani. A fasiszta hadsereg szabályzatai a dolgozók gyűlöletére nevelték a katonákat. Ezek a szabályzatok a vakfegyelmet hirdették, szándékosan kimélyítették a szaka-

dékot a tisztek és katonák között. Katonai szabályzataink vezérelve 25 éven keresztül a „bot törvénye" volt.

A haladó katonai szabályzatok méltó helyükre csak felszabadulásunk után kerültek. Haladó katonai hagyományaink ma is élően hatnak szabályzatainkra. Ezek mellett azonban mai katonai szabályzataink a legmagasabbrendű hadművészet eredményeit foglalják magukban: a sztálini hadművészetet. Mai szabályzatainkban benne foglaltatnak a Szovjet Hadsereg évtizedes harcai és munkája nyomán leszűrt tapasztalatok. A Szovjet Hadsereg tapasztalatai és győzelmes harcai kétségtelenné teszi mindenki előtt, hogy a katonai szabályzatoknak hatalmas szerepük van a hadsereg életében. Legyen tanulság számunkra, hogy történelmünk egyetlen haladó korszakában sem képzelhették el az erős magyar hadsereget szabályzatok nélkül, a szabályzatok ismerete és azok feltétlen betartása nélkül.

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS VÁRKONYI ÁGNES: „VAK BOTTYÁN" CÍMŰ KÖNYVÉHEZ ÉS „A DUNÁNTÚL FELSZABADÍTÁSA 1705-BEN" CÍMŰ TANULMÁNYÁHOZ[1]

Tóth Gyula főhadnagy

Mindössze néhány éve annak, hogy történettudományunk a megújhodás útjára lépett, és soha nem látott fejlődésnek indult. Az új történetírás az ellenséges nézetek elleni harcban, a marxizmus-leninizmus eszmei fegyverével a legkülönbözőbb történelmi kérdéseket tisztította meg a mult történetírás hazugságaitól, ferdítéseitől, és új eredményeivel új utakra vezette a nép érdekeit szolgáló történettudományt. Történészeinknek nemcsak az volt a feladatuk, hogy a magyar történelmet, amelyet eddig az elpolgáriasodó, feudális osztályok álláspontjáról írtak, most a munkásosztály álláspontjáról híven rekonstruálják, hanem az is, „és elsősorban az, hogy a magyar jelent a jövő előkészítésében, a szocializmus építésében a történetírás eszközeivel" támogassák. „Tisztában kell lennünk azzal, hogy a történetírás a szocialista nevelés hatékony eszköze lehet, s hogy a történetíró, aki ezt az eszközt helyesen kezeli, aktívan kiveszi részét a társadalom szocialista átalakításából. Ezért történetírásunknak arra kell törekednie, hogy erősítse forradalmi és honvédő hagyományaink ismertetésével, a magyar kulturális teljesítmények feltárásával a magyar nép szocialista hazaszeretét, de egyúttal megerősítse népünkben a nemzetközi összefüggések kifejtésével a szolidaritástudatot is a világ összes dolgozóival és mindenekelőtt a nagy szovjet néppel szemben, amely a haladás útján a világ összes dolgozóinak irányt mutat."[2]

Pártunk célkitűzései, melyek forradalmi és honvédő hagyományaink feltárását a magyar történészek elsőrendű feladatává tették, különösen nagy jelentőséggel érvényesülnek néphadseregünk tagjainak politikai, szakmai nevelésében. Haladó hagyományaink ugyanis a kiképzés jó eredményeiért folytatott mindennapi harcban anyagi erővé válnak, és néphadseregünk erősítésének, nevelésének fontos eszközéül szolgálnak.

1 Várkonyi Ágnes, Vak Bottyán. A Magyar Történelmi Társulat szerkesztésében megjelent népszerű kiadvány. Művelt Nép 1951. és Várkonyi Ágnes, A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Századok, 1952. 2. szám, 397—436. oldalig.

2 Molnár Erik, A magyar történetírás a felszabadulás óta. Társadalmi Szemle, 1952. jan. 55. old.

A magyar mult haladó katonai hagyományait feltáró hadtörténetírás nemcsak a hazaszeretet mélyíti el néphadseregünkben, hanem növeli tagjaiban a katonai-szakmai tudást, megerősíti és bizonyítja azt, hogy a haladó katonai elvek mindig győzedelmeskedtek az elavult, a magukat túlélt erők katonai tézisein, pusztulásra ítélt hadművészeti elvein. Ezért hadtörténészeinknek az a feladatuk, hogy a magyar hadtörténelmet újra írják néphadseregünk, a sztálini haditudomány álláspontjáról, és felhasználjanak minden olyan haladó, jövőbemutató katonai elvet, ami honvédelmünk szent célját szolgálhatja.

A mult hadtörténetírás értetlenül szemlélte a háborúk, számára áttekinthetetlen jelenségeit, és beérte azzal, hogy az uralkodó osztályok szolgálatára a soviniszta uszítás, az álhazafiság „történeti bizonyító anyagát" előráncigálta. Hunyadi Jánost a kereszténység védelmezőjeként tüntette fel, és elhallgatta a hazafit, a hadvezért, aki kész volt életét áldozni népe szabadságáért, aki magas színvonalra emelte korának haditudományát a reakciós török hatalommal vívott harcában. II. Rákóczi Ferencet is elsősorban mint nagybirtokos főurat emelték ki; nem a Habsburgok ellen felszabadító háborút szervező, korának haladó katonai elveit a kuruchadseregbe átültető fővezért állították a nép elé. Meghamisították 1848 és 1919 hadtörténelmét is, és nagy katonáink, hadvezéreink tetteiből aljas módon tőkét akartak kovácsolni a Szovjetunió elleni rablóháború ideológiai alátámasztására. Kezükben a hadtörténelem nem a szabadságért folytatott harc vérrel írott krónikájává, hanem egy nép legnagyobb értékeinek, hagyományainak gyalázatává vált.

Ez volt az az „örökség", — a történelem más területeihez hasonlóan — amit a mult hadtörténetírás reánk hagyott. Történészeinknek új úton kellett elindulniok, és megalapozniok a nép, a haza szeretetére nevelő, a honvédelem szent céljainak szolgálatában álló új, magyar hadtörténetírást. Fiatal történészeink egy része megértette pártunk útmutatását, mert az utóbbi időben egyre többen foglalkoztak hadtörténelmi kérdésekkel, és fordultak a történelemkutatás gazdasági, politikai, diplomáciai területei mellett az adott korszak katonai, hadtörténelmi jelenségei felé is. Felismerték a háborúk mozzanatainak szerves összefüggését az osztálytársadalom egyéb megnyilvánulásaival, a termelőerők és a szervezett erőszak, a hadsereg szoros kapcsolatát, kölcsönhatását, azt, hogy a hadtörténelem elválaszthatatlan a történelem bármilyen jelenségétől. Ezt a felismerést ismételten hangsúlyoznunk kell, mert a történeti folyamatok általános fejlődésében a háborúk jelentősége teljesen nyilvánvaló: a hadieseményeket tanulmányozása nélkül nem lehet megfelelően elemezni az általános történeti eseményeket sem.

A legtöbb hadtörténelmi munkában azonban azonos forrásból táplálkozó hibák fordultak elő. Nem vették figyelembe, hogy a hadtörténelem vizsgálata — sok egyéb szempont mellett — speciális katonai ismereteket, katonai szakszerűséget követel, hogy csakis a sztálini haditudomány alapelveinek birtokában lehet bármely korszak katonai történetét meg-

világítani, a háborúk bonyolult szövedékében a hatóerőket felismerni, a háborúk sorsát eldöntő tényezőket felmérni. A hadtörténelmi kérdések tudományos elemzésének jelentőségéről legfényesebben Sztálin: „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról" c. zseniális munkája tanuskodik, amely nélkül lehetetlen lenne megérteni az emberiség történetének a második világháború alatti és utáni eseményeit.

A katonai tudományosság minden hadtörténelmi jellegű munkának alapvető követelménye. Rákosi elvtárs ismételten rámutatott arra, hogy ennek a ténynek milyen jelentősége volt a marxizmus-leninizmus történetében: „aki a marxizmus fejlődését ismeri, az tudja, hogy Marx is, de főleg Engels, mennyit foglalkozott a katonai tudományokkal. Nem véletlenség, hogy Engelst ‚tábornoknak' nevezték egymás között ismerősei."[3]

A katonai tudományosság a magyar hadtörténelmi irodalomban kevéssé található meg. Hadtörténelmi tanulmányok íróival szemben ugyanis jogosan lépünk fel olyan követelménnyel, hogy műveikben a hadi eseményeket a marxizmus-leninizmus alapján, pontosan a történelmi valóságnak megfelelően világítsák meg; hogy kimutassák az egyes háborúk kapcsolatát a megfelelő történelmi helyzettel, és elemezzék a harcoló felek hadművészetét a háború egészében és legfontosabb időszakaiban is. Annak szükségessége, hogy a háborúkat a történeti valóságnak megfelelően írják le, a szerzőket kötelezi, hogy gondosan és helyes kritikai szemszögből közelítsék meg az általuk felhasznált irodalmat, mindenekelőtt a forrásokat. Vonatkozik ez különösen olyan korra, mint a Rákóczi-kor, ahol a mult történetírás, — elsősorban Thaly munkássága nyomán, — az álhazafiság, a romantika ködébe burkolta be a résztvevőket és az eseményeket egyaránt.

II.

A sztálini haditudomány alapjainak az ismerete elengedhetetlen a hadtörténelem bármely korszakának vizsgálója számára, mert az „A háború törvényszerűségéről, előkészítésének és viselésének módjairól való ismeretek rendszere meghatározott történelmi helyzetben. A haditudomány magába foglalja a hadművészetet, a fegyveres erők szervezésének és kiképzésének kérdéseit, a saját ország és az ellenséges országok gazdasági és erkölcsi lehetőségeinek kérdéseit."[1]

A történelem burzsoá kutatói reménytelenül kutatták a háborúk, számukra érthetetlen jelenségeit. Nem tudták megérteni a hadvezetés módjaiban időszakonként beálló változásokat és ezek okait. A vizsgálódás korlátozottsága részben a társadalmi élet vizsgálatának hibás módjából, részben a tudományos ismeretek hiányából fakadt. Lenin és Sztálin

3 Rákosi Mátyás, A fordulat éve. Szikra 1948. 317. old.
1 A „Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopédia" 8. kötet „Vojennaja nauka" c. cikkéből.

egycsapásra szétzúzták a burzsoá „hadibölcsességek" tehetetlenségét és új, marxi-lenini haditudományt alkottak. Sztálin elvtárs felhasználta a mult háborúk tapasztalatait, és a társadalmi törvények marxi-lenini tanításai alapján megteremtette a valódi, mindent átfogó haditudományt. Ez a tudomány harcok tüzében született, és felhasználta a mult minden jó tapasztalatát. Senki sem tudta olyan tárgyilagosan, az igazi tudás sugarával megvilágítani az orosz történelmet és olyan bőségesen kihasználni az orosz nép legjobb honvédő hagyományait a szocializmusért vívott fegyveres harcban, mint azt Lenin és Sztálin tették. Csak a sztálini haditudomány fényében világosodnak meg előttünk a magyar történelem haladó katonai hagyományai is, amelyeknek mi jogos örökösei és folytatói vagyunk. Ezért kell tanumányoznunk és gyümölcsöztetnünk néphadseregünk fejlesztésében a magyar mult nagy hadvezéreinek életét, jövőbemutató elveiknek és gyakorlatuknak tanulságait — a sztálini haditudomány alapján. A szovjet hadtörténészek is abban látták az orosz hadvezetési művészet jelentőségét, hogy a szovjet fegyveres erők harcértékének fokozását, a Szovjet Hadsereg, a Haditengerészet személyi állományának nevelését szolgálja. „Az olyan hadvezérek és flottaparancsnokok, mint I. Péter, Rumjancev, Szuvorov, Kutuzov, Bruszilov, Usakov, Nahimov elméleti és gyakorlati örökségének, valamint az orosz hadsereg és haditengerészet legjobb hagyományainak tanulmányozása és népszerűsítése óriási jelentőséggel bír tisztikarunk ismereteinek nevelésében és látókörének bővítésében. Ez a pozitív oldala azon hadtörténeti műveknek, melyek megvilágítják a nagy orosz szárazföldi és tengeri hadvezérek katonai tevékenységét."[2]

Következésképpen azoknak, akik a hadtörténelem tanulmányozására és népszerűsítésére vállalkoztak, hármas feladatot kell megoldaniok:

1. A haladó hagyományok eszmei, politikai, hazafias tartalmának átültetését dolgozó népünk öntudatába.

2. A haladó haditudományi elvek és ezenbelül a hadvezetési művészet jövőbe mutató eredményeinek felismerését és felhasználását néphadseregünk személyi állományának kiképzésére és nevelésére.

3. Nem utolsósorban kell meghatározniok egy-egy nagy katonának, hadvezérnek a helyét dicső nemzeti történelmünkben.

Mielőtt a szorosan vett katonai kérdéseket megvizsgálnánk, szükséges a hadtörténetírás néhány részproblémájának elemzése is. A kuruc szabadságharcban is azokból a gazdasági, külpolitikai, társadalmi viszonyokból kell kiindulnunk, amelyeknek a talaján a szabadságharc fellángolt.[3]

[2] Puchovszkij N. ezredes, Hozzászólás hazánk hadtörténetének tanításához, 2. old. Kéziratban magyarul.

[3] Engels az Anti-Dühringben a következőket írta: „Semmi sem függ annyira a gazdasági előfeltételektől, mint éppen a hadsereg és a hadiflotta. Fegyverzet, állomány, szervezet taktika és stratégia mindenekelőtt a termelés mindenkori fokától és a közlekedési utaktól függ." Engels, Anti-Dühring. Szikra 1949. 158. old.

III.

Mi volt a magyar szabadságharcok legnagyobb tragédiája? Miért buktak el szabadságharcaink három évszázadon át? „Mindezeket a vereségeket főleg idegen, reakciós erők okozták, amelyek a magyar nép belső ellenségeinek külföldről jöttek segítségére. Nem elsősorban a saját belső gyengéi, hanem a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása verte le három évszázadon át a magyar szabadságharcokat."[1]

Ez az útmutatás megvilágítja szabadságharcaink külpolitikai viszonyait, a kedvezőtlen nemzetközi helyzetből származó következményeket, azt, hogy a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása hogyan hatott a belső helyzetre. Ezért nagy jelentőségű a külpolitikai kép alapos megrajzolása, szabadságharcainknak külpolitikai összefüggéseiben való bemutatása. A XVIII. század 60-as éveinek nemzetközi eseményeit és Magyarország európai szerepét nem világítja meg eléggé a szerző azon megállapítása, hogy az udvar számára „a spanyolországi és franciaországi események fontosabbak voltak, mint Magyarország",[2] és ugyancsak nem tűnik ki ebből az, hogy miért fordult éppen a 60-as évek után az udvar Magyarország felé? Az előbbi időszakban a harc Európa és a tengerentúli hatalom birtoklásáért folyt, és a Habsburgok ekkor még a gyarmatosítás reményével indultak a küzdelembe. Megváltozott azonban a helyzet, amikor a fejlettebb ragadozók győzedelmeskedtek a gyenge Habsburg államtákolmányon, és ennek figyelme, az elveszett harc kárpótlásául Magyarország felé fordult. Az 1680-as évek külpolitikai viszonyaiból következik elsősorban a Habsburgok fokozódó elnyomása, és ez a helyzet csak akkor enyhül, amikor az úgynevezett spanyol örökösödési háború lángbaborítja Európát. Ezidőtájt indul meg a Rákóczi-szabadságharc, és a kedvező külpolitikai helyzetben egyre nagyobb sikereket ér el. A Dunától keletre és északra eső terület teljesen felszabadul, sőt kísérlet történik a Dunántól felszabadítására is. Mielőtt azonban a Dunántúlon is a helyzet kihasználására, a döntő hadművelet megindítására mód nyílnék, a külpolitikai viszonyokban döntő változás áll be. Igaz ugyan az, hogy a forradalmi erők növekedésével a reakció erői is fokozzák eszeveszett ellenállásukat, de katonai erőt csak abban az esetben tudnak harcbaállítani, ha ezt számukra a többi fronton előálló új helyzet lehetővé teszi. A császáriak ellenállása tehát nem a kurucok sikereivel egyenes arányban növekszik, — mint azt a szerző állítja.[3] Éppen ellenkezőleg! Minél nagyobb sikereket érnek el a nyugati fronton, (az 1704-i höchstädti csatától kezdve) annál nagyobb mértékben sikerül Magyarországot mellékhadszintérből főhadszintérré változtatniok, Magyarországon új és új erőket, — amelyek a nyugati fronton felszabadultak — felhasználniok. Ez a fordított arányban növekvő erőkifejtés a Dunántúlon

1 Rákosi Mátyás, Válogatott beszédek és cikkek. 403. old.
2 Várkonyi Á., Vak Bottyán 7. old.
3 Várkonyi Á., A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. 397. old.

már igen korán, 1704-ben, de még inkább 1705-ben fékezőleg hat a szabadságharc kibontakozására. Helyes lett volna tehát megvizsgálni a dunántúli császári erők létszámviszonyait a szabadságharc első két esztendejében. A nemzetközi helyzet kedvezőtlensége azokban a császári ezredekben testesült meg, amelyek a Tiszántúltól eltérően végig orttanyáznak a Dunántúlon, erőteljesen gátolják a népi erők szervezdését, a nemzeti összefogás létrejöttét.

Megnehezíti a dunántúli harcok elmélyülését a Dunántúl speciális földrajzi fekvése is. A császáriak gyorsan közelíthetik meg ezt az országrészt és a Duna nem az ő előnyomulásuknak, hanem éppen a kurucok előretörésének az akadályozója. A Dunán túl kisebb létszámú császári erők is nagyobb ellenállást tudnak kifejteni, hiszen szinte áthatolhatatlan akadályként biztosítja őket a Duna. A külpolitikai helyzet kedvezőtlenségében és a földrajzi tényezőkben kell tehát keresnünk a Dunántúl felszabadításának lassúságát, a forradalmi erők gyors kifejlődésének egyik akadályát. A Dunán túl állandóan komoly császári erők tanyáznak, még akkor is, amikor az ország egyéb területein csak helyi jellegű, kis őrcsapatok táboroznak. A császáriak felvonulási területe, országútja a Dunántúl, amely a legérzékenyebben reagál az erők alakulására, a Habsburgok külpolitikai sikereire. A külpolitikai és az ebből következő katonai helyzet ábrázolásának kellett volna tehát a kiinduló pontot képezni. A külpolitikai kép azonban az életrajzban és a tanulmányban is felületes és semmitmondó.

A Dunántúl társadalmi viszonyainak az ábrázolásában a szerző több komoly hibát vét. Bár megállapítja azt, hogy a „Dunántúl felszabadításának kérdését... a lakosság állásfoglalása, politikai öntudata, harckészsége határozta meg",[4] ennek ellenére nem veszi figyelembe azt, hogy a Dunántúl népének harckészsége azoknak a mozgalmaknak a talajából táplálkozik, melyek a XVII. század vége óta egyre határozottabban kifejezték e nép törekvéseit, szabadságvágyát. Vizsgáljunk meg néhány példát: Pápa lakói már 1693-ban megtámadták a császári katonaságot.[5] Még a hegyaljai felkelés előtt, 1696 februárjában nagyarányú zendülés tört ki Dél-Dunántúlon. Kitvic helység lakói támadtak rá fegyverrel a Dombóvárhoz és Simontornyához gabonaszállító szekerek rekvirálására kiszálló hadbiztosokra és az őket kísérő ötven katonára. A téli beszállásolástól végleg elkeserített kitvici jobbágyok húsz zsoldost a helyszínen megöltek. A bécsi hatóságok nagyobb kiterjedésű szerveszkedést gyanítottak a háttérben. Lipót 1696 február 4-én kelt leiratában, arra utasította a nádort, hogy gondoskodjék a népmozgalom elfojtásáról, és a zendülés vezetőit szigorúan büntesse meg.[6] Az aggodalom alaposnak bizonyulhatott, mert február 23-án újabb leirat hívta fel a figyelmet a

[4] I. m. 399. old.

[5] Takács Sándor, Szegény magyarok. 111. old.

[6] O. L. Archivum Palatinale. Lad. 46. fasc. 3. Nro. 81.

mozgalom megtorlásának szükségességére.[7] Jószágvesztéssel fenyegetik még azokat is, akik a felkelésben résztvevőket támogatják. A hegyaljai felkelés évében, 1697 júniusában Sopronban a diákok a szász választó ezredét támadták meg, s a hivatalos jelentés szerint a katonákat alaposan elverték.[8] Ez a néhány eset is a Dunántúl határozott ellenállásának kétségbevonhatatlan bizonyítéka. Helytelen tehát a forradalmi mozgalom fejlődését kizárólag a tiszaháti és tiszántúli események fejlődéséből levezetni és elhanyagolni a Dunántúlon 1703 előtt megtalálható nem kis jelentőségű eseményeket. Ezek a mozgalmak megfelelően előkészítették a talajt a Dunántúl teljes felszabadítására, és csak egyéb tényezőknek köszönhető, hogy adott pillanatban a mozgalom fejlődése nem csapott át széles, nemzeti felszabadító háborúba. És ezért terheli elsősorban Károlyit és Forgáchot a felelősség: a fejlődő mozgalom, a Dunántúlon felgyülemlett forradalmi energia kihasználásának elmulasztásáért.

Helytelen az az állítás, hogy Károlyit és Forgáchot elsősorban a nemesség ingadozásának elmélyítéséért kell elítélnünk.[9] Végeredményben nem lehet helyes képünk a dunántúli felszabadító háború előzményeiről, ha a Dunántúl forradalmi multját figyelembe sem vesszük. A tiszántúli kurucok nem egy intakt területre hozták el a kuruc szabadságharc célkitűzéseit, hiszen azok — ha nem is tudatos megfogalmazásban — ott éltek, és mélyen gyökereztek a nép szívében. A Dunántúlra érkező Rákóczi hadak egy sokat szenvedett, de erejét sokszor megmutató, a császáriakat sokszor legyőző erőre találtak.

A tanulmányokban a dunántúli osztályviszonyok ábrázolása széteső. A szerző nem foglalja egységbe a részleteiben sokszor helyes adatok tömkelegét. Ezért nem tudja megoldani azt, hogy milyen mértékben és milyen tényezők résztvételével jött létre a nemzeti összefogás a Dunántúlon. Erre csak egyetlen mondattal utal.[10] Mivel nem a nemzeti összefogás szempontjából ítéli meg az eseményeket, igen súlyos hibát követ el: a kezdeti kurucmozgalom nemes-ellenes irányzatáért a jobbágyságot marasztalja el, anarchiának nevezi a nemes-ellenes mozgalom nyomán kialakuló helyzetet, holott a jobbágyság, akárcsak a Tiszántúlon, itt is az összefogásért harcol, és csak a labanc nemesek ellen fordul. Nem lehet egyetértenünk ilyen megállapításokkal: „Ugyanakkor nagymértékben fellángolt a belső anarchia. A vezető nélkül maradt (?) jobbágyok nem mondtak le a harcról, csakhogy a maguk útját a számukra legközelebbi ellenséggel való leszámolással kezdték meg."[11] Károlyi „a társadalmi és felekezeti harc anarchiájába vitte a jobbágyságot".[12] A szerző anarchiának bélyegzi azt a mozgalmat, mely a kuruc szabadságharc kezdeti sikereinek az alapját képezte, a mozgalom erejét biztosította. Nem „helyi,

7 O. L. Archivum Palatinale. Lad. 46. fasc. 3. Nro. 78.
8 O. L. Insinuata 1697. jún. 25. Közli Takács Sándor, idézett munka 111. old.
9 I. m. 405. old.
10 I. m. 415. old.
11 I. m. 418. old.
12 I. m. 419. old.

a falu határain túl nem terjedő"[13] megmozdulásokról, nem arról volt szó, hogy „helyi jellegű (!) villongásokban, feudális sérelmek megtorlásában forgácsolódik szét a nép forradalmi ereje".[14] Sőt! Ez a támadás képezte a szabadságharc kezdeti sikereinek az alapját, és ez volt a biztosítéka annak, hogy a mozgalom széles, a nép minden erejét mozgósító szabadságharcba nőhet át. Adatok tömege bizonyítja, hogy a támadás a Dunán túl is kezdetben a legnagyobb földbirtokosok, a katolikus főpapi földbirtokosok, a labancköznemesség ellen irányult, ami nem társadalmi anarchiát, hanem a jobbágyság erejét bizonyította.

Nem foglalkozik eleget a szerző a katolikus reakciónak a Dunántúlon folytatott tevékenységével. Sehol az országban nem volt oly nagy segítsége, támasza az egyház Bécsnek, mint ebben az országrészben. A Dunántúlon minden hatalmi szerv a katolikus klérus befolyása alatt állott, és éppen ezért sehol sem olyan éles a klérus elleni támadás, mint itt. A kőszegi plébános írja: „Nem úgy van ezen a mi földünkön a státusok állapottya, mint a felföldön, az holott hihető a vármegyékben a tisztek is mind indiscriminatim et promiscue vannak, kiosztva. Ellenben ezen a földön lévő egész vármegyék minden tisztek catholicusok, el annyira, hogy csak egy nevezetes nagy főúri személy sem találtatik igaz hitünkön kívül. Szabad király városunkban is a magistratus nemine excepto catholicus: az ötven viratus között is, kik a birót választyák csak actu tiz lutheranus, a többi mind catholicus, és így az egész confusiót közöttük csak a népnek az allya cselekszi. Ezek így lévén hát mi közönségessen minnyájon illy ennyhány tudatlan illiteratus kalmár, szabó, csizmadia, posztómétlő, mészáros, timár, varga, etc. köz por miatt, illy nagy lölki meg böcsölhetetlen károkat szenvedgyünk?"[15] Ezért romboljják le az első kuruc csapatok a templomokat, és ültetnek protestáns prédikátort az elkergetett plébánosok helyébe.[16] A katolikus reakció a nép támadásával szemben ismételten népünk gyilkosainál, a császári tábornokoknál keres menedéket. A tihanyi apátságban történt esetekhez hasonló jelenségekkel 1703-ban, 1704-ben gyakran találkozunk. „Amand apát szemei előtt a „status quo ante" lebegvén, mint Tihany földesura, az apátság javadalmait visszaszerezni iparkodott és a vár szabadosaitól is árendát és dézsmát követelt. Lett erre nagy felzúdulás a protestánsok között, a bátor Amandot, ki némileg a Heister Siegbert gróf által kiadott méltányos pátensre is támaszkodott, meg nem ingatá."[17] Ez a beismerés egy papi író tollából származik. Heister leveléből kitűnik, hogy a katolikus reakció a császári katonaság szuronyaira támaszkodva akarja hatalmát visszaszerezni: „Adom tudtokra és keményem megparancsolom, hogy vévén és látván ezen páténs levelemet. Azonnal az

[13] I. m. 418. old.
[14] I. m. 418. old.
[15] 1704. február 12. Kismarton. XVIII. századi másolat. Egyetemi Könyvtár. Collectio Hevenessiana Tom. 48. Pag. 37—41.
[16] Archivum Rákóczianum I. 60, 95, 98. old.
[17] Jalsovits Alfréd, A tihanyi apátság története, Pécs, 1889. 64. old.

illy papokat, plebánusokat, érettek menvén, ahol találták visszavigyék vitessék... mindenek ellen oltalmazzák és segítsék, s illendő fizetésöket megadják. Miért is valaki és valamely helység lakósival különben cselekszik az súlyos és iszonyú büntetést el nem kerüli."[18] Heister a katolikusok elleni mozgalmat úgy fogta fel, mint a császári ház ellen irányuló támadást. A tihanyi félszigeten kibontakozó mozgalmat csak a császári katonaság beavatkozása tudta elnyomni.[19]

*

Végeredményben egy hadjárat történetének vizsgálatánál figyelmünket elsősorban arra a hadseregre kell irányítanunk, amely a hadjáratban résztvesz. A szerzőnek fel kellett volna figyelnie Rákóczi Emlékiratainak arra a mondatára, amelyben a Koroncónál széthulló dunántúli katonaságot jellemezte: „A lovasság kis veszteséggel vonult vissza, de minthogy az ütközet síkságon folyt le, a gyalogság majdnem egészen odaveszett, pedig ez volt a legjobban felfegyverzett, s a török háborúkban begyakorolt gyalogságom."[20]

Tehát amíg a kuruc hadsereg a Tiszántúlon főként népfelkelésből támad, a Dunántúlon mindjárt kezdetben, értékes hadereje van a kurucoknak. Honnan támad mindjárt kezdetben ez az értékes, nagy hadi tapasztalatokkal rendelkező katonaság, a dunántúli társadalmi osztályok milyen mértékben voltak képviselve benne, s mi maradt belőle a Dunántúlon lappangva, a kurucok újabb átjövetelét várva, a Bottyán 1705-ös hadjáratát megelőző három vereség után? Ez az első nagy kérdés, amivel a szerzőnek foglalkoznia kellett volna. A második kérdés ehhez szorosan kapcsolódik: hogyan, milyen mértékben támogatta a Dunántúl lakossága: főnemesei, megyei birtokos nemesei és a földnépe a kuruc hadsereget?

A munkák több hibája abból fakad, hogy a szerző 1703 évvégi és 1704 éveleji adatokat érvényesnek tekint, a szabadságharc 1704—1705 évekre is. Nem kell bizonyíték arra, hogy egy szabadságharcban, forradalmi korban két év milyen hatalmas idő. Ezért nem látjuk fejlődésében az egyes osztályok magatartását és azokat az okokat, amelyek a Dunántúl felszabadítását csak 1705 őszén teszik lehetővé.

IV.

A legnagyobb hiányosságokat azonban mindkét tanulmányban a hadművészet, a szorosan vett katonai kérdések elemezésével kapcsolatban találjuk. A szerző nem biztosít elegendő helyet a katonai eseményeknek, és a még bemutatott kevés eseményt is formálisan írja le. Rendszerint azt vázolja, hogy merre mozogtak a hadseregek, hol játszód-

18 Heister levele Fehérvárról 1704. április 12-én. Közli Jalsovits, idézett munkájában.

19 A pannonhalmi Szent Benedek-rend története XI. kötet, A tihanyi apátság története, 37. old.

20 II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. (Vas István ford.) Bp. 1951. 85—86. old.

tak le az események, hogyan fejeződtek be azok: a hadművészetről azonban kevés szó esik. Miben nyilvánult meg Bottyán tehetsége? Az egyik, vagy másik csatában azért győzött-e, mert számbeli túlsúlyban volt, vagy mert jól harcolt?

A Bottyán életrajzban hiányzik a szabadságharc katonai történetének a gerince, az 1705-ös dunántúli hadjárat pedig nem épül bele szervesen a kuruc vezéri kar stratégiai terveibe.

Az életrajzban a háború 8 esztendeje ötletszerű, véletlen összecsapások halmazának tűnik, a főparancsnokság irányító, szervező munkája a homályban marad. A szerző események tömegét zsúfolja össze munkáiban, ami azt eredményezi, hogy elvész az apró részletek tengerében. Ahol viszont stratégiai kérdésekbe ütközik, ott óvatosan, magyarázat nélkül megy el az önkéntelenül is felvetett problémák mellett. Ha valamiről azt állítjuk, hogy stratégiai jelentősége van, az illető jelenséget alaposan meg kell magyaráznunk, elmélyülten kell értékelnünk. A stratégia hatalmas súlyú tényező, mert a háború egészét érintő kérdésekkel foglalkozik. De nem kevésbbé figyelmesen kell eljárni a taktika vizsgalatánál is. Alapvetően helytelen, — mint azt a szerző gyakran teszi — taktikai részletsikereket stratégiai győzelmekként elkönyvelni. Sztálin azt tanította, hogy „a taktika cselekedeteit, ezeknek eredményeit nem a közvetlen hatás szempontjából kell értékelni, hanem a stratégia feladatai és lehetőségei szempontjából".[1] „Vannak olyan pillanatok is, amikor a közvetlen hatásukat tekintve ragyogó, de a stratégiai lehetőségnek meg nem felelő taktikai sikerek „váratlan" helyzetet teremtenek, amely veszélyes az egész hadjáratra."[2]

Helytelen tehát valamilyen katonai esemény túlértékelése, de nem kisebb hiba egy hadjárat stratégiai jelentőségének az elhallgatása is. A szerző nem stratégiai szempontból értékelte az 1705-ös dunántúli hadjáratot, pedig a kuruc szabadságharc egyik nagyjelentőségű stratégiai feladatát hajtotta végre Vak Bottyán a Dunántúl felszabadításával. A szerző a hadjárat jelentőségének elemzésekor a stratégiáról meg sem emlékezik. 1705 őszén Bottyán dunántúli hadjáratának sikere fordította közvetlen hatás szempontjából kell értékelni, hanem a stratégia felkövetkeztében válságossá vált. Zsibó után a császári hadsereg bevonult Erdélybe, és lehetetlenné tette Rákóczi beiktatását a fejedelmi székbe. Ezzel viszont Rákóczi külpolitikai terve, a formális kuruc-francia szövetség létesítése vált lehetetlenné. Ha Bottyán Erdély elvesztésének idején nem szerzi vissza a Dunántúlt a kurucok számára, előállhatott volna az a helyzet, hogy a császáriak nyugatról és keletről hamarosan közrefogják a kuruc erőket. Bottyán dunántúli sikerei kiegyenlítették a kurucok erdélyi vereségét, lehetetlenné tették a kétoldali támadást, helyreállították a szabadságharc katonai egyensúlyát és Rákóczi külpolitikai tekin-

1 I. V. Sztálin, Az orosz kommunisták stratégiájának és taktikájának kérdéséhez. Sztálin, A győzelem hadvezére, Szikra, 1950. 146—147. old.
2 U. o.

tályét. Rákóczi leveleiből látjuk, hogy számított Erdély elvesztésére, s már jó előre ki akarta küszöbölni ennek végzetessé válható következményeit. Ezért vonja vissza Bottyánt a császári hadsereg további üldözéséből, és indítja át a Dunántúlra. E stratégiai feladat megvalósítása Bottyán legnagyobb cselekedete. A dunántúli hadjárat nem taktikai részletsiker, hanem az egész kuruc szabadságharcot döntően befolyásoló hadművelet volt. Ha ebből a szempontból nézte volna a szerző Bottyán működését, akkor nem lett volna kénytelen szomorúan megállapítani, hogy „a baj elhárítása, nagyobb veszedelmek megakadályozása, másoktól elrontott csaták helyrehozása: ez volt Bottyán János feladata a Rákóczi szabadságharc egész folyamán",[3] és „végig a Rákóczi szabadságharc folyamán mindig ez volt Bottyán feladata: a baj elhárítása, a katasztrófa feltartóztatása, ha a főúri vezetők elrontanak valamit.[4] Persze igaz, hogy Bottyán nem kapott a tehetségéhez mérten elég számú nagy feladatot, de volt jónéhány olyan stratégiai jelentőségű hadművelete, mely a Rákóczi szabadságharc legfényesebb lapjain ragyog.

A stratégiai terv szolgálatában állott a parancsnoksága alatt álló haderőnek három oszlopba való szétosztása is. Az a megállapítás, hogy „az együtt tartott vagy két felé osztott sereggel talán sikerült volna a két császári sereget kivernie, de a hadműveletek így egy kis részterületre lokalizálódtak volna",[5] helyteleníti a hadsereg három oszlopba történt szétosztását. Pedig ez volt a siker egyik alapja. A két kikülönített hadoszlop a dél és észak felől várható támadás ellen biztosította a zöm stratégiailag nyílt oldalait. Ennek fontosságára a hadtörténelem nem egy esetben mutat rá. Hasonló nagyjelentőségű megoldással találkozunk az 1700—1721. évi északi háborúban, ahol I. Péter a Néva vonal elfoglalására irányuló tervével, a svédek várható támadásának elhárítására, elsőrendű feladatának a stratégiailag nyílt oldalak biztosítását tekintette.[6] A dunántúli hadjáratban a főserég hajtotta végre a legfontosabb feladatot, az erődítmények elleni támadást, és ezért a hadvezérnek elsősorban a zöm zavartalan működését kellett biztosítania. Bottyánnak ez a felismerése és nagyszerű újítása, mellyel a jobb- és balszárnyat (a szerző által több ízben helytenül alsó és felső hadoszlopnak nevezett egységet) kikülönítette, korának nagy hadvezérei közé emeli őt. Nem ragaszkodott mereven a hadsereg egy oszlopban való tartásához, mint korának methodistái, hanem megtalálta azt a hadművészetet, mely a győzelmet biztosította.

A szerzőnek abból a megjegyzéséből, hogy „a Dunántúlra induló kuruc haderő számban és felszerelésben messze mögötte maradt a császáriak dunántúli haderejének. Az erőviszonyok kétségtelenül jelentősen

[3] Várkonyi Á., Vak Bottyán 26. old.
[4] A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. 430. old.
[5] A Dunántul felszabadítása 425. old.
[6] P. sz. Tyelpuhovszkij ezredes „Az 1700—1721. évi északi háború" c. könyvéből. Vojenizdat 1946. évi kiadás.

befolyásolják a harc kimenetelét, de végső fokon nem csupán a számarányban és felszerelésben nyilvánuló erőviszonyok döntik el azt",[7] arra lehet következtetnünk, hogy a szerző nem veszi figyelembe a háborúkat eldöntő állandóan és ideiglenesen ható tényezőket. Az erőviszonyok nemcsak, hogy jelentősen befolyásolják a harc kimenetelét, hanem a háborúkat e nélkül el sem lehet képzelni. Igaz ugyan, hogy a sztálini állandóan ható tényezők szerepét nem lehet mereven alkalmazni a háborúk kézműipari korszakára, amikor sokkal inkább érvényesültek az ideiglesen ható tényezők — pl. a váratlanság —, de feltétlenül meg kell vizsgálni minden háborúban a hátország szilárdságát, a hadsereg szellemét, a hadosztályok számát és minőségét, a hadsereg fegyverzetét, a hadsereg parancsnoki karának szervezőképességét. Az állandóan ható tényezőkből csak egyet említünk: hiányzik mindkét munkából a Bottyán mellett működő parancsnoki kar bemutatása, a tiszti- és altiszti-kar ábrázolása, Bottyán ezredeinek képe, és annak az erőfeszítésnek az értékelése, melyet Bottyán a képzett és a néphez hű tisztikar megteremtéséért folytatott. Bottyán mellett a szívós és kitartó munka eredményeként kiváló tisztek nevelődtek, hogy csak Béri Balogh Ádámot említsük.

A szovjet történészek állandóan hangsúlyozzák, hogy az orosz nemzet tiszteli saját történelmi multját, történelmi örökségét, de nincsen ráutalva történelme mesterséges szépítésére és idealizálására. Ez iránymutató elv számunkra is. Népünk rohamosan fejlődő műveltsége, öntudata szükségessé teszi, hogy egyre bátrabban nyúljunk a legkényesebb kérdésekhez is, és vizsgálatunk nem jelentheti, hogy valamely katonai személyiség tevékenységét és alkotásait jellemezve, nekünk csak életének pozitív, haladó oldalait kell kifejtenünk, és elhanyagolva a történelmi igazságot, el kell hallgatnunk negatív, esetleg reakciós oldalait. Vak Bottyán a szerző ábrázolása nyomán emberi vonásokat nélkülöző, elvont hőssé magasodik, mellette még a szabadságharc vezére, Rákóczi is a háttérbe szorul. Az életrajzban a következőket olvashatjuk: „Hogy történhetett ez? A nép azt beszélte róla, hogy testét nem fogja a golyó, száz csatában nézett szemben a halállal, sok vitézi csatában próbált katona volt, s most kiderül, hogy csalóka a népmese, mit sérthetetlenségéről suttognak; valamelyik rácz fegyvere oltotta ki életét? A néphit nem volt hamis fecsegés. (!) A csaták hőse nem csatában halt meg."[8] Másutt ezt írja: „Azt beszélték róla, hogy nem fogja őt golyó, sem kard. Most pedig súlyos sebbel fekszik az imsódi sáncban..."[9]

A szerző idealizáló szemléletmódjából következik, hogy az életrajz bevezető részében Bottyán úgy jelenik meg, mint egy az események tengerében hánykolódó sajkás, akit csak véletlenek sodornak át a szabadságharc táborába. Nem fejlődésében látjuk az először a császáriak oldalán harcoló ezredest és a szabdaságharc táborában kitörő örömmel

7 A Dunántúl felszabadítása 424. old.
8 Várkonyi Á., Vak Bottyán 106. old.
9 U. o. 30 old.

fogadott „öreg apánkat". Az az érzésünk, hogy „a ficánkoló paripáján ott nyargalászó" Bottyán csupán egy hetyke magyar, akit „csak a katonai virtus, de még jobban az önzetlen hazaszeretet" lelkesít, akinek a hazaszeretetét nem a föld, a nép szeretete jelenti, hanem valami elvont, tárgytalan virtuskodás.

A dunántúli hadjáratban is hasonló Bottyán ábrázolása. „Itt sajátította el azokat a tulajdonságokat, melyek magasan Rákóczi mágnás tábornokai fölé emelték őt: a határozottság, fáradhatatlan kitartás, kemény helytállás és rettenthetetlen bátorság jellemezték Bottyánt."[10] Bottyán nagyságát itt is kizárólag erkölcsi tényezőkkel magyarázza és figyelmen kívül hagyja a katona, a hadvezér Bottyán Jánost, aki szemben a sok dilettáns, katonai képzettséggel nem rendelkező (Károlyi) kuruc tábornokkal és ezeres kapitánnyal, olyan nagy tapasztalatról és katonai gyakorlatról tett bizonyságot, amely messze Rákóczi többi tábornoka fölé emelte őt. Éppen ezért sajnálatos, hogy a szerző Bottyán török idők alatti tevékenységének részleteit nem deríti ki. Ezért maradt el Bottyán János katonai fejlődésének rajza munkáiból. Bottyán nemcsak jellembeli kiválóságával emelkedett a mágnás tábornokok fölé, hanem kiváló hadvezéri talentumával, a fejlett haditudományi elvek következetes alkalmazásával. Ennek bizonyítására, csak a gyalogság problémáját vizsgáljuk meg. Bottyán nemcsak felismerte a gyalogság jelentőségét — mint még sokan Rákóczi tábornokai közül — hanem a gyalogság helyes alkalmazásának példáját állította tábornoktársai elé.

A kuruc háború nyolc évig tartó harcaiban a legfőbb szerepe a lovasságnak volt. Rákóczi beszámol arról, hogy a gyalogsági szolgálatot a nemesség mindig megvetette, komolyabb hadicselekmény véghezvitelére alkalmatlannak tartotta, ezért nem szívesen állt be gyalogosnak. Rákóczi haditudományban való jártasságáról és helyes katonai érzékéről tanuskodik az, hogy egyáltalán nem osztotta legtöbb főtisztjének gyalogság-ellenes nézetét és a korabeli nagy hadvezérekhez hasonlóan, akik az ipar és ezen keresztül a fegyverek fejlődéséből felismerték a gyalogság döntő szerepét, nagyob teret kívánt biztosítani a gyalogság alkalmazásának. Rákóczi e tekintetben Zrínyi Miklós nyomában járt, aki már a XVII. század közepén ezt írta: „Mely nagy vétek penig az, hogy a magyarnak nincs gyalogsága, és nem gyönyörködik benne, meg nem mondhatom... nem mindenkor kell prédálni avagy csatázni, néha szembe is kell az ellenséggel menni. S mivel vészesz várat, mivel őrzöd meg aztat, mivel vered ki sánczábul az ellenséget? Ezeket a te lovad nem viszi végbe, hanem a gyalog, akinek nem a lófutás a reménység, hanem a maga embersége... gyalog az erő, a lovas futás."[11]

A gyalogságot Európában a XVII. század elején tökéletesítették. A muskéták kaliberének csökkentésével könnyebbé tették a lőfegyvert, és

10 A Dunántúl felszabadítása 421. old.
11 Zrinyi Miklós, Vitéz hadnagy. Peditatus címszó alatt. Válogatott művei. Budapest, 1952. 300—301. old.

így feleslegessé vált az eddig villás támaszték alkalmazása. Bevezették a papírhüvelyű patronokat, melyeket bőrtáskában hordtak a katonák. Ezzel lecsökkentették a lövéshez szükséges fogások számát s így megnőtt a lövés gyorsasága. A fegyverek megváltozása magával hozta a harcrend megváltozását is. A sereg mély tagozódását megszüntették. A muskéták tüzelésgyorsaságának növekedése miatt a muskétásokat hat, majd csak három sorba állították fel. A tüzelést szakaszonként, vagy egész soronként végezték. A mélységi tagoltság megszünése lehetővé tette, hogy jobban kihasználják a kézi tűzfegyverek erejét. A XVII. század második felében két újabb, igen fontos felfedezés történt, amelyek segítségével végleg ki lehet küszöbölni a katonákat támadás közben nagy mértékben akadályozó lándzsákat. 1640 körül feltalálták a szuronyt, 1660 körül megjelent a kováspuska závárzat, ami ismét a gyalogság tűzerejét, harcászati mozgékonyságát növelte. Az ipar fejlődéséből következő, a fegyverek fejlődésében beállott hatalmas változás átalakítólag hatott a hadászatra és harcászatra egyaránt. A gyalogság eddigi jelentéktelen szerepéből kinőtt és a harc fontos tényezőjévé vált.

Rákóczi alvezérei közül Bottyán alkalmazta a legtökéletesebben a gyalogságot és a dunántúli hadjáratban ragyogó sikereit éppen gyalogsággal, illetve lóról leszállított huszárokkal érte el. A Dunántúlt ugyanis a császáriak kezén lévő erődrendszer, a kurucok számára tartós sikerek elérésére kilátástalanná tette. Bottyán tudta azt, hogy a Dunántúlt csak az birtokolhatja tartósan, akinek a kezében a várak vannak. Előnyomulása közvetlen céljává teszi ezek elfoglalását és állandó megtartását. Nem azért éri el sikereit, mert „ő a gyors cselekvés embere volt: elhatározta, hogy rohammal veszi be a várat", hanem azért, mert elhatározásához biztosította a végrehajtás objektív feltételeit, nevezetesen kihasználta a gyalogság következetes alkalmazásában rejlő lehetőségeket. Elveiről már a hadjárat előkészületei is tanuskodtak: „Bottyán Uram conceptusa szerint nem kell már több lovashad oda által, csak gyalog."[12]

Hogy Bottyán Rákóczi koncepcióját követte, erre Rákóczi nem egy megjegyzéséből következtethetünk: „sürgesse említett generálisunkat elégséges gyalogsággal való általmenetelére".[13] Még az elindulás előtti utolsó pillanatokban is gyüjti a gyalogságot, mert tudja, hogy a megerősített várakat, sem elfoglalni, sem anélkül megtartani nem tudja: „... kérem Nagyságodat: valami hajdúságot Földvárhoz küldene Nagyságod többet, mivel Siklós várában, Pécsre és Simontornyára szükségképpen kell hajdúságot helyeztetnem."[14] A gyalogság helyes alkalmazási módját pedig többek között bizonyítják Simontornya, Pápa és a Fertő-

12 Vay Ádám levele Rákóczihoz 1705. május 1-én. Archivum Rákóczianum IX. kötet 187. old.

13 Rákóczi Barkóczyhoz, 1705. április 4-én. Archivum Rákóczianum, IX. kötet, 182. old.

14 Bottyán Bercsényihez, 1705. november 16-án. Archivum Rákóczianum, IX. kötet 272. old.

Sopron-i redoutok elfoglalása. A gyalogsággal elért sikereit még tábornok társai sem tagadhatták: „Küldjük által Bottyánt" — írja egy évvel később Eszterházy Antal Rákóczihoz — „bárcsak kétezer hajdúsága lehetne Bottyánnak: nevezetes állapotokat vihetne végben és azon földnek kiváltképpen való conservátiója következnék."[15] A gyalogság merész és bátor alkalmazása a hadműveleti siker érdekében messze fölül emeli Bottyánt Rákóczi többi tábornokainak maradi, a váratlan feladatokkal szemben tehetetlen hadműveleti vezetésén.

A stratégia, a taktika, a hadműveleti vezetés művészete, valamint a háborút befolyásoló tényezők figyelmen kívül hagyásáért mindkét tanulmány hadtörténeti értékét kétségbe kell vonnunk. Mert hiába keressük „a haderő felépítésére, vezetésére, kiképzésének módszerére, a felmerülő hadifeladatokra és azok végrehajtásának módjára"[16] vonatkozó adatokat, egyszóval azt a haditudományt, amely „az állam osztálytagozódásából adódik, és amit meghatároz a termelőerők fejlődésének színvonala."[17]

A szovjet hadtörténészek figyelmeztetnek arra is, hogy milyen nagy szerepet töltenek be a harci cselekményekben a különböző földrajzi tényezők: az éghajlat, a terep, a folyók, a terület lakottságának foka stb. A vonulás, költözés, menetelés problémáival kapcsolatban a szerző jelentéktelen megállapításokat tesz, azok hadászati és harcászati jelentőségét nem méri fel. „Bottyán ezután a Nagy Alföldre száguldott seregével,"[18] vagy „Átmenve a Vágon".[19] és az ehhez hasonló megállapítások sokasága nem tárja fel azokat a nehézségeket, amelyeket a tavaszi és őszi áradások idején a megduzzadt folyókon, mocsarakon való átkelés, a sártengerré vált utakon való menetelés jelentett. A földrajzi tényezők lebecsüléséből következnek az ilyen állítások: „Herbersteinék további terveit Bottyán teljesen meghiúsította. Földvárnál készenlétben álló seregeit csatarendbe állította, erős védelmi vonalat alakítva így a Duna és a Balaton között."[20] „Simontornyára támaszkodva a Balatonig erős sáncvonalat épített ki, mely évek múlva is a dunántúli kuruc csapatok egyik jelentős állása volt."[21] Ilyen hatalmas harcrend (és nem csatarend) felállítására, t. i. a Duna és a Balaton, illetve Simontornya és a Balaton között, nemhogy a Bottyán parancsnoksága alatt lévő ezredek, de még az egész kuruc hadsereg is kevés lett volna.

A katonai terminológia pontatlanságára néhány jellemző idézetet sorolunk fel. „Erdélyben Forgách Simon harcolt kisebb seregcsoportokkal."[22] A seregcsoport a kuruc hadvezetésben ismeretlen, és a modern

15 Eszterházy Antal Rákóczihoz 1706. november 15-én. Archivum Rákóczianum, IX. kötet. 306. old.
16 Frunze válogatott művei. I. rész. H. M. HVK. Budapest, 1950. 33. old.
17 U. o.
18 Várkonyi Á., Vak Bottyán, 24. old.
19 U. o. 89. old.
20 U. o. 44. old.
21 A Dunántúl felszabadítása 429. old.
22 Várkonyi Á., Vak Bottyán 28. old.

terminológiában is: néhány hadsereg együttesen. „Rövidesen eljött annak is az ideje, hogy... nagy ütközetekben mérkőzhet meg... az ellenséggel,"[23] „így volt ez Budavár ostrománál és a kisebb harcok idején is."[24] A csata, mind a harcoló felek számarányára, mind kiterjedésére nézve sokkal nagyobb jelentőségű, mint az ütközet. Helyesen tehát így kellett volna a két fogalmat használnia: nagy csaták, vagy nagy harcok és kisebb ütközetek. Helytelenül használja a hadrend és a harcrend fogalmát is: „már nem volt hadrend, csatasor, nem voltak tisztek, akik parancsoljanak..."[25] A csapatok a harcban harcrendben vesznek részt; a hadrend az összes csapatoknak a csata megkezdése előtti szervezését jelenti. Nem látja a szerző a haditerv és a hadműveleti terv közötti különbséget sem: „részletesen kidolgozta a dunántúli harcok tervét".[26] Harcok alatt a szerző itt az egyes hadműveleteket érti, melyek egy kidolgozott haditervnek voltak az elemei. „Bottyán is beszámol erről a heves tüzérségi offenzíváról."[27] A tüzérségi offenzíva a Rákóczi szabadságharcban ismeretlen, és azt először a Vörös Hadsereg alkalmazta a német fasiszták elleni Nagy Honvédő Háborúban.

Nem utolsósorban kell beszélnünk azokról a tárgyi tévedésekről, amelyek fokozott óvatosságra intenek a munkák olvasása közben. „Egyelőre Bottyán a Duna-Tisza közén végigportyázta Szegedet, Pétervárad, Földvárt..."[28] Pétervárad és Földvár nincs a Duna-Tisza közén. Állandó térkép használattal az ilyen tévedések elkerülhetők. „1706... a legjobb huszár-brigadérosnak, Balogh Ádámnak is csak öt-hatszáz embere maradt..."[29] Ebben az időben Balogh Ádám még nem volt brigadéros. A legkomolyabb tárgyi tévedés a nagyszombati csatával kapcsolatos. A nagyszombati csatában „a tüzes roham, melyet Bottyán vezetett, megbontotta a császáriak sorait."[30] Bottyán nem volt ott a nagyszombati csatában, pedig a szerző nemcsak szerepelteti őt, hanem a csata lefolyásában is komoly jelentőséget tulajdonít neki. A tévedés onnan ered, hogy Thaly Kálmán szerepelteti — Kolinovics megbízhatatlan elbeszélése alapján — a nagyszombati csatában Bottyánt. Kolinovicsra, mint döntő forrásra több esetben hivatkozik a szerző, pedig használata nagyobb óvatosságot kíván.

Szükséges végezetül felhívni a szerző figyelmét arra a „békés" hangra, amely mindkét munkában többször megtalálható. Bottyán, aki egész életét harcban töltötte, ebben a forrongó, szakadatlanul új küzdelmeket hozó korszakban — mikor egy iskola számára alapítványt tett — „remélte, hogy a háború nyugtalan időszaka után, most már a tudo-

23 U. o. 10. old.
24 U. o. 11. old.
25 U. o. 79. old.
26 U. o. 35. old.
27 U. o. 42. old.
28 U. o. 28. old.
29 U. o. 50. old.
30 U. o. 26. old.

mányok ápolása békés esztendei következnek el."[31] Vagy: „Meg kellett nyerni az ingadozó középnemességet, lefegyverezni a kétkulacsos számítgatókat és nyugodt, békés munkát biztosítani a jobbágyság számára."[32]

A Dunántúl felszabadítása 1705-ben című tanulmányában igen nagy szerkezeti aránytalanság található. A 40 oldalas tanulmányból 24 oldal foglalkozik az ú. n. előzményekkel és csak 16 a szorosan vett hadműveletekkel. A bevezető rész öncélúvá vált, nincs meg a két rész közötti szerves összefüggés, a bevezetésből nem épül fel ez a kép, amely a dunántúli felszabadító háború megindulásának az előzményeit mutatná. Megkövetelhető az, hogy a szerkezet világos és áttekinthető legyen és úgy tárgyalja, csoportosítsa az anyagot, hogy az az olvasóhoz a legrövidebb úton közvetítse a szerző lényeges megállapításait. A döntő szempont itt azt hiszem, a tárgyalt kérdések súlya, jelentősége és nem a rendelkezésre álló anyag mennyisége. Ennek a tanulmánynak a súlyát pedig a hadieseményeknek, a hadműveletek leírásának kellett volna képeznie.

Mindkét tanulmány olvashatóságát igen megnehezíti az, hogy egyetlen használható vázlat sem készült a hadműveletek megmagyarázására. A Bottyán-életrajzban közölt vázlatok kifejezéstelenek és ismeretlen jelzések szerint készültek. A dunántúli hadjárathoz még sokkal inkább szükség lett volna világos, áttekinthető vázlatokra, hiszen itt nem egymásba folyó harccselekményeket, hanem egy határozott irányban induló és folyó hadműveletet kellett volna ábrázolnia.

V.

A tárgyalt hiányosságok miatt Várkonyi Ágnes tanulmányai nem érték el a célt, nem tudták betölteni azt az űrt, amelyet a Vak Bottyán életrajz hiánya mindannyiunk számára jelent. Várkonyi Ágnes nem oszlatta szét a Thaly Kálmán által Bottyán köré font mesterséges ködöt, sőt legtöbbször maga vezette el olvasóit a kuruc romantika világába. A szerző azzal, hogy megfosztotta hősét reális, emberi vonásaitól és vélt, vagy más történetírók által Bottyánra ruházott tulajdonságokkal díszítette fel, jószándékú kísérletét eleve sikertelenségre kárhoztatta. Pedig a tanulmányok olvasása közben is kiderül, hogy a szerzőben meg vannak azok a képességek és feltételek, amelyek jó, történelmileg hiteles és emellett nevelő erejű tanulmányok megírását eredményezhették volna. Éppen azzal bizonyíthatjuk be a Rákóczi-szabadságharc történetének és szereplőinek szeretetét, — amiről a szerzői munkáiban oly sokszor meggyőződhetünk — ha visszahozzuk Rákóczit, Vak Bottyánt és a többi kiemelkedő hőst a romantika világából, ha húsból és vérből álló, hibákkal és erényekkel felruházott embereket állítunk követendő példaként dolgozó népünk elé. Hadtörténelmi tanulmányaink akkor fognak meg-

[31] U. o. 12. old.
[32] A Dunántúl felszabadítása 421. old

felelni a kitűzött feladatoknak, ha katonáink az ábrázolt hősökben nagy elődeinket ismerik fel, ha tanulnak hibáikból és követik erényeiket, és azzal a tudattal indulnak a kiképzés, a gyakorlat mindennapos küzdelmébe, hogy ők valósítják meg mindazokat a reális célkitűzéseket, amelyekért elődeink harcoltak évszázadokon át.

Ennek a hozzászólásnak az volt a célja, hogy felhívja a figyelmet a hadtörténetírás néhány alapvető szempontjára.

Hadtörténetíróinkra nagy feladatok várnak, de ezek megoldását igen megkönnyíti és megalapozza az, hogy:

1. a marxizmus-leninizmus klasszikusai tisztázták a hadtörténelem problémáit;

2. a hadászat és harcászat elvei gyakorlatilag megvalósultak a legtökéletesebb haditudományban, a sztálini haditudományban;

3. előttünk jár példát mutatva, ezernyi tapasztalatával és eredményével a szovjet hadtörténelmi irodalom.

Tehát csak az szükséges, hogy a hadtörténelemmel foglalkozó történészek alapos katonai ismeretekre tegyenek szert, behatóan foglalkozzanak az adott korszak gazdasági, politikai stb. történelmével, amelyeknek ismerete nélkül a háborúk jelenségeit sem lehet megérteni. Nem utolsósorban szükséges a történészek közötti állandó és folyamatos együttműködés.

Csakis így lehet megfelelnünk azoknak a feladatoknak, amelyek megoldását pártunk és egész dolgozó népünk fiatal történészeinktől joggal elvárja.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

OKMÁNYOK A VÖRÖS HADSEREG TÖRTÉNETÉHEZ

A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregéről eddig nagyon kevés dokumentum jelent meg nyomtatásban. Az alább közölt okmányok kiválasztásánál két szempont vezetett bennünket. Egyrészt, lehetőleg alapvető dokumentumokat kívánunk közölni a Vörös Hadsereg történetéhez, másrészt néhány kiegészítő okmányt akarunk adni a Közlemények jelen számában megjelenő, a Vörös Hadsereg problémáival foglalkozó tanulmányhoz.

Az első három okmány az egységes hadseregparancsnokság létrehozására vonatkozik. Április 21-ig a hadsereg szervezése, kiképzése, vezetése a Hadügyi Népbiztosság kezében van. A románok április 16-i támadása szükségessé teszi egy hadseregparancsnokság felállítását. Megalakul a Keleti Hadseregparancsnokság. Hatáskörét május 1-én kiterjesztik és május 6-án, amikor már nyilvánvaló, hogy hadműveleteket eredményesen csak egységes hadseregparancsnokság irányíthat, megalakul a Hadseregparancsnokság.

A következő két okmány a május 1—2-i eseményekre vet fényt, a hadseregen belül. Böhm, a hadsereg parancsnoka, olyan utasítást küld Budapestről a Keleti Hadseregparancsnokságnak, amely tétlenségre kárhoztatná a hadsereget és a szorongatott helyzetben összeomlást jelentene. Néhány órával később adja ki Stromfeld, a hadsereg vezérkari főnöke, az ezzel ellentétes parancsot: az ellenségnek tovább is ellenállni. Érdemes összevetni az eredeti, segédtiszti fogalmazványt a Stromfeld által javított kiadvánnyal. Ez a dokumentum is alátámasztja Stromfeld kemény, egyenes jellemét, határozott és megalkuvás nélküli katonai erélyét.

A hatodik okmány a miskolci támadásra kiadott parancsot ismerteti.

Végül a két utolsó okmány adatokat szolgáltat a kecskeméti felvonuláshoz, illetve az azt követő felvidéki hadműveletek megindulásához. A hírszerző osztály jelentései a május 17-ét megelőző időből hatalmas arányú antant csapatmozdulatokról, túlzott számú és erősségű ellenséges erőkről szólnak. A hadseregparancsnokságot úgy tájékoztatják, hogy délről a franciák támadása várható. Ezért elhatározták az erők átcsoportosítását, valamint a déli hadműveletek előkészítését. Amikor már nyilvánvaló, hogy az antant csapatok nem támadnak, az átcsopor-

tosított erőket az északi frontra szállítják és ezek is résztvesznek a felvidéki támadó hadműveletekben.

*

Az itt közölt okmányok mindegyike teljes szöveggel, a végleges fogalmazvány formájában került nyomtatásba. Kivétel az ötödik okmány, amelynél közöljük az eredeti és végleges fogalmazványt is. Távirati szövegnél nem hagytuk meg az eredeti írásmódot (tehát „oe"-ból „ő" lett) és megfelelő helyen a kisbetűket nagyra javítottuk (tehát „solt" helyett „Solt"). Helyesírási, stiláris, géphibákat kijavítottuk.

A szövegben gyakrabban előforduló rövidítések:

parság (pság) = parancsnokság
zlj. = zászlóalj
ho. (h. o.) = hadosztály
hdt. (hdtst) = hadtest
kül. = különítmény

A KELETI HADSEREGPARANCSNOKSÁG FELÁLLITÁSA.[1]

1. hadosztály parságnak, Nyíregyháza, 421/1[3]
4. hadosztály parságnak, Püspökladány,
5. hadosztály parságnak, Békéscsaba.
Debreceni katonai kerületi parság, Debrecen.[2]

Budapest, 1919 április hó 21-én.

„(V a l a m e n n y i n e k)

1. A Tisza és Maros közötti területen lévő és oda irányított összes csapatok, parancsnokságok, és hatóságok felett parancsnokságot ezennel átveszen. Az alattam lévő parancsnokság címe: „Tiszántúli vörös hadseregparancsnokság".[4]

Székhelye április 22-e délelőttjétől kezdve Szolnok.[5]

2. A hadseregen belül a következő csoportosítás lép érvénybe.
   a) A 6. hadosztály parságnak (Békéscsaba) alárendeltetnek mindazon parancsnokságok és csapatok, valamint azok az intézetek, melyek hadműveletekre szükségesek, melyek a Maros beömlésétől a Tiszába Arad és a Sebeskőrös között állanak.
   b) A debreceni katonai kerületi parság (Debrecen) alá rendeltetnek mindama parancsnokságok és csapatok, melyek a

1 Eredeti fogalmazvány.
2 A parancsot a felsorolt alakulatok parancsnokságai kapták.
3 Iktatószám.
4 Későbbiek folyamán „Keleti Hadseregparancsnokság".
5 Május 6-tól Gödöllő.

Sebeskőrös, Sáp, Hajdúböszörmény, Téglás, Nyíradony, Szaniszló területén állanak.

c) Az első hadosztály (útban Nyíregyházára) parancsnoksága alá lépnek mindama csapatok, parancsnokságok és hadműveletekre szükséges intézetek, melyek Szaniszló, Nyíradony, Téglás, Hajdúnánás, Ibrány, Csap területén állanak.

d) A 4. hadosztály parancsnokság (Püspökladány) parancsnoksága alá lépnek az összes 4. hadosztály hadrendjébe tartozó parancsnokságok és csapatok, továbbá a Debrecen részére szükséges hadműveleti intézetek.

3. Az egyes csoportok feladata:

a) 6. hadosztály:
a Marosvonal megfigyelése a Tiszától való beömléstől Aradig, valamint Arad és a Sebeskőrös között az ellenség előnyomulásának feltartóztatása.

b) Debreceni katonai kerületi parancsnokság:
az ellenség előnyomulásának megakadályozása a Sebeskőrös és Nyíradony Téglás vonala között.

c) Az 1. hadosztálynak:
az ellenség előnyomulásának feltartóztatása Nyíradony—Téglás vonalától északra, egész a Tiszáig.

d) A 4. hadosztály parság:
a beérkező erőkből egy három zlj. és egy ütegből álló különítményt Balmazújváros környékére, a zömét a beérkező erőknek Nádudvar, Püspükladány környékére összpontosítsa. Feladat ezeket az erőket teljes harckész állapotba helyezni.

4. A 3. pontban említett feladatok végrehajtására a következő irányelvek mérvadók:

a) A Maros vonal megfigyelése főképpen a Vörös Őrség egyénei által eszközöltessék.

b) A Maros és a Tisza között az arcvonalban csakis felderítő osztagok hagyandók a főútvonalakon (1 gyal. század, 2 géppuska, néhány lovas), melyeknek feladata feltétlenül[1] az ellenséggel az érintkezést fenntartani. Tehát ilyen osztagok azonnal az ellenség irányában előre tolandók.

c) A 6. hadosztály parság a rendelkezésre álló erőket egyrészt Kisjenő környékén, másrészt Nagyszalonta környékén összpontosítsa. És ezekkel az erőkkel esetleg előnyomuló román erőket meglepőleg és átkarolólag támadja meg és így verje vissza.

d) A debreceni kerületi katonai parancsnokság a rendelkezésre álló erőből csoportot alakítson.

[1] Géppel aláhúzva.

Egy kb. két zlj. erős csoportot Berettyóújfalu környékén, melynek feladata a Nagyváradról esetleg előnyomuló ellenséges csapatoknak támadó előnyomulás által (átkarolás) visszavetése.

A rendelkezésre álló többi erőt Debrecentől keletre összpontosítandó és ellenséges előnyomulást, szintén átkaroló támadással az egész erőnek egy helyen való bevetésével, akadályozza meg.

e) Az 1. hadosztály parság ugyanolyan elvek szerint járjon el a további védekezésben, mint a többi hadosztályok. Minden erővel oda kell igyekezni, hogy az újonnan beérkező csapatok Nyíregyháza, Nagykálló, Napkor területén először gyülekeztessenek és úgy, mint a 4. ho. teljesen harckész állapotba helyeztessenek.

A székelykülönítmény szétugrasztott részeinek egy helyen való gyülekeztetése és ismét harckész osztagoknak szervezése a legnagyobb eréllyel hajtandó végre.

Addig, amíg az első hadosztály parság teljesen nem tájékozódott, az 1. ho. csoportja felett az 5. ho. parság viseli a parancsnokságot.

5. Mindama katonai parságok, hatóságok, póttestek, egyes egyének, melyek nem a harcra hivatvák, a következőképpen gyülekeztetendők: a 6. ho. parancsnokság területéről Tiszaföldvár, Kunszentmárton területére. A debreceni katonai kerületi parancsnokság részéről Törökszentmiklós, Tiszaföldvár területére (azokat amelyek Nagyvárad irányából vonultak vissza) és Tiszafüred Madaras területére azokat, akik Debrecen irányából vonandók vissza. Az 1. ho. területéről Tiszapolgár, Tiszalök területére.

6. A hadseregparancsnoksághoz az első jelentést Szolnokra április 22-én déli 12-kor kell leadni.

Ettől az időponttól kezdve minden közvetlen érintkezés a hadügyi népbiztossággal tilos. Kivételt képez az 5. ho. parság, mely a Tiszától északra fekvő területről közvetlen jelent.

7. Ezt a parancsot kiadom az 1., 4., 5., 6. hadosztályparancsnokságoknak és a Debreceni katonai kerületi parancsnokságnak".[1]

Aláírás: Bőhm Vilmos hadseregparancsnok.
1. sz. hadművelet.

Kézjegy: St.[2]

1 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai 44. fasc. (1. irat).
2 Stromfeld.

A KELETI HADSEREGPARANCSNOKSÁG HATÁSKÖRÉNEK KITERJESZTÉSE.[1]

Kel hads par Szolnok.[2]
Budapest Hünb 18—81 — 1—12/30 — n.[3] St. V. I. 8 óra 30 dut.[5]
Könyeszy 230 Máj. 1. 1.30[4] 501/5.[6]

„Bőhm Vilmos hadseregparancsnok május 1-én dut 6 órától kezdve vegye át az északi arcvonal parancsnokságot is, az Ipoly torkolatától kezdve a Tiszáig. Az említett körletben lévő csapatok és parancsnokságok (3. és 5. hadosztály) neki alárendeltetnek. A 2. hadosztály csapataival a Hadügyi Népbiztosságnak közvetlenül parancsai alá lép. E hadosztály hadműveleti körlete Solt, Fülöpszállás és Alpár vonalától délre eső terület, említett községeket beleértve. Kiadatik a kel hads. 2., 5. és 6. hadosztályparságnak."[7]

Aláírás: Hadügyi Népbiztosság 501/91. hdm.

A HADSEREGPARANCSNOKSÁG FELÁLLITÁSA.[8]

Hadseregdispositio.[9] 505/12.[10]
Gödöllő 1919 V. 5-én.
Lássa Kiadás után:

V. 6.
- Bangha (tüzér)
- Károly (távf.)
- Zágonyi (vasúti)
- ? (anyagi)[11]
- II. hdtst.
- I. hdtst.
- III. hdtst.

V. 7.
- 5. ho.
- 3. ho.[12]

„A kormányzótanács határozata alapján a köztársaság összes harcrakész csapatai felett a parancsnokságot V. 6. dut. 6 órakor átveszem. Eme csapatok, parancsnokságok stb. összes ügyeit ennélfogva a „Hadsereg parancsnokság" vezeti, Gödöllő székhellyel.

1 Eredeti távirat.
2 Keleti Hadseregparancsnokság, Szolnok.
3 Iktatószám.
4 Kiadó és időpont. (Hadügyi Népbiztosság 12 óra 30 perckor.)
5 A Hadseregparancsnokságon vették május 1-én 1 óra 30 perckor.
6 Stromfeld Aurél kézjegye és vettemezése.
7 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság irataj 45. fasc. (100. irat.)
8 Eredeti fogalmazvány, szabályos hadseregparancsnokságí előadói íven.
9 Előadói ív felirata.
10 Iktatószám.
11 Olvashatatlan név (Lichtnecker ?).
12 A parancsot a felsorolt előadók és alakulatok parancsnokságai kapták.

A hadseregen belül a következő csoportosítást rendelem el.

1. Cegléden felállíttatik az I. hadtestparancsnokság.
   Hadtestparancsnok: Vágó Béla népbiztos elvtárs, vezérkari főnök Politovszki elvtárs.
   A hadtestparancsokságnak alárendeltetnek: a 2. hadosztályparancsnokság és a budapesti csoportparancsnokság, az ezeknek alárendelt parságokkal és csapatokkal.
   Az 1-sö hadtest feladata: a Duna és Tisza között fekvő terület. valamint a Tisza menténck Alpártól Kiskőreig bezárólag való megfigyelése.
   A hadtest csapataiból egy erős tartalékcsoport vonandó össze Nagykőrös—Abony—Cegléd területére. A hadseregparancsnokság óhaja az volna, hogy ezen területen legalább a 68. gyalogezred, és az 1. vadászezred alakulatai nyerjenek elhelyezést.
2. 5. hadosztályparancsnokság. Székhelye: Füzesabony.
   Hadosztályparancsnok: Szakáll Kálmán elvtárs, vezérkari főnök: Németh elvtárs, hadosztály politikai megbízott: Illés József népbiztos elvtárs. Az 5. ho. parság átveszi a parancsnokságot a jelenleg már a hadosztályparancsnokságnak alárendelt csapatok és a Sáróy—Szabó dandár csoport felett.
   Feladata: A Tisza vonal megfigyelése Kisterenyétől északra, továbbá a Tisza és Verpelét—Pétervására, Rimaszécs (az összes helységeket beleértve) között fekvő terület megfigyelése. A ho. parság igyekezzék csapatainak zömét mint ho. tartalékot Füzesabony környékén összpontosítani.
3. 3. hadosztályparancsnokság. Székhelye: Aszód.
   Hadosztályparnok: Ferjentsik Ottó elvtárs, vez. főnök: Horváth Dénes elvtárs, ho. politikai megbízott: Pogány József elvtárs.
   Feladata jelenleg a hadosztályparancsnokságnak már alárendelt csapatokkal az 5. hadosztálytól nyugatra és az Ipolynak a Dunába való beömlése között fekvő terület megfigyelése.
4. Székesfehérváron felállíttatik a II. hadtestparancsnokság.
   Hadtestparnok: Hamburger Jenő népbiztos elvtárs, Vez. főnök: Craenenbrock Edgar elvtárs.
   Ennek a hadtestparancsnokságnak alárendeltetnek az egész Dunántúl területén lévő összes parancsnokságok és csapatok melyek hadműveletekre alkalmasak.
   Feladata: északon a Duna vonal, délen a jelenlegi demarkacionális vonal megfigyelése. A 2. hadtestparancsnokság csapatainak zömét Hajmáskér—Veszprém területén, mint hadtesttartalékot vonja össze. A hadseregparancsnokság óhajtaná, hogy ezen területen körülbelül 9 zászlóalj, megfelelő számú tüzérség és lovasság legyen összpontosítva.
5. III. hadtestparancsnokság.
   Hatvan székhellyel a 3. hadtestparancsnokság állíttatik fel. Pa-

rancsnok: Landler Jenő népbiztos elvtárs, vezérkari főnök: .....: A 3. hadtest kötelékébe kerülnek az összes tartalékba, illetve gyülekeztetésben lévő seregtestek éspedig az 1., 4. és 6. hadosztályok és a székely különítmény.

Hadműveleti területek:

Hadműveleti területet képez az egész terület, amely a Dunától északra és keletre fekszik, Budapestet beleértve, a Dunántúli területből pedig a Dunától és a jugoszláv demarkációs vonaltól 20—20 km-re északra, illetve délre fekvő terület. A hadműveleti területből az egyes rendelkezési egységeknek kiutaltatik: 1. 1. hadtestparancsnokságnak a Dunaegyháza—Pilis—Jászberény—Jászapáti—Kiskőre vonaltól keletre, illetve délre fekvő terület. 2. Az 5. hadosztályparancsnokságnak az 1. hadtestparancsnokságtól északra fekvő terület Jászberény—Gyöngyös (ezt kizárólag) Pétervására—Rimaszécs (ezeket a helyiségeket beleértve) közötti terület. 3. A 3. hadosztályparancsnokságnak az 5. hadosztálytól keletre és Gyöngyös—Vác vonaltól északra fekvő terület. 4. A 2. hadtestparancsnokságnak a Dunántúl-i összes hadműveleti területek.

A fent nem említett és hadműveleti területet képező egyéb terület a hadseregparancsnokságnak közvetlenül marad alárendelve. A kiutalt hadműveleti területeken belül az összes Direktóriumok és egyéb politikai hatóságok a parancsnokságokat legteljesebb mértékben támogatni kötelesek és így ezekkel az érintkezés ezirányban azonnal felveendő. Ennek ellenében az illető parancsnokságok a belrend teljes feltartásáért felelősek és ott, ahol szükséges, e tekintetben a Direktóriumokat stb támogassák."[2]

Aláírás: nincs.

BŐHM INTÉZKEDÉSE MÁJUS 2-ÁN AZ ELLENÁLLÁS MEGSZÜNTETÉSÉRE.[3]

Keleti Hadseregparancsnokság.[4] Vette: Erb.[5]

„Bőhm hadseregparancsnok 1919 május hó 2-án del. 6-kor Budapestről a következőket telefonálta:

A hadseregparancsnokság azonnal parlamentairek útján csehekkel, románokkal és délszlávokkal lépjen érintkezésbe és a parlamentairek jelentsék be Stromfeld vezérkari főnöknél lévő távirat alapján, a távirat szószerinti szövegével, hogy a magyar kormány az antanttól táviratilag már békét kért."[6]

Aláírás: nincs.

1 Név nincs kiírva.
2 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 45 fasc. (328. irat).
3 Telefonjelentés. (A leadott szöveg szószerint legépelve egy papírlapra.)
4 Fejléc. Géppel írva.
5 A Hadseregparancsnokság irodájának beosztottja. Géppel írva.
6 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság irata: 45. fasc. (130. irat).

STROMFELD INTÉZKEDÉSE A TOVÁBBI ELLENÁLLÁSRA.[1]

Tartalom: Ellenségnek tovább is ellenállni.[2] 502/16.[3]
1. ho. parság, Mezőkövesd (1) Gödöllő 1919. V. 2-án.
6. ho. parság, Nagykőrös (2) St.[5]
Sárói csoport, Dormánd (3)
Árki csoport, Cegléd (4)[4]

Eredeti fogalmazvány:

„1—4

„Minden félreértés elkerülése és a forgalomban lévő kósza hírek ellenére — elrendelem, hogy az eddig kiadott parancsok még mindig érvényesek, tehát ahol lehetséges, az ellenséggel szemben ellenállást kell kifejteni."

Stromfeld által javított fogalmazvány:

„1—4

„Minden félreértés elkerülése és a forgalomban lévő kósza hírek ellenére — tudatom, hogy az eddig kiadott parancsok teljesen érvényesek, tehát az ellenséggel szemben a legerélyesebb ellenállást kell kifejteni."[6]

A MISKOLCI HADMŰVELETEK ELŐKÉSZITÉSE.[7]

Hadseregparancsnokság.[8] 517/15.[9]
III. Hadtestparancsnokság, Mezőkövesd.
I. Hadtestparancsnokság, Cegléd.[10]
Gödöllő, 1919. május hó 17-én.

„A II. hadtest az alárendelt 1. és 5. hadosztállyal május 19-én reggel Kisgyőr, Borsodnyék környékéről Miskolc felé a támadó előnyomulást megkezdi.

A miskolci akció támogatására az I. hadtest szakaszában az ellenséges erők demonstráló magatartással a következőképpen lekötendők:

1. Mindszenttől Kiskőreig alkalmas helyen járőrökkel a Tiszán való átkelés megkísérlendő.
Gyalogsági és tüzérségi tűz fokozandó.

1 Eredeti fogalmazvány, szabályos hadseregparancsnoki előadói íven.
2 Előadói ív felirata.
3 Iktatószám.
4 A parancsot a felsorolt alakulatoknak továbbították.
5 Stromfeld Aurél vezérkari főnök kézjegye.
6 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 45. fasc. (159. irat).
7 Eredeti fogalmazvány.
8 Előadó ív felirata.
9 Iktatószám.
10 A parancsot kapták.

2. A szolnoki hídon (ha a harcászati viszonyok megengedik) igyekezzék egy különítmény a Tiszán átkelni. A különítmény, a híd közvetlen biztosítására egy kis hídfőt szálljon meg, mely hídfő csak akkor ürítendő ki, ha az ellenség határozott ellentámadási szándéka nyilvánvalóan mutatkozik.
3. A kiskőrei hídon át egyes vegyes különítmény, mint portyázó csapat Kunhegyes felé derítsen fel. A sötétség beálltával ezen különítmény visszavonandó a nyugati partra. A különítmény 1—2 gyalogszd erős legyen.
4. Ezen akció egyszersmind nagyobb mértékű felderítésre is felhasználandó.

A miskolci akció esetleges elhalasztását idejekorán tudtul fogom adni.

Kiadom: I. hadtestparságnak, és tudomásul a III. hadtestnek."[1]

Aláírás: Hadseregparancsnokság.

RENDELKEZÉS A 4. ÉS 6. HADOSZTÁLLYAL MÁJUS 17-ÉN.[2]

Hadtestparancsnokság.[3] 517/28.[4]
I. hdtsparság.[5]

„Az általános politikai helyzet és az ellenségről beérkező hírek alapján valószínű, hogy az entente csapatok Szeged környékéről előnyomulásukat Kecskemét irányában a legközelebbi időben megkezdik. Az ellenséges előnyomulást a hadseregparancsnokság összes erejének latbavetésével támadólag akarja megakadályozni. Erre a célra a jelenleg rendelkezésre álló 4. és 6. hadosztályokat szállítja Hatvan környékéről Kecskemétre. Mindkét hadosztály az első hadtestparancsnokságnak rendeltetik alá, mely a beérkező hadosztályokat Kecskemét környékén akként csoportosítsa, hogy ezzel a hadseregparancsnokság parancsára támadó előnyomulásukat Félegyháza—Szeged irányában a felvonulás befejeztével megkezdhessék."[6]

Aláírás: Hadseregparancsnokság.
517/28. hdm.

Kézjegy: St.[7]

1 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 48. fasc. (54. irat).
2 Eredeti fogalmazvány.
3 Előadói ív felirata.
4 Iktatószám.
5 A parancsot megkapta.
6 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 48. fasc. (70. irat).
7 Stromfeld.

RENDELKEZÉS A 4. ÉS 6. HADOSZTÁLLYAL MÁJUS 27-ÉN.[1]

V. 27. 1 óra m.[2] 527/1.[3]

I. hadtestparság, Cegléd.[4]

„A 4. és 6. ho. mint hadseregtartalék Miskolc környékére szállíttatik. Az élen a 6. ho., utána a 4. ho. szállítandó el. Szállítás a kecskeméti vonalparsággal (Tichy) végrehajtandó úgy, hogy az első szállítmány V./27. dut. 6 órakor induljon. Minden órában egy vonat elindítandó.

A csapatoknak a vasúti szállítás idejére 3 napi élelem adandó.

Egy vezérkari szakközeg a 6. és 4. ho.-tól mielőbb Gödöllőre útbaindítandó.

Kiadom I. hds. parságnak."[5]

Aláírás: Hsg. psg. 527/1. hdm.

Kézjegy: St.[6]

Közli: Hetés Tibor.

1 Eredeti fogalmazvány.
2 Kiadás ideje (Május 27-én hajnali 1 órakor).
3 Iktatószám.
4 A parancsot kapta.
5 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 5. fasc. (49) irat).
6 Stromfeld.

IRATOK II. RÁKÓCZI FERENC TISZÁNTÚLI HADJÁRATÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

Rákóczi 1703. július 18-án kelt át Vásárosnaménynál a Tiszán és tiszántúli hadjáratának végén, október 17-én érkezett Tokaj alá. A közbeeső három hónap alatt a táborába sereglő jobbágynép segítségével birtokába vette a Tiszántúlt Váradtól és Gyulától egészen Máramarosig. Hadjáratáról kevés forrás maradt fenn, s különösen kevés a kuruc eredetű iratok száma. A fejedelmi kancellária leveleskönyve (*Protocollum Expeditionum ab Anno 1703 ad Annum 1706*) csak október 18-ával kezdődik. Ez a magyarázata annak, hogy a tiszántúli hadjárat történetével a kutatók nem foglalkoztak s az összefoglaló munkák is jóformán csak Rákóczi *Emlékiratai*-t írták át, amikor 1703 nyarának eseményeiről szóltak. A tiszántúli hadjáratról írt tanulmányunkban a teljes forrásanyag számbavételével rajzoltuk meg Rákóczi első hadjáratának képét. Most azokat az okmányokat közöljük, amelyek tanulmányunk megjelenése óta kerültek elő.

Az iratok egy kivételével mind kuruc eredetűek. Mindegyik előreviszi valamivel a kutatást s némelyik, pl. Bessenyey Zsigmond levele, vagy Illosvay Bálint edictuma, fontos adatokat is szolgáltat. Különösen értékesnek bizonyult Barcsay Ábrahám jelentése az erdélyi Guberniumhoz a brádi kuruc győzelemről, mely jelentősen módosítja a tiszántúli hadjárat válságos szakaszára vonatkozó ismereteinket.

Az iratokat betűhíven adjuk, a felesleges nagybetűket azonban elhagytuk, a hiányzó ékezeteket és elválasztójeleket viszont kitettük. A jegyzetekben megvilágítottuk az egyes iratok keletkezési körülményeit s rámutattunk jelentőségükre. A tanulmányunkban foglalt adatokra csak röviden utaltunk. Ahol a jegyzetek mellett nincs forrásutalás, mindenütt ezt idéztük.

1.

1703. augusztus 1. Ibrány.

Bessenyey Zsigmond levele Kőrösy Györgynek.

Július 30-án kelt levelére válaszol. Nem bízik a megyei felkelés sikerében, mert Rákóczi már bevette Kállót és Kisvárda is meghódolt neki. Buday István, Melith Pál, Kállay Ferenc és János hűségére álltak.

Az Ibrányba szorult nemesség őt küldötte ki, hogy meghódolásukról tárgyaljon.

Eredeti, sajátkezű levél. — *Címzése:* Nemzetes Vitézlő Kőrösy György bizodalmas s kedves sógor uramnak eő kegyelmének Patak. *Külsején Körösy írásával:* 1703. die 4. Augusti. Besenyei Sigmond *uram* ír az új kuruczság felől. — *Kőrösy György iratai közül került az Országos Levéltár Rákóczi-gyüjteményébe: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.*

Ajánlom szolgálatomat bizodalmas Sógor Uramnak, Kegyelmednek.

Kegyelmed 30-dik Julii datált levelét kedvesen vöttem ez órán. Értem, hogy készülnek az insurectióhoz kéntelen, mely nem vélem nyomós légyen, Kállót az Fejedelem meg is vötte. Ugy van mai napon tudtunkra, hogy Kisvárda is submittálta magát. Az kállai praesidium, német s magyar, az Fejedelem hűségére állott, hada minden nap igen szaporodik. Buday István Uram is hűségeskedik, Melith Pál, Kállai Ferenc és János, már most mi vagyunk rajta. Hitre beszélni és conclusum kedvéért engem kültek ki az itt való becsületes rendek: elválik dolgunk nekünk is harmad nap alatt, mivel ma vissza kültünk az táborra. Az feleségem Kegyelmedet köszönteti, kívánván, láthassam hamar üdőn Kegyelmedet friss egésségben

Kegyelmed kész szolgája, sógora

Bessenyey Zsigmond

Ibrány, 1. Augusti *Anno* 1903.

P. S. Kérem Édes Sógor Uramat, Kegyelmedet: bizonyícsa hozzám most is olly affectióját, külgyön számomra egy nadrágnak való viola szin, avvagy kék fajlandis posztót, azon Kegyelmednél lévő zálogomra, de ha lehet, jó légyen; Kegyelmednek meg is szolgálom. Az posztó, Édes Sógor Uram, légyen egy sing s három fertáj, melyben bizom igaz attyafiságához.

Salutat novum principem.

A levélíró Szabolcs vármegye alispánja volt. Rákóczi, mikor 1703. július 18-án Vásárosnaménynál átkelt a Tiszán, kiáltványt intézett a megyéhez és felkelésre szólította fel. A nemesség azonban várakba zárkózott a kurucok elől. Kisvárdát Rákóczi ostromszerek hiányában nem tudta bevenni. „A nemesség nem akarta meghallgatni sem ajánlatainkat, sem fenyegetéseinket, de megígérte, hogy nem követ el semmiféle ellenséges cselekményt" — írja *Emlékiratai*-ban a fejedelem. Arra nincs adatunk, hogy az Ibrányba szorult nemességet is felszólította volna meghódolásra.

E levél módosítja és kiegészíti korábbi ismereteinket. Szabolcs vármegye csatlakozásáról csak annyit tudtunk, amennyit Rákóczi mond az *Emlékiratok*-ban: „Szabolcs megye nemessége, mely a kisvárdai várba zárkózott, már kibontott zászlókkal megjött Diószegre." Bessenyey tudósításából kiderül, hogy Ibrány csak augusztus 1. után, Kisvárda példáján okulva, hódolt meg, amikor már Debrecen is Rákóczi hűségére állott. A levél dátumából arra következtethetünk, hogy a fejedelem a verébsári táboron fogadta Bessenyeyt.

[1] Bessenyey Zsigmond életrajzát megírta Széll Farkas *A nagybesenyői Bessenyey-család történeté*-nek (Bp., 1890.) 68—76. lapján. Felesége Lövey Klára volt.

2 Buday István Bihar vármegye újjászervezése óta első alispánja volt a megyének. A sámsoni táboron csatlakozott a kurucokhoz. Rákóczi udvari hadainak kapitányává, majd a hajduk főkapitányává tette.

3 Báró Melith Pál volt az első arisztokrata, ki kuruccá lett. Gyulajnál a Kraszna-köz nemességével állott Rákóczi hűségére.

4 Kállay Miklós és Sztankay Éva fiai. János a család orosi, Ferenc napkori ágának őse. *(Nagy Iván,* VI. 29. l.) A szabadságharcban tevékenyen nem vettek részt.

5 Kőrösy György életrajzát l.: Thaly Kálmán, *Körössy György történelmi és nemzedékrendi följegyzései a XVII-ik században* című publikációja bevezetésében. *(Századok,* 1875. 311—312. l.)

6 Ibrány Ibrányi Ferenc várkastélya volt. Ibrányi korábban Thököly Imre ezereskapitánya volt, tudott valamit az 1697. évi hegyaljai felkelés előkészületeiről is, mert birtokát a kurucokkal való egyetértése miatt a Szepesi Kamara el akarta kobozni. Részletes életrajzát l.: *A hegyaljai felkelés* című, kiadás előtt álló, okmánytárban. Csatlakozása után Rákóczi is ezereskapitányává tette, s rábízta a „Tisza mellyékin táborozó" hadak igazgatását.

7 Fein londisch — finom londoni posztó.

8 Sing — a régi magyar rőf, mely valamivel rövidebb a bécsi rőfnél.

9 Fertáj — negyede.

2.

1703. szeptember 3. Szatmári tábor.

Rákóczi rendelete Majos Ferencnek, a máramarosi sóaknák inspektorának.

Utasítja, hogy a huszti vár hajdúinak az eddig szokásos fizetést havonként adja ki az akna jövedelméből a tisztek kezéhez.

Eredeti. — *Címzése:* Egregio Francisco Majos, Salis Fodinae Inspectori, Fidelis nobis grato. — *Hátlapján:* Az huszti praesidiariusok fizetésérül. No 21.

Országos Levéltár: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.

Egregie Fidelis, Nobis grate.

Salutem et gratiam. Mint hogy Huszti Praesidiumunknak fizetését a keze alat gyült proventusbul rendeltük ki, kegyelmesen parancsollyuk azért Hüségének, erga quitantiam holnaponként fizetéseket, a mi eddig rend szerént járt, exolválni azon hajduink tisztinek el ne mulassa. Secus *non* facturum bene valere desideramus. Ex Castris ad Szathmár positis, 3. 7-bris *Anno* 1703.

F. Rákóczi mp.

Huszt várát ugocsa-máramarosi hadjáratuk során Majos János és Ilosvay Bálint foglalták el csellel 1703. augusztus 17-én hajnali két órakor. A várba Kis Albert hajdusága nyomult be, valószinűleg az ő ezredéből maradt ott őrség. Kiss Albert ezredének részvételére nézve l.: *A Szegénylegények éneke* című tanulmányomat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1953. évfolyamában.

E hadjárat során kerültek kuruc kézre a máramarosi sóbányák. Majos János mikor „az aknát elfoglalta, maga testvér öccsit, Majos Ferencet eskette azon tisztre".

L. még a 6. számú okmányt.

3.

1703. szeptember 9.

Orosz Pál ezereskapitány nyíltparancsa katonaságának.

Mint Rákóczi tiszáninneni hadainak főparancsnoka elrendeli, hogy a fejedelem parancsának meghallgatására mindenki táborra jöjjön. Életével lakol, aki nem engedelmeskedik. A kóborló kurucok ellen katonaságot fog küldeni, az ilyeneket a városi és falusi bírák is üldözzék.

Egykorú rongált másolat. — Olaszliszka község 1944-ben szétkallódott irataival került a borsod-zempléni közlevéltárba.

Méltóságos Fejedelem, Felső Vadászi Rákóczi Ferencz, Nemes Sáros Vármegye Örökös Fő Ispánya, Kegyelmes Urunk ő Nagysága Tiszán innét lévő lovas és gyalog magyar hadainak fő directora, Csicseri Orosz Pál, adom tuttára, azoknak minden tiszteinek, mivel hogy ezen órában vettem Kegyelmes Urunktól, ő Nagyságától, bizonyos parancsolatokat, mellyeket mind az egész hadakkal közlenem kelletik, mind arra, mind penig más consideratiókra nézve hagyom és parancsolom meg nevezet Kegyelmes Urunk ő Nagysága minden rendbeli vitézinek, valakik akár hol táborunkon kivül vadnak, akárki passusával jártanak, akármelly foglalatosságban legyenek, ha mind had fogadásban munkálkodnak is, mindeneket férre tévén, miden halogatás nélkül táborunkba be jűjjenek. Máskint ha engedetlenkednek, tábori hadat küldünk ki, sokan meg halnak szófogadatlanságokért és praedáló kóborlásokért. Kegyelmetek penig városi és falusi uraimék ezen parancsolatom mellett az ollyan táborunkon kívül járó, kóborló és praedáló katonákat, vagy hajdúkat lenni tud, bizvást ellenek támadgyon, sőt fejek vesztesége alat tartozzik, üzze, kergesse és táborunkra kötözve hozza, Nec secus facturus.

Die 9 7bris 1703.

Orosz Pál

Orosz Pált és Szentmarjay Ferencet Rákóczi 1703. augusztusának vége felé küldötte el a maga táboráról a „kommendójok alat levő magyar hadakkal... Tokaj várának megszállására". Vigyázniok kellett Montecuccoli Hernádnémetinél táborozó ezredére is, nehogy a Tiszán átkelve, támadást intézzen Rákóczi Szatmárt ostromló tábora ellen.

A nyiltparancsban említett rendeletek közül az elsőt a fejedelem 1703. szeptember 3-án a szatmári táborról bocsátotta ki Orosz Pálnak: Kerestesse ki és a vár négy sarkára akasztassa fel azokat a katonákat, akik pataki házát és jószágát felégették, felprédálták, továbbá kerestesse ki és adassa vissza Kőrösy György akkor elprédált javait is. Másik rendelete a majtényi táboron kelt 1703. szeptember 6-án, ezeket írja benne: „Halljuk s Kegyelmed levelébül is értjük, hogy azon Kegyelmed dispositiója alá adott s ott összegyüjtött hadaink s kivált köztük némely tisztek minden függés nélkül vannak s hazánk kárára minden vétekben bémerültek. Tudjuk, hogy Kegyelmed az ily excessusokat idáig nem gátolhatta, eleintén ugy szokott az lenni, de immár egész táborunkban is s ott is szigorubban kell a dologhoz látni és a praedálástul s egyéb rendetlenségektül Kegyelmed is őket meg fogja tiltani s zabolázni."

Orosz Pál nyiltparancsában azért történt utalás a hadfogadásban munkálkodó tisztekre is, mert Rákóczi róluk is rendelkezett: „A kiket Kegyelmed elébb-elébb küld az hadaknak szaporitására, hüségünkre való hóditására, olly becsületes, hazáját szerető hadnagyot küldjön el a végre egész instructioval, ki is a vele lévő hadainkat jó disciplinában tartván, az szegénység prédálására okot ne szolgáltasson, sőt minden panasz nélkül ott, az hol járnak, az hadgyüjtésben munkálódhassék."

Ekkor már készen volt Rákóczi 21 pontból álló hadi ediktuma, melynek ebből az időből csak szeptember 7-én és szeptember 19-én kibocsátott példányait ismerjük, hiszen Ibrányi Lászlóval a tiszáninneni hadnak is megküldötte az utóbbi rendelet bizonysága szerint. Orosz Pál az alatta levő hadakat azért gyüjtötte össze, hogy előttük az ediktumot kihirdesse.

4.

1703. szeptember 13. Domahidi tábor.

Rákóczi rendelete Kőrösy Györgynek.

Mihelyt meghallja, hogy Bercsényi átkelt a Tiszán, azonnal menjen eleibe és parancsaihoz tartsa magát. Bercsényi a hadak között ki fogja keresni elhajtott lovát. Igyekezzék majd a táborra jönni.

Eredeti. Hátlapján Kőrösy megjegyzésével: Méltóságos Fejedelem levele. Die 20. 7 bris vettem 1703. Domahidától: paranczol Tokajhoz mennem. Erre meg sem mozdultam, nem is gondoltam oda menni.

Kőrösy György iratai közül került az Országos Levéltár Rákóczi-gyüjteményébe: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.

Egregie fidelis nobis grate.

Salutem et gratiam. Ez commissiónkat vévén Kegyelmed, magát úgy alkalmaztassa, hogy mihelt megh hallya Mélthóságos Gróff Uramnak eő Kegyelmének az Tiszán által menetelit, mennyen Gróff Uramhoz eő Kegyelméhez és az mit Gróff Uram eő Kegyelme fog parancsolni, az tévő légyen. Secus non facturus. Bene Valere desideramus.

Datum ex Castris ad Domahida positis,die 13. Mensis Septembris Anno 1703.

Kegyelmedet rövid nap alat ide az táborba várom, Gróff Uram az Nagyságod lovát, tudom, ki keresteti, csak találya meg.

P. Rákóczi Ferenc mp.

Bercsényit a fejedelem a domahidi haditanács határozatából küldötte Tokaj alá, a vár ostromának és a kezdődő felvidéki hadműveletek irányítására. Szeptember 13-án már Károlyban volt.

Rákóczi szeptember 6-án kelt — az imént idézett — levélből tudjuk, hogy a garázdálkodó katonák „feles jószágit, javait s marháit felpraedálták". E levelében a fejedelem Kőrösyt „régi szolgánk"-nak irja, mert korábban főkamarása volt.

Kőrösy megjegyzése mutatja, mennyire idegenkedtek a felkeléstől kezdetben még azok a nemesek is, akik Rákóczival személyes viszonyban voltak.

5.

1703. szeptember 14. Domahidai tábor.

Rákóczi rendelete Bereg vármegyének.

Mivel a megyében lévő hada élelmezéséről gondoskodás nem történt, ezek ellátásukkal a jobbágyságot kényük-kedvük szerint terhelik meg. Bay Ferencet bízta meg azzal, hogy a megyével egyetértve, a katonák ellátásáról gondoskodjék.

Az érkező lengyel hadak elé, kik Szkolyáról már meg is indultak, Görgey Imrét küldötte. A megye adjon melléje kísérőket.

Fogalmazvány az Országos Levéltár Rákóczi-gyüjteményében: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.

Egregie fidelis, nobis grate.

Salutem et gratiam. Bizonyosan értük, hogy az hadak az élés dolgában, s hús, s egyéb exactiójában semmi rendet is nem obsequálván, a szegénségh nagy kárával kiki szabad akarattyán él és némelynek sok, némelynek kevés is alig jutt. Hogy azért az után a Nemes Vármegyében lívő szegénség is ez illy rendeletlen dolgok iránt jób fundamentomot vehessen, parancsoltunk Nemzetes Vitézlő Baji Ferencz hívünknek, ki is a Nemes Vármegyében be menvén, ez ott lévő hadaink intertentiója iránt olly dispositiókat tegyen, hogy mind ezen vármegyebeli szeginség, mind ott lévő hadaink panasz nélkül subsistálhossanak, kivel is ércsen együt.

Azonban Nemzetes Vitézlő Görgei Imreh hívünket küldöttük az lengyel hadak eleiben, melly említett hívünk mellé is kísérőket adván, késértesse mind adig, míg ezen lengyel hadainkal öszve találkozván, vissza fordul, kiket is remínlünk, hogy Brezkeden fog találni, mivel eddig Szkolyárul meg indultak. Secus *non* facturum bene valere desideramus. Ex Castris ad Domahida positis, die 14. 7-bris 1703.

A katonaság élelmezését a kurucok a falvakra vetették ki. Rákóczi a vetési táboron 1703. szeptember 28-án kiadott rendeletében szabályozta először: milyen természetbeni szolgáltatással tartozik a jobbágykatona szükebb és tágabb értelemben vett házanépe, felesége és a vele egy kenyéren lévők.

Rákóczival mindjárt kezdetben volt lengyel katonaság: Bercsényi hozott magával 800 lengyelt a zavadkai táborba. Ezek még Kálló ostrománál is vele voltak, nem tudjuk, mikor váltak meg tőle. Ugocsa vármegyének szóló szeptember 7-i rendeletéből értesülünk először arról, hogy lengyel csapatokat vár. Szó van róluk Bercsényi szeptember 13-i Szabolcs vármegyének szóló rendeletében is. Arra nézve, hogy Rákóczival a tokaji táboron is voltak lengyel csapatok, bizonyíték parancsnokukhoz intézett levelének fogalmazványa: Tudomásul vette, hogy az előrehaladott évszak miatt téli szállásuk kijelölését kérik. Mivel azonban nem haszonvágyból, hanem a magyar szabadság ügyének támogatására csatlakoztak hozzá, ne hagyják őt cserben, mert a helyzet kedvező alakulása a hadmüveletek folytatását kívánja.

1 Bay Ferenc 1703. október 3-án a munkácsi táborból írt Rákóczinak. (*Archivum Rákóczianum*, I. 168—169. l.)

2 Görgey Imre a topporci Görgey-család zempléni ágának őse. A XVII. század hetvenes éveiben telepedett meg felesége, Béczy Mária pelejtei birtokán. (Görgey Albert, *A toporczi és görgői Görgey nemzetség . . . történetéből.* 2. kiad. Igló, 1909. 71. l.)

3 Szkolya — Skolie, lengyel falu a beregi határszélen.

6.

1703. szeptember 21. Szatmári tábor.

Rákóczi rendelete Majos Ferencnek, a máramarosi sóaknák inspektorának.

A huszti várban szolgáló száz hajdúnak a kapitány megkeresésére adjon fejenként havi három forint fizetést.

Eredeti. — *Címzése:* Egregio Francisco Majos Salis Fodinae Maramarosiensis Camerario, Fideli nobis grato. — *Hátlapján:* No. 21. — *Országos Levéltár: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.*

Egregie fidelis, nobis grate.

Salutem et gratiam. Huszti Praesidiarius száz hajdúinknak kívántatván egy holnapra három három forintyával való fizetések, parancsollyuk azért Hűségének, requiráltatván Tekintetes Nemzetes Huszti Kapitány hívünktül, azon hó pénzeket erga quietantiam plenarie exolvállyal. Secus non facturum bene valere desideramus. Ex Castris ad Szathmár positis, die 21. 7-bris Anno 1703.

F. Rákóczi.

L. még a 2. sz. okmányt.

1 Rákóczi a huszti vár főkapitányává Dolhay Györgyöt nevezte ki. Vice kapitánya Máté Deák volt. (Dolhay levele Sennyey István tiszántuli generálishoz 1703. október 20-án: *Archivum Rákóczianum*, I. 228. l.) — Dolhay életrajzát l.: Petrovay György, *A Dolhay-család eredete, leszármazása és története. (1366—1703.)* Turul, 1893. 175. l.

7.

1703. szeptember 22. Vajdahunyad.

Barcsay Ábrahám jelentése a Guberniumnak.

A brádi ütközetről az onnan menekülő Száva Mihály bizonyára jelentést tett már. Koszta és Gusztin kapitányokon kívül elesett még egy zászlótartó, s mintegy 20 ember. A kurucok az elhajtott marhákkal elvonultak Halmágy felé, Belényesről még támogatást akarnak kérni. A meg nem hódoló falvak marháit mindenütt elhajtják, a nemeseket üldözik. Utasítást kér megyéjének nemesi felkelésére nézve: lovasokat állítsanak-e ki a kurucok ellen, vagy pedig személy szerint kell jelelniök?

Eredeti. — *Címzése:* Méltóságos Erdélyi Regium Guberniumnak, nékem érdemem felett való jó uraimnak eő *Nagyság*oknak alázatossan írám. *Hátlapján:* Hunyad vármegye de insurrectione sua 23. 7 bris 1703. — *Országos Levéltár. Gubernium Transylvaniae. Pol. 1703. 302.*

Méltóságos Regium Gubernium, Isten *Nagyságtokat* minden áldásival lássa, életeket számos esztendőkre terjeszsze, kívánom.

*Nagyság*tok parancsolatyát alázatossan vettem. Hogy *Nagyságtokat* nem tudósitottam első tudósításom után, oka ez: úgy tudtam, hogy Szava *Uram* eő *Kegyelme* abból az actusból *Nagyság*tokhoz be ment Fejérvárra és eő *Kegyelme* egész informatiót tehett *Nagyságtoknak*. Ugy hiszem, eddig *Nagyságtoknak* értésére lehett azon actuson Koszta *Uram* és Gusztin nevű kapitány egy cornetással, tizen hat gregariusokkal, három vagy négy ráczal estek el, tulsó párt*on* lévők penig el menvén azzal a marhával, a kit el praedáltak volt. Halmágy felé, a mint az kémek hozzák, Belényesben kültek, hogy jöjjen töb segícség hozzájok. Továbra már itt akar*nak*, Isten tudós benne. A szegény nemesség az hegyeken bukálik, a falu*knak* egész marhájokat hajtyák el, s praedályák; a kik meg nem hódolnak, mindenekben sákmányt vetnek. Az itt levő militia a menyiben lehett, vigyáz. A Maros*on* túl, Aranyon alól, a szegénység mind el futott. *Nagyság*tok parancsolatyából értem, hogy mennél felessebben fel kellyen ülnünk és az eő Felsége militiájával edgyütt vigyázzunk, de nem érthetünk rajta, hogy ha az egész vár*megyének* fel kellyen-é ülni, avagy csak bizonyos számu lovosok*nak*. Én mindazonáltal cursusokat ugy bocsátottam ki, hogy minden ember személye szerint üllyön fel. Mivel commissiója által *Nagyság*tok nem parancsol a vár*megyének*, hanem csak nekünk, ez iránt *Nagyság*tok ujjab parancsolatyától várunk, egész vármegyét ültessünk-e fel, avagy csak bizonyos számu jó lovossakot. Ezzek után *Isten Nagyságtokat* éltesse s igazgassa szegény hazánk dolgainak végben vitelére.

Dátum *Vajda* Hunyad, 22. 7bris *Anno* 1703.

*Nagyság*tok alázatos kissebbik
szolgája
Barcsai Ábrahám mp.

A levéliró Hunyad vármegye főispánja volt. Jelentése értékes forrás a brádi ütközet történetéhez s lényegesen módositja korábbi ismereteinket.

Brádnál két kompánia német katonaságból, a kolozsvári helyőrség lovasaiból és lovas rácokból álló császári katonaság ütközött meg a Belényes és Halmágy vidékéről Erdélybe nyomuló kurucokkal. Teleki Mihály naplója szerint a csata szeptember 14-én történt, s a Rákóczi ellen készülő erdélyi főparancsnok, Rabutin, Koszta vereségéről értesülve mondott le Szatmár felmentéséről és indult vissza erdélybe. Ez valótlan, hiszen Rabutin csak 21-én a marosdécsei táboron hallott először a brádi esetről. „De clade Domini Comitis Costa non habeo aliunde notitiam, quam acceptae hodie mane Inclyti Gubernii literas" — olvassuk a Guberniumhoz intézett levelében. (U. ott. 287.) Teljesen hitelesnek fogadhatjuk el tehát Czegei Vass György naplójának tudósítását, mely szerint az ütközet szeptember 19-én volt. Rabutin Kővárban legfeljebb arról kaphatott hírt, hogy a kurucok a Fehér-Körös völgyén Erdélybe törtek, s talán ezért nem támadta meg Rákóczit.

A Gubernium fejérvári tartózkodásáról Bethlen Miklós *Önéletírása* nyujt tájékoztatást. (Bp., én. *Magyar Századok*, 4. 573. l.) Ezeket írja: „Nehezen és Szebenben menvén, a generálissal iratott parancsolat által vihettem végben, hogy a gubernátor és az egész tanács Fejérvárott lakjék, és amennyire tőlünk lehet, ebben a magyarországi motusban viseljünk gondot az országra."

A hunyadmegyei nemesi felkelés kudarcáról is ő nyujt tájékoztatást: „Ugyan akkor, mikor Bethlen Sámuelt felverték, volt a Koszta vicecolonellus esete; mi jószántukból felköltöttük Hunyad vármegyét Koszta hada segitségére. Azt irá a generális: tudósitsuk, ha a mi akaratunkból kezdették-e a felülést és megirjuk, hogy leszálljanak, mert bizony levágatja." (*U. ott*, 575. l.)

1 Barcsay Ábrahám később Rákóczi hűségére tért és tagja lett erdélyi tanácsának. A fejedelem igy jellemzi őt *Emlékiratai*-ban Mihály nevü testvérével együtt: „Apaffy gyarló kormánya alatt vénültek meg, csak régi dolgokat emlegettek az elmult időkből, s a jelent nem birták felfogni."

2 Zaránd vármegye alispánja volt, ezért ütközött meg a megyéje területére behatoló kurucokkal. Később Rabutin Gyulafehérvár védelmét bízta rá, de a várost feladta a kurucoknak. Midőn elfogták, Rákóczi hűségére esküdött, a fejedelem erdélyi kincstári javak inspektorává tette. Őt igy jellemzi: „Rác családból eredt, de a németek báróságra emelték hízelgései miatt és hű szolgálataiért, amelyeket akkor tett, mikor az erdélyi fejedelemséget szabadságától megfosztották. Ez ember természettől és kimüvelés által is ravasz volt." A zsibói csata után elhagyta Rákóczit.

3 Belényes kuruc kézre kerüléséről csak annyit tudunk, hogy Váradi Kis István adta fel — valószínűleg Guti István hadának.

8.

1703. szeptember 26. Ungvár.

Ilosvay Bálint ezereskapitány ediktuma az Ungvárt ostromló kuruc hadak számára.

A nyolc pontból szabályzatból egy pont a káromkodást, négy a lakosokon és a jezsuita kollégiumon való kártételt tilalmazza, egy pont szól az engedelmességről, egy a kóborlók büntetéséről rendelkezik, a 7. földesúri hatalom alól mentességet ígér a jobbágykatonáknak.

Eredeti. — *Más természetű iratok borítólapjaként maradt meg az Országos Levéltárban őrzött Kende-levéltárban. Külsején más szöveg mellett:* Diaria et connotationes rerum privatarum et oeconomicarum Domini condam Ladislai Kende et conthoralis ejusdem.

Méltósághos Felső Vadászi Rákóczy Ferencz Fejedelem, Kegyelmes Urunk ő Nagyságha nevével, lovas és gyalogh hadainak ki adatott edictuma, ki ki azért alkalmaztassa magát e szerént.

Elsőben is: Ki ki távoztassa keménnyen, hogy az Isten ellen való káromkodást, ördögh attázást, teremtézést és más éktelen szitkakot ne kövessen, kit ha ki el követ, elsőben megh páczáztatik, az után megh lövődeztetik.

2°. Mint hogy az kártételeket, marha hajtásokat, ház felveréseket, fosztásokat a' Méltósághos Fejedelem keménnyen tilalmazza, azért ki ki el távoztassa, másként fel akad érette.

3°. Mint hogy panaszalkodnak kiváltképen az it való lakasok, hogy hogy a' szőlő hegyeken mind lovas, mind gyalogh vitézek nem kicsin károkat tésznek, azért ki ki azt is el távoztassa, mert ha rajta érik, elsőben itten a piaczon megh páczáztatik, annak utánna halál az fején.

4°. Minthogy mégh tiszt uraimékra is feles panaszok jöttek, hogy ő Kegyelmek maghok hasznát vigyázván, most is az marha hajtástól, praedálástól és más egyéb privatum kereséstől nem supersedeálnak, azért ő Kegyelmek is úgy alkalmaztassák magokat, hogy ha excedálnak, Kegyelmes Urunk ő Nagyságha edictuma szerént való büntetést el nem kerülik.

5°. Mind lovas, mind pediglen gyalogh rend tisztitől keménnyen függjön és annak szavát fogadgya, kiben ha ki ellen tévő találtatik, elsőben meg páczáztatik, annak utánna halál lészen az fején.

6°. Valaki fegyver viselő embernek esméri maghát, zászlója alá bé jöjjön és tiszti engedelme nélkül ki ne mennyen, másként nem tartatik ő Nagyságha igaz hívének.

7°. Valaki fegyvert kötöt ezen ügyben az ő Nagyságha hűséghe mellet, semmi némü szolgálattal nem terheltetik, hanem szabadsághában megh tartatik.

°. Senki az collégiumban páter rector uram engedelme nélkül ne mennyen, ottan részegséghet s más alkalmatlansághot ne tégyen, kiben ha ki ellenkezőt cselekeszik, páter rector uram fogattassa meg és külgye a' tiszti kezéhez, kit is a tiszt cselekedetének érdeme szerént büntesse megh.

Actum in Oppido de Ung, die 26. 7bris *Anno* 1703.

Ilosvay Bálint mp.

Ungvárt szeptember 17-én szállották meg a Rákóczi „hüségére esküdt köznemesi és paraszti rendek s kivánt az ungvári krajnákrul lejött és szedett gubás orosz had". „Ungvár várát körülszállották", s többé „egy lelket sem bocsátottak a várba". Az ostromló sereg fegyelmezése érdekében készült az ediktum.

Az ediktum forrása kétségtelenül Rákóczi ediktuma. (L. a 3. számú okmány jegyzetét.) Ebből vette át a káromkodás, az engedetlenség, a kóborlás és a lakosok prédálásának tilalmát. Uj benne a 7. pont, amely a fegyvertkötő jobbágyoknak szabadságot igér a földesurak igája alól. Rákóczi a jobbágykatonák szolgáltatás-mentességéről csak két nappal később, szeptember 28-án rendelkezett a vetési táboron. Ez az adat is bizonyitja, hogy mennyire közmeggyőződés volt a katonák felszabadítása a jobbágyi állapotból.

Rákóczi szeptember 15-én és 19-én a szatmári táboron ujból keményen felszólalt a kóborló katonák ellen, akik „ló és fegyver keresése szine alatt" „a házakra reá menvén, felprédálják és házakon kivül található jószágokat és szarvasmarhájokat elveszik" még a falusi lakosoknak is. — erre utal az ediktum 2. pontja.

1 Az ungvári jezsuiták a megyei nemességgel a várban voltak és állítólag mérgezett puskagolyókat öntöttek. (Thaly, *A székesi gróf Bercsényi-család.* III. (Bp., 1892.) 52—54. l.) A rektor azonban az ediktum szerint a városban maradt.

2 Ilosvay Imre életrajzát l.: Petrovay György, *Az Ilosvay-család leszármazása.* (Turul, XIV. 102—103. l.)

9.

1703. szeptember 27. Várad.

Egy váradi labanc nemes levele Torday Ferenc ezereskapitánynak.

Figyelmezteti a császár amnesztia rendeletére és inti: térjen vissza hűségére. Az új váradi kommendást révén az udvartól még jutalmat is nyerhet.

Eredeti. — *Címzése:* Tekintetes Nemzetes Torday Ferencz vitéz kapitány Uramnak, nékem igaz, hív, jóakaró barátomnak adassék Püspökiben vagy másutt. Cito, Citissime. — *Az Országos Levéltárban: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára. IV. 2. a.*

Isten minden jókkal álgya Kegyelmedet, Nemzetes Torday Ferencz vitéz Kapitány Uram, szívből kívánom.

Tudtára vagyon Kegyelmednek nem kétlem, Kegyelmes Urunknak királyunknak és császárunknak hozzánk igaz híveihez küldtet kegyelmes parancsolattya, melyben is felteszi eő Felsége, nem annyira miképpen azokot büntesse, a' kik hivsígekben gyarlóságukbul megh tántorodván, ellene pártot ütöttek, mint miképpen azokot meg grácziázza, a' kik magokban szálván, eő Felségének királyi és császári hívségére ujonnan viszsza szállanak, addigh, mígh az eő Felsége bizonyossan jövő számos armadája hozzánk le érkezik. Mert az után inkább az igasságnak, mint az irgalmasságnak hellye leszen és kinek-kinek érdeme szerint való fizetése következik.

Minek okáért mint Kegyelmednek igaz és hív jó lelki ismeretű baráttya, intem és kérem Kegyelmedet vitéz kapitány Torday Ferencz Uram, mígh üdeje vagyon, ne vesse megh Felséges Királyunk és Császárunknak illyen kegyelmes grácziáját, jöjön viszsza, megh láttya és bizonyossan tapasztallya, nem csak el vesztett jószágának vissza adását, sőt eő Felségének igireti szerént sok más rendbéli kiváltképpen való grácziáinak megh adását. Mellyeknek megh adására e' mostani váradi Méltóságos Gróff Commendáns Urunk is magát az udvarnál interponállya, melyben igen ben vagyon ,mivel az édes szülője annya, Kegyelmes Császárné Aszszonyunk udvarának praefectusa. Ezekre ezen levelem megh adó emberem által választ várván Kegyelmedtől, maradok

Várad, 27. Septembris 1703.

Kegyelmednek igaz hiv és jó lelki ismeretü barátya, in quo dolus non est N. N. mp.

Torday Ferenc 1702-ben Bihar vármegye szolgabírája volt, a megye jegyzőkönyve szerint (Az 1700. június 12-én tartott bihari generális congregatio jegyzőkönyve, 509. l.) már 1700-ban is e tisztben szolgált. A megye alispánjával, Buday Istvánnal egyidőben esküdött Rákóczi hűségére. Szeptember végén ezredével Püspökladányon táborozott. Október 1-én kelt levele szemléletes képe a váradi császári őrséggel folytatott kuruc harcoknak. Egy 1704. január 23-án

kelt levél — Harkovszky Vencel és Luczai István Váraljáról írt levele Orosz Pál generálisnak — így emlékezik meg elestéről: „Torday Uram el esset, részegen reá menyvín ellensigre, kinek is hátarul végik talpáig egy széjat le nyuztak, hasát fel hasitották s háját ki szedtík." (Országos Levéltár. Balassa-család levéltára.)

Az uj váradi kommendáns — Bihar vármegye jegyzőkönyve szerint — Franciscus Colona Comes a Fels volt. Midőn Aradról Váradra kisérték, a visszatérő császári katonasággal megütköztek Bélfenyérnél Bóné András, Bozóky Pál és Majos István lovasezredei és megverték őket, de Bozóky és Majos hősi halála árán.

10.

1703. október 5. Tokaji tábor.

Bercsényi nyiltparancs a munkácsi, ungvári, homonai és sztropkói krajnák udvarbíráinak, krajnikjainak, az ott lévő falvak és városok bíráinak.

Megparancsolja, hogy a Lengyelország szélén garázdálkodókat, akik ott falvakat, városokat, udvarházakat és templomokat prédálnak fel és ezzel a fejedelem és a lengyelek között lévő jóviszonyt veszélyeztetik, fogják el és szolgáltassák kezéhez. Ha valaki parancsának nem engedelmeskedik, életével és javaival fog fizetni engedetlenségéért.

Egykorú másolat az Országos Levéltárban, a Kende-család levéltárában. Hátlapján Bercsényi utasítása: Ezen pátensemet minden városson, falun akár hol és akár ki jószághában, akár ki gondgya viselésse alatt az oroszok keözött olvassák ell és a' kik magyarul nem értenének, azoknak orosz nyelven magyaráztassák megh, mellyet semmi okbul el ne mulassák. Unghvári krajnyára.

Én Székessi Gróff Bercsény Miklós, Nemes Ungh Vármegyének fű ispánnya, Méltossághos Fejedelem, Rákóczy Ferencz Kegyelmes Urunk eő Nagyságha és magyar haza szabadságáért Isten által fegyvert keötött hadak generálissa: Adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik, e' levelemnek rendiben, jóllehet ennek előtte is ki adattatott kemény parancsolattyával megh nevezett Méltossághos Fejedelem mindenféle tolvajlásokat, fosztogatássokat, városok, faluk, azokban lévő udvarházok, templomok és czimeteriumok hatalmassul és fegyverrel való fel veréseket megh tiltatta nagy büntetés allat, mindazonálatl esset értésemre, hogy némelyek, nem gondolván azon parancsolattal, továbbá is hol labancz, kurucz, hol leveleséghnek, a' vagyis hegyi tolvajoknak s pártos jószágok keressésének a' szine- neve alatt, főképpen pedigh munkácsi, unghvári, homonnai és sztropkai krajnyasághrul által menvén az Beszkéden Lengyel Országnak a' szilire, ottan mind istentelenségeket, fosztogatássokat, várost, faluk fell veréseket, ember sarczoltatássokat, udvarházok, templomok és czemeteriumok fell praedáltatássokat, egy szóval minden hatalmasságokat ell követtni merészelnek és praesumálnak s nem szünnek. Méltossághos Fejedelem által engedtetett authoritásombul udvar bíráknak, krajnikoknak, várossi és falussi

bíráknak, keözönségessen pedig azok lakossinak erőssen parancsolom és hagyom, mindenütt, kiváltképpen pedigh munkácsi, unghvári, homonnai és sztropkói krajnyaságokon léveő hellyeken, passusokban olly rendelést tegyenek s úgy vigyáztassanak, hogy valahollot valami hírt csak legh kisebbet is az illyetin istentelenségeket el keövető tolvajok felül hallanak, azokat azonnal (hírt adván más keözellyeb lévő helybélieknek is) mindenütt üldözzék, fogják és mind addigh fogva tarcsák, mighlen parancsolatomat iránta nem vészik. Hollot pedigh magokat megh fogni nem engednék, tehát szabadon megh is eölhessék eőket. Máskint, ha ell mulattyák és tovább is a' megh írt Isten előtt irtóztató dolgokat ell követtni engedik, mellyek iránt ha csak legh kisseb panasz jün is Lengyel Országhbul ki, megh írt authoritásombul udvarbírákra, krajnyikokra, várossi, falussi bírákra, és azon helybéliekre, az hollot és az kiknek szomszédsághában történik az alkalmatlanságh mind Lengyel Országhbul, mind innét hadakat küldök, várossokat, falujokat, házakot fel praedáltatom, semmivé tétetem, magokat pedigh irtóztató halállal hóhér keze által megh eöletem, hogy ezzel is a' Méltóssághos Fejedelem és Lengyel Országgh béliek között való békeséghnek fel bontására ok távoztassék, seőtt illyen büntetésekkel azon ell végzett békességh szentül megh tartassék. Senki azért semminémű szín- és praetextus, sem kurucz, sem tolvaj, sem pártos urak jószághok keresések alatt Lengyel Országhban bé menni fegyverrel ne merészellyen, mert halál lészen a' fején. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum ex Castris sub Tokaj positis, die quinta Mensis Octrobris Anno 1703.

G. B. Miklós mp. *L. S.*

A nyiltparancsban említett garázdálkodások még ama villongások következményei, melyek a XVII. század utolsó éveiben folytak a magyar-lengyel széleken, különösen Tureczky István lengyel nemesur és Bercsényi szabadosai: az öreg. majd az ifju Becza János között. Midőn a harc megint fellobbant köztük, Bercsényi ezeket irja róla 1710. november 29-én Szkolyáról Rákóczinak: „Valami Tureczki nevü slachta az ungvári Krajnyának szomszédságában lakik, már ez előtt is vólt vitám véle meg az német világban. Az apját Bocsa el is fogta vala Unghvárra, most ismét becsapott ide az fia Bocsának." (*Archivum Rákóczianum*, VI. 620. l.) A harc részleteire egy tanuvallatási jegyzőkönyv világit rá, melyet a határon lakó egyes magyarok és lengyelek kérésére folytatott országbirói vizsgálat alkalmával vettek fel. Az egyik tanu szerint az ifjabb Becza János támadására, mely Tureczky elfogásával végződött, Bercsényi adott engedélyt. A vallomásokból nem derül fény a villongások eredetére, de részleteit jól megvilágitják.

A határszéli harcok nem csak az ungi krajnán folytak. 1696-ban Pethő- és Homonnay-jobbágyok törtek be lengyel területre. 1697-ben az Udvari Kancellária parancsot küld azoknak a magyar uraknak, akik a Palatinátus Russiae-ban is birtokosok, hogy a snoki palatinatus területén pusztító ruszin jobbágyaikat fenyitsék meg. (Országos Levéltár, Kancellária. Conc. Exped. 1696. Okt. 42., 1697. Jun. 37.)

E harcokban tünt fel a ruszin kurucság hőse: Becza, másként Sobrán János. Ő szervezte meg az ungi krajna kuruc érzésü ruszin jobbágyait Ungvár és Vienna ostromára. Egyik forrásunk a kuruc ezereskapitányok között említi, 1500 ember van keze alatt. (*Archivum Rákóczianum*. II. o. I. 46. l.)

Rákóczi 1703-ban kiadott amnesztia-rendelete nem terjedt ki a Lengyelországban elkövetett prédálásokra.

Közli Esze Tamás, a történettudomány kandidátusa.

Р Е З Ю М Е

К ГОДОВЩИНЕ РАКОЦИ

Генерал-лейтенант *Ногради Шандор*

В 1703 году, с возвращением Ракоци Ференца на родину, начался славнейший период освободительных войн тех времён, вот уже два с половиной века отмечаемый венгерским народом с законной гордостью. Политик, государственный деятель и полководец Ракоци — один из самых выдающихся фигур венгерской истории — почти на полтора столетия опередил Кошута, и его вооружённая борьба и социальные целеустремления во многих отношениях служили указаниями для великого вождя венгерской буржуазной революции. Память куруцев всегда побуждала на славные дела венгерский народ, восставший против чужеземных угнетателей.

Венгерский народ, обязанный своим освобождением победоносным битвам Советского Союза, от всего сердца празднует эту великую годовщину, ибо чувствует, что освободительная борьба Ракоци, наряду с другими прогрессивными национальными традициями, является неиссякаемым ресурсом в нашей сегодняшней борьбе за социализм. Народ, давший Ракоци, Кошута, Петефи, 1919 год, отстаивает своё место среди прогрессивных наций и в эпоху построения социализма. На основании достигнутых нами результатов можем сказать, что сознание этого ярко живёт во всём нашем трудовом народе, изо дня в день проявляется в его гигантской, воодушевлённой работе, высокой сознательности, патриотических подвигах. Успехи венгерской народной демократии подтверждают истину: прогрессивная национальная традиция является для нас животворной силой.

Славные дела Ракоци служили предначертанием для будущего уже и потому, что он осознал необходимость покоющейся на широких основах национальной сплочённости, а также и то, что движущую силу освободительной войны с Габсбургами представляло пробуждавшееся от векового сна крепостное крестьянство. Ракоци, отстаивавший равноправие крепостных, боролся и за улучшение их участи. Опираясь на народ, создал фундамент для своей справедливой войны за самостоятельное венгерское государство, за его свободу и независимость.

Направленные против двойной эксплоатации восстания крепостного крестьянства конца XVII и начала XVIII веков в сочетании с неудержимым потоком национальной и антифеодальной борьбы крепостных крестьян — создали важнейшие внутренние предпосылки освободительной войны. Причём борьба за свободу развернулась в благоприятной международной обстановке и её успехи вскоре убедили презиравшие наш народ западные великие державы в том, что даже и такая ослабленная, ограбленная страна в состоянии добиться лучшей участи, а не продолжать оставаться предо-

ставленной на произвол Австрии колонией. Успехи освободительной борьбы привели к бурному росту авторитета Венгрии в Европе.

Восстание крепостного крестьянства развернулось в Затисском Крае. Самый выдающийся руководитель повстанцев — Эсе Тамаш — был истинным воплотителем народных революций тех времён, одарённым, отважным, непреклонным вождём бедноты. К вернувшемуся на родину Ракоци примкнули крепостные, скрывавшиеся от властей люди, обедневшие мелкие дворяне, многие из городской буржуазии. Большинство дворян-помещиков колебалось и стало на сторону куруцев лишь в силу принудительных обстоятельств. Знать, за исключением отдельных лиц, стояла за императора. Резко выступила против Ракоци католическая церковь: папа грозил его сторонникам отчуждением от церкви, а священникам вменил в обязанность шпионить, сеять религиозные раздоры.

Основой национальной сплочённости служили состоящая из крепостных и дворянства освободительная армия и кооперирующие с ней промышленность и торговля. На первых порах безоружная армия возросла до 100 тысяч человек и представляла гигантскую силу: это было не наёмное войско, а выросшая из повстанческих отрядов крепостных самостоятельная, национальная армия народного характера, которую можем с правом назвать предшественницей венгерской армии 1848 года и нашей Народной Армии. Хотя вначале многие офицеры, особенно высшего состава, происходили из рядов дворян-помещиков, большинство офицеров вербовалось из сынов народа. Генералитет, за исключением Боттян Яноша, состоял из знати.

В этой освободительной войне впервые в истории Венгрии боролись народные массы различных национальностей с общим врагом, и двору удалось настроить против венгров лишь югославян. Единство венгерских, закарпатских, словацких и румынских крестьян является фактом огромного исторического значения.

Ракоци проводил внешнюю политику, служившую интересам освободительной войны. Наибольшее значение в глазах неустойчивых и корыстолюбивых западных союзников имел договор, заключённый в 1707 году в Варшаве между Ракоци и царём Петром I и предусматривавший оказание помощи Ракоци военным материалом и деньгами.

Эта борьба увенчалась серьёзными военными успехами. Ракоци и его лучшие помощники революционизировали методы организации армии и тактику. Ракоци обеспечил организованное довольствие армии, снабжение оружием и обмундированием. Наступил подъём в промышленности и торговле. Ракоци наладил сообщение, почтовую сеть, создал новые деньги. Армия управлялась образцово сформулированными уставами. Всё это свидетельствует о том, что Ракоци был одним из выдающихся организаторов в истории Венгрии.

Продолжавшаяся восемь лет борьба показала мощь, непоколебимую веру, самоотверженный патриотизм народных масс. Походы 1703 года в Затисском Крае и Северной Венгрии, славные битвы 1705-го и 1707-го годов в Задунайщине породили множество народных героев, на протяжении восьми лет воевавших с материально и численно превосходящим противником. Под влиянием побед куруцев дворянские помещики массами переходили на сторону Ракоци, тем самым приобретая значительный вес в офицерском составе и захватывая в свои руки административные посты в осво-

бождённых частях страны. Большинство из них использовало своё продвижение для подрыва национальной политики Ракоци, построенной на поддержке со стороны крепостного крестьянства. Вожди аристократии также нарушали приказы Ракоци.

Однако, причиной поражения освободительной борьбы служила »в первую очередь, не своя внутренняя слабость, а условия международного положения«. Победа англо-австро-голландской коалиции над Францией обеспечила для австрийской империи колоссальную превосходящую силу. Вследствие тяжёлого внешнеполитического положения России Пётр I не был в состоянии оказать куруцам военную помощь. После Полтавской победы Пётр I был полностью связан ожидаемым нападением со стороны турецкого двора, подстрекаемого английской дипломатией. Предатели аристократы весной 1711 года, в отсутствии Ракоци, продали Венгрию колонизаторам. Поражение освободительной борьбы повлекло за собой зверские репрессии. Такое поведение высшей аристократии окончательно вскрыло неспособность крупных дворянских помещиков сохранить единство нации.

Освободительная война показала и то, что назревают действующие в направлении буржуазной революции и выступающие на историческую арену новые общественные силы, призванные ликвидировать феодализм.

Уроки, извлекаемые из эпохи куруцев, представляют для нашего нынешнего поколения неоценимый клад. Один из этих уроков говорит за необходимость беречь традиции освободительной борьбы, используя их для повышения у нашей молодёжи трудового подъёма, питаемого пламенной любовью к родине, для патриотического воспитания бойцов и офицеров нашей Народной Армии. Освободительная борьба Ракоци оставила нам завет — зорко стоять на страже нашей независимости и свободы. Уроком для нас является и прогрессивная, во всех отношениях служащая делу нации внешняя политика Ракоци, направившая внимание народа на восток. Однако между двумя историческими положениями имеется огромная разница. Мы являемся друзьями и союзниками не прижимаемой со всех сторон, одинокой царской России, а мощного социалистического государства Ленина и Сталина, оказывающего нам неустанную помощь, друзья которого являются и нашими друзьями. Полное жизненной силы национальное единство зиждется на общности интересов всех слоев венгерского народа, руководимого героическим рабочим классом Венгрии и именно поэтому оно сейчас так прочно, как никогда раньше. В военном отношении освободительная борьба куруцев завещает нам сознательно беречь замечательные военные доблести, прославившие венгерского солдата на всю Европу.

Дальнейшей гарантией того, что венгерский народ и впредь будет служить сильным бастионом прогресса, является наша вооружённая революционной теорией марксизма-ленинизма и располагающая колоссальным боевым опытом Партия — Венгерская Партия Трудящихся и безграничное доверие и любовь, с которыми венгерский народ следует за ней.

ВОЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ СОВЕТСКОЙ АРМИИ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ ВЕНГРИИ

Подполковник *Зентаи Дюла*

Победоносные бои Советской Армии осенью 1944 года дали возможность распространить операции на территорию Юго-Восточной Европы. Открылся путь освобождения Венгрии, Чехословакии, Югославии. Эти операции опрокинули тайные замыслы англо-саксонских империалистических кругов, направленные на обеспечение дальнейшего существования капитализма на Балканах.

Венгерское правительство, не осознав реальной обстановки, рассчитывало на появление англо-саксонских парашютистов и возлагало надежды на препятствия в лице Карпатов, а также Тиссы и Дуная.

Хорти, не решавшийся опираясь на народ выступить против немцев, колебался, в результате чего его попытка дворцового переворота 15 октября способствовала приходу к власти Салаши. Широкие слои венгерского народа осуждали войну, ненавидели гитлеровцев и их венгерских приспешников, саботировали военное производство, на многих местах не допускали демонтаж заводов и отказывались исполнять приказ на эвакуацию. Мелкие группы брались даже за оружие, но из-за необузданного террора и отсутствия влияния Венгерской Партии Коммунистов на массы до вооружённого восстания во всей стране дело не дошло. Причём началась и дезорганизация венгерской армии.

Первый этап операции за освобождение Венгрии начался 6 октября 1944 г. В этот день войска 2-го Украинского фронта, прорвав в районе города Арад немецкий фронт и освободив 27 октября Северную Трансильванию и Затисский Край, достигли Тиссы и переправились через неё на участке шириной примерно 160 км. В то же время освободившие большую часть Югославии войска 3-го Украинского фронта переправились через Дунай, чтобы включиться в военные действия на территории Венгрии. Одновременно с операциями на обоих фронтах войска 4-го Украинского фронта, прорвав ведущую через Карпаты линию Арпад, освободили всю Украину и под Чопом вышли к Тиссе.

28 октября начался второй этап военных действий, направленных на окружение и освобождение Будапешта. В первой фазе — с 28 октября по 30 ноября — войска 2-го Украинского фронта, разгромив группировки противника в районе между Дунаем и Тиссой, на узком участке фронта, с юга подошли к немецким оборонительным позициям, окружавшим пригороды столицы.

Другие части 2-го Украинского фронта, наступавшие в направлении г. Хатван, достигли городов Эгер, Дёндёш и Хатван и, следуя на юг, в восточном направлении подошли к внешней оборонительной линии Будапешта.

Войска 3-го Украинского фронта после форсированной переправы через Дунай расширили занятые позиции и произвели группировку к освобождению Задунайского Края.

Во второй фазе — с 1 по 9 декабря — войска 2-го Украинского фронта, преследуя отступавшего врага до горных массивов Черхат, Матра и Бюкк, севернее Будапешта вышли к Дунаю и, переправившись через него южнее Будапешта, достигли территории озера Веленце. Войска 3-го Украинского фронта, развернув наступление со своих позиций на западном берегу Дуная, достигли юго-восточного берега Балатона и позиции Маргит, простирающейся между озёрами Балатон и Веленце и являвшейся сильной оборонительной линией немцев. В результате проведённых операций соседние фланги войск двух фронтов на западных берегах Дуная соединились, создав все предпосылки для полного окружения Будапешта.

»Правительство« Салаши 9 декабря покинуло Будапешт. Деморализацию войск немецко-венгерское командование пыталось пресечь путём усиленного террора. В столице и промышленных районах страны действовали партизанские отряды. Зверства фашистов и нилашистов по отношению к населению усиливались.

В третьей фазе — с 10 по 31 декабря — войска 2-го и 3-го Украинских фронтов, наступая в направлении г. Эстергом, сломили упорное сопротивление противника и двойным кольцом окружили оборонявшуюся в Будапеште группу фашистских сил, насчитывавшую 180 тыс. человек. 21 декабря демократическими силами страны в г. Дебрецене было созвано временное Национальное Собрание, создано Временное Правительство, которое 28 декабря объявило войну Германии и обратилось к СССР с просьбой о перемирии.

В четвёртой фазе — с 1 января по 13 февраля 1945 года — войска 2-го Украинского фронта, завершив уничтожение окружённого в Будапеште неприятеля, освободили венгерскую столицу. За этот период войска 3-го Украинского фронта отразили совершенные по приказу гитлеровского генштаба вражеские наступления, проведенные подтянутыми с запада дивизиями для спасения окружённых в Будапеште частей.

Заслуживает внимания тот факт, что за весь период операций на территории Венгрии Гитлер усиливал сопротивление при помощи частей, подтягиваемых с западного фронта. Этим способствовал ускорению продвижения вперед англо-саксонцев и старался помешать броску советских войск в сторону Австрии и Южной Германии.

Освобождение Будапешта завершился 9-ый удар Советской Армии и началась полная очистка венгерской земли от фашистских захватчиков. В период с 6 по 16 марта гитлеровцы развернули мощное наступление в трёх направлениях на войска 3-го Украинского фронта с той целью, чтобы прорвав фронт напасть на 2-ой Украинский фронт с тыла, заставить Советскую Армию отвести свои силы от Берлина и попытаться затянуть войну до тех пор, пока они не смогут сложить оружие перед англо-американскими войсками. Но их попытка оказалась безуспешной. На протяжении 10-ти дневных оборонительных операций в районе Балатона войска 3-го

Украинского Фронта измотали превосходящие силы противника и обрекли на провал его авантюристский замысел.

16 марта началась операция в районе Вены, направленная, кроме полного освобождения Венгрии, на овладение Веной. Перед одновременно развернутым мощным наступлением 2-го и 3-го Украинских фронтов противник не смог закрепиться ни на одном из участков фронта, и 4 апреля наш народ был полностью и окончательно освобожден от проклятого господства немецких фашистов и их венгерских прислужников.

Советская Армия выполнила свою освободительную миссию. Она боролась против угнетателей нашего народа с сознанием правоты своего дела. Население повсюду с любовью встречало советские войска, принесшие ему свободу и оказавшие первую помощь, чтобы приступить к новой жизни. Эти военные операции снова показали превосходство Советской Армии над всеми капиталистическими армиями, превосходство сталинской военной науки над гитлеровской стратегией и тактикой.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СЕВЕРО-ВЕНГЕРСКИХ ОПЕРАЦИЙ ВЕНГЕРСКОЙ КРАСНОЙ АРМИИ

Подполковник *Кэрниш Пал*

Из славных боев Венгерской Красной Армии 1919 года достойны более основательного изучения северо-венгерские военные действия. Во-первых потому, что они были одними из славных боевых подвигов армии Советской Республики, а во-вторых, — предоставляют исключительно полезные исходные установки для изучения венгерского военного искусства.

Целью настоящего труда является, кроме выдвижения нескольких требующих выяснения проблем, дать общую картину славных северо-венгерских военных действий Венгерской Красной Армии. Труд выдвигает четыре главных вопроса: 1. Периодизация северо-венгерских военных действий, 2. Значение северо-венгерских военных операций в стратегическом плане Красной Армии. 3. Вопрос организации Красной Армии, 4. Вопрос кечкеметского плацдарма.

Периодизация северо-венгерских военных действий.

Северо-венгерские военные действия по-существу были начаты за несколько дней до второго мая, так как войска чехословацкой буржуазии уже до 28 апреля проводили различные местного значения наступления, а 29—30 апреля, по приказу Антанты начали генеральное наступление, потому что румынские интервенционные войска достигли реки Тиссы. Сосредоточенное чехословацкое наступление, завершившееся 2-го мая овладением городом Мишкольц, уже безусловно представляет часть северо-венгерских военных действий.

Северо-венгерские военные действия 2-го мая приобрели характер генерального наступления и в это время началась славная оборона города Шалготарьян, под руководством Матиаса Ракоши. Этот этап военных действий закончился 12-го мая первым освобождением города Шалготарьян. Вскоре после этого началось второе наступление чехословацких интервенционных войск на Шалготарьян, которое после упорных оборонительных боев к 21 мая закончилось полным освобождением Шалготарьяна. Между тем, командование армией решило провести контр-удар на правом фланге фронта в направлении города Мишкольц. Части первой дивизии 20-го мая отвоевали Мишкольц. К событиям этого периода относится перегруппировка войск для отражения совместного чехословацко-румынского наступления и обеспечения города Мишкольц против контр-ударов противника. Мишкольцская военная операция, замыкающая второй этап

северо-венгерских оборонительных военных действий, имеет характер контр-удара. Именно поэтому мишкольцское сражение не относится к северо-венгерским наступательным военным действиям, к начавшемуся 30 мая большому контрнаступлению.

Третьим большим этапом северо-венгерских военных действий является контрнаступление, проведенное с 30 мая по 12 июня, показывающее органическое целое; однако, после 12 июня, его можно разделить на две отдельные части, на бои, проводимые третьим корпусом на линии Кошице-Прешов, и пятым корпусом на малой венгерской низменности. Хотя эти бои привели к огромным успехам и означают самые славные страницы истории Венгерской Советской Республики, необходимо отметить, что успешные бои пятого корпуса на северо-западном фронте с точки зрения стратегического руководства были ошибочными, так как тактико-стратегические успехи вызвали распыление сил, следовательно и стратегически оказались невыгодными.

Значение северо-венгерских операций в стратегическом плане Красной Армии.

Несмотря на то, что с самого начала главной опасностью для Венгерской Советской Республики была румынская интервенция, Советская Республика правильно поступила, когда в начале мая вследствие сильного наступления чехословацких войск центр военных действий перенесла в Северную Венгрию. После взятия г. Мишкольц целый ряд фактов говорили необходимости нанесения Красной Армией главного удара в направлении Кошице – Шаторальяуйхей. Важнейшими из этих факторов являются: 1. Главную опасность в данный момент представляли чехословацкие интервенты, т. к. они угрожали самой ценной угольной и промышленной области страны, 2. Главный удар проходил по такой территории, население которой в значительной мере состояло из промышленных рабочих и шахтеров, симпатизировавших диктатуре пролетариата и склонных ее поддерживать, 3. Густота железнодорожной сети и характер местности облегчали перегруппировку войск, использование резервов, обеспечение пополнения и возможность свободного маневрирования. 4. Наступление проходило по области, населенной в большинстве венграми, что подтверждало справедливость похода. 5. В ходе дальнейшего развития наступления войска смогли достигнуть отчасти тех чехословацких территорий, население которых симпатизировало диктатуре пролетариата, как это позднее подтвердилось провозглашением Словацкой Советской Республики, а отчасти территории Закарпатской Украины, в одинаковой мере симпатизирующей Советской России и Венгерской Советской Республике и представлявшейся исключительно пригодной соединительной связью между ними. 6. Наступление проходило в месте стыка чешского и румынского фронтов, разъединяло фронт чешских и румынских войск и ликвидировало румынский плацдарм на западном берегу Тиссы. 7. Дальнейшее успешное развитие наступления наряду с обеспечением флангов и тыла армии дало бы возможность переправиться через Тиссу и освободить территорию, расположенную за рекой Тиссой и населенную в большинстве венграми. 8. Дальнейшее успешное развитие наступления дало бы позднее возможность установить непосредственный контакт между Венгерской Советской Республикой и Советской Красной Армией.

Обсуждая с этой точки зрения наступление Красной Армии в северо-западном направлении, несмотря на все значительные тактические успехи, его необходимо стратегически считать ошибочным. Нельзя считать оправданным мнение некоторых историков о том, что направление наступательных северо-венгерских военных действий Красной Армии определялось только стремлением создать контакт с Советской Армией. Командование Красной Армией знало, что в этот период такая цель, ввиду исключительно тяжелого положения советских войск, неосуществима. Самым большим и за время существования Советской Республики последним наступлением на запад Советской Красной Армии было занятие 25—26 мая рубежа Ровно—Дубно—Збруч, Днестр, но через несколько дней, ввиду наступления Галлера и Петлюры она отсюда должна была отступить. Эти две армии разделяло тогда расстояние более чем в 400 км. Мы не имеем никаких сведений о том, что Венгерская Красная Армия намеревалась перейти Карпаты, а Советская Армия не намеревалась наступать в западном направлении, т. к. в этот период главную опасность для нее представляли Колчак, а затем Деникин.

Вопрос организации Красной Армии.

В области организации Красной Армии, не взирая на первые шаги, к 6 мая положение изменилось установлением командования армией и назначением начальником генерального штаба единого командования армией Аурела Штромфельд. Штромфельд одновременно провел перегруппировку войск и полную реорганизацию армии. Для обеспечения этого он оставил на фронтах только слабые отряды охранения, а в то же время создал значительный центральный оперативный резерв. В результате грандиозной организационной работы к 7—8 мая положение в армии уже стало ясным. Главное командование 7 мая располагало силой в 17 полков или из 55 батальонов и одного отдельного батальона, 5 полков, состоявших из 16 рабочих батальонов, а также силами 17 разных батальонов. Кроме того в распоряжении у него находилось еще 9 рабочих батальонов. 15 мая армия насчитывала в трех корпусах и в трех армейских дивизиях всего 113 батальонов, 84 пулеметных роты, 8 эскадронов, 14 пушечных батарей, 2 батареи горных пушек, 20 гаубичных батарей, 3 тяжелых гаубичных батареи, 16 инженерных рот и 8 авиаэскадрилий, 51.586 винтовок, 682 пулемета, 870 коней, 63 пушки, 5 горных пушек, 85 гаубиц, 6 тяжелых орудий и 37 самолетов. К этому необходимо прибавить 3 монитора, два бронекатера, четыре сторожевых катера, два вспомогательных монитора и 11 бронепоездов. 15-го июня в действующей армии уже было 168 батальонов, 127 пулеметных рот, 66.218 винтовок, 964 пулемета и т. д.

В противоположность прежней организации бригад, в интересах единого руководства армии, осуществления больших по размерам военных действий и в интересах согласования боевых действий войск, корпусная — дивизионная организация стала общей.

Вопрос кечкеметского плацдарма.

Северо-венгерские военные действия Красной Армии 11 мая были прерваны кечкеметским плацдармом, когда главное командование на основании своих сведений решило отразить наступление, угрожающее с юга, и снять с северного фронта и перебросить на южную границу значительную

часть войск. Этот факт безусловно вредно влиял на северо-венгерские военные действия. Нельзя определенно сказать, было ли такое передвижение войск сознательным действием врага, скрывавшегося в главном командовании, и поскольку это было так, то эти сведения были ли вызваны предательской деятельностью отдела разведки или же были составлены по заказу предателей, находящихся в главном командовании. Суть состоит в том что вся весть о наступлении врага с юга не соотвествовала действительности, а распространение и передача этих сведений безусловно были сознательными действиями врага. Стратегическая разведка Красной Армии — в противоположность хорошей работе войсковой разведки — оказалась полностью бесполезной и непригодной. Донесения разведчиков или не были обоснованными, или несоответствовали действительности. Факт что этот отдел разведки своими ложными сведениями волей-неволей ввел в заблуждение главное командование, а главное командование безовсякого контроля приняло эти данные и они определили основу его деятельности.

Кечкеметский плацдарм Красной Армии необходимо расценивать как подрывную деятельность вражеских сил, действовавших в главном командовании.

*

Выдвинутые здесь проблемы являются только одной частью того количества вопросов, которыми занимаются историки, изучающие славные военные действия Венгерской Красной Армии. Нашей задачей является скорейшее разрешение всех проблем, чтобы воздвинуть достойный памятник блестящей борьбе Венгерской Советской Республики 1919 года.

ПОЛОЖЕНИЕ И ЗАДАЧИ ВЕНГЕРСКОЙ ВОЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Ст. лейтенант *Боруш Йожеф*

Начало научной военной историографии в Венгрии относится к сороковым годам прошлого века. Военная историография в то время служила борьбе за создание самостоятельной национальной армии; с этой целью прочитал Михай Хорват в Академии Наук свой вступительный доклад: „Очерки истории защиты венгерской родины." Первые начинания, ввиду подавления освободительной борьбы 1848—49 гг. остались без продолжения, а затем после 1867 года в журнале »Столетия« были опубликованы военно-исторического характера научные труды, написанные лучшими историками эпохи. Наряду с этим в различных военных журналах также были опубликованы отдельные военно-исторические статьи исключительно низкого научного уровня. В 1888 году начал выходить самостоятельный журнал венгерской военной историографии: »Военно-исторический бюллетень«. Вступительную статью для этого журнала написал известный тогдашний историограф Ференц Шаламон. После нескольких позитивистских определений он в этой статье отметил, что журнал должен быть пионером разработки единой венгерской военной истории. В журнале в первые годы своего издания был опубликован исключительно богатый материал, но не касавшийся вопросов теоретического характера. С 1898 года по 1910 год журнал не выходил из-за недостатка материальных средств. В годы до и после первой мировой войны журнал уже совсем открыто становится на сторону господствующего класса и главным образом прославляет сражения 18—19 веков, которые служили целям Габсбургских угнетателей. В то же время очень мало в нем говорится об Освободительной борьбе 1848—49 гг. или же об Освободительной борьбе 1703—1711 гг. После 1920 года журнал служит шовинистическим и антисоветским целям режима Хорти, что сопровождается стремительным снижением научного уровня. Не только в журнале, но и во всей военно-исторической литературе на первый план выдвигается утверждение о необходимости войн и вражды между народами. В эту эпоху не составляются связанные воедино обработки венгерской военной истории, а все то, что пишется, пишется на основании искажения фактов в духе феодализма, империализма и национализма.

Но все это не должно означать что нам следует полностью отбросить все результаты военной историографии эпохи до Освобождения. Нам необходимо воспользоваться богатым материалом, вскрытым старыми военными историками, отбросив их националистический или же империалистический подход.

Опираясь на достижения наших исторических наук, перед нашей военной историографией сегодня уже может быть поставлена задача соста-

вить венгерскую военную историю в духе марксизма-ленинизма. Венгерскую военную историю необходимо представить как борьбу за лучшую жизнь, за свободу и прогресс масс. Необходимо также рассмотреть функцию армии как душителя внутренней и внешней свободы, но главным образом нужно заняться теми сражениями, которые в ходе истории были проведены вместе с дружественными соседями и прежде всего совместно с великим русским народом. В венгерской истории, начиная с древнейших времен и до наших дней имеется много невыясненных военно-исторических проблем. Необходимо выявить военное искусство венгров-завоевателей, военное влияние славян, находившихся здесь до завоевания, проблемы создания крепостных гарнизонов, а затем наемных армий. Особой задачей является выяснение роли народа в защите страны, так например в эпоху татарского нашествия. Сегодня мы еще не имеем ясной картины о размерах распространения в Венгрии западной тяжелой кавалерии (в латах), о появлении ландскнехтов и огнестрельного оружия. О военном искусстве Хуняди известно уже больше, и нам необходимо расширить и главным образом углубить исследование. Необходимо также вскрыть военное искусство крестьянских войн. После 1526 года главной проблемой для нас являются оборонительные бои против турок: необходимо выяснить, кто и как остановил турок. Подробного изучения требует также и история боев против Габсбургов и особенно история освободительной борьбы куруцов времен 1703—1711 гг. После подавления ее нет самостоятельной венгерской армии, но венгерские солдаты воюют почти по всей Европе и принимают участие во многих таких боях, которые служат прогрессу. Военная история 1848—49 гг. нам в достаточной степени известна, но еще должны быть вскрыты вопросы военного искусства и составлены военно-исторические разработки большого масштаба. Нам необходимо показать положение венгерского солдата в габсбургской армии, а затем после 1920 года в армии фашизма Хорти. Почетной задачей для нас является описание боев Венгерской Красной Армии 1919 года.

Как частичную обработку, так и связанную воедино обработку венгерской военной истории сможем выполнить только в том случае, если в нашей работе будем твердо опираться на теорию марксизма-ленинизма и особенно на теоретические определения марксистской военной науки. Нам следует рассматривать военную историю как классовую борьбу, необходимо исследовать взаимосвязи между классовой и оборонительной борьбами. Также нужно подробно рассмотреть социальный состав армий разных эпох, изменения этого состава, и кроме того историю венгерской военной техники. Подробное проведение этих исследований является предпосылкой определения факторов, влияющих на войны различных эпох. Нам необходимо тесно связаться с исторической наукой и с относящимися к ней вспомогательными историческими дисциплинами.

Наш труд облегчается тем, что мы имеем в своем распоряжении достижения советской науки и советской военной историографии, а также результаты молодой марксистской венгерскойисториографии. Впервие выходящий в этом году журнал »Военно-исторический бюллетень« в новом издании будет стремиться воспитывать армию и весь наш народ в духе социалисткческого патриотизма. Нашей целью является служение росту, удовлетворению постоянно растущих культурных потребностей нашего народа, служение защите мира и дружбы между народами и защите человеческого прогресса.

СВЯЗИ МЕЖДУ ВОЙНАМИ ВОСТОЧНО-ЕВРОПЕЙСКИХ НАРОДОВ ПРОТИВ НЕМЕЦКИХ ФЕОДАЛЬНЫХ ЗАВОЕВАТЕЛЕЙ В XI—XIV вв.

Кандидат исторических наук *Секей Дьердь*

В средневековой оборонительной борьбе против феодальных немецких завоевателей жизнь народа и независимость Венгрии находились в опасности и эта борьба находилась в тесной связи с борьбой не на жизнь, а на смерть соседних славянских народов. Венгерская буржуазная историография умаляла или же отрицала эту связь и только осторожно оспаривала позицию немецкого историографа Бракмана, согласно которой Венгрия была бы немецким вассальным государством, однако признавала действительность позиции Бракмана в отношении славянских земель. В действительности задачей рождающегося венгерского государства была самозащита против нападений феодальных немецких завоевателей.

Нападения феодальных немецких завоевателей в XI—XIV вв. мы можем разделить на два этапа: первый заключает в себе захватнические стремления империи, а второй этап охватывает попытки распространения австрийских герцогов и немецких рыцарей. Уже первому венгерскому королю Иштвану необходимо было обороняться от нападения Конрада II в 1030 году. Армия императора смогла вторгнуться в Задунайский край, но народ, использовавший природные препятствия, воспрепятствовал вторжению. Иштван перешел со своими войсками в победное контрнаступление и его войска заняли даже Вену. Иштван поддерживал дружеские отношения со славянскими государствами. Русские летописные данные о хороших отношениях киевского князя Владимира и Иштвана относятся к середине 1010 годов. Иштван имел хорошие отношения и с чехами, мнимое нападение Бржетислава в 1030 году на Венгрию не является историческим фактом.

Успех движения, начавшегося против венгерского короля Петера, опиравшегося на чужеземцев, был облегчен военными походами императора против Чехии, (1040—41). Чехов поддерживали и венгерские войска. В Венгрии королем стал Аба Шамуел. Венгерский господствующий класс в начале поддерживал Аба, но король в своей борьбе против императора был вынужден заключить невыгодный мир. Аба попытался использовать возникшее в Баварии движение против императора для того, чтобы парализовать угрожавшее ему императорское наступление. Император подавил движение в Баварии и в 1044 году беспрепятственно пошел против Аба. В это время венгерское дворянство и духовенство повернулись против Аба, так как он начал опираться на свободные элементы старых родов. Императору удалось победить Абу. Вернувшийся король Петер сделал Венгрию немецкой вассальной провинцией. Властвование Петера было встречено не только растущим сопротивлением свободных венгров, но и

часть венгерского господствующего класса повернулась против него. Против Петера вспыхнуло восстание и живший на Руси князь Андраш из рода Арпадов с огромной армией возвратился в Венгрию. В Венгрии к Андрашу стекались свободные вооруженные люди, приверженные скорее язычеству, нежели духовенству, представлявшему влияние немецких завоевателей. В научном труде затем проводится параллель между венгерскими »языческими восстаниями« (1046, 1060—61) и польскими народными движениями 1030 г., а также между движениями полабских славян (вторая половина XI века). Эти восстания являлись не просто движениями народа, приверженного к языческой реакции или первобытной коммуне, но они были направлены против германского феодального влияния, и поддерживающей его христианской церкви. Король Андраш продолжал деятельность Иштвана по организации государства, восстановил христианство и законы Иштвана. В укреплении христианства также была видна связь с Русью и русскими. Но вследствие фракционной борьбы господствующего класса Венгрии король Андраш ослабил связь со славянами и с Византией.

В 1051 году император повел наступление против Венгрии. Но это наступление потерпело неудачу. Перед наступлением кавалерии императора против Секешфехервара население успело сжечь урожай, угнать скот, отступить или скрыться. Быстрая кавалерия венгров и печенегов ночными внезапными нападениями раскрошила голодающую армию Генриха III. В 1052 году император повел наступление против Пожоня. Но город захватить не смог. Затем император для подготовки нового наступления использовал внутренние разногласия венгерского господствующего класса. В 1060 году между королем Андрашем, поддерживаемым императором и между герцогом Бела, союзником поляков, началась война, в которой король потерял престол, даже и свою жизнь. Но император уже в 1063 году возвел на престол Шаламона, сына Андраша. Сыновья короля Бела, убежавшие в Польшу, в 1070 году, опираясь на войска венгерского народа, ставшего земледельческим народом, изгнали из страны войска Шаламона. Завоевательные походы императоров против Венгрии закончились в 1108 году неудачно.

Затем научный труд занимается походами немецких феодальных господ против полабских славян, а особенно походом 1147 года. Дальше описывается присоединение славянских территорий и городов и подчеркивается временный характер лучшего положения немецких рабочих, поселившихся на западных славянских территориях. Немецкий рыцарский орден, игравший большую роль в наступлениях против славянских народов, был приглашен венгерским королем на территорию »Барцашаг« в Трансильванию. В 1225 году кавалерия венгерского короля изгнала из страны немецкий рыцарский орден, стремившийся стать самостоятельным с помощью папы. Герцог Конрад из Мазовии в следующем году пригласил немецкий рыцарский орден в Польшу, где рыцари стали борцами восточноевропейской экспансии папы и немцев. Внешнее политическое положение раздробленной Польши таким образом сильно поколебалось.

Во время нашествия татар Венгрия была принуждена бороться с захватчиком австрийским герцогом, Фридрихом. Немецкий император не оказал помощи ни венгерскому королю Бела IV, ни родственнику его герцогу Силезии Генриху. Австрийский герцог Фридрих не принял участия в военной акции против татар. Он спровоцировал убийство вождя половцев, что содействовало распаду обороны Венгрии. При этом он стремился захва-

тить три западные области Венгрии. Нападение его достигло города Дьер. Таким образом он вторгся в тыл венгерской армии, обороняющейся против татар по линии Дуная. На Задунайщине и Северной Венгрии (Словакия) вместе с феодальными господами вооруженное население поселков и городов защищало много крепостей и укрепленных пунктов против татар (Шопрон, Пожонь и проч.). Но герцог Фридрих провел наступление против областей Пожонь и Шопрон и вторгнулся в область реки Ваг. После нашествия татар король Бела IV уже в 1242 году начал воприсоединение потерянных территорий.

С конца XIII века династия Габсбургов в течение столетий стремилась к порабощению Венгрии и Чехии. Император Рудольф Габсбург, использовав против Чехии венгерского короля Ласло Куна, после его смерти хотел передать своему сыну Альбрехту Габсбургу Венгрию в качестве вассального государства империи. Вступивший на венгерский престол Андраш III в 1291 году повел в поход против Вены свою карательную армию, в которой находились и русские.

В начале XIV века династия Габсбургов с целью обеспечения для себя политического и экономического влияния на Венгрию, поддерживала стремления Каройя Роберта из династии Анжу на вступление его на венгерский престол. Вследствие дружбы династий Анжу и Габсбургов в 1322 году в битве у Мюльдорфа венгерско-половецкая армия поддерживала династию Габсбургов против императора Людовика Баварского. В битве у Мюльдорфа и венгерско-половецкая армия потерпела большие потери. В дальнейшем Карой Роберт играл роль посредника между династией Габсбургов и Чехией (1323—24). Одной из главных причин ухудшения отношений между династиями Анжу и Габсбургов являлось то обстоятельство, что династия Габсбургов оказала помощь восточным и южным олигархам, сопротивлявшимся политике объединения территорий короля Карой Роберта. Полководцы короля с батальонами крупных и нескольких средних помещиков повели успешные походы против этих олигархов. В ходе этих боев был создан орден Св. Георгия, идеология которого была направлена исключительно против противников короля. Венгерский и чешский короли в 1328 году совместно пошли в поход и победили австрийских герцогов, которые вели междуусобную войну. Хотя Карой Роберт и принял меры по защите пограничных областей, находившихся во владении Габсбургов, все же венгерско-чешские отношения временно были нарушены. В 1331 году Карой Роберт повел поход против чешского короля на стороне династии Габсбургов. Но это не значило, что Карой Роберт перешел на сторону Габсбургов, и что он окончательно повернулся против Чехии. Внешняя политика короля Карой Роберта в 1331 году связана с венгерско-польским союзом и направлена на прекращение чешско-польских разногласий. Уже в 1328 году, когда Карой Роберт стремился к созданию венгерско-чешских династических связей, он рассчитывал на прекращение чешско-польских разногласий. Чешский король поддерживал немецкий рыцарский орден против Польши, а в вопросе Силезии существовали также несогласия между Чехией и Польшей. Выступление Карой Роберта в 1331 году имело целью связать руки Чехии, в то время как Польша вела борьбу не на жизнь, а на смерть против немецкого рыцарского ордена. То обстоятельство, что в политике Карой Роберта даже в 1331 году чрезвычайно важным являлся союз с Польшей, а не связь с династией Габсбургов, показывают чешские и орденские источники. Королю Карой Роберту в 1331 году удалось воспре-

пятствовать тому, чтобы чешский король вмешался в бой Польши и рыцарского ордена до поражения немецкого рыцарского ордена.

Карой Роберт и непосредственно оказал помощь Польше в боях против немецкого рыцарского ордена: в 1329, 1330, 1332 гг. Венгрия оказала непосредственную вооруженную помощь и тем заставила немецкий рыцарский орден искать возможность заключения с Польшей соглашения.

В первой четверти XIV века между Венгрией и династией Габсбургов возникли разногласия и по вопросам внешней торговли из-за права задержки и преимущества при покупке товаров города Вены. В то же самое время оживилась венгерско-чешская и венгерско-польская торговля. В 1335 году на Вишеградском конгрессе (Венгрия) венгерский, польский и чешский короли договорились о совместных внешних политических действиях и заключили договор о внешней торговле. Путем арбитража был создан компромисс в споре между Польшей и рыцарским орденом. Против права задержки и преимущества при покупке товаров города Вены было создано экономическое сотрудничество трех государств. Эти договоры служили интересам безопасности торговли даже против местных феодальных господ. Торговые пути между Венгрией и Чехией — из-за казенных интересов — находились под защитой обоих королей. В 1335 году чешский и венгерский короли заключили военный договор, направленный против династии Габсбургов, к которому присоединился и один баварский герцог. В 1336 году, когда австрийские герцоги заключили военный договор с венгерскими олигархами, восставшими против королевской власти, Карой Роберт воевал против них в союзе с польским и чешским королями. В последние годы царствования Карой Роберта союз трех государств еще более был углублен, был утвержден чешско-венгерский союзный договор, а польский король Казимир тоже заключил договор о дружбе с Чехией.

Объединение сил восточно-европейских народов сыграло большую роль в XI—XIV веках в отношении отражения нападений феодальных немецких захватчиков, сохранения независимости восточно-европейских государств, а это объединение в настоящее время становится исторической традицией совместной работы и военной дружбы восточно-европейских народов.

ПЛАН ЗАДУНАЙСКОГО ПОХОДА РАКОЦИ 1705 ГОДА

Кандидат исторических наук *Эсе Тамаш*

Данный научный труд охватывает план похода Ракоци, имевшего целью летом 1705 г. отвоевать потерянный в предыдущем году Задунайский Край. Князь в своих мемуарах очень кратко вспоминает о днях зарождения плана, хотя эти недели, провал плана задунайского похода являлись весьма критическим периодом борьбы за свободу.

Начало 1705 г. в целом ознаменовалось успехами армии куруцев. Трансильванскими и северо-венгерскими победами большая часть страны была освобождена из-под ига императора. Однако генерал Карои Шандор не смог задержать в Задунайском Крае оффенсиву противника и его войска в конце марта были вытеснены из этого обширного, важного края страны. Весенние месяцы Ракоци проводил в городе Эгер, где вел дипломатические переговоры, организовал армию и занимался делами правления. Здесь 11 марта принял чрезвычайного посла французского короля Людовика XIV генерал-лейтенанта Де Аллерса. Надежды, возложенные на помощь со стороны франции, не оправдались и Ракоци осознал, что он может принудить венский двор заключить выгодный для Венгрии мирный договор только при наличии новых, значительных военных и политических успехов. Поэтому решил отвоевать недавно потерянный Задунайский Край.

Первой его заботой было обеспечение переправы через Дунай. Местом для моста наметил изгиб реки Дуная между Комлод и Имшод и для его защиты создал на обоих берегах предмостные плацдармы. Начатые осенью первого года восстания мирные переговоры между двором и представителями посредничавших держав-Англии и Голландии, продолжались и в период подготовки военных действий, однако эти переговоры при отсутствии решающих успехов куруцев не обещали значительных результатов. Ракоци накануне знаменательных решений старался не только дать армии куруцев прочную организацию, а и навести порядок в управлении восставшей за свою свободу Венгрией. Решил созвать государственное собрание на традиционном месте древних сословных соборов, на расположенном вблизи Пешта поле Ракош, связанном со славнейшей памятью национальной независимости. Однако проведение государственного собрания могло быть обеспечено только при условии овладения Пештом и изоляции мощного императорского гарнизона в Буде. План задунайского похода косвенно преследовал и эту цель.

Созыв государственного собрания оказался срочным в связи с последовавшей 5 мая 1705 г. смертью императора Леопольда I. Его наследника, Иосифа I, куруцы не признали венгерским королем. Перед государствен-

ным собранием стояла задача решить вопрос свободы вероисповедания и удалить из страны иезуитов.

В центре заботы князя стояло обеспечение дунайского моста. Предварительно поручив генералу Боттяну создать и охранять предмостные плацдармы, 13 мая приказал генералу Даниелю Эстерхази прикрывать мост с задунайской стороны. Поручение этого дела больному, беспомощному Эстерхази оказалось грубой ошибкой. Причём и талантливый Боттян был подчинён Эстерхази. Боттян для защиты правобережного плацдарма оборудовал мощные позиции, известные под названием крепости Боттяна. По настоянию Боттяна Эстерхази 4 июня штурмовал находившиеся в Дунафельдвар императорские посты, непосредственно угрожавшие месту переправы. Продолжавшийся до 9 числа руководимый Боттяном штурм привел к разгрому постов, но крепостью овладеть все же не удалось.

Тем временем генерал Глёккельсперг направился из Буды на помощь Фельдвару и это настолько смутило Эстерхази, что он 16 июня со всей своей фонницей переправился на левый берег Дуная.

Глёккельсперг 19 июня прибыл под крепость Боттяна. На следующий день Боттян, вырвавшись со своим конным полком, напал на Глёккельсперга. Куруцские войска отважно сражались, но их вождь получил тяжелое ранение и выпустил из рук руководство. Боттян был переправлен через мост, а оборона позиций была возложена на пехотинцев полковника Чаяги, но не надолго. 20 числа артиллерия Глёккельсперга взяла под обстрел позицию, в результате чего среди куруцских пехотинцев началась паника и 22 числа на рассвете они перебежали на расположенный на восточном берегу Дуная плацдарм в с. Имшод. 22 числа и эта позиция была потеряна и противник овладел мостом.

Ракоци получил весть о катастрофе, находясь со своей армией в пути из г. Эгер к мосту. Весной проделал большую работу по регуляризации, тренировке, приучению к дисциплине своих войск. Непосредственно перед отъездом был извещен о том, что с юга, с направления Марош угрожает опасность нападения врага, на что обратил внимание генерала Карои, затисские войска которого намеривался подтянуть к себе. Находясь в пути, получил весть об отступлении Эстерхази. Немедленно отправил немецкий пехотный полк Бреммера на помощь и сам ускорил своё продвижение.

24 июня, стоя со своим лагерем в с. Дани, был полностью извещен о масштабах катастрофы. В целях предупреждения предполагаемой переправы императорских войск на левый берег, сразу же принял жесткие меры. Куруцам удалось быстро отвоевать позиции в Имшод и повредить мост.

Глёккельсперг, повернув назад, продвигался по берегу Дуная в направлении к северу, к Буде. Войска Ракоци, опасаясь его переправы где-то через реку в целях оказания помощи императорскому главно-командующему Трансильвании Рабутину, следовали за врагом по противоположному берегу Дуная.

Повестки на государственное собрание в Ракош датировались Ракоци 1-м июлем, в пути, в лагере Оча. Он ещё не отказался от своего плана созвать собрание на намеченном месте. На третий день в лагерь Оча прибыли императорские мирные посланы с вестью о согласии Иосифа I на посредничество со стороны западных держав. В результате возобновившихся пере-

говоров было заключено соглашение пока что только об обмене военнопленных. Князь все еще отстаивал свой план овладения Пештом. Куруцы с начала восстания неоднократно пытались штурмовать стены Пешта и многие из венгерских жителей перебегали на сторону повстанцев. Куруцы венгерскими летучками призывали население к капитуляции.

Овладеть Пештом не удалось. Но и Глёккельспергу не удалось осуществить свой план — переправиться через Дунай и поспешить на помощь Рабутину, вследствие чего Трансильвания пока оставалась в руках куруцев. 3 июля Ракоци, выехав из Оча, отправился на север. На юге для охраны оставил несколько конных полков во главе с Карои. От крупных, отважных поисков князя удерживали наблюдавшаяся среди войск жажда мира и кое-где проявлявшаяся деморализация. Причины этого следует искать прежде всего в достигшей в то время кульминационной точки классовой борьбы между помещиками и солдатами из крепостных. В пути, в лагере Дёмрё князь захватывающей речью пощрял своих солдат отстоять дело до конца.

Ракоци, находясь со своей армией ещё в окрестностях Пешта, получил весть о намерении императора поспешить на помощь повагской крепости Леопольда. Лишь после этого с трудом отказался от осуществления плана задунайского похода и 9 июня прибыл в г. Вац, предварительно направив войска Карои на защиту района между Дунаем и Тиссой.

Лето 1705 года являлось одним из самых решающих периодов великой освободительной борьбы куруцев. Одно за другим обнаруживаются явления, позднее вызвавшие крушение внутреннего фронта восстания: недисциплинированность, диллетантизм дворянского руководства, а затем предательство.

РОЛЬ ОРУЖИЯ В РАЗВИТИИ ВОЕННОГО ИСКУССТВА

Подполковник *Чиллаг Ференц*

Первым средством, изготовленным как оружие, является меч. Человек бронзового века изготовил первый меч и этим создал оружие, которое в течение тысячелетий было главным оружием воина и применяется даже в наши дни. Чтобы человек смог из бронзы сделать оружие, ему сначала необходимо было узнать состав бронзы и ее литье. Уже в этой первоначальной степени развития оружия видно, что оно зависит от экономических условий и степени развития производства.

Применение меча и длинной пики, а также плановое маневрирование все больших и больших масс воинов создали организованную тактику.

У древних народов в сражении прежде всего участвовала пехота. Кавалерия получила значение только тогда, когда появились латы, как оружие защиты. Так как колющее и режущее оружие пехотинцев оказалось недействительным перед броней рыцарей, то роль пехоты постепенно была оттеснена на задний план.

Средневековые рыцарские армии государств были классовыми армиями, которые состояли всего из нескольких тысяч рыцарей и пехотного эскорта для их обслуживания. В сражениях участвовали рыцари, а пехота не участвовала.

У освоивших родину венгров как и у остальных азиатских кочевых народов, оружие и также способ ведения боевых действий образовались по-иному. У занимающихся животноводством, вечно кочующих народов большую роль играет всадник. Метод ведения боя также был рассчитан на быстро скачущего вооруженного всадника.

В вооруженных силах венгров, освоивших родину, участвовал каждый мужчина, способный держать оружие в руках, а специальной армии не было. Они имели оружие: короткую кривую саблю, лук, копье и кожаные доспехи. Сабля в Европе была новым оружием, западные рыцари для борьбы против лат были вооружены прямыми и очень тяжелыми мечами. Этот вид оружия обуславливал ведение воином борьбы в стоячем положении. В противоположность этому, сабля ввиду ее кривого лезвия была оружием пригодным для борьбы во время скачки без остановки.

Самым опасным оружием однако были лук и стрелы. Рыцари презирали это оружие как оружие простого народа и не пользовались им.

В методе ведения венграми боевых действий мы различаем два главных момента: подготовка, проведенная с большого расстояния стрелами, и ближний бой на саблях. Венгры избегали непосредственного фронтального наступления против кавалерии в тяжелых латах, так как не рассчитывали на победу против воинов в доспехах. Проводя ложное нападение, они

приближались к врагу, а затем, внезапно повернувшись, отступали. Когда замкнутый строй рыцарей, одетых в доспехи, во время преследования разрывался, то венгры снова поворачивались и вступали в рукопашный бой. Если враг отступал, то следовало его преследование.

Старый венгерский способ ведения боя в XI веке был забыт и тогда у нас также распространился западный способ ведения военных действий.

Роль пехоты снова приобрела свое значение после изобретения пороха и огнестрельного оружия.

Первое ручное огнестрельное оружие, оставшееся от XIV века, еще очень примитивно. С точки зрения пробивной силы и быстроты ведения огня оно даже не может быть сравнимо с луком. В то время как тяжелое острие стрелы самострела уверенно пробивало доспехи рыцаря, каменные или свинцовые пули первоначального огнестрельного оружия только делали вмятины.

Вместе с развитием огнестрельного оружия росла также и роль пехоты. В XV веке небольшая часть пехоты уже была вооружена огнестрельным оружием; начиная с этого времени пехотинцы с точки зрения оружия разделяются на стрелков и на копьеносцев.

В армии Матиаса Хуньяди пехота уже фигурировала как самостоятельный род войска и состояла подобно остальным европейским государствам из наемных солдат. Роль пехоты однако более ограничивалась обороной, а наступление и в дальнейшем проводила кавалерия, являясь главным родом войска. Артиллерия также стала отдельным родом войска, а пушки изготовлялись главным образом крупнокалиберные, пригодные для штурма крепостей.

XVI век является тем периодом, когда усовершенствование ручного огнестрельного оружия дало возможность для всеобщего его распространения. Новым изобретением был затвор с фитилем. Горящий фитиль удерживался курковым механизмом затвора, и стрелок теперь все свое внимание мог обратить на прицеливание. Измененное оружие, однако, еще не было пригодным для вооружения всей пехоты, так как обращение с фитильным мушкетом было затруднительным и в то же время его действие было незначительным. Мушкет весом примерно в 20 кг во время стрельбы необходимо было ставить на упор, воткнутый в землю, для произведения выстрела необходимо было четверть часа времени и мушкет мог стрелять только на дистанцию в 300 шагов, а поражал только в пределах 150 шагов.

Наступление, как главная цель, являлось задачей пехотинцев, вооруженных копьями, а стрелки служили только защите копьеносцев. Стрелки в замкнутом строю становились на фланги в глубину 8—10 шеренг. Такая глубина была нужна, потому что шеренги стреляли по очереди и для того, чтобы первая шеренга имела время для зарядка и стрельбы, необходимо было иметь время, соответствующее ведению огня 8—10 шеренгами.

Фитильный мушкет в период 30-и летней войны развивался далее. Практика требовала более легкого и более быстро стреляющего оружия. В соответствии с требованиями вес мушкета был уменьшен до 5—7 кг и теперь уже не требовалось иметь опорной вилки для подпирания мушкета. Для зарядки мушкета необходимо было две минуты, а дистанция действенного огня возросла до 250 шагов.

Вследствие совершенствования мушкета роль копьеносцев теперь уже была не наступление, а только защита стрелков против наступлений кавалерии.

Вытеснение копья из оружия пехоты наступило только с изобретением ружья со штыком, и с кремневым затвором. Изобретенное примерно в 1640 годах ружье со штыком и с кремневым затвором имеет в военной истории революционное значение. Оно обобщило в одном оружии стрелковое оружие с воздействием на расстояние и средство рукопашного боя — копье. Этим была дана возможность упростить вооружение пехоты, копье в начале XVIII века было изъято из вооружения пехоты.

Кремневый затвор также был значительным новшеством и в большой мере обеспечивал бесперебойное действие ружья. Ранее бывший в употреблении мушкет с фитилевым запалом был исключительно невыгоден тем, что перед сражением иногда в течение нескольких часов необходимо было иметь постоянно зажженный фитиль. В дождливую погоду фитиль промокал и потухал и мушкет не действовал.

В ружье с кремневым затвором запал заряда пороха происходил вследствии искры, вызванной ударом кремня о крышку тарелки. Ружье постоянно было готово к выстрелу и не было чувствительно к погоде.

Новое оружие изменило также и метод ведения боя, применявшийся до сих пор, чему способствовала новая организация армий, и изменение солдатского состава. После 30-и летней войны были созданы постоянные армии, а насильно призванных солдат можно было держать вместе только при наличии самой жесткой дисциплины и при постоянном проведении учений.

Количество шеренг уменьшили с 6 до 3, а затем до 2. При одинаковом численном составе армии таким образом шеренга становилась все длиннее и длиннее и все больше стрелкового оружия находилось одновременно в действии. Шеренги по команде давали залпы и в ногу продвигались вперед. Во время боя нельзя было изменить боевой порядок медленно передвигающийся строй в форме пустого четырехугольника, который мог вести бой только по ровной местности.

В американской войне за независимость впервые проявился недостаток медленно передвигавшегося линейного строя, вооруженного недальнобойным гладкоствольным оружием. Войска борцов за свободу, будучи вооруженными нарезным охотничьим ружьем, малыми подразделениями — стрелковыми отделениями вели бой, и разбивали негибкие линейные строи англичан.

Дальнейшее развитие стрелковых отделений последовало во время французской революции. Этот боевой метод был соединен с колонным строем, пригодным для маневрирования больших масс. Огневой бой вели стрелковые отделения, а колонны проводили штыковую атаку.

Сражения американской борьбы за свободу, а затем позднее сражения французских войск с бедуинами, показали, что пехота нуждается в точностреляющем и действующем на большую дистанцию оружии. Проводились опыты с нарезным оружием, заряжающимся спереди, а от свинцовой круглой пули перешли к пуле продолговатой формы. Хотя опыты показали хороший успех, нарезное заряжающееся спереди ружье не было распространено, так как его вытеснила из употребления в то время изобретенная винтовка, заряжающаяся с казенной части.

Прусско-французская война 1871 года показала преимущества оружия, заряжающегося с казенной части. По местности, находившейся под обстрелом скорострельного оружия, стрелки могли передвигаться только в подразделениях и в перебежку. Начиная с этого времени, ранее применяв-

шиеся замкнутые строи перестали существовать. Затем каждое государство перешло на оружие, заряжающееся с казенной части.

После прусско-французской войны в развитии оружия наступило до сих пор невиданных размеров развитие. Крупная промышленность одно за другим создавала магазинное оружие малого калибра — пулемет и скорострельные пушки. Массовое применение нового оружия было применено во время первой мировой войны и стало ясно, что против огнестрельного оружия достигнуть успеха фронтальным наступлением почти невозможно. Сформировалась позиционная война. Опыт, однако, показал и то, что на тактику влияет не только оружие, но и требования боя стимулируют изобретение новых боевых средств. Так родился танк, как один из факторов прекращающих позиционную войну.

Поучения истории показывают, что неожиданное применение нового оружия решало судьбу только по крайней мере одного или двух сражений, но не решало судьбу окончательного исхода войны. В соответствии с новым видом оружия немедленно создавались и соответствующие ему новые тактические принципы. Как говорит Энгельс, новое оружие вынуждает изменение боевого метода во многих случаях против воли военного командования.

TARTALOM:

NÓGRÁDI SÁNDOR altábornagy — A Rákóczi évfordulóra — — — — — — — — — 3

ZENTAI GYULA alezredes — A Szovjet Hadsereg hadműveletei Magyarország felszabadításáért — — — — — — — — — — 15

KORNIS PÁL alezredes — A Magyar Vörös Hadsereg felvidéki hadműveleteinek néhány kérdése — — — — — — — — — 35

BORUS JÓZSEF főhadnagy — A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai — 64

SZALAI JÓZSEF alezredes és DÖMÖTÖR GERGELY százados — A hadművészet és haditudomány törvényszerű fejlődése — — — — — — — — — — — — — — 91

I. SZ. KOROTKOV ezredes, a hadtudományok kandidátusa — A Szovjet Hadsereg kiemelkedő hadműveletei a a Nagy Honvédő Háborúban — — — — — — 119

SZÉKELY GYÖRGY, a történettudomány kandidátusa — Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században 139

CSERNE TIBOR őrnagy — A fegyvernemek kérdése Zrinyi katonai munkáiban 171

ESZE TAMÁS, a történettudomány kandidátusa — Rákóczi dunántúli hadjáratának terve 1705-ben — 176

CSILLAG FERENC alezredes — A fegyverek szerepe a hadművészet fejlődésében — 213

ROHONYI GÁBOR hadnagy — A magyar hadtörténelem haladó katonai szabályzataiból — — — — — — — — — — — — — 233

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

TÓTH GYULA főhadnagy — Néhány megjegyzés Várkonyi Ágnes: „Vak Botyán" című könyvéhez és „A Dunántúl felszabadítása 1705-ben" című tanulmányához — — — 257

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR — — — — 275

СОДЕРЖАНИЕ

Генерал-лейтенант НОГРАДИ ШАНДОР — К годовщине Ракоци — — — — — — — — — — 3

Подполковник ЗЕНТАИ ДЮЛА — Военные действия Советской Армии за освобождение Венгрии — — — — — — — — — — — — — — 15

Подполковник КОРНИШ ПАЛ — Некоторые вопросы северо-венгерских операций Венгерской Красной Армии — — — — — — — — — 35

Старший-лейтенант БОРУШ ЙОЖЕФ — Положение и задачи венгерской военной историографии — — — — — — — — — — — — — — 64

Подполковник САЛАЙ ЙОЖЕФ и Капитан ДЕМЕТЕР ГЕРГЕЛЬ — Закономерное развитие военного искусства и военной науки — — — — — — — — — — — — — — 91

Кандидат военных наук, Подполковник И. С. КОРОТКОВ — Выдающиеся операции Советской армии во время Великой отечественной войны — — — — — — — — 119

Кандидат исторической науки СЕКЕЛЬ ДЕРДЬ — Связи между войнами восточно-европейских народов против феодальных германских завоевателей в 11–14 вв. 139

Майор ЧЕРНЕ ТИБОР — Роль родов войск в военных трудах Зрини — — — 171

Кандидат исторической науки ЭСЕ ТАМАШ — План задунайского похода Ракоци в 1705 г. — — — 176

Подполковник ЧИЛЛАГ ФЕРЕНЦ — Роль оружия в развитии военного искусства — — 213

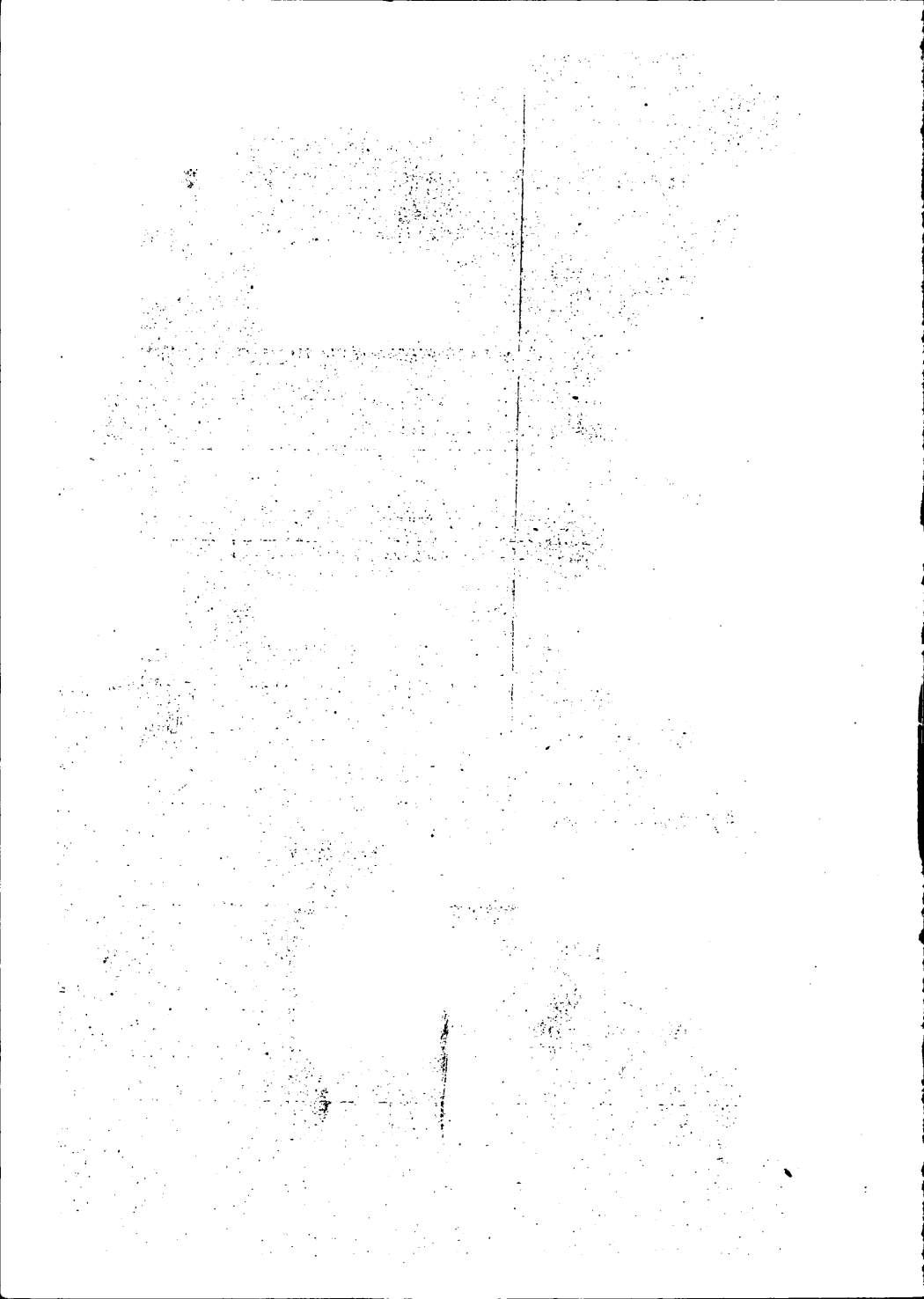
Лейтенант РОХОНИ ГАБОР — Из прогрессивных военных уставов венгерской военной истории — — — — — — — — — — — — — 233

БИБЛИОГРАФИЯ И КРИТИКА

Старший-лейтенант ТОТ ДЮЛА — Замечания о книге Варкони Агнеш: „Вак Боттян“ и очерке „Освобождение Задунайского края в 1705 г.“ — 257

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — — — — 275

РЕЗЮМЕ — — — — — — — — — — — — — — 299

Ára: 8·— Ft

1723/2